

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT — 1972

A TARTALOMBÓL

FODOR ANDRÁS
GALAMBOSI LÁSZLÓ
KERESZTURY DEZSŐ
SIMON ISTVÁN
TAKÁCS IMRE
TAKÁTS GYULA
VERSEI

*

DALLOS SANDOR
HORGAS BÉLA
KOLOZSVÁRI
GRANDPIERRE EMIL
LÁSZLÓ ANNA
LÁZÁR ERVIN
MÉSZÖLY MIKLÓS
PÁL RITA
THIERY ÁRPÁD
SZÉPPRÓZAJA

*

BERTHA BULCSU:
INTERJÚ
FODOR ANDRÁSSAL
FÜLEP LAJOS LEVELEI
BABITSHOZ

POMOGÁTS BÉLA:
A DERÉKHAD ÍRÓI

TUSKÉS TIBOR
KODOLÁNYI JÁNOSRÓL

VÁRKONYI NÁNDOR:
PERGŐ ÉVEK

7-8

12,—Ft

SZAMUNK SZERZŐI:

BAJOMI LAZÁR ENDRE
BERTHA BULCSU
BERTÓK LÁSZLÓ
BEKÉSI GYULA
BODRI FERENC
BOTÁR ATTILA
CZIGANY GYÖRGY
CSÜROS MIKLÓS
DALLOS SÁNDOR
DÉNES ZSÓFIA
DÉVÉNYI IVÁN
FODOR ANDRÁS
FUTAKY HAJNA
GALAMBOSI LÁSZLÓ
GÁL ISTVÁN
GUTAI MAGDA
HORGAS BÉLA
KERESZTURY DEZSŐ
KÖLOZSVÁRI
GRANDPIERRE EMIL
LACZKÓ ANDRÁS
LÁSZLÓ ANNA
LAZÁR ERVIN
MARAFKÓ LÁSZLÓ
MATYÁS ISTVÁN
MÉSZÖLY MIKLÓS
PAAL LAJOS
PÁL RITA
PÉCSI GABRIELLA
POMOGÁTS BÉLA
SCHWEITZER JÓZSEF
SIMON ISTVÁN
TAKÁCS IMRE
TAKÁTS GYULA
TAXNER ERNŐ
THIERY ÁRPAD
TÓTH ENDRE
TUSKÉS TIBOR
VARKONYI NÁNDOR
WALLINGER ENDRE
ZÁGONY RUDOLF
ZENTAI Mária

KÉPEK:

DÉNES VALÉRIA
DISKAY LENKE
GALIMBERTI SÁNDOR
MÓSER ZOLTÁN
VARGA HAJDU ISTVÁN

Wafa Hazim

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

XV. ÉVFOLYAM 7-8. SZÁM

1972. JÚLIUS-AUGUSZTUS

TARTALOM

SIMON ISTVÁN: A csata végén (vers) - - - - - 579

*

BERTHA BULCSU: Interjú Fodor Andrással - - - - - 581

FODOR ANDRÁS: In memoriam Fülep Lajos (vers) - - - - - 591

MÉSZÖLY MIKLÓS: Jelentés odaátrol - - - - - 595

LÁSZLÓ ANNA: Egy hosszú délután a zártosztályon (elbeszélés) - - - - - 599

KERESZTÚRY DEZSŐ: Vázlatok egy költő arcképéhez (vers) - - - - - 617

KOLOZSVÁRI GRANDPIERRE EMIL: Az utolsó hullám (X. rész) 619

*

TAKÁTS GYULA: Hattyú és halfogók (vers) - - - - - 627

MÉSZÖLY MIKLÓS: Elvesztett mirákulum - - - - - 629

DALLOS SÁNDOR: Páros köd (elbeszélés) - - - - - 631

HORGAS BÉLA: A rejtélyek ellenére (elbeszélés) - - - - - 640

PAÁL LAJOS: Készülődés tengernézni (vers) - - - - - 646

PÁL RITA: Auréliával a napon (elbeszélés) - - - - - 647

BOTÁR ATTILA: Reggel (vers) - - - - - 651

THIERY ÁRPÁD: Csak még ezen a nyáron (regényrészlet) - - - - - 652

BERTHA BULCSU: Balaton (*Falvak közös kenyéren*) - - - - - 663

*

GALAMBOSI LÁSZLÓ versei: Serkentő, Öregek éneke - - - - - 675

LÁZÁR ERVIN: Két mese - - - - - 677

PÉCSI GABRIELLA versei: Hiába virágzó, Újév után, Januárok,

Bőgne az angyalok - - - - - 686

DÉNES ZSÓFIA: A Galimberti házaspár - - - - - 688

DÉVÉNYI IVÁN: Képzőművészeti könyvszemle - - - - - 692

TAXNER ERNŐ: Színházi levél Budapestről - - - - - 696

FUTAKY HAJNA: Pécsi színházi esték - - - - - 701

WALLINGER ENDRE: A kaposvári színház évada - - - - - 706

TÓTH ENDRE versei: A köd vonulása, Napforduló	- - - -	710
GUTAI MAGDA versei: Reggel, Utóirat	- - - -	711

*

VÁRKONYI NÁNDOR: Pergő évek (I. rész)	- - - -	712
TÜSKÉS TIBOR: „Keserű ifjúkor” (<i>Kodolányi János diákévei</i>)	- - - -	721
GÁL ISTVÁN: Fülep Lajos levelei Babitshoz	- - - -	731
BÉKESI GYULA versei: Sóvirág, Alternativa	- - - -	738
CZIGÁNY GYÖRGY: Kislány, kisfiú, kisfiú (vers)	- - - -	739
POMOGÁTS BÉLA: A derékhad írói (tanulmány, I.)	- - - -	740
BAJOMI LAZÁR ENDRE: Francia krónika	- - - -	746

*

TAKÁCS IMRE versei: Bömből az autóbusz, Létünk és gondolata, Halálos ájulásban	- - - -	749
KRITIKÁK: Takács Imre: Szertartás (<i>Csűrös Miklós</i>), Héra Zoltán: A sereg arca (<i>Zentai Mária</i>), Oravecz Imre: Hég (<i>Zágonny Ru-</i> <i>dolf</i>), Kertész Ákos: Makra (<i>Maratók László</i>), Kardos G. György: Hová tűntek a katonák? (<i>Laczkó András</i>), Galgóczi Er- zsébet: Kinek a törvénye? (<i>Mátyás István</i>), „Hommage à Paris” - Bajomi Lázár Endre új könyvei (<i>Bodri Ferenc</i>), Scheiber Sán- dor-Zsoldos Jenő: „Ó, mért oly későn?” (<i>Schweitzer József</i>), Kaposvári kiadványok (<i>Bertók László</i>)	- - - -	751

KÉPEK

DISKAY LENKE rajzai	- - - -	580, 594, 626, 685, 739
VARGA HAJDU ISTVÁN rajzai	- - - -	598, 616, 630, 674, 768

Műmellékleten

- 1-2. Fodor András-portrék (MÓSER ZOLTÁN fotói)
3. DÉNES VALÉRIA: Akt
4. GALIMBERTI SÁNDOR: Amszterdam

A borítón

DISKAY LENKE (1., 4.) és VARGA HAJDU ISTVÁN (2-3.) rajzai

J E L E N K O R

A Magyar Írók Szövetsége Dél-dunántúli Csoportjának lapja

Megjelenik havonta

Főszerkesztő: SZEDERKÉNYI ERVIN

Szerkesztő: PÁKOLITZ ISTVÁN

Kiadja a Baranya megyei Lapkiadó V. Pécs, Hunyadi János út 11. Telefon: 15-32, 50-00. F. k.: Braun Károly

Szerkesztőség: Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet. Telefon: 13-05.

Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál és a Posta Központi Hírlap Irodánál (Buda-
pest V., József Nádor tér 1.) közvetlenül, vagy átutalással a KHI MNB 215-96162 pénzforgalmi jelzőszám-
lára. Évi előfizetési díj 72.— Ft.

72-2524 Pécsi Szikra Nyomda — F. v.: Melles Rezső

Index: 25.906

SIMON ISTVAN

A csata végén

*Dózsa György mikor seregére
nézett, ahogy az egyre hátrált
majd szétfutott,
annyit tudott:
megölhetik, de le nem váltják,
ő már örökre a vezére.*

*Mert bélyeges lett a szegény nép
és ezért időtlen gyanús lesz;
gyanította,
ivadéka
mögött a nyálasé bosszút les,
felejteti sohse tud végkép.*

*Allt a vezér a csatatérre
bámulva nyihogó lováról,
hogy megy neki
emberei
hátának a vad ellentábor,
szomszójáhozván a paraszt-vérre.*

*Cikázott kaszapenge, kardvas
villámlón, hogy a diszszemlén se
fénylik máskép,
mégis más kép
ömlött hirtelen a szemébe,
az esti tájékkal hatalmas.*

*Mi minden történt, míg a reggel
napja fáradt fejként szorult be
két tölgy közé,
mint ököre
véresen a járomba este,
megcövekelve igazsaggal.*

*A mezőn csillogott a harmat
pirosan, hiszen kettős vérzés
fröcskölte szét
körben a vért:
jó tizezer rongyos vitéz és
az erdőszélre lezuhant nap.*

*És végül látta még a jobbágy
fölött a végérvényesen két
szálra bomlott
fáma-ostort
ahogy csördül s leng mint egy jelkép
történelmedben, Magyarország.*

Interjú Fodor Andrással

Fodor Andrásnak most éppen pettyes nyakkendője van. Egyébként közép-termetű és Chesterfieldet szív. De nem úgy szív Chesterfieldet, mint aki Chesterfieldet szokott szívni, hanem jóízűen. Kóstolgatja a füstöt, elméláz, élvezi, mosolyog, s ahányszor csak nyílik az ajtó, az embernek olyan érzése támad, hogy a résen át a szobába lép egy kövér, gondozott angóra macska. S lehet, hogy tényleg besurran a szobába egy kövér angóra macska... De hiába kapom a fejemet az ajtóra, semmit sem látok. Macska nincs, vagy ha van, akkor csak egy macskaszellem, macskaeszmény. Fodor András szelíd, finom ember... Az például teljesen elképzelhetetlen, hogy ráförmed valamelyik ellenségére és a következőket mondja: „Uram, dögljön meg!” – Nem mond ilyent, nem is gondol. Az ízléssel berendezett kétszobás társbérlet láttán, a pianinó, s a parketton kéklő félméteres üvegváza, és a sok piros és kék virág láttán, valamint az egész háromszögletű szoba láttán, azt gondolhatná az ember, hogy Fodor András úrféle. De nem az. Alulról jön, szorgalmas, felfelé törekvő családból származik. De úr soha nem lesz belőle. Több okból. Először is költő... Másodszor érzékeny és tartózkodó... Harmadszor magával hozta Somogyból a kocsisok, pályamesterek büszkeségét, azokét, akik a pusztai világban már vitték valamire... Negyedszer, tiszta ember... Ötödször tele van viselt méltánytalanságok sebeivel, s a leggyilkosabbakból éppen csak kigyógyult az elmúlt tiz esztendőben... Hatodszor keveset keres. Olyan keveset, mint egy magyar költő.

A szoba, amibe bevezet, s ahol hellyel kínál, lakályos. A fal mellett könyvespolcok, az ablak előtt régimódi íróasztal, az ajtó közelében heverő. Az asztalon, falon, párnákon sok-sok népi szöttek. Érződik, hogy minden egyes darabhoz valamilyen emlék fűződik, vagy ha nem, bizonyos áldozatok árán került a budapesti lakásba. A falon Gerzson Pál festmény, odább Varga Hajdu István grafikái, zsírkréta rajzai, s egy szép mozaikja. Ezen kívül még néhány Egry József, Nagy Balogh, Barcsay és Mednyánszky rajz, valamint Nagy István döbbenetes szépségű szénrajza, egy 1917-es szegény baka. Pillanatra átfut a szobán egy kisfiú. Megbámul. Fodor Andrásnak két fia van. Aztán Sárika, a feleség is benyit. Megáll az ajtóban, mond valamit. Fodor András éppen a pálinkás üveg kupakját feszegeti. Amikor kimegy, Fodor a következőket mondja:

– 1942-ben Fonyódon, a nővéremék utcájában, felfigyeltem egy kilencéves kislányra, Sárikára... Az apja sárközi orvos volt. Mézet vittem a nagyszüleikhez, tejeskannában. Így kerültem először a kertjükbe... Tízéves lehetett, amikor eldöntöttem, hogy Sárika mellett maradok... Így ez most már harmincéves kapcsolat...

Ezt Fodor András mondja magáról. Jellemzőbbet én sem tudnék mondani róla. Némán felhajtom az első kupa barackpálinkát és Andrásra nézek. Ő is iszik. Egyszerre tesszük le a cserép kupákat.

Néhány dolgot mégiscsak el kell mondanom róla. Kaposmérőn született

1929-ben. Eötvös kollégista volt, tanár lett, aztán szerkesztő. A Csillag munkatársa volt évekig. Jelenleg az Országos Széchényi Könyvtár mellett működő Könyvtártudományi és Módszertani Központ tudományos főmunkatársa. Valójában persze költő, ember, somogyországi élőlény. Becsületos, tiszta elhivatottságot érez, s ezt műveivel bizonyította. Művei: Hazafelé (versek, 1955); Józan reggel (versek, 1958); Tengerek, dombok (versek, 1961); Fordul az ég (versek, 1964); Arcom útjai (versek, 1967); A csend szőlítése (válogatott versek, 1969); Másik végtelen (versek, 1970); Szólj költemény (esszé, 1971). Műfordításai: Puskin: Ruszlán és Ludmila (1950); Marsak: Erdei vendég (válogatott versek, 1955); Nyekraszov válogatott versei (1958); Longfellow: Hiawata, indián eposz (1958); Konstantin Biebl válogatott versei (1959); Napraforgó (válogatott versfordítások, 1967); Peju Javorov válogatott versei (Nagy Lászlóval, 1970); Rózewicz: Megmenekült, válogatott versek (1972). Hazafelé című verseskötetéről 1956-ban József Attila-díjjal tüntették ki.

Pálinkát önt a cserép poharakba. Nézzük egymást. Szép emberek vagyunk. Én szép vörös, Fodor pedig szép fehér ember. Nem is fehér, inkább talán sápadt. Sápadt arc, érzékeny, kicsit bánatos, gyanakvó, esetleg sértett. Nem éniattam... Csak úgy, régről... Megszólok:

– *Ha lehet, a gyermekkorodról mondj valamit. Hol születél? Mi volt ott? Élet? Arcok?*

– Kaposmérőn születtem, nagyanyám falujában. Nagyanyám bábaaszszony volt. Mindenkit ő segített a világra, az egész falu körörszanyámnak szölitotta. És rokonság volt ott, ányok, akik a családias érzés fenntartói voltak. Így anyai áyon az érzem, apai áyon a szigor. Apám délsomogyi, Rinyahosz-zúfaluból való. Nincstelen parasztleányként korán beállt a vasútra. Amikor kinevezték málházónak, éppen Kaposmérőre került. Nagyanyám vitte be a lányokat fényképezkedni Kaposvárra. Egy szakaszba szorultak apámmal, aki éppen a katonadejét töltötte. Amikor leszálltak, nagyanyám megszöfalt: Milyen szürös szemű ember volt ez. Mire anyám: Nem is volt olyan szürös szemű. – Anyám katolikus volt, apám református. Öt gyermekük szöletett, de nem adtak reverzálist. Így kerülhettem én végül a mérei református iskolába. Apám Pusztaberényben lett állomásfőnök, pontosabban állomáskezelő. 1909-től 1939-ig, harminc éven át szolgált Pusztaberényben. Ez nem falu volt, hanem pusztá, talán száz ember élt ott. Az eszmélkedő, első emlékek oda fűznek. Pusztaberényhez képest Kaposmérő csodahely volt. Ott kezdődnek a dombok, a Zselicség... Ott folyik el a Kapos a kertek alatt. Tízéves koromig két vonzás között éltem. Pusztaberényből nézve Badacsony és a két fonyódi hegy furcsa geometriai ábrát adott... Tudtam, hogy ott van a Balaton. Tőlünk tíz kilométerre volt Fonyód. Fonyódnak nagy szerepe lett a család életében... De apám nyugdíjazása után Lengyeltóiban telepedett le. Én Kaposváron érettségiztem.

– *Mégis, mi volt ott Pusztaberényben? Mire emlékszel?*

– Istállókra emlékszem. Zsokékra, trénerekre, béresekre, csírasokra, kocsisokra és az intézőre emlékszem. Az uraságnak az volt a passziója, hogy versenyllovakat tenyésztett. A kastélyra is emlékszem. A Töszegi Freund családé volt az uradalom. Az első elemít Berényben, a pusztai iskolában végeztem, ott tanítottak meg a betűvetésre. Értelmiségi lényeket is ott láttam először. Egy nyugalmazott ezredes foglalkozott a versenyllovakkal. Ott élt a családja. A lányok nem sokkal volt idősebb nálam. Akkor láttam először úrilányt. Biciklije volt... A kastélyban nagy társasági életet éltek. Odajárt Hatvany Lili bárónő és Székelyhidy Ferenc operaénekes is. Egyszer megénekeltek előtte. Zárt úri

világ, de be lehetett kandikálni . . . Kivételes esetben beengedték oda a halandókat. A postát is az apám kezelte. Ha sürgőnyt vittem a kastélyba, láttam az angolparkot, szobalányokat, lovászokat . . . Élénken él bennem a téli hajtóvadászat emléke. A havas pusztá lázban égett. Amikor megérkeztek az urak, parádés kocsik várták őket a vasútnál. Minden szociális belemagyarázás utólagos. Az uraság egyik barátja, a Weisz Manfréd rokonságából való Székely Tibor százados összeharátkozott az apámmal, végül az ő segítségével került be a bátyám Csepelre lakatosnak. Az ember ma azt hinné, hogy lakatosnak el lehetett menni, de nem. Amikor aztán felépült a bátyám háza, és a szüleimmal feljöttünk Pestre megnézni, ez nagy élményem volt. Egyébként bátyám vitte legtöbbször a családban. Első polgáriban hatból bukott, de kitűnő szakmunkás lett. Országos vállalat igazgatójaként ment nyugdíjba.

– *Köt még valami a szülőföldedhez?*

– Nagyon sok, de nem annyira Berényhez, mint Mérőhöz. Mérő érzelmi-
leg jobban ki volt bélelve. Igazi falu volt. Az embereknek arca, egyénisége volt. Oda úgy tudok hazamenni, hogy ma is megismerem az embereket, köztük régi osztálytársaimat. Feledhetetlen emlék, amikor reggelenként Imre Pap Jós-kával álltunk az orgona mellett, s előénekesként fújtuk a zsoltárokat. Lélektágitó dolog volt. Ami egy falusi életben ősztől a következő nyárig lejátszódik, annak részese voltam. Pótoltva azt, amit Pusztaberény nem tudott adni. Mérőn az értékek valóságosabban mutatkoztak meg. Ottan volt högy, ahova möggyér lőhetött mönni. Teljesen más volt a beszéd. Őztek, míg tíz kilométerrel odább nem. A zsoltárokat úgy megtanította velünk a tanító, hogy máig is tudom őket. A zengzetes-méltóságos Szenczi Molnár szövegek beoltottak valami egészen más anyaggal. Amikor először mentem haza Berénybe és elénekeltem új tudományomat, a család megilletődve állt körül. Nénéim is megtanulták a zsoltárokat. A természet ugyancsak Mérőben jött körém. Högynek nevezték a százméteres dombokat. Hét domb volt ott, mint Rómában, s nagy öntudata az embereknek.

– *Van olyan szó, íz, illat, szín, mozdulat, ami nosztalgiát kelt benned?*

– Ez is mind Kaposmérőhöz köt. A tavaszi virágok, az orgona, amit ott szelencének hívtak. A ház előtti kis kertek jelennek meg az emlékezetemben: törökszekfű, tátika. De a pusztán is volt illat: a messzeségből a nádasok és a víznek a szaga. Ha az ember Pusztaberényből megy Fonyód felé, megérzi a víz lehelletét. Azon a tözeges vidéken Fonyódtól Berényig érzett a víz szaga . . . És az égen lehetett látni, hogy alatta víz van. Ott lírai módon kinyílik a táj. Bennem az érzékenységet, a lírai hajlandóságot táplálta . . . És a balatoni hegyek bazalt színe. Olyan megmásíthatatlan rend szuggesztióját keltette a Badacsony. Ez még nincs megírva. Egyébként Berénynek köszönhető, hogy Badacsonylábdiban, magyaros nyaralója udvarán Herczeg Ferencsel is találkoztam. A sofőrjének éltek rokonai a pusztán. Mézet vittem Herczeg Ferencnek, s az „írófejedelem” kezét fogott velem. Egyébként a méhek emeltek fel bennünket egy müncheni mozdulattal saját fejünk fölé. Gondold meg, öt gyereket. A mézből lett a lengyeltóti ház is, és az, hogy engem tanítottak.

– *Éjszakáinként álmodni szoktál? Vannak ismétlődő álmaid?*

– Igen. Pontosan visszatérő álmaim nincsenek. Az álmaim korszakokonként mások. Szorongató álmaim is voltak válságos időkben, amikor rosszul ment a sorom.

– *Hogyan lesz az emberből költő? Mi mozditja meg? Belső kényszer, vagy az élet eseményei?*

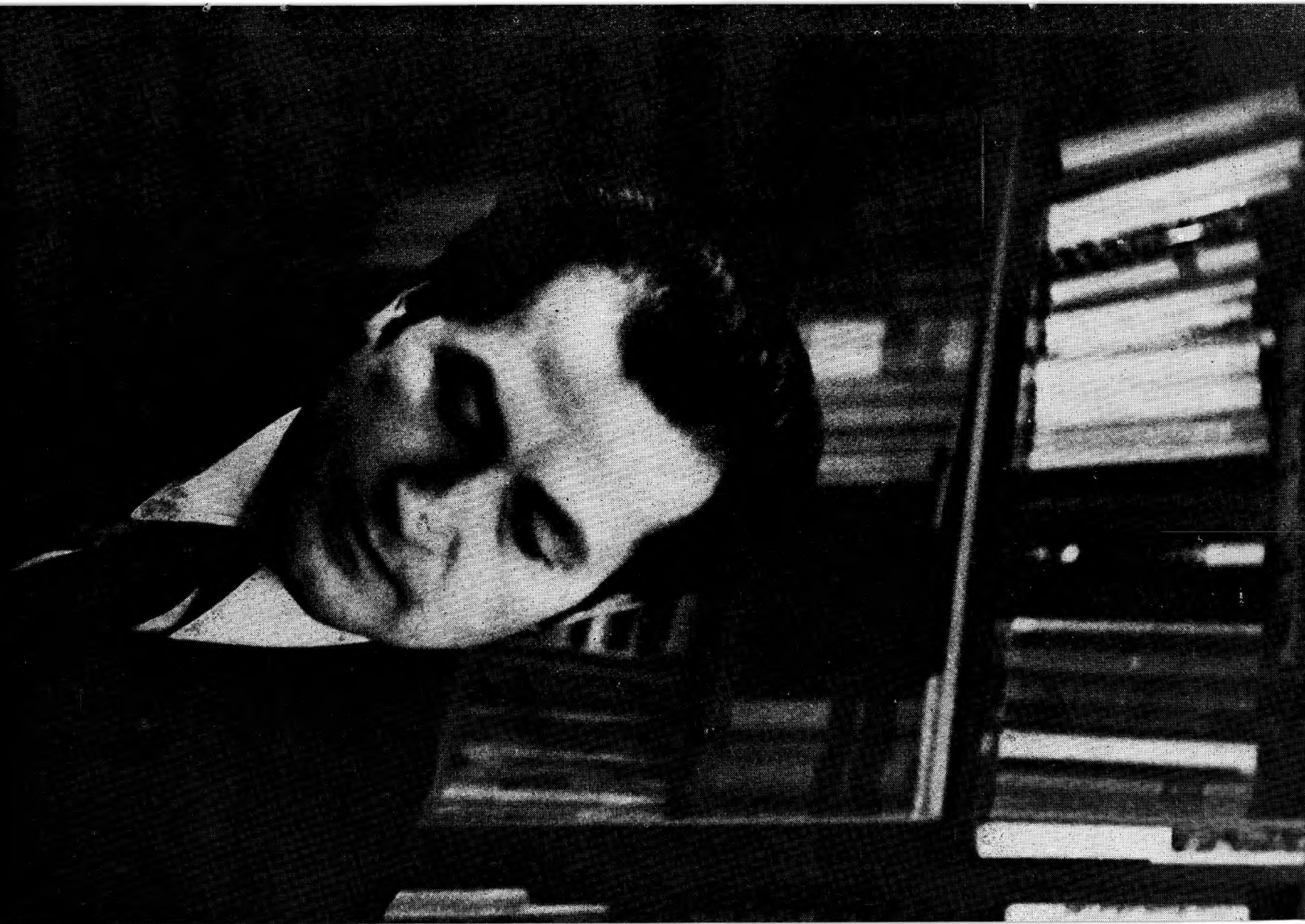
– Talán soha nem kezdek el verset írni, ha nem kerülök be a kaposvári MAV internátusba, ahol katonai fegyelem volt. Az intézet árvaház is volt egyúttal. Harminckilencben kerültem oda, éppen kitört a világháború. Akkor jöttem rá, hogy az apám okos ember lehet, mert mindent megjósolt előre. Bevonultam Kaposvárra, egyenruhát öltöttem. Az intézet olyan volt, mint egy hadapródiskola. S a város... Ki volt téve az egyik utcára Lengyelország térképe, rajta kis zászlócskák. Nem sokkal később megjelentek a szögletes sapkájú lengyel menekültek. Az internátusban romlott a kozt. Mire emlékszem? Az árva gyerekek csíkos fehérneműt hordtak, és nem harisnyát, hanem kapcát. Hihetetlen drill uralkodott, vasfegyelem. Ez teljesen érthetetlen volt. Büntetőtornák. Akkor mutatkozott először lehetőség a lázadásra. Ez hozta ki belőlem az első verseket, és a szolidaritás vállalása. Együtt voltunk... A lázadásban közösen részt venni... Békaügetés órákon át... Mikulás ünnepén egy idősebb diák versbe szedte nevezetesebb dolgaikat. Én is kedvet kaptam hozzá és napló helyett verseket írogattam. Hogy én ezt költészetnek gondoltam volna, arról szó sincs. Amit én igazán ambicionáltam, az a gombfutball volt. Az összes csapatot kiállítottam gombból és egymással játszottam őket. Ezen kívül a gombfutballnak kidolgoztam egy ésszerű módszerét. Erre voltam igazán büszke. S közben sportoltam, futballoztam is, amit már senki sem gondolna rólam, jobbszélső voltam és center. És énekeltem a kórusban. Tizenhárom éves koromban döbentem rá, hogy a vers a napi krónikán túl másra is jó. Gyermekszerelmek, reménytelen vonzalmak hangulatai kerültek bele a korai versekbe. A változás nálam tizennégy éves korban kezdődik, ott egy csomó dolog végetért. Akkor halt meg a nagyanyám, az apám, aki azt a végrendeletet hagyta rám, postaműszerész legyek, ne vasutas. Hét hónapig haldoklott rákban. H. Kovács Zoltán volt az első gimnáziumi tanár, aki költőként felfigyelt rám. József Attilát személyesen ismerte. Egy könyvet kaptam tőle, amibe beleírta: „Az irodalomhoz való ragaszkodásáért...”

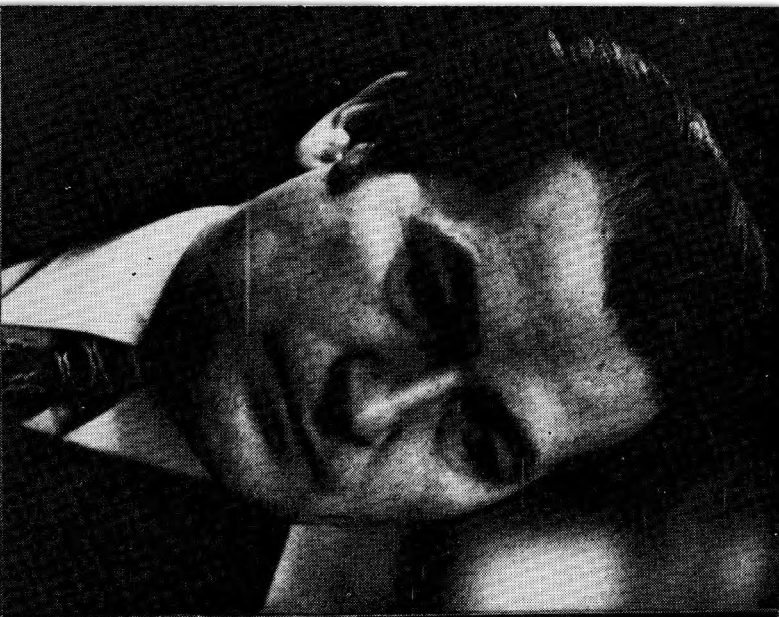
Fodor felállt, a könyvespolchoz lép és előráncigál egy puhakötésű verseskötetet. Elém teszi:

– 1943. június 8-án megvettem négy pengőért József Attila válogatott verseit... Mindent neki köszönhetek. Akkor tudtam meg, hogy az apám halálos beteg. Megbillent a világ... A nénemtől kaptam a könyvre négy pengőt... Egyszer csak elkezdtem másfajta verseket írni, rájöttem az igék és jelzők erejére is, arra, hogy mit és hogyan kell látni. Takáts Gyula a költő is tanárom, sőt osztályfőnököm volt. Örökérvényű példát adott, hogyan lehet természetes baráttá avatni a fiatalabbat. Többek között neki köszönhetem Egry Józseffel való ismeretségemet is. Ő küldte le először a verseimet Csorba Győzőnek Pécsre. Így jelentem meg negyedszázaddal ezelőtt a Sorsunkban.

– *Mikor írsz? Hol? Hogyan?*

– Egy alkotáslélektanban bűvárkodó pszichológus szerint a legfurcsább madár vagyok... Amióta elmentem nyolcórás dolgozónak, ez tizenhárom éve történt, azóta verset nem tudok írni a napi életben. Mert hiába kívánczik, mód nem adódik rá... Ilyen életforma mellett, mint az enyém, a líra nem kaphat helyet. Nagyon sok szabad idő kell hozzá. Született a két gyerek is... Fonyódra lemegyek júniusban, ott töltök két hetet... Ami tőlem az utóbbi tíz évben megjelent, az mind Fonyódon íródott és júniusban. Ez csak nagy belső

erőlködéssel történhet így. Tartósítani kell a mondandókat, majd előhívni. Fonyódon éjjel-nappal írok.

– *Könnyen írsz vagy nehezen?*

– Nehezen. Gyerekkoromban könnyen írtam. Most már csak gyötrődve, papíron araszolva, javítva, de mindig befejezem a verset, nincs töredékem. Fejben nagyon ritkán írok.

– *Hány órát dolgozol egyfolytában?*

– Rengeteget... Alig alszom valamit. Van úgy, hogy öt-hat órákor fekszem le éjszaka. Ez egy mániákus időszak. De közben mást is csinállok, világi életet élek, sétálok, moziba járok, a tévét is nézem.

– *Min dolgozol jelenleg?*

– Fordítok... Ezt tudom csinálni az itteni életmenetben. Egy cikket megírni, az már rettentően nehéz.

– *Mit és mennyit jelent számodra az élmény?*

– Elraktározódik az élmény... Leszűrődik és kiderül, hogy mit lehet belőle megírni. Számomra a nagy megrázkódtatások és az utazás jelenti az élményt. Térben és időben való változás. Nincs kizárva, hogy ez vasutas örökség. Sínek mellett nőttem fel, és a sínek felett örökké remeg a levegő. Nagyon nagy élmény volt, amikor először átléptem a határt. És a Balaton...

– *Véleményed szerint mi a költészet szerepe a mai társadalomban?*

– A jó költészetnek van szerepe... A nagy mű, amit a hátam borsózásán érzek, arról meg vagyok győződve, hogy áll az idő felett és megkerülhetetlen. De pedagógiával és hasznossági elvekkel nem lehet összekeverni a költészetet.

– *Ezek szerint a költő befolyásolhatja a világ eseményeit, vagy csak a művészetével színezi?*

– Nem... Úgy semmiképpen nem, ahogy romantikus nosztalgiáink kívánnák. A Petőfiben megtestesült vátesz nem létezik többé. De abban hiszek, hogy a költő műve termékenyítőleg hat, utólag, közvetve. Annyira közvetlenül is lehet szólni, hogy a szavak megragadják, szinte kézzel érintsék az embereket. Ebben ott van a társadalmi hatás lehetősége. Viszont a közterekre kiálló társadalmi költészetnek nem sok esélyt jósolok.

– *Verseid hangszerelése sokszor zenei rokonságra utal. Játsszol valamilyen hangszeren?*

– Nem, soha nem játszottam. Nem tanultam zenét, nem volt rá módom. Mindenkiben él valamilyen nagy nosztalgia, bennem ez a zene. Csak a fülemben át, amatőr módon élvezem. Ez is Bartókra való rátalálásomnak köszönhető, és persze a Colin Mason-nal való találkozásnak az Eötvös Kollégiumban. Colin egy angol munkáscsalád gyermeke, aki „self-made-man”-ként tanult bele a muzsikába, és elkezdett írni róla. Az első próbálkozásával rögtön figyelmet keltett. 1945. szeptember 26-án meghalt Bartók. Utána Londonban eljátszották hat vonósnégyesét. Ezt végighallgatva Colin ráébredt, hogy a kor legnagyobb zeneszerzője Bartók. Elhatározta, hogy megtanul magyarul. Ösztöndíjjal került az Eötvös Kollégiumba. Amikor innen hazament, nem kapott állást, 1950-ben például egy versenyautó-klub újságját szerkesztette. De később a Guardian és a Daily Telegraph kritikusa lett, majd a Tempo főszerkesztője. Szerkesztése alatt három magyar számot csinált, egyet Kodálynak, egyet Bartóknak, egyet pedig a mai magyar zeneszerzőknek szentelt.

Fodor feláll és az íróasztalához csoszog. Csak most látom, hogy papucsban van, bordó zoknit és kék kardigánt visel. Háta hajlott, arca szenvedő. Két-három köteg levelet tesz az asztalra. Szétbontja őket, magyaráz:

– Colin kitűnően beszélt magyarul, a leveleit is magyarul írta – mondja, aztán az asztalra könyököl és beleolvas a londoni levelekbe. Stílusuk eleven-sége, nyelvi kifejezéseinek ereje, pontossága valóban megdöbbentő. Egyik a Londonba érkező magyar disszidensekről szól, nem éppen hízelgően, a másikban állástalanságára és pénztelenségére panaszkodik, a harmadikban pedig másfél oldalon át, magyaros kifejezésekkel dicsér egy néger nőt, aki kitűnően viselkedett az ágyban, csak túlzottan drága volt. Fodor minden levelet pontosan a helyére tesz. Összeköti a csomagokat, aztán pálinkát önt a cserépkupákba és a sajátját megemeli. Követem nemes példáját. Aztán újra megszólalok:

– *Az író közéleti szerepléséről mi a véleményed?*

– Én magam nem vállalnék ilyen szerepet. Csak azt vállalom, amit írói, művészi, emberi alkatomból eredően csinálni tudok. Ez nem jelenti azt, hogy nem hiszem el, hogy jól lehet csinálni, csak nagyon sok rossz tapasztalatom van a régebbi időkből. A közéleti szereplés eleve rangadóvá vált, és ártott az írónak magának is. Amit a szétesettséggel szemben az emberi közeledésért, megértésért tenni lehet, azt vállalom és teszem is. Ha a közéletiség ezt jelenti, nem idegenkedem tőle.

– *Az író társadalmi helyzetét milyennek látod, s helyét a közéletben?*

– Sanyarúnak. Nem nagyon jelent rangot a közvélemény előtt, hogy valaki író. Ma voltam SZTK rendelésen, és megtapasztaltam az összes dantei bugyrokot... Közemberként mentem be, s amikor kegyelemből, harmadik próbálkozásra befogadtak, még hátsó gondolatként sem jutott eszembe, hogy kezelhetnének úgy is, mint Fodor András költőt. Már azon is meghatódtam, hogy az egyik kislány megkérdezte: „A Széchényi könyvtár meddig van nyitva?” A személyi igazolványomba ugyanis bele van írva, hogy ott dolgozom. Az írók minden dolgával így vagyunk. Az íráság nem jelent nálunk semmi pluszt.

– *Milyennek érzed a generációd helyzetét?*

– Az a meggyőződésem, hogy ezen a generáción, értve alatta az ötvenes éveket átélte és abból kinőtt írókat, valamint a hatvanas évek elejéig indulókat, áll vagy bukik a magyar irodalom sorsa. Ezeknek az íróknak szerencséje, hogy 1945 után indulhattak, amikor még fiatal íróknak fiatalon is lehetett lenni. Nagy hendikepjük viszont, hogy össze-vissza törte illúzióikat az ötvenes évek első fele. Viszont akiben volt erő, a válságokból ki tudott kerülni. Tudok nagy költőt említeni, akinek az ötvenes években megjelent kötete fölött áment mondtak már ugyanazok, akik ma méltón becsülik. Ez a gyötrelmem hozzájárult ahhoz, hogy a maximum jöjjön ki a pályatársakból. Ugyanez megismétlődött 56 előtt és után. Ami akkor előkerült, az van a sakktáblán ma is. S ennek a generációnak a közérzete nem jó. Elismert teljesítményeikhez képest, talán már kaphattak volna lehetőséget arra is, hogy érdemelt helyüket elfoglalják, ezt az idősebbek is joggal várják. Pár éve Illyés Gyula, miközben tihanyi házából a kompig kísért, szó szerint ezeket mondta: „Lassan mégis csak rátok marad az irodalom ügye, András, itt az ideje, vegyétek át a stafétabotot...”. Ugyanakkor előfordult, előfordulhatott, hogy válogatott kötetem teljes anyagát, melyet a kiadó saját jószántából akart kiadni, postacsomagban visszakaptam. Ez mutatója annak az anarchiának, amiben élünk, amiben minden megtörténhet. Az a jó érzés, hogy mindenki rendezkedjék be a küldetés, képesség és teljesítmény rangján, még nem jött el, ezzel ennek a generációnak a sors még mindig adósa.

– *Ha nem írsz, mit csinálsz, van valamilyen kedvenc tevékenységed?*
– *Alig...* Tulajdonképpen ami kapcsolódás lenne, az a zene és a film. De még inkább a barátkozás. Ez az, amire nem sajnálom az időt, mert a legfontosabb. Jobb szó híján társadalmi élet, de személyes helyzetben értendő. Legalább száz ember sorsával foglalkozom. Ez számomra nem áldozat, hanem olyan természetes dolog, mint a lélegzés. Ez adja az oxigént az élethez.

– *Eddigi életednek voltak feltűnő fordulatai?*

– 1943, amikor elvesztettem az apámat, 1947, amikor bejutottam az Eötvös Kollégiumba, 1949, amikor az intézmény hisztérikus nyomás alá került, és én emigráltam belőle és az irodalomból is. 1954, amikor visszakerültem az irodalomba, és 1959, amikor rádöbbsentem, hogy költőként újra fekete bárány vagyok. Abba is hagytam az irodalommal való jegyességet, nem próbáltam szerkesztőségben dolgozni, egyszerű könyvtári munkatárs lettem. Végül 1968, amikor a két kiadó között a pad alá kerülök, s mintha teljes emberi, írói léte-met összeomlás fenyegetné... Ennyi dátum azért szükséges, mert nálam, úgy látszik, váltoáramszerűen megy az írói pálya. Néhány év múltán mindig változik.

– *Voltál már komolyan beteg?*

– Nem... Betegségnek a fiam balesete számított. Elütötte a villamos. Akkor ő valóban élet-halál között volt... Életemben kétszer tapasztaltam meg, hogy az emberekben nagy szolidaritás van. 1959-ben, amikor levágtak mint egy nyulat, majd a fiam sebesülésének idején, amikor még az ellenségeim is felhívtak telefonon. Ötszázan telefonáltak. Szomorú, hogy ez a szolidaritás csak akkor jelentkezik, amikor baj van.

– *Gondoltál már arra, hogy meddig élsz?*

– Nem.

– *A haláltélelmet ismered?*

– Személyesen nem. Talán egyszer fordult elő, gimnazista koromban valami hasonló... Majdnem felborult velünk egy teherautó.

– *Milyen a közérzeted?*

– Hát nem egyértelmű, de inkább jó mint rossz. Pár éve iszonyúan rossz volt. Naponta úgy éreztem, mintha émelyegnék, és felfordulna velem a világ. Ez négy-öt éve volt, azóta fokozatos javulást érzek. Én akkor is ugyanolyan voltam mint most, így nem téveszt meg a személyem körül javulás. Nem hiszem, hogy most jobb ember, jobb költő vagyok, mint négy-öt évvel ezelőtt. Sok tanulságos tapasztalatom van a több mint húszéves pályán.

– *A szorongást mint érzést ismered?*

– Igen, éppen ebből az időből. Ez egy furcsa dolog, téged is érdekel... Írónak lenni, választott hivatás... Vagy ő választott engem? Eleve elrendelés? Ha erről a pontról visszatekintek, a legrosszabb az volt, hogy 1949-ben besötétült számomra a horizont. Szinte titokban kellett tartanom, hogy azonos vagyok azzal a költővel, aki az Illyés-Sárköziné szerkesztett Válaszban meglehetősen nagy teret kapott, és szembe kellett néznem azzal, hogy versem nekem soha többet meg nem jelenhet. Ebben a belső emigrációs korszakban írt verseim bekerültek aztán a Hazafelé című, díjazott első kötetembe. De az út odáig dermesztően szakadékos volt. Colintól úgy kellett elbúcsúznom, mintha soha többé nem láthatnánk egymást. A Kollégium megvadult légkörében barátságunkat furcsán nézték. Mert aki angol, ugye... Az akkori légkörben csak a Gellérthegyben volt tanácsos találkozni olyan költőkkel, akik az idén József Attila-díjat kaptak. Mindezek ellenére egy kulturális pártiskolára küld-

tek tanárnak, ahol Bartókról, Kodályról olyan előadásokat tarthattam, amilyeneket akkor senki sehol. – Nehezebb volt kibírni a közelmúltbeli válságot, mint azt az elsőt. Húsz-harminc év között fiatal volt az ember, és tudta, hogy neki igaza van. A szorongás az utóbbi időben ért el. Akkor, húsz éve éreztem, hogy a történelem csinált egy zsákutcát... Most azt éreztem, hogy egyénileg vagyok kilógatva az ablakon.

– *Vannak beteljesületlen vágyaid, terveid?*

– Igen, mert sok mindent lehetne írni, vállalni, ha más körülmények között élhetnék. Kellene például prózával is próbálkozni. De e mellett a befogottság mellett lehetetlen. Magam mellett nem tudok senkit, aki ekkora kööttséget hordozna. Számítsd be az írószövetségi titkárkodást, műfordítást, a folyton szaporodó kapcsolatokat... Ezt egyik versemben így fogalmaztam meg: „Több lett az élet, mint a mű.” Sajnos, csak kisujjal csinálhatom az irodalmat.

– *Jól érzed magadat ebben a lakásban, vagy szeretnél máshol élni? Hol?*

– Jól érzem magamat. Jól... Bár minden barátom a Duna másik oldalán él, vagy szeretne élni. Én sem gondoltam, hogy pesti lakos leszek. De kiderült, hogy ez megfelel az életmódunknak. Minden közel van, több helyen tudok jelen lenni. Ezzel együtt sem vagyok budapesti, még ma sem.

– *Melyik évszakot szereted?*

– A tavaszt. Ez banális dolog, de a tavaszt szeretem. A megújulás reménye... Nagy illúzió, hogy lehet újra kezdeni. És az örökkévalóság elevenen szimbolizálódik.

– *Mondj egy ünnepet, olyant, ami számodra a legkedvesebb!*

– A pünkösd. Gyermekkorom óta. Kaposmérőn akkor szokott vége lenni az iskolának. A tudat, hogy vár a nyári játék korlátlan palotája... Az évszáró a templomban zajlott, a „Jövel szentlélek úristen”-t énekeltük, s én láttam már az állomásról értem jövő apámat... A pünkösd számomra valami olyan, hogy a szabadság kezdődik.

Feláll, matat a könyvespolcon, vékony szivarral tér vissza az asztalhoz. Rágyújt, belemered a kéklő füstbe.

– *Mikor sírtál utoljára?*

– Amikor Colin halálhíre megjött. Újsághírből tudtam meg, mert postásztrájk volt Angliában. Párizson át, késve érkezett az információ: 1971. február 6-án infarktus érte. Összeesett az utcán.

– *Mitől kap az ember infarktust 46 éves korában?*

– Háromfelé élt. Állandó hajszában, feszültségben...

– *Nélkülöztél a háború alatt?*

– Tulajdonképpen nem. Speciális helyzetben voltunk. Házunkat a front mögött megszállta az orosz hadsereg. Hamar megtanultam a nyelvet. Nemcsak oroszok, üzbégek is laktak ott. Az egyik üzbég katonát éneklésre tudtam bírni. Akkor rájöttem, hogy nekik az éneklés kultikus dolog, ima. Hogy milyen az orosz ember, akkor ismertem meg. Nemcsak kiették a házat, hanem hoztak is. Jött egy tiszt: „Mamka, mamka” – mondta és hozott egy zsák lisztet. Anyagi szempontból nem okozott nélkülözést a háború. De a későbbi években nélkülöztem. A gimnázium két utolsó évét egy proletár házban töltöttem, albérletben, ahol még villany sem volt. Szalmazsákon aludtam.

– *Voltál életveszélyben?*

– Nem.

– *A jövő mit tartogat neked?*
– Inkább optimista vagyok. Nem félek tőle... Valami olyan, hogy igazam van és igazam lesz. A jó halálban hiszek. Éppen ezért megdöbbenett Colin halála, ami engem nem igazolt.

– *Szenvedélyeid vannak?*
– Nincsenek. Szeretek inni, szeretem a nőket, de nem hiszem, hogy a szenvedély szintjén. Kártyát, lóversenyt és a hasonlókat nem szeretem. Azt hiszem, igazából a szenvedélyem a zene.

– *A nőkről is kellene beszélnünk. Megnevezhetnél egy szép nőt, akit ismersz.*

– Kapásból már nem tudok... Úgy látszik, a szép nem kötődik a belső értékekhez. Csak a nőies nőket szeretem. Iszonyatos megrendülések értek. Biztosnak vélt jelek, például a szem szépsége és igazsága, a nőknél abszolút hazugságot is takarhat. Ilyen értelemben rejtély nekem a nő. 1962-ben írtam Az ifjúsághoz című versemet. Abban elég nagy mértékben bent van, hogy mit jelent a fiatalnak maradásban a nő. Tulajdonképpen mindig szerelmesnek kellene lenni, még akkor is, ha sikerül az a ritka vállalkozás, amit házasságnak nevezünk. Ettől függetlenül is nyitva kell maradni minden női kihívásra. A versben fiúkról és lányokról esik szó. Minden részlet mögött valóságos személyek vannak. Aki a fiúkat képviseli, tíz évvel később egyik legjobb barátom, de azok az elvárások, nosztalgiák, amit a lányokba és utódaikba vetítettem bele, semmivé váltak. Nem hiszem, hogy ez csak azért van, mert férfi és nő között nem létezhet barátság szexuális kapcsolat nélkül, hanem a nők jobban ki vannak téve a változásnak. Ezért hiszem azt, hogy a barátság az első szentség.

– *Ezek szerint hiszel a barátságban?*

– Abszolút mértékben, jöllehet a legnagyobb lelki megrázkódtatásokat köszönhetem a baráti ütközéseknek. De mást is. Számomra Fülep Lajos például a világ élőlényei közül a legfontosabb ember. Minden ember életében adódhat két dimenzió, térben és időben való távolság. Számomra a tér Colin volt, az időben való távolság Fülep Lajos. Két sarka a világnak, és ez a két sarok kihullott alig fél év alatt. Ha azt mondom, tizennégy éves koromban lettem az, aki vagyok, talán 1971 februárjában, amikor Fülep után Colin is meghalt, akkor másodszor is felnőtté kellett válnom. Válaszút elé kerültem.

– *Vannak ellenségeid?*

– Igen. Tudok róluk. Nemcsak általánosságban, hanem név szerint is tudok róluk.

– *Gyűlöltél már valaha valakit?*

– Mi a gyűlölet? – Engem szolid embernek tartanak. Ha ezzel összefér a gyűlölet, akkor gyűlölttem is. A magam törvényei szerint bizonyára. A becsstelenséget és a hazugságot megengedhetetlennek tartom. Ilyenkor engesztelhetetlen vagyok, ha ez gyűlölet, akkor igen.

– *Mondj egy pénzösszeget, annyit, amennyi te összegnek tartasz?*

– Hát... Százezer forint, mert ennyi még soha nem volt a kezemben, és többször kellett volna.

– *Vagyonod van?*

– Nincs. Az apámtól megtanultam gazdálkodni. Nélkülözés nincs nálunk, kölcsönt nem kérek. Apám volt a család stabilizátora. Tőle örökölttem az ökonomiai érzékemet. Gyakorlati érzékem nincs, de ehhez az egyhez van.

- *Van valamilyen tárgy vagy érték, amit szeretnél megkapni?*
 - Nem tudok ilyent mondani.
 - *Autó?*
 - Autóm nincs, nem is szeretnék.
 - *Mit gondolsz, mi az emberi élet értelme?*
 - Csak általánosságban lehet rá felelni. Magunkat megvalósítani. Ezen túl a fölismert lehetőségeket megvalósítani.
 - *Mi a véleményed a családi életéről és a család szerepéről a társadalomban?*
 - Nagyon fontosnak tartom, éltető kovásznak. Olyannak, ami az emberit őrzi. Ennél jobb modell az emberiségre nincs. Nem tudtak kitalálni jobbat. S egy megvalósítható vállalkozás. Rendkívül nehéz, de megvalósítható. Hangsúlyozom, hogy vállalkozás. Nem egy adottság, ami csak van... Mindkét részről ember kell hozzá.
 - *El tudod képzelni, hogy más bolygókon is élnek emberek?*
 - Nem... Lényeket el tudok képzelni, embereket nem. Az ember nem lehet más, mint amit itteni létünk, sorsunk kialakított.
 - *Véleményed szerint a földinél fejlettebb civilizáció létezhet valamilyen bolygón?*
 - Lehet, de nem nagyon érdekel. Az én normáim emberekhez, a földi emberiséghez igazodnak. A könyörtelen elmúlással, hiú örökkévalósággal szembenézni, de mégis alkotni, ez több minden transzcendenciánál. Bartók egyik ifjúkori levelében megrendítő sorokat ír erről: „Egészen bizonyos, hogy egy évezred múlva, tízezer év múlva egész munkásságomnak nyoma sem lesz, tán az egész magyar nép és magyar nyelv örökre a feledésbe süllyedt. Vagy ha még nem akkor, akkor hát később. S mindnyájunk munkájának ugyanez az osztályrésze. Nem volna valami kellemes munkánkat csupán ezzel a lesújtó tudattal végezni. Ehhez életkedv, azaz erős érdeklődés kell a létező mindenség iránt...”
 - *Hiszel az emberiség haladásában, abban, hogy jobb lesz az ember?*
 - Az egész életem arra van beállítva, hogy jobbat tegyek a világot. Nem keverem össze a művészetet a pedagógiával, de abban mégis hiszek, hogy a jobbra kell törekedni. Hiszek, ez crédó. Nem tehetek mást. Egy percig sem tudnék élni, ha nem hinnék abban, hogy valami jobbat, többet lehet csinálni. Abban a pillanatban feleslegesnek tartanám magamat. Hogy valaha is elérhettük-e még azt, ami a görög vagy az egyiptomi kultúra volt? Csak amire rendeltettünk, azon belül lehet az értékeket mérni. A koordinátáink adva vannak. Nincs olyan versenybíró, amelyik az emberiség eredményeit egy komputerben összegyűjtené és minősítené.
- Fodor András körül megvastagodik a kék szivarfüst. Az emberiség jövője helyett egyszerűen csak a balatoni nyarokról, régi találkozásokról kezdünk beszélgetni. Fényképek fölé könyökölünk. Este nyolcra megérkezik a baby sitter, s Fodor Andrásék elindulnak valahová látogatóba. Velük együtt lépnek az utcára.

In memoriam Fülep Lajos

MASNAP

Goromba, álomtalan sötétből
hogy nyilhat ekkora ég?
Megint ez az esőfürdette
hasítón tiszta kék.
Elrebbent óriás madár
nyomától égő nedves kövezet:
pihegő sáfránycsillagok
az ázott levelek.
Fekete homokóra-szoknyák,
köpenyek hosszú harangja uszik,
derekak, lábak billenő
verői arcom ütik.
Vállaimon a súlyok
görbült szégyen-íve,
de mindent elbír a tág ég
roppant épülete.
Kapuk alatt toronyló zsákok:
a hulladék, a lom.
Feltámadás és pusztulás
egymásra néz az uton.
És lovasok a parkban.
A rugató ütem
tompán dobog a szűkülő
halánték ereiben.
És forgatag villái és
törékeny újszülött
arcok, kezek a színek
kemény pengéi között.

Mire való ez a reggel?
Mit rejteget, mit ad?
Mi ez a tükrök töreiu
csillámló némaság?

Láb kapkodó ingáin,
szorongás új, meg új
sűrűdő lépcsőjéről a tulladt
várakozás a lépcsőre tolúl.

*Ajtó mögött a posta. Kitépett
levélben hír, az irgalomtalan
sorok: – „Másnap, hogy elutaztál,
egy váratlan roham...”*

VISSZATÉRÉS

*Úszik velem egy cigányzenekar.
Lejárt a szerződésük idegenben.
Mennek haza.
Félmondatok üzleti jelbeszéde
taksál múltat, jövőt.*

*Ez már a repülőtér.
Kettős szívdobbanás:
kirúgja
kerekeit a gép.*

*Némán
ragyog az állomás kemény
kristályalakzata.*

*S egyszerre csak
elkezd remegni,
pókhálós, ingó szálon nyúladozni.
A kín hunyorgó sása közt,
szemem forró taván megtántorodva,
egymásba hullnak olvadón
a fény bogáncsai.*

*– Visszajöttél az anyaföldre,
hol nincs többé
apád.*

GAZDÁTLAN HAZ

*Kérlelhetetlen volt haragja
a sors törvénye ellen,
mely neki sem, ki száz időben élt,
neki se hagyta látni,
mi lesz a folytatódás.*

*Igaza volt a fekete gögnek:
tiltakozott a vak erő
miatt, mely őt, a legkülönbet is
el merte veszteni.*

*S e töldnek, mely alig figyelte,
mily kupolát hordott felette ő,
arcába vágta csontja hamuját.
Keresse vesztett nyomdokát,
ki még eléri
a szellem tűfokán.*

*Mert mi maradt egyéb?
A gazdátlan szobák. Utolsó
vesszőtutás a tárgyak
világló pillantása közt, –
viszonylatok, szép mániák
omlásra ítélt mértanában.*

*Cézanne gyöngéd fiúarca, dőlt ovál,
gótivek héjjazata mellett.*

*És Sokrates körül Arany,
Vitéz Mihály és Vörösmarty.*

*Görög fejek az asztal magasában,
borzadás aprószentek.*

A könyvespolc falán Pietà, Dosztojevszkij.

Az ablakkal szemközt a cédrusok.

Sárközi szöttek, Dante és Firenze,

és Visnu és Giotto, a téli Brueghel,

Duse arcképe és Pethes Imre.

*S közbül a szárnyas, öblös
karosszékek bársonybeszéde . . .*

Nem!

*már nem lehet figyelni többé
sugalmazó szavukra, mert
a nyitott ajtón át könnyörtelen
húzzák a szálát kifelé . . .*

*Holnapra szertehull
a tárgyak szövedéke.*

*Csak kint a ház előtt a kert
 frissen kaszált zöld hajlata mentén
 jár föl-alá
 egy ifjú-
 aggastyán, karját összefonva hátul,
 jár föl-alá
 piros-
 eleven arccal, ernyedetlenül,
 jár föl-alá
 az én
 időmben mindörökké.*

Jelentés odaátról

(Dr. B. Z. megkér, hogy vegyek részt egy *diethyltryptaminnal* végzett önkísérleten az osztályukon, s számoljak be az ételtekről. A kísérlet célja: bizonyos idegen anyagok bevitelével ún. miniatűr-pszichózisok létrehozása, hogy az elmezavarok dinamikáját, s a bevitt anyag esetleges gyógyító lehetőségeit közvetlenebbül tanulmányozhassák. Ezt előre közlik velem. A kísérlet ideje alatt E. E. G.-készülékkel vizsgálunk, ami ágyhoz köt.)

A legelső fázis erősen képszerű libegéssel kezdődik. De nemcsak a tárggyal, azoktól függetlenül is érzékelt libegés ez – a libegés önmagában. Hamarosan a testemet is átjárja, a szemhéjamat, az agyamat, majd lassan minden tagomra kiterjed. Mégsem fizikai remegés-érzet. Mint a tárgyak esetében, most a testemtől is függetlennek érzem, valamilyen burok libegéseként jelentkezik, ami hozzám is tartozik, és a külvilághoz is.

Közben – lassú átmenettel – térbeli elhelyezkedésem újszerű állapota is formálódni kezd. Először csak úgy, hogy mindenben ott van az elmozdulás lehetősége; hogy a megszokott hirtelen abszurdra válthat át. Ez, mint előérzet, egyébként is sokszor nyugtalanít. Most az a feloldó, hogy bekövetkezik. A szoba szögletei, a függönyök, a körülöttem járkálók hol síkban, hol ismét térben jelennek meg, mintha dimenzió kívüli életet élnének. Mindez soha nem tapasztalt, bensőséges közelségbe hozza a tárgyi világot. A formák azonban még nem torzulnak el. Egyes látvány-részletek viszont kinyilatkoztatásszerűen jelentőssé válnak: a függöny libbenése, egy fölöttem elhúzódó kar. Mégsem érzem rosszindulatúnak őket, nem okoznak veszélyeztetettség-érzést. Inkább derű, bizalom fog el, felfokozott jóindulat a körülöttem lévők iránt. Teljes gyanakvás-hiány.

A következő fázisban a hangok tapinthatóvá, anyagszerűvé kezdenek válni, majd tapinthatóságukat képek egészítik ki. A vizsgáló műszer halk recsegése: fémpor-kúpok végtelen sora. A műszer papírtekercsének neszezése: keményített szoknyák, tágas, zöld gyepen, fújja őket a szél. Ez játékosan erotikus. Később a fejem mögül fúvást hallok, s látom is a fúvást: fehér, anyagszerű por; fény, de mégsem az. Egy pillanatra felrémlik: ebben már van valami fenyegető, de mindjárt meg is nyugszom (noha hátranézek azért), hogy nincs veszély, hiszen rokon vagyok a jelenségekkel; nem utas vagy résztvevő, hanem azonos mindennel. Nagy boldogság ez az azonosság. Ahhoz az állapothoz hasonlít, mikor teljes gondolati ürességgel nézek valami jelentéktelen tárgyat, kevés mozgással zaklatott tájat, s magam is behelyettesítődöm a tárgyba, a természetbe. Ilyen belefeledkezések után mindig fokozott erővel lép fel az intellektuális összegezés reflexe. A szer most elzsongítja ezt, de még így is zavar párszor, hogy nem tudok kiemelkedni az alakatlan érzésszövevényből.

A fázisok egymásutánját innét kezdve nem tudom pontosan rögzíteni. Elúszó áttűnésekkel váltják egymást a tünetek, élmények.

Testemnek mozdulatokkal megnyújtása – majd magától megnyúlása, mihielyt rápillantok – hosszú ideig tart. Távolságot nem érzékelek, vagy na-

gyon rosszul. Vannak szakaszok, mikor meg is szűnik teljesen, és úgy érzem, hogy a térben egyszerre mindenütt jelen lehetek. Ezek a teret-birtokoló nyújtások nagy öröm-érzéssel járnak együtt.

Egyidejűleg az időérzésem is kezd kihagyni, majd cserben is hagy egészen. Próbálok elképzelni a holnapot, s bár tudom, hogy lesz, mégis összemosódik a jelen idővel, szétbonthatatlanul. A halhatatlanság bizonyossága tölt el. (Valami ilyesmit mondok: „Ezt nem értik. Nagy pillanat.”)

Később különböző megtestesülési formákba képzelem s látom magamat. Láncszemekbe karikázva, melyeket örvénylőn körbeforgat egy végtelenbe nyúló tenger, ami ugyanakkor fennsík is: alatta, fölötte semmi, csak maga a „sík” térfogatlansága. Jelképszerűen mély képnek érzem, alig tudok szabadulni tőle.

A belső képek burjánzása egyszer sem kerekedik novellisztikussá; inkább rendkívül dinamikus állóképek maradnak. Szívesen ismétlik magukat, majd ugrásszerűen váltanak át másra. Eleinte csak a környezet képelemeiből épülnek ki, – pl. egy hosszú lépcsősor az egyik doktornő fejéből, erősen piros szája mindenütt a lépcsőfok, s én fölfelé lépkedek a lépcsőn. Később fogak és combok gúláját látom; sárga cipőm az ágy végénél hullámozó építménykolosszussá nő. Majd elúszó ökörszemek kezdenek sorjázni kifogyhatatlanul, s pislogásukból folyton újabbak gördülnek elő, mint a gyöngy. Kék kristályszemcsékből szünet nélkül geometrikus ábrák formálódnak, törékeny összhangban a zenével, amit a szoba sarkában játszanak lemezeiről. A zene tovább nem részletezhető örömmel és melankóliával tölt el; különös üveghang-szomorúság minden egyes hangban. Mintha matt üveglapok hajladoznának, s félek, hogy a környezet összetöri őket, mert nem értik s nem látják, hogy az egész tér tele van velük. Néhány erős, magánosan felhangzó zongora-akkord úgy hat rám, mintha óriási, mély-magas üvegbura visszhangozná, tágas, kultikus folyosók, ahol nincs semmi lényyszerű, csupán a fénypázmák játéka. Végül mindez összekapcsolódik a jelképszerű tengerképpel.

Általában többször ragadnak el atmoszférák és érzések, mint víziók. S többnyire mindet átítatja a túlzó jó érzés spleenje. Még a látszatra szorongató víziókat is ilyenné színezi az érzelmi körítés – pl.: élesen metszett, mély völgy, a völgyben földkúp, tetején ritkásan magasodó fenyőfák, mögülük erős fény tűz át, mintha jelentős készülődés folyna a földkúp mögött. Vagy: alkonyi ég alj, iszonyú hosszú deszkák tolódnak rajta, s ez a deszkatologatás hol fölillantja, hol eltakarja az ég alj fényét. Másik: nagy lépcsőház forduló, vállára hajtott fejű nőalak a korlátrúd: bármelyik pillanatban elmozdulhatna s kiderülhetne, hogy a nő és a korlátrúd kettő, – mégis úgy élem át, hogy a kettő egy, mégha elmozdulna is. Nem barátságos víziók: az ajándék mégis az, hogy nem nőnek baljós jelképpé.

Az újabb fázisban minden nőies játékossággal formálódik kecsessé, törékennyé. Mozdulataim felszabadultan narcisztikusak. Szívesen nézem nyújtózó kezemet, lábamat, s bizonyosra veszem, hogy mások is szívesen nézik. Vetkőzés vágya fog el, s vetkőztetésé. De nem erőszakossággal, inkább olyan természetességgel, ami a trópusi lomhasággal jár együtt. Sodródó délszaki tájat látok, Gauguin-nőket. Az egyik doktornő behelyettesítődik, ugyanolyan libegő, amilyennek magamat látom. Mégis, az egésznek a hangulata inkább a készenlété; csak gyönyör és cselekvéstelenség.

Utána váratlanul erős színhatások jelentkeznek. A sok fehér köpeny metsző kértafehérré élesedik, köszörűek a kékes kontúrjaikkal. Közben hirtelen

elborulások vetnek árnyékot – különböző barnák, mélylilák –, majd ismét szaggató színek törnek elő. A tárgyak rajza ugyanakkor egyre pengeszzerűbb. Harsány, nagy változást sejtető konkrétság nyomja rá mindenre a bélyegét; s mint eddig, most is a folyamaton belül vagyok. Ami készülődik, nem engem fenyeget. Ugyanígy, a formák torzulása sem zavar; résztveszek bennük. Míg körülöttem minden téstávékonná laposodik, karom is olyan lesz, mintha lemángorolták volna; és mégis plasztikusan látom az ujjam dudorait, az ereket. A bőröm sejtelmes, kék tónust kap, holdbeli tájjá változik, dudoraival és mélyedéseivel együtt. Ugyanezt tapasztalom a környezet tagjain, és a tárgyakon is.

Néha megkívánom, hogy kinézzek az ablakon, de hamarosan ismét a befelé-fordulás vágya lesz erősebb, s lehunyom a szemem. Egymás nyomában futó fáklafényeket látok, indaszerű lobogás körtáncát, férfi és női testeket. Pansexuális körkép. Előbb hímre és nőtényre tagozódik minden, utána hermaphroditikusan összeszővődnek. Nehezen megfogalmazható érzés; mert inkább érzés, mint látvány: még a tárgyak is nemi aurát kapnak. A hermaphroditikus jelleg fölismerése a nagy fölfedezések erejével hat rám, és bizarr oldottságba merít.

A kísérlet vége felé – mikor szabad mozgásomat is visszakapom már – gyengülni kezd a belső film rózsaszíne, s kezdek feltöltődni kínzóbb asszociációkkal. Most érzem leginkább közelinek a részegség állapotát; legalább is fizikailag. A szándékos nemnyilatkozás is ekkor érik elhatározássá bennem: úgyis megszathatatlan, amit közölhetnék; és úgyis elrontom, ha közlöm.

Járkálás közben agresszív, maszkulin ingerek lépnek fel; cselekvéstelen-ség helyett a fenntartás nélküli végrehajtás ösztöne. De ez már tudatosan megfigyelt, tudatosan letapintott állapot. Önmegfigyelésem erősödik. Talán ezért is zavar az a provokatív beszélgetés, ami szólásra akar bírni. Mintha attól félnék, hogy meghamisítja gátlás-problémáimat egy ilyen lelepleződés.

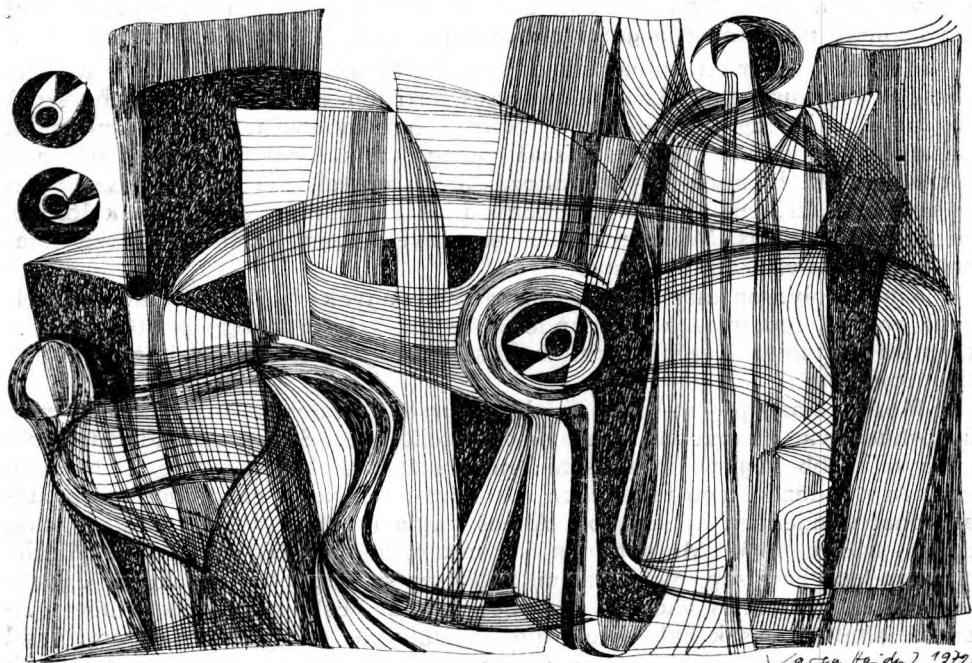
Mielőtt a kísérleti szobát elhagynám, az ablak előtt ismét fellép az erőteljesebb kép-burjánzás. Az úton bekecsező férfi jön, majd hirtelen szoborszerű mozgással, a kerítés tetején görög végig. A nyírfák nyújtózó óriás-combokká és karokká fonódnak össze, s a saját mozgásommal együtt azok is nyúlnak és töpörödnék; humoros együtt-változás a látvánnyal. Két gyerek összefogó-zva kering a kertben: spirálban vékonyodnak el, füstként emelkednek fölfelé, s velük együtt én is. Mikor majdnem semmivé válunk, az én nyakmozgásommal húzódnak vissza a magasból.

Kint a folyosón már teljesen öntudatnál vagyok; bár még mindig ügyetlenül, rosszul fogalmazok, s állandó rossz érzés kísért, hogy pontatlanul fejezem ki magamat. Később váratlan fecsegési inger vesz erőt rajtam, de sikerül elfojtanom.

Most – másnap – mikor legépelem az este vázlatosan leírtakat, még mindig bennem van az érzelmi, atmoszférikus telítettség. S még mindig oldottabb, bizonytalanabb vagyok mozgásban, mint máskor. Lábam, karom, nyakam szívesen nyújtózik, leng félkörösen, kerülöm a szögletes mozdulatokat, a hűlám-vonal mindenben kielégítőbb. A nosztalgia is változatlanul erős. A világ idegen, szürke, sivár. Minduntalan azt várom, hogy történjék valami. Mintha egy szerelem, barátság, mély érzelmi kötöttség szakítódott volna ketté. Ugyanakkor mégis türelmes vagyok, érzelmes, tűnődő. Este szándékosan nem vettem be altatót; s csak hajnal felé tudtam elaludni. Az éjszaka képpergetéssel telt el; de ez már nem az átéltek újraforgatása volt, hanem a megszokottabb

tónusú képanyag tartós és görcsös kérdése, anélkül, hogy erőm lett volna elrendezni őket.

Végül, mindent összevetve: ami meglepett, a tragikus elem hiánya az élményekben. Szabadulást éreztem a dolgok végig gondolásától, a tisztázásra való igyekvéstől, a döntés szükségességétől. A felelősség rajtam kívüli szférába tolódott. Majdnem hihetetlen, hogy így is lehet érzékelni. Bizonyos szempontból még kevésbé értem magamat, mint a kísérlet előtt. Azt hittem, az önellenőrzés és befolyásolás művi kikapcsolása – ill. gyengítése – feltehetőleg oda visz, ahová az önellenőrzés öntevékeny kikapcsolásával általában eljutok; egy eléggé kétértelmű és numinózus világba. E helyett bizarr paradicsomba jutottam, – amit nem is volna rossz tartaléknak tudni. Ha ez a világ egyáltalán az enyém, s bennem is megvan, nemcsak a vegyszerben.

Egy hosszú délután a zártosztályon

(Tanulság: vigyázzunk a hídra!)

Most először engedték Dorottyát telefonhoz. Csak egyvalakivel beszélhetett. TavalY óta semmit sem hallottam róla. Miért éppen engem hívott fel? Valószínűleg mert vegyész vagyok, laboratóriumban dolgozom és van bennem szeretet.

– Kérem doktor Iglai Ákosné Váró Erzsébetet – ilyen precízen mondta. Pedig Ákos soha nem használja a doktori címét, szinte el is felejtette, hogy valaha jogásznak készült.

– Elmeegőgyintézetbe kerültem, zártosztályra. Az előzmények nem mindennapiak, érdekelnének téged. Hat hete tartanak itt, még nem volt egyetlen látogatóm. Eljössz? Megteszed?

– Természetesen! – vágtam rá.

Dorottya katonás pontossággal írta le, hol találom. Tömörebben, célratörőbben fogalmazott, mint az úgynevezett egészségesek legtöbbje.

Természetesen! Amint letettem a kagylót, már nem így éreztem. Rettegtem az örültektől... mint besorolhatatlan kategóriától. A pokol és a föld között imbolyognak. Ember számára a legfélelmetesebb lehetőség ez. Az emberi jellemzők nagyja elhullik. Mi az, ami megmarad?!

Csak a látogatásom előtt gondoltam és éreztem efféléket. Még soha nem jártam zártosztályon.

Vibrálva készülődtem. A magam oldására igyekeztem humorizálni. Noha Ákos valóban megkívná, hogy sok színeset meséljek. A laboratóriumban ritkán adódnak neki való esetek.

– A zártosztályról érdekes nyersanyagot hozok neked, Ákos.

– *Nyersanyagot!* Szívem! Kisebb baj, hogy cinikusan hangzik és te úgyis csak megjátsszod a cinizmust. Nagyobb baj lenne, ha még mindig nem tanultad volna meg, hogy az írói munka legbelülről ered, a sajátom és senki másé. Uraságtól levetett holmi nem használható.

Főlényesen és fickósan mosolygott. Ha főlényeskedik is, melegít. Fogalma sincs róla, hogy nem teljesen őszinte. Ritka szállítmányomból is felhasznált jónéhányszor egy-egy élet-motívumot.

Útközben azon gondolkoztam, milyen is volt Dorottya a gimnáziumban. Fénylő, a szürkék ellentéte. Határozott, gyakran parancsoló. Fegyelmezetlen, lerázta a hámat. Amihez kötődött, abban akaraterős. Kopott, néha már rongyolódó ruháit fel tudta dobni egy-egy tarka sállal, házi készítésű, ötletes övvel. Ha elkésett reggel, vagy másban mulasztott, gáttalan, rikító történetekkel mentette magát. Délután az anyja szivromot kapott, orvost kellett hívni, azért nincs meg a házi feladata. Hajnalban filmgyári autó jött érte, a múlt héten az utcán kihalásztá őt egy rendező, statisztált, azért késelt el. A rendező következő filmjében főszerepet játszik. Nem valószínűleg, biztosan. A filmgyárról igen érdekesen mesélt. Az elemeket képes hetilapokból szedte össze, de egyénien alakította. Az volt az általános vélemény Dorottyáról, hogy tehetséges. Még nem tudni, miben, de majd kifejlődik. Különös lány, szokatlan. Ez utóbbi közöttünk nem is dicséretnek –, magasztalásnak hangzott.

Íme, az ifjúság pótolhatatlan előnye! Az ijesztő jegyek is ígéretesek ilyenkor. Már negyvenhat évesek vagyunk. Ami azt illeti, én is többet ígértem. Én voltam az osztályban a legjobb rajzos. Apa neves festőnek számított. E kettő összekapcsolásából elkészült a karrierem. Pedig én figyelmeztettem az osztálytársaimat, hogy kockákat

és vázákat rajzolni modell után, az semmi. Egyelőre. Még haboztam. Apa csillogását talán kiegyenlítette volna a szemem. Őt talán el tudtam volna távolítani magamtól annyira, hogy művésznek én legyek én. De apa máig alakítja az életemet. Ha a műtermében nem járkáltak volna ki-be a festők, szobrászok, írók, Ákossal sem találkozom. Nem az ő felesége lennék. Ákos is csillog, szükségszerűen. Kettejükbe belekápázott a szemem. Amikor a magam feladatát végzem, árnyékosabb vidékre kíváncsi vagyok. Szeretem a visszahúzódást. A laboratórium jó. Majdnem rutinmunka és mégsem. A figyelemlazulást nem tűri, állandóan jelen kell lenni, tárgyias készenléttel. Munka közben megnyugtatóan kevés a lelkiélet.

Nem kérdeztem Dorottytól, lánynéven keressem-e. Strauss Ottó elvált tőle, azt tudom. De azóta férjhez mehetett újra. Vonzódtak hozzá a férfiak, ahhoz képest, hogy kemény arcú és fiatal korában is csak legkedvezőbb napjain volt csinos – meglepő sokan.

A lépcsőházban szinte hallottam felerősödő szívverésemet. Füleltem, nem halatszik-e ki valahonnan vészes üvöltés. Kongott a csend. Nem volt látogatási idő, de Dorottya azt mondta: bármelyik délután bemehetek. Ő elintézte, hogy bármikor...

Félig homályos, áttetsző üvegajtó előtt álltam. Csengőt nem találtam. Kopogó ujjamban sajogtak az idegszálak. További hordó-csend. Mit csinálnak a dongák, abroncsok mögött?! Az abroncsok mögött a roncsok – gondoltam és féltem. Újra kopogtam. Egy beteg meghallotta és hívta a nővért. Ő kulccsal ajtót nyitott és bezárt mögöttem.

– Horváth Dorottya barátnője vagyok...

Két barátnőm van kislánykorom óta. Patinásak, szellemi rokonok. Dorottya nem a barátnőm. Azt hiszem, abban a vergődő pillanatban közösséget akartam vállalni vele... velük.

A nővér oly könnyed szívéllyességgel vezetett Dorottya szobájába, mint egy kivételesen nyájas eszpresszós a megfelelő asztalhoz. A szobában üresek voltak az ágyak, csak egy fekete pongyolás asszony feküdt a takaróján. Még nem is láttam gyászfekete pongyolát. Dorottya éjjeliszekrényén vörösrózsa-csokor. Apától örökölt szemem egy képbe sűrítette a feketét és a vöröset.

A pongyolás asszony áthatóan nézett. Akart tőlem valamit. Bemutakoztam. Egyetlen másodpercre felderült:

– Iglainé?! Őn tanította énekre Julikámat?! – tagadó fejmozdulatomra máris elsötétült. Nyögött: – Hozott kérem csokoládés kekszet?

– Szőlőt hoztam és narancsszörpöt – hebegtem zavartan.

Az asszony magába süppedt. A nővér kitessékelt a folyosóra.

Két órával később nehezen küzdöttem le Boltár adjunktus ellenállását. Végül mégis meggyőztem, hogy értem én, a körlefolyásról, a gyógyomódról nem beszélhet, de az emberi történet üzenete mindannyiunké. És úgyis sokan tudnak róla. Szomszédok is, távoli ismerősök.

– Csak elvétele akad ilyen egyszálú eset – kezdte Boltár adjunktus.

A fekete pongyolás asszony 1956 októberének legvégén az óvóhelyen ült férjével és Julikájával. A kislány panaszkodott, hogy éhes. Az asszony kézenfogta: felmennek a lakásba, gyorsan összecsap valamit. A férfi szólt: maradjanak, nagy az éhség. „Nem hallod, hogy éhes?!” – kérdezte az asszony és az ajtó felé tartott. „Van egy pár szem csokoládés kekszünk, maradjatok!” – kiáltott a férfi. Kiléptek a vasajton. Egy bevágódó repesz letépte Julika fejét. A keze ott maradt az anyja kezében, de feje már nem volt.

Egy-két év után úgy látszott: a fekete pongyolás asszony meggyógyult. Dolgozott, élt. Azóta is jól dolgozik, türethősen él, időnként. Azután vissza-visszatér Julikájához. Lefekszik az ágyába és nem kel fel. Mosdatni hagyja magát, etetni nem. Ha mégis szájába tömik a falatot, kihányja. Ilyenkor be kell szállítani.

Egyszálú eset, csakugyan. Hirtelen leszakadt a híd. Az asszony néha azt hiszi, mindenki azt hiszi: újra övé a helyreállított híd. De vissza-visszatér a leomlott pillérek sebző éleihez, felvérzi magát.

– Janka néni! – szólított meg valakit a nővér a folyosón. – Legyen olyan drága, hívja Horváth doktornőt. Talán a tévét nézi. Köszönöm szépen, édes Janka néni.

Csodálkoztam, hogy Janka néni engedelmesen elindult. Láttam előbb a szemét. Pusztító, öldöklő gyűlölet harapott belőle. Oly tömény, hogy anyagi erőnek éreztem a gyűlöletét és óvtam volna az épségemet.

– Jönnek hozzá látogatók? – faggattam a nővért.

– Jönnek.

– Nem a vendéget irigyli másoktól?

– Nem. Már régen nincs logika az érzéseiben. Azelőtt biztosan volt. De ha megkérem valamire, az használ neki. És a becézést is megérti.

Hónapokig nem kaptam takarítónőt. Hajnalban keltem, robotoltam, naphosszat azzal kinlódtam, hogy letagadjam a fáradságomat magam és mások előtt. Gardicsné nem tetszett nekem, de azért üdvölgéssel fogadtuk, választék nem lévén. Egy nap szabadságot vettem, hogy alaposan megmutogassak mindent Gardicsnénak. Utóbb azt gondoltam: ezért az első napért gyűlöl, amikor henye úrinőnek láthatott a béelt otthonomban. Elmeséltem neki, mennyit dolgozom. Ákost is gyűlölte. Elmeséltem az erőfeszítéseit íróasztala mögött, a párnásszékekben. Nem használt. Ajándékokat adtam a jó bérén felül. Csupa akkor vásárolt, új holmit. Mindet lefitymálta. Megkérdeztem, mi bántja. Semmit se árult el magáról. Letorkolt. Ákos megunt a kíséretezést. Legyintett: ne udvaroljunk elvtelenül, ez afféle fonák értelmiségi szolgálalkúség. Szóltam hát, hogy búcsúzzunk el egymástól, ha egyszer nem férünk össze. Ez annyira megrázta Gardicsnét, annyira, hogy itt talán úgy mondanák: sokkolta... Sírní kezdett. „Mit sajnál, Gardicsné, hiszen utál minket?! Állást is kap, ahányat akar!” Zokogott: „Az a gazember a pap elé sem jött el velem, az anyakönyvvezetőhöz sem. Mikor már elhagyott, csak akkor mentem férjhez, muszájból. Az az aljas hat évig hajsolt, hat évig szedte el a pénzem, és hitegetett, pedig nem szeretett soha. Mindenki kihasznál engem, mindenki.”

Tőlünk is azt a tanulságot vitte el, hogy kihasználtuk. Mi, a házások, akik nyilván szerelemből mentünk el az anyakönyvvezetőhöz. Tovább kellett volna becézni, mintha nagyon szeretnénk?! Kint nem egyértelmű... Ákos legyintett: fonák szolgálalkúség. A nővér megteheti, hogy édesnek-drágának nevezze a gyűlölködő, a pusztító tekintetű Janka nénit.

Hívja Horváth doktornőt. Dorottyá az érettségén vizsgázott utoljára. Azelőtt az örültek állítólag Napóleon szerepét kedvelték. Akkor most arra kérné a nővér, hogy hívja Napóleont? El kell hinnünk a maszkjukat?

Janka néni hamar tért vissza:

– Nincs! – majd nyomatékos szünet után – nincs és nincs!

Ez a három *nincs* úgy hangzott, mint a lét tagadása. Nemcsak ember nincs, dolgok sincsenek. Közegünk megfoghatatlan.

A nővért elhívták, én abba az irányba tartottam, amerről Janka néni visszajött. Hátha csak ő nem találja... Hátsó lépcsőhöz értem, egy emelettel lejjebb mentem a tévé hangja után.

Később meggyőződtem róla, hogy ez a lépcső kincset ér. Eltereli a figyelmet a rabságról. Semmi sem látszik zártnak itt. A két kulcsra zárt ajtó, az első emeleti, a második emeleti messzi van, látótávolságon kívül. A betegek kihasználják, hogy nem egy folyosó foglyai. Közlekednek. Fentről le. Lentről fel. Valahová igyekeznek és meg-megcsillan az életkedvük. A színházi diszlettervezők is jól ismerik a lépcső előnyeit. Tagolja a színpadot, mozgással telíti, mozgékony céllal.

A lejáró után a tér félkörös hallá gömbölyödött. A tévé előtt széksorok, a fal közelében asztalok. Sokan koncentráltan figyelték a műsort. Mások a semmibe merengtek. Megint mások az asztalokon feküdtek, a hasukon, az oldalukon, a könyökükre támaszkodtak és mintha egy sürgős probléma megoldásán töprengtek volna. Dorottyá sehol.

Visszaballagtam a második emeletre. Egy beteg magától ajánlkozott, hogy előkeríti a doktornőt.

– Talán itt – és benyitott a végébe.

Abban a pillanatban visszafordult és eltűnt előlem. Nem is kiáltotta Dorottya nevét, honnan tudja, nincs-e az egyik fülkében. Borzolt voltam. Majd én kiáltom a nevét. Én is benyitottam a végébe. Kivert a verejték. Terem volt ez, tiz-tizenöt ülőkével. Közöttük oldalt oly alacsony elválasztófal, hogy csak deréktől lefelé takarhatta az ápoltakat. Deréktől felfelé kényszerű kitárulkozás. Oldalról. Szemből egészen. Se ajtó, se függöny, semmi. Efféle terem többször megjelent álmomban. Csak ott nem köves volt a talaj, de agyagos, kiégett, tompa-sárga, cserepesen száraz. Álomkép-raktárban ez az egyik legiszonyatosabb filmkocka. Nem tudom, miért... Befogadtunk mi már éber tudattal külön szörnyűségeket is. Ez az egyik legiszonyatosabb...

Egy kisasztalhoz támolyogtam, lehuppantam a székre. Azonnal mellém telepedett három nő. Koruk: huszonötötől negyvenig. A huszonötös simogatni kezdte puhaszövésű szoknyámat. Társnője oktatón közölte vele, hogy pepita. Ő tanulta a szót, lassan forgó nyelvvel, de élvezettel. Pepita. Fellelkesedett:

– Nekem is van szép szoknyám. Csikos! – a csikos úgy hangzott a szájából, mintha azt súgta volna áhítattal, hogy *remekműves!* – Ugye, a csikos is pepita?

Készségesen helyesletem:

– Igen, persze, a csikos is pepita.

Elismételte a mondatomat. Mindhárman a sapkámát nézegették: Mondtam: nylon-szalma: Kérdezték, hogyan kell horgolni. Elmagyaráztam. Egyikük megcsippentette a blúzom ujját. Selyem. Kölcsönkérték a gyűrűmet, sorra felpróbálták, megforgatták, villogtatták. Arany és topáz. Mondtam: milyen csinos, derűs pongyola. Ez is és ez is és ez is. Az övé és az övé és az övé. Igen, – válaszolták büszkén – virágos! Kásmír! Lamé! Azt akarták, hogy megsimítsam az anyagokat. Keleti bazárban turkáltunk, ujjunk bögyén a tapintás gyönyöre. A halvány színek is felragyogtak. Ezeregy éjszaka. Nem, nem az, inkább tobzódás a nőiségünkben. Kárpótlás a női lét hátrányaiért és hiányaiért. Ezek az örömök csak a mieink. Nőké. Ez a mi önfeledtségünk.

Esős délután volt, 1950 táján. Már napok óta ilyen: nyirkos és színehagyott. Nem találtam a helyem. A fürdőszobában matattam. Kezembe került egy kisüveg vörös körömlakk, anya adta egyszer ajándékba, el is felejtkeztem róla. Kilakkoztam a körmeimet, önfeledten billegtettem az ujjaimat, míg száradt a máz. Szépen piroslott a fakóságban. Negyedóra hosszat csak nő voltam. Vigasztalóan. A gondjaimat lehagytam.

Akkoriban kezdtem a pályámat. Kutatóintézetben dolgoztam, elméleti munkán. Feszés becsvággyal. Sokkal feszesebb becsvággyal, mint azóta... Elégedettek voltak velem, dicsértek. Addig a napig, amely a nyirkos, színehagyott napokat követte.

A közvetlen főnököm, a kisleány benyitott az intézeti szobánkba a nagyfőnökkel és egy idegen fejessel, aki burkolt ellenőrzést tartott. Én a számításaimba merültem, alig vettem észre őket, különben is fél perc múlva elvonultak. Ettől fogva azzal vádoltak, hogy a munkámban és a viselkedésemben hibát hibára halmozok. Másban sem volt részem, mint kifogásban, szidásban, hideg elutasításban. Könyörögtem a kisleányoknak: ne titkolja, mi történt. Én nem hülyültem meg és éppen olyan vagyok, mint eddig... „Felületes vagy elvtársnő és sajnos... te kérted az őszinte szót... sajnos, a szemléleted kispolgári.” Miben felületes?!... Miben kispolgári?!... Mikor vétettem?! Mikor mulasztottam?! Csak ha tisztán látom, csak akkor tanulhatok belőle! Mondjátok meg! Érteni akarok! Fejlődni akarok!

Segélykiáltásaim nem rendítették meg a kisleányt. Kódos szavait még kódosabbakkal tetézte. És szidott, elhárított. Örület! – mormoltam magamban sokszor – örület! Nem igaz, hogy rosszul dolgozom! Nem igaz, hogy rossz légkört árasztok!

Csak eleinte nem volt igaz. Utóbb összekavarodtam. Hibát hibára halmoztam. És a viselkedésem suta lett, gyanús. Máskor meg agresszív. Ezt bárkinél el lehet érni, megfelelő kezeléssel. Cefetül éreztem magam.

Nem küldtek el, de kiutáltak. Hányódások után kerültem a laboratóriumba. Évek múlva egyszer társaságban találkoztam a kisleánnyal. Függő viszonyom vele elévült. És magázódtunk, szándékosan lehagytuk a régi tegezést. Amikor már eleget ittunk, spiccesen megkérdeztem: nem emlékszik-e véletlenül... Hogy mi volt

az?!... Felnevetett. Mint akit előre megcsiklandoz a jó vicc poénja. Háhotázás közben mesélte: „Ha maga is emlékszik, Erzsikém, bekukkantottam a szobájukba a nagyfőnökkel és egy idegen fejessel. Rettentő befolyásos ember volt. És zord, de mennyire! Amint kifordultunk maguktól, kérdőre vonta a nagyfőnököt: „Vörös körmű hölgyek a munkatársaitok?!”

„És?! Miért nem folytatja?! És?!” „Nincs tovább. Ennyi. – elkomolyodott – Az persze másféle világ volt. Egy-egy eseményt, jelenséget csak a megfelelő történelmi korszakba helyezve lehet megérteni. No, igyunk rá, hogy az a világ elmúlt.” „Örület! – mormoltam – örület!”

Arra gondoltam: ki hitte volna el nekem...ma sem hinné senki... Azt, hogy én szívesen járnék zsákból varrott ruhában és élnék pincelakásban, ha nagy cél kívánná. Ha biztosan jót szolgálnék ezzel és sok társam lenne hozzá. Igazi közösség. Akkor nem csak szívesen – boldogan is. Akkor énnekem egy illó sóhaj se érne meg a körömlakk, a selyemblúz, az arany-topáz gyűrű.

Ők hárman az asztal mellett arról beszéltek, hogy szerezni kell nyílonszalmát. Ugyanolyan sapkát horgolnak belőle, mint az enyém.

– Holnap abban várom Ferit – szólt a körülbelül huszonöt éves nő. Végtelen bizalommal hajolt hozzá: – Holnap biztosan eljön Feri?

– Biztosan – feleltem.

Újra elkérték a gyűrűmet. Felpróbálták, megforgatták, villogtatták. És irigység nélkül adták vissza. Szerettük egymást. Határozottan éreztem, hogy szeretnek engem. Úgy tetszett: ők sokkal többen vannak itt, mint a Janka nénik. Azokban a percekben úgy tetszett: kint a farkas, bent a bárány.

– Pöttyösben várjam Ferit? Ugye, a pöttyös is pepita?

Néztem a vízesen világoskék szemét, az ábrándos arcát. A szerelem vagy a szeretet önfelédtségében ballaghatott át a hidon. Elszakadt, ottmaradt.

Dorottya a nyakamba esett. Összecsólt. Jobb arcomra – bal arcomra, bal arcomra – jobb arcomra... Aztán felmérte a helyzetet. Hangjából fröcskölt a megvetés:

– Ezekkel a gügyékkal szórakoztál?! Indulás, de máris!

Felsőbbes, hessentő kézmozdulatára azok hárman szelíden, jámborul el-sompolyogtak.

– Én csak alkoholistákkal barátkozom itt! Most is az ő szobájukban voltam!

Ez úgy hangzott, mintha hercegnőkkel barátkoznék és a kastélyból jött volna.

Dorottya jól szabott ruhájához sokszínű, hetykemintás sálát viselt és bőrfonatos, szellemes övet. Éreztem az átkötést... ifjúságunktól idáig... éreztem az előregedett, otthonos gimnázium-épület akkori állandó, savanykás szertár-szagát. Hálát is éreztem, amiért itt nem kötelező magukra venniük fakó és kedélybeteg formaholmikat.

Dorottya egy már bemelegedett, gyors hajtású beszélgetést folytatott. Az alkoholistákat magasztalta, milyen eszesek, milyen flottak, nagy a képzelőerejük és tudnak élni. Nevetett. Ördögi leleményességgel játsszák ki a szabályokat, igazán bajos itt, de ők olyan ötletesek, hogy megszerzik a maguk szesz-adagját. Nem mindig. Mindig nem. Támadóan kérdezte:

– És ha nem mindig?! Akkor sem cáfolhatja senki az értékrendet! Ők állnak legelől!

Igyekeztem. Hogy együtt haladhassak Dorottyával. Tehát. Kiválóságukat a szabályok kijátszása biztosítja. Amivel megszerzik a nekik már gyilkos hatású szeszt. Nem akármilyen alkoholisták. Idültek. Nem cáfolhatja senki az értékrendet.

Aznap Ákos szokatlanul rosszkedvűen jött haza a gyűlésről. „Kár ezzel foglalkozni, Erzsi... csak a túlérzékenységre haragszom. Felállt egy kritikus és szigorú értékrendet követelt. Pontos rangsort. Azt már nem mondta, de a szavai értelme szerint számozást: első-második-harmadik... Vetítsük vissza az igényét. Például halott költőkre. József Attila: egy, Petőfi: kettő, Arany: három, Vörösmarty: négy, Berzsenyi: öt, Juhász Gyula: harmincnyolc. Ha tudta volna, hogy egy harmincnyolccsal jelölt bélyeget ragasztottak a homlokára, hamarabb borult volna el a homloka mögött. Vagy számozzuk a festőket, a külföldieket is, tessék. Rembrandt:

egy, Michelangelo: kettő, Botticelli, ha megfelel: három. Csontváry-Kosztka Tivadar: harmincnyolc. Az örületéből bőségesen tellett remekművekre is. Ha tudta volna, hogy harmincnyolccsal stemplizik, pusztán örült lett volna. Nono, ne tévedjünk, nem a legnagyobbakról van szó. A művész, aki csak művész és nem zseni, megelegszik a neurozissal is. A szigorú rangsor tökéletes biztonsággal neurotizál. Ahá! Önt, uram-elvtársam, önt! Nem úgy azonban azokat, akik az elsők közé jutnak! Dehogynem, uram-elvtársam, dehogynem! Már a másodikat is neurotizálja. Csupán a legeslegelsőt nem. Ő viszont, ha gőz nem homályosítja a látását, igencsak szégyenkezik. Különben is. Ha az élők és működők között én a tizes számot kapom... Viszolyogtató... holott megtisztelő helyezés... ha én a tizes sorszámot kapom, akkor leplezetten, szívélyesen, de lényegében lenézzem a tizenegyest?! A kilences pedig engem?! És ez a helyzet megszilárdul?! Meddig, félévszázadig?! Vagy évente újra számoznak?! Hátha a tizenkettes sorszámú ezidén hetes értékű művet ír? Bumm nekem, derekasan megelőzött! Idegi hatásában micsoda végig nem gondolt javaslatok! Megesküdnék, hogy míg a kritikus beszélt, mindenki számokat ugráltatott magában: engem ugyan hányasra becsülnél?! De nem tiltakozott senki. Az *ahá* miatt. Az *ahá*, *éppen neked nincs inyedre* gyanúja miatt. Én sem tiltakoztam."

Belázasodott Ákos monológja. Gyulladást, heveny fertőzést jelzett, mint a láz. Nehéz ilyenkor ápolnom Ákost. A bajt tagadó erélyt részvétlenségnek érzi. A gyengédséget szánalomnak és elhárítja. Legfájdalmasabb óráim, amikor ápolnom kell Ákost. Noha tudom: gyorsan gyógyul. Szívós. Nagy az ellenállóképessége.

Dorottya továbbra is a helybeli felső tízezer erényeit taglalta. Az idült alkoholista nőket. Gondoltam: talán kedvező jegy is, Dorottya azelőtt állandóan önmagával foglalkozott. Még csak történetei sem voltak másokról. Azután kiviláglott: önös a szándék. Önigazolás. Dorottya azt igazolta, hogy az alkoholista nők *sem* elmebetegek.

– Jogtalanul tartanak itt! Jogérzékeny és becsületes embereknek kötelességük segíteni! Ugye, kiszabadítsz?

A parancsoló Dorottya megrendítően gyerekes volt ebben a másodpercben. Tamaszának tekintett engem és mindenre képesnek.

– Ki kell szabadítanod, mert már sokkoltak is. Az elektrosokk kifoszthatja a személyiségemet. És lehetséges, hogy megismétlik.

Hallottam, olvastam róla, hogy azelőtt altatás nélkül sokkoltak. A betegnek irtózat- emléke maradt...

– A rázkódást érezted... vagy ütést... vagy zuhanást? – kérdeztem és zavarodottabb voltam, mint ő.

– Egyiket sem. Felrepülést. Amikor evipánnal altattak.

Felhúzta ruha-ujját, mutatta karján az injekciók kékeszöld környékét. Babusgatásra szorult volna, mint egy kislány, akit elgáncsoltak és anyjától várja, hogy elsimogassa az esés-nyomokat. Ennekem született tulajdonságom, hogy mindenek ellenére is tudok szeretni. Dorottyát is szerettem. De a lénye Gardicsné lényénél is erősebben taszította a becézést.

– Az injekció felrepit. A repülés mámorában nem is bántam semmit. A sokkolás hatása a félelmetes.

Az előbbi huszonöttes nő visszasüندörgött. Arcomhoz hajolt, oly közel, hogy az ajka kis híján érintette a bőrömet. Mosolyogtam, Dorottya ráordított:

– Ne merészd így bámulni az én barátnőmet! Ne merészd, mert!...

Fenyegetően közeledett hozzá. A huszonötös nő az őrmesterhangtól és a támadás szelétől összecsuklott. Puhán esett a folyosó kövére, akár a színésznők, akik sokáig gyakorolják, hogy testi épségük veszélyeztetése nélkül tudjanak elvágódni. A nővér menten ott termett, ismeretlen helyről került elő. Hangtalanul felsegitette és elvezette a huszonötös nőt. A botrányos pillanatokat azonnal eltakarították. Szinte lapátra separték. Dorottya számára sem történt semmi. Folytatta a magáét:

– Mondom: a sokkolás kifosztja a személyiségemet.

Elhittem. Bizonyos oldalról.

Dorottya szülei állandó kifosztottságban éltek. Másféle kifosztottságban. A személyiségük megmaradt. Mi tíz évesen kezdtük a gimnáziumot. „Horváth Dorottya.

Apja foglalkozása: orvostanhallgató." Vihogtunk: egy orvostanhallgatónak tíz éves lánya van! A bejegyzést nem változtatták meg érettségiig. Később már nem vihogtunk, Dorottya köztisztelőt övezte különlegességébe ez is belefért. Jóval az érettségi után derült ki: apja egy szemesztert végzett az orvoskaron. Egyetlenegy.

Szüleinek nem volt foglalkozása. Folytonosan újat és újat próbáltak. Egyszer náluk jártam: könyvet kötöttek, ügyesen, díszesen. De hamar elfogytak a magán megrendelők. Másszor náluk jártam: borítékot címzett a család. Ebből nem éltek meg, eladósodtak. Tágas szobájukat kiadták hat ágyrajárónak, ők hárman egy hálófülkénél alig nagyobb kamrában káromkodtak. Őcska lakásuknak eddig volt atmoszférája. Főként a temérdek zöld növény miatt. Az erdő, ha zöldel, nem lehet kopott. Az üveg-ház sem. De a hat idegen ágy elnyomta a növényeket. Zsúfoltan háttérbe szorítva értelmüket veszítették, kókadoztak. Horváthék sem bírták soká, elküldték az ágyrajárókat. Ekkor a szülők kutyapanziót nyitottak és fára ragasztott cédulákon, tréfás szöveggel próbálták magukhoz csalogatni az elutazni készülő kutyáit.

Mindig csak a folyó hetet kellett kihúzniok, győzniök anyagiakkal. A következő hét nagyszabású kibontakozást ígért. A szülők elnyomták magukban az örök kezdés rémületét. A gyökértelenség szorongásait. Inkább friss festékszagot szimatoltak, a nekigyürközések ígéreteit. Ezt csak erőltetetten lehetett megvalósítani, rikító látszat-könnyedséggel, harsány viccelődéssel. Mindamellet kellett hozzá egyéniség és fantázia. A szülők keskeny, itt-ott korhadozó hidon egyensúlyoztak, ital nélkül is kapatosan. De nem billentek le a hídról. Dorottya azt állította róluk, aránylag elnézően, hogy bohócok. Elnézése onnan eredt, hogy már kamaszkorában is felnőtt-tebbnek érezte magát náluk.

A gimnáziumi tandíjat, könyveket, különkiadásokat rendszerint megkoplalták Horváthék. A szülői áldozat, az abból származó kötelezettség tartotta Dorottyt a padban. És az osztály megbecsülése, amely néhány szolgai és néhány rajongó lányban a hódolatig ért. Különben megszökött volna a gimnáziumból.

További kötött tanulásra nem volt hajlandó. Levedlette a tanítvány-szerepet. Tanárnak érezte magát. Vezetőnek. Ez legalább annyira az önbizalom kérdése, mint a tudásé. Otthon tanult. Orvostudományt, kémiát. Száguldott. Felfogó képessége és memóriája rendkívüli volt.

Tizenkilenc éves korában férjhez ment Vetró Bélához. Csodálkoztam, hogy ilyen gátlásos, jelentéktelen külsejű fiúhoz. De Vetró Béla sokat akart. Elsősorban kibújni a saját kényelmetlen, feszélyezett bőréből. Vad szerelmet éltek. Vagy játszottak. Ezt nem tudom. Imádták egymást, mint hívők a Megváltót. Dorottya alig múlt húsz éves, amikor fia született. Győzőnek nevezte el. Talán a szülés szenvedése is sokk-hatású. Aztán a csecsemő elegyengeti az összerázkódott rétegeket. Dorottya egy ideig az egyszerű, kedves, békés mosolyú asszonyokhoz hasonlított. Anyyira hasonlított, hogy nagyot tévedtem. Elégedetlen-elégedetlenkedve hümmögtem magamban: lám, meddig tart a szokatlan szikrázás, a vívópóz, a káprázatos tarkaság?! Az első gyerek első oázásáig.

Vajon a szerelem és az anyaság csakugyan lecsillapította volna, ha nem nyomorognak?! Ha a szűkölködésük nem fújja a riadót óráról-órára?!

Egyszer minálunk várt rám Dorottya. Hazaérve lerúgtam a cipőmet, másikba bújtam. „Nekem nincs váltócipőm – mondta. – Ha ez az őcska darab feltöri a lábamat, akkor is tovább hordom. Ha kilyukad a talpa, akkor is.” Tapogatóztam: nem sérteném-e meg, ha felajánlanám egyik cipőmet. Enyhe gúnnal mért végig: magától értetődő! Nyitott szekrényem előtt válogattunk. Dorottya kiemelt egy ruhát. „Ez jöhet.” Egy kabátot: „Erre okvetlenül szükségem lesz, ha hűvösebbre fordul.” Részvétem ingerültségre váltott. Dorottya sajátjának tekintette a szekrényemet. A holmit: a nála szerencsésebbek adójának. Sőt, fölénye még azt is érzékeltette: a nála jelentéktelenebbek kötelező adójának. Míg a két pár cipőt, a ruhát, a kabátot csomagoltuk, mérgemben azt latolgattam: nem vagyok-e én balek a javából.

Bútoruk se volt, edényük se, semmijük se volt. Vetró Béla kezdő tanári fizetéséből így még egy takarékos nő sem tudott volna gazdálkodni. Egyetlen lehetőség

kínálkozott, inkább követelőzött – hogy Dorottyá is állásba menjen. Másként válaszított...

Rengeteget dolgozott otthon, hajtotta magát. Fürdőszobájukat kitelepitette a parányi konyhába. A kiürített helyiségben laboratóriumot rendezett be, fehér egerekkel. Csak bűvészmutatvánnyal teremthette elő a felszerelést – titkolta hogyan. Titkolta a kutatási tervét is. „Egyelőre kinevetnétek. Többről van szó, mint hogy képesek legyetek hinni benne.” Engem burkoltan, de folyamatosan lenézett, amiért már negyedik éve egyetemi hallgató vagyok. De otthon ő is folytatta a tanulmányait.

– Te nem figyelsz rám! – kiáltott Dorottyá vádolon, a zártosztály folyosóján.

– Rólad gondolkodom.

Ez egy pillanatra tetszett neki, hangsúlyozta személye fontosságát. De már a következő pillanatban újra türelmetlenné vált.

– Itt az orvosi gárda és az egész személyzet olvadozik a nyájasságtól. Disznó hazugság. A radiátorok át vannak lyuggatva. Apró lyukak, csak ha közel hajolsz akkor látod. Gázt eresztenek be rajtuk. Kábító vegyületet. Ha valaki rendetlenkedik, megnyomnak egy rejtett gombot és elbódítják, magyarul: leterítik. Mindenki rendetlenkedik, ha nem szabvány-nyárspolgár, vagy nyáladzó agyalágyult.

Felállt a kisasztaltól, a merevítő rémület szögletes mozdulataival oldalozott a radiátor mellett. Aztán a falnak fordult, egy pontra szögezte a szemét. Hívott:

– Nézd! Itt van beépítve a rejtett gomb!

Hangjában ez oly katasztrófális jelentőségűvé nőtt, mint valami atomháborút elindító szerkezet. A fehér fal tökéletesen sima volt. Laikus létemre nem ítéltetek biztonsággal. De a sejtésnél határozottabban sejtettem, hogy Dorottyáé másféle örület. Maga sem hiszi el a lyukakat, a gázt, a gombot. Az ő tébolya a szereplési vágy, az égés-vágy bármi áron. Akármilyen méregdrágán. Ha nem figyeltem rá, fokoznia kellett a hatásokat.

– Abban az egyben bízhat – feleltem Dorottyának –, hogy a kábító vegyület ártalmatlan, sőt hasznos. Ismerem az összetételét, átmeneti bódítás után, amely mint egy pihenőt, kikapcsolódást jelent, éppen növeli az agytevékenység intenzitását.

Csodálkozott, hogy a szakszerűség látszatával besétáltam a játékába. Visszaültünk a kisasztalhoz. Most már vigyáztam, hogy folyamatos érdeklődést tapasztaljon az arcomon. Pedig az útja érdekelt, amit még sohasem térképeztem fel, összegeztem magamban.

Vetró Bélát kezdetben ugyancsak tüzelte a fürdőszobájukban formálódó nem mindennapi cél. Dorottyá valóban ígéretesnek mutatkozott és Vetró Bélában volt áhítat. Amíg a felesége túlságosan el nem fárasztotta. Dorottyá embertelenül sok külön munkát szerzett a számára, ő szerezte, hogy Béla ki ne bújhasson. Anyaságát rövid gyereksétáltatásra, játszótéri hancúrozásra korlátozta, a többi, a nehezét Béla feladatai közé sorolta. Még a főzést, a takarítást is. Mint aminél nincsen logikusabb. Maga grandiózus tervekkel foglalkozik, míg férje, ha jóképességű is, csupán egy tanár a sok közül. Ez a berendezkedés elfogadhatatlan lett volna, ha Dorottyá lustálkodik. De ő megszállottan kísérletezett, vagy tanult, szünet nélkül. Szuggesztivitásában sem voltak kihagyások, reggeltől éjszakáig azt érzékelte, hogy óriási dolgok készülődnek itt. Oly ritkán és oly kevés elnyűtt bérház egyszobás lakásában készülődnek óriási dolgok, hogy aki nem szárazon hitetlen, legalább egy kissé behódol. Legalább annyira, hogy amikor becsenget Vetróékhoz, felparázslik az életérzése.

Bélának azonban nem maradt egyetlen kényelmes órája. Valahányszor mosakodni akart, az előszobába rámolhatta a konyha holmit, valahányszor főzni akart, az előszobába rámolhatta a mosdó holmit. Ugyanilyen volt náluk minden kicsiben-nagyban, örök akadályverseny Dorottyá céljáért.

Egyszer azt vettem észre, hogy amikor Dorottyá kihirdette utasításait a vacsorakészítésről és Győző etetéséről – Béla gyűlölködő oldalpillantással válaszolt. De még tette a dolgát.

Vagy fél évvel később előttem vágott a földhöz egy csészét, mert Dorottyá langyosnak találta a teát.

– Melegítsd magad, fáraó! – sziszegte.

Furcsán, túljáztottan fordult ki a száján a *fáraó*. Vetró Béla félszedsége ellenére nagyon is önálló lény volt, a legkevésbé sem szolgálta. És már keservesen bánta, hogy egy uralkodó szolgálatába szegődött. Szerette Győzöt és féltette: mi lesz belőle nélküle. Egy reggel pedig azt hazudta: kirándulásra utazik a tanítványaival. Vedlett kényszerében fehéreneműt vitt magával és könyveket. Többé nem jött vissza. Győzővel is csak akkor találkozott, ha Dorottyát kikerülhette.

Nem hiszem, hogy tévedek. Ebben az időben indulhatott el Dorottya a még meszsi zártosztály felé. Gyakran ugrott fel hozzám váratlanul. Újra és újra rágódnia kellett azon, hogy Béla faképnél hagyta. Ilyenkor én is szédültem. A valószínűtlenségtől, amit Dorottya érzett. Az abszurdtól. Az úrtól. Igyekezett, hogy megeméssze... Azért beszélt oly sokat róla. De a tudata képtelen volt befogadni... Arra számított, hogy Vetró Béla haláláig imádja. És önmagát annyival erősebbnek mérte, hogy ennek a hozzá képest pehelysúlyúnak a lázadásába agya is belezökkent. A fiával foglalkozott. Meg a krumplival, hogy változatosan főzze. Nyomorgott.

Vajon, ha Béla ki nem facsarja magát a különmunkákkal... ha fogadhatnak valakit, hogy elvégezze a háztartást... ha a lakásuk nem olyan kicsi, hogy Dorottya kényszerűen kisajátítja a fürdőszobát, az éjszakákat is a hangos tevékenységével?!... Vajon?!

Bélát jóval később sem lehetett kiradirozni. Sokat szerepelt nyilvánosan, forgott a neve. Ő is különleges volt a maga nemében: leküzdötte a félszedségét. Vezető ember lett. Dorottya nyelhetne az összehasonlítást. És azt a tudat-küszöb alá szorított tényt, hogy egyáltalán nem ismerte a férjét.

Megelégette persze a tátongó napok átvészelését a kettejük pusztá létfenntartásáért. Győzöt a szüleihez adta, ő majdnem semmiből élt. Akadtunk néhányan, akik segítettek. Egyikünk kifizette egy évre a lakbérét, másikunk a tüzelőjét. A harmadik szalámit vitt neki. Néha, ahogyan adódott. Ha nem adódott, Dorottya három almát evett egy nap, vagy fél liter tejet ivott. Kísérletezett. Csontig fogyott.

Nem tudom! Nem! Semmiféle felelősséget nem vállalok ezért. De láttam, amit láttam. Dorottya házmesterének volt egy szép, nálunk fiatalabb lánya. Zsófi. Zsófi melle fájni, égni kezdett. Az orvos kórházba utalta, ott felvágják a mellét és amit ki-vesznek, elküldik szövettanira... Zsófi hisztérikusan irtózott ettől, szertekiabálta a baját, s hogy akkor sem hagyja, ha belehal a betegségébe. Dorottya meghívott engem, egy ki tudja honnan került fehér köpenyt adott rám, maga is fehér köpenybe bújt. Azután leszólt Zsófiért. A lány vetkőzött. Dorottya rám mutatott: „A kollégina is legyen szíves diagnosztizálni, tapintsa ki, kérem a daganatot.” Alig álltam a lábamon. Zsófinak formás, izmos, de igen nagy, anyai melle volt. Hogy én a vegyész-diplomámmal és ebben a rendetlen, legkevésbé sem orvosi környezetben tapogassam!... A rosszullét környékezett, de a kontrollomat nem veszítettem el. Rosszullétemben is fegyelmezett vagyok. Ujjam alatt kemény, majdnem diónyi daganatot éreztem. Ez bizonyos.

Dorottya vastagon bekente a beteg részt egy drapp színű kenőccsel. Közben többször elismételte, hogy a lány rövidesen és tökéletesen meggyógyul. Meglepett, milyen gyengéden, segítőkészen bánik Zsófiival. És nyomorában sem fogadott el egyetlen filért, se tőle, se későbbi pacienseitől.

Egy hónap – hat hét telhetett el. Újra meghívott. Fekér köpeny. Zsófi vetkőzik. Tapintsam a mellét. Már nem is voltam rosszul. A daganatnak nyoma sem maradt. Dorottya naponta kezelte a mellet saját készítésű kenőcsével.

Semmit sem tudok. De a szuggesztió és az önszuggesztió határai is kikutatlanok még. A hisztéroid alkatú, hisztérikus Zsófi talán különlegesen alkalmas alanynak bizonyult. Én a kenőcs gyógyhatását sem tartom lehetetlennek. Daganat volt és eloszlott – ennyi tény.

Kértem Dorottyát, mondja el a kenőcs összetételét – titoknak tekintem. Felháborodott. „Ez olyan, mintha én a diplomádat kérném, ráadásul a lakásodat és minden holmidat, te pedig pucéran maradhatnál magadnak.” Többé nem vallattam a kenőcséről.

Zsófi gyógyulása után Dorottya mértéktelenül boldog napjai következtek. Megta-

lálta a rák ellenszerét! Belőle fakadó szükségszerűség volt, hogy valami világot behálózó borzalommal kísérletezzék és megváltsa tőle a világot.

Zsófi terjesztette Dorottya hírét, egyre-másra jelentkeztek a hívők. Ő még egy darabig megmaradt házi boldogságában, nem tette kockára ezt a kivételes állapotot. A hívők újabb hívőket toboroztak. Dorottya hálálkodó, rajongó leveleket mutogatott nekem. Majdnem mindegyik gépirásos volt. Talán maga írta a levelek nagyját, talán nem. A különböző aláírásokat már a gimnáziumban is ügyesen utánózta Dorottya.

Azután nekirugaszkodott... A legfelső állami és egészségügyi szervekhez fordult. Érthető a válaszuk. Beállít a hivatalba egy névtelen, gyanúsán izzó szemű nő. Egyetlen igazolható produktuma az érettségi bizonyítvány. Közli, hogy kikísérletezte a rák ellenszerét. Hol barátságosabban, hol hidegebben távolították el. De azt akarva-akaratlanul mindenütt éreztették vele, hogy örültnek nézik. Előbbi és további okokon kívül, pusztán attól is megörülhet valaki, hogy örültnek nézik. És Dorottya, – ha voltak is féltelmei, nem erre számított. Köztünk a gimnáziumban megszokta, hogy könnyen ér el magas rangot. Vetró Béla külön munkáinak megkaparintása – fürdőszobájának felszerelése –, nélkülözhetetlen lét-javaiknak összeszedése közben megszokta, hogy lehengerli az embereket, győző az akarata. És magasztaló hívei közül indult a hivatalokba!

Semmiféle hivataltól nem lehet elvárni, hogy romantikus legyen. Mindamellet azt állítom: ha Dorottya kenőcse kevesebbet ért a cipőpasztánál, magát Dorottyát akkor is fel kellett volna használni. Temérdek fűtőanyaga volt. A fűtőanyagot el kell égetni, hogy melegítsen.

A hívő rákbetegeken kívül mindenki szabadulni akart tőle. Most már a szülei is. Fájlalom, de én is. Kudarcát látva, engem sürgetett: lármázzam fel a főnökeimet, a kollégáimat, hogy tiltakozzanak. Ha valóban vegyészek, kutyakötelességük az emberiség érdekében! Jobb híján a mi laboratóriumunkba kapaszkodott: onnan jön majd a megoldás. A nyakamra járt: intézkedtem-e már. Szidott, ostorozott a tunyaságomért. A végén már bújtam előle. Le is tagadtattam magam, ha jelentkezett.

A rákellenes gyógyszer említésével magamat fűrészeltem a laboratóriumban. De valami egyszerű munkára beajánlhattam volna Dorottyát. Kérdés: vállalja-e. Ha elvállalta volna, sem merek kiállni érte. Mert málladozott a hid. Igaz, még sokáig összekötötte azért a két partot.

Nincs abban semmi véletlen, hogy Dorottya most is kíván valamit tőlem. Rendszertelen szünetek után mindig újra megkeresett, és újra kért ezt, azt és am azt. Szememben én vagyok a Rendezett Életű. Szemében ezáltal: tünemény. Vagy antitünemény. Mindenképpen: a nagystílű ziláltaknak adózni köteles.

– Csak akkor szabadíthat sz ki innen, Erzs, ha pontosan ismered és azután a nyilvánosság elé tárod az előzményeket. A lehető legerősebben figyelj, amit mondok, véd az agysejtjeidbe! Szükséges volna jegyzetelned, de amikor elmegy tőlem, a kapuban megmótoznak, a jegyzetet mindenképpen elvonnák. Arra nyilván emlékszel, hogy miközben százakat és százakat gyógyítottam ki a rákból, egy irigyem, aki képtelen volt elviselni az én méreteimet, feljelentett kuruzslásért. Nem tehettem mást a kényszerhelyzetben: leépítettem a pacientúrám. De én a hivatásomról sohasem mondtam le, abban a rohadt könyvelésben sem. A szellemi mocsár a dögunalmával, számhínárok és számhínárok, de én még ott sem merültem el. Ha rákbetegek hívtak: gyógyítottam, éjszaka vagy hajnalban, mindegy. Úgyhogy tudtak rólam. Majd bámulsz, milyen helyeken! És két hónappal ezelőtt ellopatták lakásomról a felbecsülhetetlen értékű készítményt!

Hangsúlyja szerint: elemi csapás történt. Belém fúrta tekintetét, várta a hatást.

– Feltörve találtad a lakásodat?

– Ostobaságokat kérdezel! Mit képzelsz, valami piti sarki betörőre bízták?! Sokkal fejlettebb módszerekkel dolgoznak! A zár ép maradt, minden tárgy is. A készítményt azonban eltüntették!

– Az sem tragédia, összetétele a fejedben. Sokszor készítettél újabb és újabb adagot.

– Nem értem, mi van veled! A felfogóképességeddel! Magától értetődő, hogy

vegyelemzik a gyógyszeremet, ők gyártják, engem pedig kisemmiznek. Hogy kik azok az ők?! A lopás mögött a legrangosabb amerikai rákkutató intézet áll. A The Central Institute of Cancer's Research. Remélem, az intézet nevét ismered, ez a legkevesebb!

Parancs-hangjára csak bólintanom lehetett. Ugyanakkor izgatottabb voltam és kíváncsibb, semhogy beérjem a folytonos bólogatással.

– Jól van, Dorottya, azt mégsem értem, miért nem akarták megvenni a felfedezéset, hiszen anyagilag kibírnák. Miért nem akartak együttműködni veled?

Sejtelmesen, nagyon szomorúan mosolygott.

– Hogyne akartak volna együttműködni velem! Még tavalyelőtt meghívtak a columbiai fiókéntézetükbe, vezetőnek. Nyolcszobás lakással, mammutfizetéssel. Szabadkoztak, hogy nem a központi intézetbe. De ott a régi, kiérdemesült szakemberek nem fogadnák el azonnal igazgatójuknak a magyar nőt. Meg akartak kímélni a fúrásuktól. Én pedig a világon bárhová utazhatom, csak Columbiába nem.

Haragszom magamra az érzelmességemért. Könnyeztem. Köhögési rohamot produkáltam hirtelen, hogy arra kenhessem Dorottya előtt... A műköhögés közben átéltem Dorottya anyaságát...

Amikor állást vállalt a könyvelésben, visszavitte magához Győzöt. A külső jelek szerint: gondosabb anya volt a leggondosabbaknál. Ő néha továbbra is éhezett, Győzőbe viszont a legfinomabb ételeket tömte. Elhalmozta játékokkal. Középiskolás korában gyakran együtt tanult vele, harcolt a színjeles bizonyítványáért. Győző szokatlanul sok időt töltött anyjával. A felületes szemlélő azt hihette volna: imádják egymást. Dorottya a mélyben is imádkozta a fiát. De hogyan?!

Már csak nagyon ritkán vendégeskedtem náluk. Talán háromszor-négyszer, míg Győző felcseperedett. A három-négy alkalommal azonos volt a benyomásom. Győző anyjának becézett-dédelgetett, csupa jóba bugyolált állatkája. Állatka, ami léte áthághatatlan alaptörvényeként nem érhet fel az emberhez. A Horváth Dorottya nevű zsenihez. Dorottya fiának nem parancsolgatott. Veletörődéssel, engedékeny szeretettel sugallta az alaptörvényt, Győző gyerekkorán, serdülő korán át.

A fiú még nem volt egészen tizennyolc éves, amikor bonyolult és veszélyes módon átszökött a határon. Ekkor kiviláglott, hogy Vetró Győző nagyon is önálló lény – akár Vetró Béla. Dorottya be-betámolygott hozzám, komoran, feketén. Újra és újra meg kellett gyászolnania velem is, hogy Győző elhagyta. Ilyenkor én is szédültem. A valószerűtlenségtől, amit Dorottya érzett. Az abszurdtól. Az úrtól. A tudata képtelen volt befogadni... Arra számított, hogy a fiát haláláig cirógathatja. Kényes-drága állatkájának lázadásába belezökkent az agya. Kivált abba a már eltagadhatatlan ténybe, hogy egyáltalán nem ismerte a fiát se.

Győző Columbiába került.

Műköhögésbe kezdtem, hogy arra foghassam könnyeimet. Dorottya! Sehová sem vágyik jobban, mint Columbiába. Az ember néha megbosszulja a másikon a maga érzelmességét. Kíméletlenül kérdeztem:

– Hiszen Columbiában él a fiad. Nem, Dorottya?

Nagyot nyelt.

– Éppen őmiatta nem mehetek Columbiába. Ártanak a fiamnak.

– Mivel? A nyolcszobás lakással, a mammutfizetéssel?

Ha girbe-gurbán is, most is vágott az agya. Villámgyorsan érvelt:

– Azzal is, még jobban a hírnevemmel. Győző az én fényem árnyékterébe szorulna. A gazdagságban és a reflektorok között elveszítené küzdőképességét, elpuhulna. Énmiattam a „második generációhoz” tartozna. Ezért nem fogadhattam el az ajánlatukat. Sértette őket a visszautasítás. És nélkülözhetetlen szükségük volt a gyógyszeremre. Nem szentimentálisak, ellopatták! Képzelheted, milyen állapotba kerültem! Ennek köszönhető, hogy életemben először nem tudtam tartani a szájam. A lopást elmondtam azoknak a szerencsétlen egereknek a könyvelésben. Én világosan olvasok az arcokról. Egyszerűen örültek néztek. Nem kellett volna törődnöm velük. Nem is egerek, inkább bolhák ezek, de még bolhák sem, mert ugrálnak ugyan, de nem a saját akaratuk szerint. Ezek partnerek?! Ha nem vagyok olyan ördögi lelkiállapotban, nem

bizonyítok ezek előtt. Már mindegy: feltártam az ügy teljes hátterét. Bocsáss meg, Erzsi drágám, más körülmények között még téged sem informáltalak volna.

Hosszú hatásszünetet tartott, merően nézett:

– Az írásbeli meghívást Columbiába az elnök személyes megbízottja nyújtotta át nekem. És a lopási manővert is maga az elnök irányította, személyesen.

A közlésben Dorottya megnőtt. Maga volt a diadal. A diadal gyönyöre.

Bennem pedig a képzettársítás... Az asszociáció nem mindig halad láncszemről-láncszemre. Néha egylendülettel ér a sor végére.

Apa kislány koromtól kezdve gyakran vitt magával festő barátaihoz. Szobrászokhoz, ötvösökhöz. Nem mindenütt volt úgy... Minálunk sem... De sok helyen ámulhattam... A falakon csakis a házigazda-festő képei. Nem csupán a műtermében, a nappaliban és az előszobában is. Némely szobrásznál csak az ő figurái és reliefjei. Némely ötvösnél csak az ő dísz tárgyai és falifémjei. És mindehhez telivér kísérszöveg járult... Egyszer megkérdeztem: nem szeretik-e például Gauguin, vagy például Rippl-Rónait? Kinevettek: reprodukcióban?! Reprodukció az ő falukon! Alantasnak rémlett előttük. Élőkről nem is mertem érdeklődni. Apát faggattam négy szemközt: helyesli-e az egyszemélyes házimúzeumokat, ön-búvőkörükben forgolódo alkotóikkal? Az emlék-kiállításokat az élő házigazdának? Nem hasonlít ez az onánia-ra? Apa rossz kedvűen hallgattatott el. „A legtermészetesebb” – mondta és lezárta a témát. Nem tudtam biztosan: rossz kedvét a kérdésem lényege váltotta-e ki, vagy az onánia szó. Ő maga szabadszájú volt, de tőlem elvárta, hogy tartózkodó legyek. Sőt szemérmes.

Ákossal pedig írókat látogattunk. Kevés kivétellel: alkalmanként a legkiválóbbat. Ezt a légkör is sugallta, de sokan az önértékeléssel sem takarékoskodtak. Ha elterpeszkedett az estében vendéglátónk gigászi nagysága, vigaszul én gyakran fantáziáltam egy játékról... Felvenném magnetofonra az önhimnuszokat, csak az írókét és művészekét, holott bőséges nyersanyagot találnék tudósok és más foglalkozásúak között is. És csak egyetlen este anyagát, egyetlen városban. Ebhez is hajókofternyi tekerésre lenne szükségem. Azután összehívnám az érdekelteket és leforgatnám... Kiderülne, hogy Iksz is óriás és Ipszilon is és Zé is és Vé is és U is... Ennyi óriás között megtéved a szemmérték, úgy tetszik: egyszerűen embernagyságúak... Jaj de-hogy, hiszen gigászok! Az még semmi! Tájékoztatásuk szerint Iksznek és Ipszilonnak és Zének és Vének és Unak is megvan az öt megemelő, pártoló, magasztaló elnöke, ha hazai magyar is!

A játékom terápias lenne? A legkevésbé sem. Az alkotói hiúság a legmélyben gyökerezik, nem egykönnyen hagyja magát kitépni. Engem viszont meggyűlölnének a magnómért. Még apa is. Még Ákos is.

– Igen, Dorottya, az teljesen érthető és arányos, ha az olyan jelentőségű felfedezéssel, mint a tiéd, maga az elnök foglalkozik.

– Hiába érthető és arányos, el kellett volna titkolnom. Így diplomáciai ügy lett belőle. S hogy elkendőzhessék, hogy nagyobb port ne verjen fel, engem ide dugtak. Elsüllyesztettek.

– Tulajdonképpen mi történt?! Azután, hogy elmondtad a könyvelésben.

Dorottya arcáról a diadalt a kínlás árka tüntették el. Küzdött az emlékért. Konceptiója emlékéért. Majd megadta magát:

– Nem tudom. Nem emlékszem. Kisokkolták belőlem. A sokkolást erre összpontosították. Hogy ne lehessen a magam tanúja.

Kimerült. Felállt az asztaltól, szó nélkül ott hagyott. Távobabb a folyosón egy időse nő ajkát vizsgálta. Orvosi mozdulatokkal. Később láttam, hogy az ajkán egy szemölcs van. Dorottya nyilván megnyugtatta az időse nőt, hogy ha a szemölcs rosszindulatúvá fejlődne, akkor se féljen, ő meggyógyítja. Sokan gyűltek Dorottya köré. Dongtak körülötte. Hangos és csodaváró „doktor-nő!”-kiáltásokat hallottam. Dorottya megszerezte magának, amit feltétlenül igényelt azokban a percekben, tüstént. A memória-kihagyás kudarca után a rögtöni sikerélményt. Az egyszemeszteres orvostanhallgató lánya orvosi szaktekintély, professzor lett a zártosztályon.

Eleinte nem hittem volna, hogy másfél évtizedig megmarad a könyvelésben. Amikor már túlságosan népes hívő-tábort kezelt a kenőcsével, valaki csakugyan jelen-

tette kuruzslásért. Súlyosabb is lehetett volna az ítélet, igen elnézően csak pénzbírságot róttak rá. A bíróság enyhítő körülménynek tekintette Dorottya ideggyengeségét, főként pedig azt, hogy egy fillért sem fogadott el a tevékenységéért. Míg Dorottya összeszedte a pénzbírságra valót, aggasztóan eladósodott.

Ebben az időben kezdődött viszonya Strauss Ottóval. Ottót én csak egyszer-kétszer láttam, nem ismertem úgy, mint Vetró Bélát. Vastag, összenőtt fekete szemöldöke volt, erélyes – talán állandóan önmagát erősítő – fellépése. Dorottya mutatkozott szerelmesebbnek... Felcsillant a remény: ez a férfi megszabadítja zsarnokságától. Ottóhoz alkalmazkodni kellett, felesége volt és két gyereke. Nem akarta elhagyni a családját, sokáig tartott, míg Dorottya magához láncolhatta. Hosszú évek után vált el és fél évig sem tartott a házassága Dorottyával. Előbb valószínűleg csak a sietős órák izgalmaiban találkoztak. Folyamatosan Ottó sem tudta elviselni őt. Fogta a bőröndjeit... Hogy közelebbről miért, arról hallgatott Dorottya. Miután Ottó elment, a nevét sem ejtette ki többé. Ő lett volna a legfájdalmasabb?... Nem tudom. Töröltetett.

A kuruzslási per idején kezdődött viszonya Strauss Ottóval. A férfi ragaszkodott hozzá, hogy Dorottya felszámolja úgynevezett pacientúráját is, a nyomorát is. Ő ajánlotta a könyvelésbe. Dorottya fogcsikorgatva ugyan, de ment... Nem hittem, hogy megmarad ott.

A könyvelésben én is jártam néhányszor, késő este. Ilyenkor Dorottya túlórázott. Telefonált nekem: Győzőnek másnapra nincs betevő falatja, azonnal hozzak pénzt. Telefonált: kint fagy, nincsen sálja, azonnal vásároljak egy nyitvatartó áruházban meleg sálát és hozzam el neki. Telefonált: rosszul van, szaladjak oda a receptért, váltsam ki az orvosságát és vigyem vissza. A fele igaz volt abban a pillanatban – de miért? Kiürült az erszénye, mert elszórta a pénzét. Rosszul lett, mert aznap körülbelül a nyolcadik kávénál és a századik cigarettánál tartott. Nem akartam hagyni, hogy ugráltasson. De bármilyen munkám volt, vagy bármilyen programunk Ákossal, futottam mégis. Ha vonakodtam, fokozta a hatásokat. Lelkiismereti kényszerhelyzetet produkált. Győző ma sem evett és tegnap sem... Ha ellenálltam: hörgött, elfeketült előtte, menten elvágódik... És nem szólt többet a kagylóba. Rémülten fogtam egy taxit.

A könyvelésben egyedül találtam Dorottyát. A szintér: italt is mérő presszó zárás után. Szanaszét: használt kávéscsészék, konyakosüveg, hamutartók csikk-hegyekkel és a füst – nem is füstfátyol, de szürkellő füstszövet. Dorottya arca sárga, senki sem vádolhatná kicsattanó egészséggel, noha élénk, felcsigázott újra. Ha pénzért hívott, jól tudtam: Győzőnek nincs hiánya semmiben, ő az első. Őutána mindjárt Dorottya költekezése következett. De a doppingoló szereieért sem vádolhatta volna senki, a hajrák idején három-négy helyett dolgozott. Gyakran egész éjszaka. Reggel, míg a takarító kiszellőztetett és rendet rakott, Dorottya letusolt, azután új munkanappal folytatta.

Kollégináit túlóráit is elvállalta, de mielőtt hazamentek, meghajszolta őket. Minden elintézni valóját, vásárolnivalóját rájuk bízta. Kipréselte a helyzetből a maga élvezetét. Visszajött a könyvelésbe az egyik asszony, lihegve, szatyorral, a szatyorban Győző kétnapi kosztjával. „Elfelejtettelek megkérni, hogy hozzál citromot is, hajnalban kell a limonádé, ha már pilledek.” Nem felejtette el. Örömet kergetett. A kép örömet, hogy a lihegő, fáradt asszony máris fordul az ő parancsára. Amikor megérkezett a citrom is, esetleg még egy préselés: „Ezt az expressz leveletem add fel a Főpostán, onnan gyorsabban viszik el, nagyon sürgős.” Nem volt sürgős. A kolléginák fejet hajtottak, ezen az áron megmenekültek az éjszakába nyúló túlóráktól.

Egy szavahihetőnek látszó társnőjével mentem haza egyszer a könyvelésből. Azt mondta: Dorottya teherbirása rendkívüli. És oly gyorsan, oly hibátlanul dolgozik, hogy az egyenesen példátlan. Úgy vélem: átkozódásai ellenére is szilárd, kitűnő fogódzót jelentett számára a számok józan pontossága. A gyorsaság pedig felfokozottságot.

Ha meggyült az utálata, lebecsülése: beteget jelentett. Körülbelül negyedévenként hetekig hiányzott. Idegeit kezelték ilyenkor – ez a menedék bármikor rendelkezésre állt. A könyvelésből többször el akarták bocsátani. De mindig győztek a szociális szempontok: miből éljen a fiával, hová menjen? És győzött a gyakorlati megfon-

tolás: hiányzásaival és rendhagyó magatartásával együtt is nagyobb hasznot hajt, mint a szabályos tisztviselők, a jótanulók típusúak.

Zaklató gondolat: még a legkevésbé nekivaló, utált állásban is sok hasznot hajtott...

Amikor otthon pólyálgatta az idegeit, el-elismételtette, hogy többé nem megy vissza. De a nélkülözést, az anyagi hontalanságot folytatni könnyebb, önként újra kezdeni bajosabb. Maradt Strauss Ottó kedvéért is, később mert Strauss Ottó elvesztése miatt úgysem volt kezdeményezéshez energiája... Maradt elsősorban Győző kedvéért, később mert Győző elvesztése miatt úgysem volt kezdeményezéshez energiája... Maradt egészen addig, míg el nem mesélte, hogy az elnök személyes megbízottja... és ő irányította személyesen...

Dorottya még ott ágált a „doktornőt” zsolozsmázók karéjában. Énhozzám oda-somfordált egy ismeretlen beteg:

– Adna cigarettát?

Pongyolája két székében cigarettás dobozok. Nyújtottam a tárcámat. Kiürítette. Azután arcon csókolt.

– Szépen kérem: bizzon bennem!

Hangjában, pillantásában könyörgés: „Én nem bízhatom magamban, te bizzál bennem!” Igyekeztem volna megkarózni, de Dorottya észrevette a futó epizódot, mellettünk termett. Durván elzavarta az ismeretlen beteget. Haragudtam, csipősen szóltam Dorottyához:

– Doktornőnek hívnak itt téged!

– Egyenesen istenitenek. Némelyik szerencsétlen áhitattal néz föl rám és kerekken kimondja: „istenő!” Visszaütástanám, mert ami nem reális, az nem ízlésem szerint való, de ha meggondolom, hogy... Hogy én mennyit adok nekik lelkiileg, az alkoholistáknak szellemileg... A rákosokról nem is beszélve, azokat meggyógyítom... Ha ez eszembe jut, akkor elfogadom tőlük a nem-reálisat is... Szólítsanak csak isten-nőnek.

– El kell búcsúznom, Dorottya.

A két kezem után kapott, szorította a két kezemet. Megrémült. Megrémült, mint egy támaszát vesztett öt éves kislány.

– Ne! Még nem intéztél el semmit! Okvetlenül beszélj, kérlek, beszélj Boltár adjunktussal! Tudnom kell, meddig akarnak itt tartani, jogtalanul. És hogy mit hazudnak, mi bajom van. Énnekem nem mondják, mert én tudom, hogy semmi. Gyerekkorom óta érzékenyek az idegeim... egy kissé labilisak. De az nem betegség. Neked feltétlenül tájékozódnod kell: mit hazudnak rólam, enélkül hogyan irányítanád a kiszabadításomat?!

Ezúttal nem bólogattam. Riadtan húzni kezdett a szobája felé.

A gyászfekete pongyolás asszonyt pontosan olyan tartásban találtam az ágytakaróján, ahogyan otthagytam. Megállt körülötte az idő. Áthatóan nézett rám és erőlködve formálta a szavakat:

– Nem emlékszem... bocsánat... kérdeztem már, hogy ön tanította-e énekre Julikámat?

Dorottya elrántott tőle. Éjjeli szekrényén a vörösrózsa csokorra mutatott:

– Látod a rózsát?! És megérted?!

Jelentős, súlyos volt a hangja. Bólintottam újra.

– Oly szerelmes belém, hogy hegyeket mozgatna értem!

– Gyakran látogat meg?

– Ilyen rövid a memóriád?! – fölényesen, ingerülten intett le. – Nem megmond-tam a telefonban, hogy hat hete tartanak itt és még nem volt egyetlen vendégem?! Ő naponta bejönne, ha engedném. De itt nem láthat! Csak levelezünk és a virágait küldi. Ő ki is szabadítana, ha nem forogna fenn összeférhetetlenség. Megérted?! Mint a szerelme miatt érintett fél, ő nem járhat el az én ügyemben. Egyedül te! – megbor-zongott, összehúzta magát. – Végső esetben... legvégső esetben... ha kikerülhetet-len diplomáciai érdek követeli meg... akkor a szavamat adom rá, hogy nem folyta-tom a gyógyítást, csak a szerelemnek élek – váratlanul és karcosan felnevetett. –

Szajha még belőlem is lehet! Ha feleségül megyek hozzá, akkor a házasságban! Mindenki szajha, aki magának él és nem segít a szenvedőkön! – újra könyörgött. – Ugye, megkeresed Boltárt? Ma ő az inspekciós.

A nővér nem találta szobájában az adjunktust. Azt mondta: valamelyik betegnél van. Tovább nem foglalkozhatott velem, percről percre akart tőle valaki valamit.

A folyosón megállítottam két karon fogva sétáló nőt:

– Elnézést, nem látták Boltár adjunktus urat?

– Mi nem láthattuk, mi mostanáig tudományos folyóiratot olvastunk.

Büszkén sétáltak el mellettem, karonfogva. Egyikük líraian hajtotta fejét a másik vállára.

Lesiettem az alsó emelet-részre. Ott bekopogtam az első szobába. Felugrott ágyáról egy fiatal lány:

– Én hétfőn hazamegyek!

Sorra kopogtattam a szobákba. Egy másik fiatal nő imbolyogva követett. Álmatagon. Lépegetve is aludt. Mindig akkor ért utól, amikor én kifordultam a szobákból. Egyikben ricsajoztak, egymásnak estek éppen. Menekültem tőlük és akaratlanul, de erősen ráleptem az álmatag nő sarkára. Talán a bőrét is lehorzsoltam. Ijedten szabadkozta. Nem válaszolt semmit. A sarkával sem törődött. Aludt.

Dorottya rám bízta a keresést, ő az ágya végén kuporgott, lecsökkentette magát, csendben volt, a döntést várta sorsáról. De negyedóránál tovább nem tudott várni. Utánam jött. Egy ajtón magas, csupahús asszony cammogott ki. Már lélekzetet vettem, hogy Boltárról érdeklődjem. Dorottya rám kiáltott:

– Ettől ne kérdezz semmit, ez abszolút ütődött!

Kinban pisszegtem, sajogtak az idegeim. Nem bírtam, hogy érzéketlen tárgyként beszél az asszonyról. Dorottya nem zavartatta magát:

– Szó szerint ütődött, gyerekkorában ütötték-verték, hétéves korában az apja úgy megpofozta, hogy kiszakadt a dobhártyája.

– Hát nem így van! – szolt az asszony higgadtan, sőt méltósággal. – Csak az a pofon igaz az egészről. És hallhatják, hogy hallok a másik fülemen. Itt, ezen a balon. A dobhártyámmal két évig mindig orvoshoz vitt az anyukám, gondoskodott rólam nagyon. De apuskát jobban kell sajnálni, neki fáj az a pofon, ő szégyellte szegénykém! – szenvedélyessé vált. – Apuskának nincsen vétké! Ha tisztán hallok a bal fülemben, az nem elég?! Annyi szörnyűt hallottam vele, inkább ne is lenne fülem egyáltalán! Tudják meg: gyerekkoromban jó meleg volt! És akkor is meleg volt!

A köre ült a folyosó-szögletben, fejét leszegte, lábát felhúzta. Hatalmas, csupahús testével embriótartásba helyezkedett. És zokogott. Meg kellett győződnöm magam, hogy Dorottya sem úgy felelős... De azért már megsokalltam...

– Ha egyszer nincs itt Boltár, nem teremthetem elő!

Dorottya most is megragadta a két kezemet:

– Nincs itt az inspekciós?! Az képtelenség! Boltár a szobájában ül koromsötétben, mozdulatlanul. Köhinteni sem mer. A nővértől megtudta, hogy keresed. Az én barátnőm! Író-feleség! Ákos megírhatja, kinyomják egy lapban, több százezer példányban, az adjunktus úrnak is színt kell vallania! Gyávák ezek, még ha nem ennyire rázós diplomáciai ügyről van is szó! Féltik azt a kényes bőrüket!

– Nem törhetek be hozzá. Már haza is kell mennem.

– Nem! Nem, az lehetetlen! Még semmit sem meséltél a laboratóriumodról.

– Legközelebb. Meglátogatlak majd megint.

– Ugye, a te vegyészeid kiszabadítanak?! A vegyészek és az orvosok célja közös.

Kezdetről a laboratórium volt agyában a Rendezett Hely. A nagy hatalmú intézmény, amelyet cseplülve is tisztelünk.

– Remélem, Dorottya.

Eltűnődött, összetöppedt.

– Talán már nem is érdemes kiszabadítani engem. Lehet, hogy már senki vagyok. Nulla. Vagyok még?!

Atöleltem. Szavak nélkül szerettem volna sugallni valamit. Mit? Nem tudom. Életkedvet? A szívem aritmiásan vert.

– Jövök újra. Hamarosan. Akkor beszélek az adjunktussal.

– Ül le kint, a mi ajtónk előtt... Szépen kérlek... Fontosabb... Mint bármikor! Fontosabb! Az ő szobája a külső lépcsőházból nyílik. Nem bírja ki akármeddig sötétben és mozdulatlanul. Előbújik és te lecsapsz rá.

Beleegyezően intettem. Gondoltam: amint bezáródik Dorottya mögött az ajtó, hazaindulhatok.

– Ha elfogtad végre, várlak utána, tudnom kell: mihez tartsam magam.

Arcon csókoltam, de nem búcsúztunk. Hívtuk a nővért. Zörgött a kulcsa. Dorottya engedelmesen hátrált a rabtartó ajtótól.

Kívül jutottam.

A hátam mögül furcsa, súrlódó zaj. Megfordultam. Dorottya kaparta körmével az üveget. Az ajtóval szemben szék, nem kerülhettem el, hogy leüljek. Dorottya hozzásimult az áttetsző üveg belső oldalához, két tenyerét szétterpesztett ujjakkal rátapasztotta. Őrzött engem – most a célját.

A kihalt lépcsőházban, az öblös csendben úgy rémlett: megkocsonyásodott az idő, nem folyik tovább. Dorottya még itt is, így is zsarnokoskodik. Futnék már innen és nem ereszt. „... a pokolban is úr!” Egyfelől. Másfelől kegyetlen fölényben vagyok. Mégis, bármely másodpercben elszaladhatok, itt sem voltam, hült helyem. Dorottya fogoly. Vonásain a mohó vágy. Szétterpesztett ujjait a külvilágba akasztaná... Azelőtt, akárhogyan is, azonos tágabb rovatba tartoztunk... Most az áttetsző üveg két oldalán: két dimenzió...

Fehér köpenyes férfi közeledett a földszintről.

– Boltár adjunktus úr? Igen? Mág régóta várom.

– Lehívtak a férfiakhoz. Szövevényes eset adódott.

– Horváth Dorottya...

Boltár észrevette az üvegre tapadt Dorottyát. Saját kulcsával nyitotta ki, szélesre tárta az ajtót:

– Tessék! Hozzám.

Dorottya megtorpant a küszöbön.

– Kimehetek? Megengedik? Kiereszt?

Alázatos volt és boldog. Éppen az alázata miatt boldog. Elfogadta a rendet, a szabályokat, az orvos kezébe adta magát.

Tétovázva és átszellemülten indult el. A szabad terekre. Négylépésnyi út vezetett az adjunktus szobájáig.

Ott kiviláglott: Boltár félreértette a helyzetet. Azt hitte: akkoriban érkeztem, s mivel nem volt látogatási idő, a nővér nem bocsátott be. Ezért ajánlotta fel a szobáját.

– Tisztázni szeretnénk, meddig nyaraltatnak még itt – kezdte Dorottya és társasági gyakorlottság csendült a hangjában.

– Jól megvagyunk egymással – tért ki az adjunktus.

– Maga velem, uram, maga velem! A szürke masszában... – a zártosztály irányába bökött – ennyi ősszürke között egy asszony, aki egyszemélyben a teljes szín-skála!

– Viszont száz beteggel együttvéve nincs annyi bajom, mint magával, kollégina! – kedélyeskedett Boltár.

– Idefigyeljen, az lenne a legcsekélyebb lovagi szolgálat, hogy a kertben hagyjon napozni.

Egy könnyed, csillogó hölgy hangnemét használta.

– A kertben?! A maga vonzó egyéniségével?! Uszály követné, körülfognák, nem kelthetünk feltűnést.

Mintha a feltűnés-szó kapcsolta volna vissza rögeszméjét. Elkomorult. Intett Boltárnak:

– Kérem, kísérjen be!

Engem hipnotizálni igyekezett a tekintetével: tegyem a kötelességemet! Boltár

elment Dorottyával és fél perc múlva visszatért. Féltem az ítéletétől, nem mertem mindjárt Dorottyáról érdeklődni. Aritmiásan vert a szívem.

– Ismerkedtem az osztályával... Az a gyászfekete pongyolás asszony, Dorotty szobatársnője...

Hosszasan érveltem, míg leküzdöttem az ellenállását, míg elmondta az asszony és Julikája történetét. Újabb haladékokat kellett kérnem:

– Egy fiatal nő a folyosón sétálva alszik...

– Gyerekkorában azt hitte: az anyja kedvence. Egy kihallgatott beszélgetésből megtudta, hogy az anyja nem akarta megszülni, kapálózott ellene, kis híján elvetette. Éppen a pubertásban értesült erről, a köztudottan legérzékenyebb szakaszban. Ezután kezdte kialakítani a patalogikus mechanizmust: ha az anyjának nem kellett, senkinek se kelljen! Emberi kapcsolatait vagy elrontotta, vagy eleve meggátolta.

Nem hagyta, hogy felépüljön a külső híd az emberekkel, így szakadt le a másik híd, a belső – gondoltam.

– Beleszeretett például egy csak látásból ismert férfiből. Amikor be akarták mutatni neki, megmakacsolta magát, elfordult. Mindjárt utána úgy szenvedte meg a történeteket, mint az egész életre elszalasztott szerelmet. Kietlenül magányos, már a szülei is meghaltak. Álom-közegbe helyezkedik, amely bizonyos fokig rokon a magzatléttel. Alszik és minden kötelezettséget leperget magáról. Most fordítok... laikus nyelvre, hogy közvetlenebbül érthető legyen.

– És Dorottyá?! – vágtam neki hirtelen – laikus nyelvre lefordítva?

– Dorottyá arra törekszik, hogy hetenkint hat vasárnapja és egy hétköznapi legyen. Persze, ezek rendszerint az iszony, vagy a katasztrófa vasárnapjai...

– Hogy került ide?!

– Az egyik követség kapujában botrányt csapott. Csak a portáig jutott el. Amikor tapasztalta, hogy nem engedik be, összetrombitálta az utcáról a járőkelőket, ordítózva agitált, hogy ostromolják meg a követséget, amiért ellopták a kenőcsöt. Sürgősen be kellett szállítani.

– A kenőcs...

– A kenőcs nincs meg. Kint jártunk Dorotty lakásán... a személyes holmiját nekünk kellett behoznunk... A fürdőszobában tucátjával találtuk a tégelyeket. Az alján mindnek azonos, drapp színű lerakódás. Az egykori kenőcs maradványai. A keveréknek legalább egyévtizedesnek kellett lennie. Teljesen beszáradt.

– Dorottyá talán le sem írta a receptjét... nehogy illetéktelenhez kerüljön. És talán kihullott agyából a recept – ezért lopták el! Miután már elveszett.

Az adjunktus egyetértett a feltételezésemmel.

– Meddig marad itt?

– Még bizonytalan. Nagy szellemi tartalékai vannak. Minden azon múlik: mennyire sikerül csatlakoztatnunk a realitáshoz.

– Doktornőnek hívják...

– Egyelőre. Nem kopaszthatjuk meg. Csak fokozatos lehántásról lehet szó.

– Dorottyá vár rám. Mit mondjak neki, meddig tartják itt?

– A nővér valószínűleg már beadta az altatóját. Kénytelenek vagyunk intenzíven altatni. Mäskülönben a többiek sem pihenhetnének. Dorottyá éjszaka is igényli a szünpadot, altató nélkül parádés műsort rendez.

– Hátha még ébren találom. Szeretnék beszólni hozzá.

– Parancsoljon.

A fekete pongyolás asszony ugyanolyan tartásban a takaróján, mint eddig. Nyitott szemmel a távolban kőszált. Most nem vett észre engem. Dorottyá ájultnak látszott inkább, nem is alvónak. Ólmos eszméletlenségben feküdt, lélegzete is csak alig-alig mozgatta a mellkasát. Még soha nem láttam Dorottyát alvás közben. Mintha az ő számára ez az állapot nem oldódás lenne és béke... Őt mintha letaglőzták volna... És elsüllyedt a fontos, amiért harcolt, amire várt. Ahogyan elsüllyedtek a hozzátartozói. Minden belesüllyedt a megközelíthetetlenbe.

Baktattam hazafelé.

Szakadozottan-töredezetten meséltem Ákosnak.

– A hid... – mondtam. – Néha úgy feldagasztjuk az énünket, hogy megroppan alattunk a hid...

– Ugyan, szívem, egyetlenem! – mosolygott rám Ákos fickósan is, öngúnnal is. – Ha én nem hinnék abban, hogy szerényke küldetésem a világ megváltása, akkor beállnék gebinesnek. Több kereset – kisebb idegfeszültség! Ha viszont létre akarok hozni... megalkotni... csak egy új parányt, egy új molekulát, amely része a világnak, ahhoz énnekem hatalmasnak kellennem. Legalább a saját képzeletemben. Enélkül megfeneklünk.

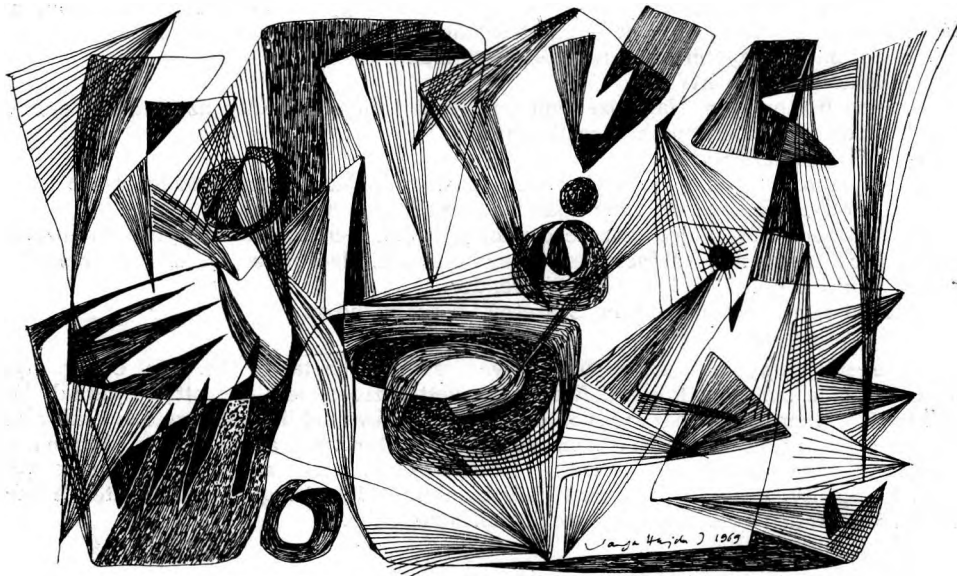
Agyazni kezdtem.

Csengett a telefon. Engem kért Makrai Zoltán, vegyész kollégám a laboratóriumból. Csak most mondta Ákos, hogy míg nem voltam itthon, kétszer is keresett. A közepén kezdte:

– Maga ismer engem annyira, Erzsike, hogy nem a pénz dült fel! Olyan rosszul nem megy, hogy néhány rongyos százasért kiboruljak! Az elvről van szó! Tudja: jövő héten prémium. Ma készült el a lista. Számítok a diszkréciójára, még nem csatlódtam magában. Sebőkné megmutatta a listát. Fantasztikus! Rácznak éppen a dupláját szavazták meg, mint nekem. Nem elég, hogy a jobb beosztásáért, az élvezetesebb munkájáért több fizetés jár. Tetejébe a prémium! Örület, ez a felhalmozódás: örület! Köpnék a szemembe, hogy nulla vagyok előttük! Hiszen megmutatkozik, hogy semmire se becsülnék! Mit számít, hogy a mostani kutatásunk terve, úgy, ahogy van, az én agyamban született meg! És a kezdeményezéseim, újításaim tizenöt év alatt! Köszönjük, elévült, elfelejtettük, kész, fuit. A te érdemeid elismeréséül másodszor és harmadszor és tizedszer ismét és megint és újra kiemeljük Ráczt. Komplet elmebaj! Miért hallgat, Erzsikém?

– Irtózatosan fáradt vagyok. De azért magával érzek, higgye el.

Arra gondoltam: milyen nyílt minden a zártosztályon.

Vázlatok egy költő arcképéhez

Devecseri Gábor emlékének

Sarjadt, nyílt kerted, s előzőnlőtt gazzal a dzsungel.

*

Bűvös körből elindultál,
ittasan ifjú kalandtól;
mocsaras vadonok mélyén darvadoztál,
vacogtató viharral űzött a vadász tél;
mocsokban gázoltál,
látván, más is ott jár; –
úgy véltél segíteni
sok régi barátan,
hogy, túlélni bátor,
s lesz jó szándékkal teli; –
bár vad embert ősrég
szép szó, határ, őrség
nem tud féken tartani.

Kiléptél magába záruló körödből,
mint rétor, kinek torkán felfakad
a lassan érő igaz gondolat:
fojtogatott a rád nőtt idegen bőr.

*

Felszabadítva emelt szívére a Délszaki-tenger.

*

Boldog ember, mint az Olymp lakói,
járhattál sok szent ligetén a földnek,
hol könnyű szövetű gyolcsban játszottak a lányok,
ifjak, s szóltál nekik Gyors-eszü szárnyas igéssel:
„Ne féljete, hogy csak kezemmel fedhetem
magam: ruháim elvették az istenek,
de dobtam is, mert szebb a lét mezitelen...”

Tréfékon csiszolt szókkal jártál az időtelen emlék
mélyéről kimerülő tiszta időben:
földi ember, égi jel,
figyelted, csodáltad,
mint sujtja a vérszagu Hydrát
aranyos sarlóval a Zeüsz-sarj,
s harsog a nap elzúgó tengelye életed
boltozatos magasán, földközi ég ivén.

*Nézted aztán, hogy világít az árny fölött
a Taigetosz,
s emlékeztél, hogy röhögött feléd a kopott
vén Terszitész.*

*

Téren időn túl sodródó folyam árja ragad már.

*

*Mikor, egygé válván veled, a vadon belédköltözött,
úgy tettél, mint az, aki blöff-licittel ultizott;
nézted a Kómosolyút, de nem Niobé-zokogással,
gúzsbakötött táncosként is füttyös nevetéssel
vesztettél vihorászva: mindegy, király-e, paraszt-e,
s cinkosan intettél: ugye mókás vérrel-ivott kereszted.*

*Körülálltak az elhült látogatók, egyszerre csak kevesen,
hogy a társalgás, a mutatvány túl fátaszóvá ne legyen;
tenyerükre emeltek angyalaid és démonaid:
dalolj magadért
s barátaidért, tágszívűekért, hogy bennük a hit
s te általuk élj.*

*És mint aki nem hiszi el, ami jön, hogy megálljon
a pillanat,
nem hitted el, hogy túlélted már terfbevett haldoklásodat.*

*

Lelked lélekkel, hamvad hamuval végső vegyülésben . . .

*

*Kedved volt élni még vágy-tornyaidd tövén,
a rosszat jóra váltván varázslattevőn,
bár tudtad, hogy a százezer dolog,
amiről egykor Lőrinc dadogott
isteni dadogással, semmivé lesz:
lobogó lángod elfűjja a végzet,
mig bika-vadász farkas oldalod, –
de verseid pitypangja fennakadhat
fényhálóján az örök pillanatnak,
s ha nem leszel, értük még megcsiratnak.*

*

Epidauroszi tücskök szóljatok!

Az utolsó hullám

VI.

Fiatalságomban legbizalmasabb barátom Kováts József volt. Az utolsó hullám hozta vissza őt is.

Hozzám 1971-ben érkezett el a hullám, mely odahaza néhány éve már útnak indult. Eleinte úgy látszott, hogy Kováts József, az író, kicsúszott a romániai magyarság irodalmi tudatából. De nem! Halála után húsz esztendővel megjelenik néhány novellája, Sóni Pál előszavával, „Ütlefél” címmel, megjelenik Jancsó Elemér szép cikke „Kováts József idézése”, majd – az ő buzdítására – Csákány Emese szakdolgozatot ír róla. Még tíz év és Kicsi Antal monográfiában foglalkozik művével. 1970-ben a bukaresti Kritérion kiadja regényét – „Emberek útra kelnek” – és huszonöt elbeszélését.

Kicsi Antal előszavának ez a címe: „Egy csaknem elfelejtett író”. Ez a csaknem elfelejtett író indította meg Török Gyuláról szóló doktori értekezésével az elfelejtett magyar írók rehabilitását, a többiek, Németh László, Féja Géza, az ő példáját követték, állapítja meg Talpassy Tibor kitűnő esszéjében. Amellett ennek a félig elfelejtett írónak néhány novellája – a „Bűnbeesés” például – a műfaj legjobbjai közé tartozik.

Egyvégtében olvastam el a könyvet: – a regényt s a huszonöt elbeszélést. Ezek a nagyjából ismert, de évtizedekkel ezelőtt olvasott írások visszahozták a „csaknem elfelejtett” barátot. Behunytam a szemem és már ismét együtt tervezgettünk valamelyik nyomott pécsi földszintes ház sivár albérletében. Nőkről, írókról, karrierokról beszélgettünk és összekaptunk azon, hogy a kemény tojást úgy kell-e főzni, hogy a tojást együtt melegítjük fel a vízzel, vagy a lobbogó vízbe tesszük.

Élete legnagyobb és legállandóbb élménye a betegsége volt. Súlyos szívbajban szenvedett s harminc éves korában a szíve vitte sírba. Engem, aki kicsattanón egészséges voltam, ő vezetett be, ő kalauzolt a betegség birodalmában. Akkoriban nekem a testi szenvedés csúcsát a fogfájás jelentette. Jóska pompásan mulatott, amikor Kolozsvárt, séta közben felmutattam az egyik házra:

- Ott lakik az az ember, aki nekem a legtöbb szenvedést okozta.
- Kicsoda?
- A fogorvosom.

A későbbiek folyamán kiterjedt tapasztalatokra tettem szert e téren. Most már megvan a kellő távlatom, hogy ember és betegség különféle együttélési formáiról ne kívülről, ne avatatlan módjára mondjak véleményt. Jóska és betegsége különös kapcsolatát ma, azt hiszem, már értem.

Nem vele, hanem egy másik típussal kezdtem a vizsgálódást. Bármilyen furcsán hangzik, sokan úgy készülnek az életüket kioltó betegségekre, mint az átlagtisztviselő a nyugdíjra, nem elég, hogy beletörődnek, hanem ápolgatják, gondozzák, majd hogynem babusgatják, minden gondolatuk körötte

forog, szójárásuk is ehhez igazodik: – „köszönöm, nagyon szeretem a fatányérost, de nekem nem szabad”, „az orvos megtiltotta”, „sajnos, ez is árt, az is árt”. Az orvos minden elejtett megjegyzését felhasználják, hogy a tilalmak minél gazdagabb gyűjteménye közé szorítsák napról-napra apadó életüket.

A beteg tehát eggyé válik a végre megtalált, a kedvére való, az egyéniségének megfelelő betegséggel, beépíti nemcsak mindennapi életébe, hanem a személyiségébe. A lelke mélyén talán abban reménykedik, hogy a hosszú évekre terjedő meghitt barátság fejében, a búcsú óráján a betegség karonfogva segíti majd át a léte a nemléttől elválasztó árkon. Ember és betegség találkozása sokkal gyakoribb, mint hisszük, valószínűtlen, hogy hány meg hány, alapján talán egészséges ember „szenteli” betegségének az életét. A viszony: békés együttélés, és ebből a szempontból érdektelen, hogy a betegség kereste-e fel az embert, vagy az ember harcolta ki magának a betegséget.

Rokon, de távolról sem azonos ezzel a szimbiotikus formával a híres Flucht in die Krankheit – vagyis a menekülés a betegségbe, a gyávák, a gyenge jelleműek – Freud óta – közismert fogása, amivel kitérnek a feladatok elől, melyekkel szembenézni hiányzik a bátorságuk:

– Igen, tudom és nagyon sajnálom, de akkor éppen idegösszeomlásom volt.

Ebben a változatban nem a betegség épül be a személyiségbe, hanem a betegség előidézésére való készség.

Ismét más forma az, amelyet a balesethez, fogfájáshoz, lőtt sebhez hasonlíthatok. Mi magunk egészségesek vagyunk, épek, birtokában akarataunknak, néha mozgásképeségünknek – a betegség s vele a fájdalom, idegen test a szervezetünkben, amelyhez – azon kívül, hogy fáj – semmi közünk. Ha ezt a szervezetünktől idegen fájdalmat gyulladt idegű fog okozza, kihúzzák, vége a históriának. Visszavedlünk azzá, akik voltunk, s a foghúzás még csak nyomot sem hagy bennünk.

Az összeütközés betegség és beteg között nem mindig olyan egyszerű, mint foggyulladás esetén. A vesekővel járó gyötrelmekből izelítőt kaptam. Homok vagy kő, iszonyú kinokat szenvedtem át, a meg-megújuló hányások kiürítették a gyomromat, egyéb híján gyomorsavat és epét hánytam. Védekezésül kamillateát ittam s ez némileg enyhítette a görcsöket. Én és fájdalom nem voltunk egyek. A fájdalom, mint egy haláltusájában fetrengő állapot vergődött bennem, mart, kapart, tépett, harapott. Épp urológiai kongresszus volt Budapesten, ki a kongresszuson, ki azzal az ürüggyel, hogy részt vesz benne, minden orvos eltűnt, a kórházakban csak a legszükségesebb ügyelet. Mire végre orvos érkezett, a roham megszűnt, a homok az uréterből a hólyagba jutott, onnan aztán annak rendje módja szerint eltávozott, anélkül, hogy megismerkedtünk volna egymással. Első ízben e roham folyamán fontolgattam komolyan, hogy kiugrom a negyedik emeletről. Ez a határvonal: ha megteszem, eggyé válok a fájdalommal.

Hadifogságban egyszerre gyűrt le az orbánc és az ukrán. Negyven-negyvenegy között ingadozó lázzal, hetven-egynehány kilóról negyven-egynehányra fogytam. Legkísértetesebb élményem a lassú pusztulásban a hangom elhálása volt, elvékonyult, mint a vénasszonyoké. Bár éheztem, nem éreztem éhséget, lassan szédültem az elmúlás felé, egyetlen kurta lépés választott el tőle. Az elmúlásnak ebben a formájában teljes a béke ember és betegség

között. Sajátságos béke: – a végső fázis, hogy a gyarapodó betegségben úgy tűnik el a beteg, mint vízcsepp a napfényben.

Az az ember, aki le akart ugrani a negyedik emeletről, hogy megszabaduljon a kínjaitól – még én voltam. A csontvázra aszalódott katona, aki a negyvenfokos láz kábulatában halódott – már nem.

Jóska a maga betegségét valahogyan úgy kezelte, mint idegen testet, mint a fogfájásban szenvedő a fogfájást s éppúgy nem értette – vagy ha értette, nem fogadta el azt a „cirkuszt”, ami a betegségét körülvette. Halálos betegen, a halálos betegség világos tudatával sem akart azonosulni a betegségével, nem szokta meg, nem fogadta el, nem vett tudomást róla, nem számíttva azokat az alkalmakat, amikor a betegség a borzalmas fulladások idején legyűrte.

Mint ahogy gyakorló, még pedig rengeteget gyakorló beteghez illik, Kováts Jóska pontosan ismerte a betegségét. Barátaival, barátnőivel meghallgattatta az ő kifejezéseivel élve a „Fuvolát”, vagyis azt a zajt, amit a roszszul működő szív a mellkasban kelt és ami inkább szörcsögéshez hasonlít, mintsem fuvolaszóhoz. Ő maga nyilván másnak hallotta a visszacsorgó vér hangját, mint mi, akik fejünket ösztövére mellére szorítva, tehát kívülről hallgattuk. A szívbillentyű elégtelenségnek az a következménye, hogy a vér egy része, melyet az összehúzó szív az érhálózatba présel, a billentyű hibájából, visszacsurog. Innen a zaj. Hogy az erekbe nyomott vér a szervezetnek elég legyen, a szív megnagyobbodik, azaz kompenzálódik, úgy látja el feladatát. A növekedésnek azonban a bordák határt szabnak, mielőtt a megnagyobbodott szív a bordákat érinti, a beteg megfullad. Dekompenzálódást okoz minden olyan tevékenység, amely fokozott erőfeszítést követel, ideértve az éjszakai kázást és az ivást.

Jóska mindezt tudta, mégis idegenkedett attól, hogy a betegségét beillesse az életébe. A személyiség és a betegség közötti állandó konfliktus – melynek végső kimenetele nem kétséges – mindenkinek nagy próba, a művész számára, aki egyénisége, belső világa kiteljesítésére és kifejezésére tör, többszörösen az.

Egyfelől a betegségéhez való viszonyáról, másfelől betegségével összeférhetetlen életformájáról sok helyütt vall műveiben, legtöbbször „Emberek útra kelnek” című kórházi regényében. Eszébe sem jut szépíteni, vagy hazug kommentárokkal kisérni az eseményeket, őszintén elmondja, hogy ... „a ... multság következtében a lakbéremet nem tudtam kifizetni, s a megmaradt hat pengőből kenyeret és szalonnát vásároltam, hogy az éhség ellen biztosítsam magamat. Undorodtam már a szalonnától. Legkellemetlenebb azonban az volt, hogy a Rózsadombot gyalog kellett megmásznom, s ezt a nap nap után való tornát érezte a mellem.”

Nyomasztó egyhangúsággal ismétlődtek az események: – elvert pénz, nélkülözés, éhezés, rossz írások, visszautasítások, kölcsönök ... Aztán valahonnan pénz s a hamis kör előről kezdődik.

Ha ehhez még hozzávesszük, hogy gyakran – az idézett esetben például – kedve és akarata ellenére sodródott bele a mulatozásba, a diagnózis félreérthetetlennek látszik: a pusztuló gentry öngyilkos életmódja. Eggyel több ellelőtlenkedett élet, a többi elivott, elkártyázott, elpatópálosodott élet között. A magyar regényirodalom leggazdagabban feltárt témája.

Egyetlen alkalommal hidegettünk el hosszabb időre egymástól, épp

emiatt az irracionális, önpusztító életforma miatt. Levélben magyarázkodtunk ki. Saját levelemből idézek, mivel abban több tényről esik szó:

„Örülök, hogy nem haragszol reám, az utóbbi időben tanúsított hűtlenségem miatt. A magyarázat egyszerű, mikor nálam laktál, közvetlen közelből száz meg száz részlettel láthattam azt az életformát, amelyet élsz s amelynek köszönheted, hogyha javulás áll be az állapotodban, azt ismét rosszabbodás követi. Megpróbáltam változtatni rajta nyíltan és kerülő úton, de nem sikerült. Miután közömbösen minden erőfeszitésem ellenére sem tudtam nézni a dolgot, választanom kellett, vagy durván rád támadok, vagy röhögök rajtad. A durva támadást Karcsi már megpróbálta, semmi sikere nem volt, nem bírt változtatni rajtad semmit s talán ártott is. Mondom, nem tudtalak közömbösen nézni s valahogyan le kellett vezetni az aggodalmat, amit irántad éreztem. Mit csinál ilyenkor az ember, ha van érzéke a humor iránt, minden zavaró körülményt figyelmen kívül hagy s a komikus furcsaságokra ügyel egyedül... Amíg nálam voltál, ez többé kevésbé sikerült is, később azonban elköltöztél a Görgey utcába, ott még vadabbul viselkedtél, aminek az lett a következménye, hogy ismét bevittek a kórházba. Ekkor már nem tudtam röhögni s mikor harmad- vagy negyednap meglátogatlak a kórházban, megfigyelhetted, rosszkedvű voltam, szótalan. Hosszú évek tapasztalatai tanítottak rá, hogy teljesen hiábavaló veled, ahogy mondják „okosan beszélni”, ezen a ponton hajthatatlan vagy. Állandóan teszel koncessziókat a betegségednek, de mindig egy-két év késéssel és sohasem eleget, tipikus magyar gondolkodással félmegoldásokkal kísérletezel, az állapotod viszont radikális megoldást követel. A céltalanságnak valami legyőzhetetlen érzése fogott el, ha csak arra gondoltam, hogy meglátogatlak... Téged is figyeltelek és láttam, ahogy fokról fokra összeomlik a félévi fekvés és kórházi kezelés jóvoltából létrejött kondíció, tehetetlennek éreztem magam... és sajnálalak, szerettem volna segíteni rajtad, de tudtam, hogy te magad miatt nem lehet és ezért haragudtam rád.”

Abban az időben viselkedésének még csak ezt az oldalát láttam, csak úgy mint a többi barátja, a levélben említett Blázsik Karcsi például, aki elhelyezte Jósikát a Szent János kórházban.

Mivel az önpusztítás fájdalmas látványa megbabonázott, nem figyeltem föl más, a betegségével ugyancsak összefüggő megnyilatkozásaira.

Az „Emberök útra kelnek” című regényéből idézek:

„A beteg ember védekező mozdulatait a legnagyobb gyakorlattal se lehet teljesen elsajátítani. Arra születni kell. Ha nem küzdhetek férfi módra, inkább lemondok mindenről.”

„A szív teljesítőképességét a testsúly, a mozgásmennyiség, a felvett folyadék, a megemésztendő étel, a napi beszédteljesítmény szempontjából meg kellene határozni, és e szerint kellene előírni az eljövendő életmódot. Ezt az elgépíztést, ezt az aszkétaságot sokan vállalnák, és betartanák pontosan. Talán mindenki, aki nem határozta meg el magában, hogy az életet kalandnak kell felfogni, melyben épen vagy megrokknva, egyaránt a bukás vár ránk.”

Jellemző ebből a szempontból, hogy regénybeli szerelmét, Ágnest (akit nem tudok kivel azonosítani), azért szerette, mert „nincs még egyetlen lény sem a világon, aki szuggesztívebben el tudná hitetni velem, hogy komédia az egész betegségem, hogy erős vagyok és ép. Úgy bánik velem, hogy az nem betegnek, de viharvert, acélidegzetű embernek is megpróbáltatás lenne.”

Nyilván tőlünk, barátaitól is ilyenszerű kiméltlen gyöngédséget várt.

Többször hangoztatta, hogy csak azokat az embereket szereti, akiknek a szókincséből a „hogy vagy?” és a „jól nézel ki” egyformán hiányzik.

A konfliktust, ami lassan felemésztette maradék életét, a következő részlet fejezi ki legpontosabban:

„Minden felgyógyulásom után szigorú utasítást kaptam: óvakodni kell az élet fűszereitől, kerülni a szenvedélyeket és a mozgást, sokat aludni, és felhagyni azokkal a tervekkel, amelyek a kezdeményezés, az alkotás és szervezés izgalmai miatt ártalmasak.”

Ezek után kimondja a konklúziót:

„Tulajdonképpen arról volt szó, hogy kilépjek önmagamból, és vigyázzak valaki másra, aki már nem én vagyok.”

Semmi kétség, Kováts Jóska élete szakadatlan és következetes önpusztítás volt; eszközeiben nem, indokaiban viszont különbözött a hagyományos gentry önpusztítástól, ami végeredményben nem egyéb, mint a *Flucht in die Krankheit* látványosabb, huszárosabb, férfiasabb változata. „Nem bírok megmaradni a keresztfán, le akarok szállni, élni akarok” – írja. Mi sem természetesebb, de nem pusztán élni ahogy Dosztojevszkij írja a „Levelek a holtak házából” egyik fejezetében, élni egy sötét barlangban, arccal az árnyéknak, mert az is jobb a halálnál. Élni vágyásában és önpusztításában egyformán döntő szerepet játszott egy elem, méghozzá – bár képzavarnak hat – dinamikus elem, melyet fennköltén így nevezek: az ÉPÜLET.

Nénje jóvoltából megszereztem Jóskához írott leveleimet és a naplóját. Hála a sok adatnak, szinte újra éltem a barátságunkat. Nem amolyan magyar barátság szövődött közöttünk, amelyben a szemérem az uralkodó érzés, két vérző szívű férfiú együtt sörözik minden pénteken, vagy minden vasárnap délelőtt, együtt sétál, de arról, ami bántja, egyik sem szól, mert az nem vallana nemes lélekre, vagy mit tudom én. Mi nem ritusból találkoztunk, hanem kitárlkoztunk egymás előtt, a szemérem legfeljebb attól tartott vissza, hogy érzelmi összetartozásunkról beszéljünk, magyarul arról, hogy szeretjük egymást. De ezen kívül semmi gátlás nem bénított meg, nem rejtegettük a fájdalmainkat, a kudarcainkat, megaláztatásainkat, nemcsak az irodalom terén, hanem minden téren. És mindig őszinteségre törekedtünk. Többnyire sikerrel.

Ahogy a szerelmet, ugyanúgy a barátságot sem lehet elemeire bontani, mint ahogy semmilyen emberi összetartozás nem egyszerű, még az úr és szolgálga, a prostituált és a vendége közötti kapcsolat sem. Közös ízlés, közös eszmények, közös törekvések – ezek a kifejezések mindaddig üres általánosságok, amíg alkotó elemeikre nem bontjuk őket. Mint ahogy, ha húszat mondunk, ennek az összegnek tökéletesen más a tartalma, ha tízszer kettőből, ötször négyből, négyszer ötből áll, nem beszélve a bonyolultabb kombinációkról. Közös volt az ízlésünkben, hogy Adyt, Szabó Dezsőt becsültük, de legalább százannyi író megítélésében eltért a véleményünk. Mindketten szerettük a nőket, csak hogy más-másféle nőket, más-másféleképpen. Egyazon területen törekedtünk műveltség, viszont különböző eszmények kalauzoltak.

Megszerettük, bár meg soha nem szoktuk egymást. Ez a kötelék volt a leg erősebb közöttünk; a másik: az ÉPÜLET. Hogy az ÉPÜLET tulajdonképpen mi, pontosan meghatározni aligha lehet, körülírással iparkodom megközelíteni.

Az öregek betegsége a múlt, a fiataloké a jövő, két tipikus betegség. Az utas, aki végre eljutott a Sainte Chapelle-be s mialatt az üvegfestményeken átszűrődő fényt csodálja, féltudattal máris arra az újabb élményre gondol, ami

az Alhambrában várja, éppoly esztelen – talán boldogtalan is, bár nem törvényszerű, hogy ennek tudatában legyen –, mint aki az Alhambrában félszívvel adja át magát a friss benyomásoknak, mert az előző évben a Sainte Chapelle-ben szerzett élményeit kérődzi vissza. Az eszményi élet az előre-hátra meghosszabbított pillanat, vagyis az abszolút pillanatnál kiterjedtebb jelen. Elhetünk félmúltban, múltban, feltételes időben, sőt parancsoló módban, e változatok mindegyike könnyebb, mint érzéseinket, gondolatainkat a jelenre koncentrálni. Ennek az a feltétele, hogy a jelenben odahaza legyünk, otthonos közegnek érezzük, a magunkénak, más szóval olyan állomásnak az utunkon, amelyen épp csak annyit időzünk, amennyi szükséges.

Az ÉPÜLET ugyanis valamilyen elképzelés saját magunkról, nem pusztá elképzelés, kamaszos, vagy kislányos ábránd, inkább valami belső, nem tudatos sejtelem önmagunk megvalósulásáról, amelyben számot vetünk – bár ritkán módszeresen – a külső tényezőkkel, meglévő jó és rossz tulajdonságainkkal, azaz valmilyen harmóniát keresünk egyéniségünk és környezetünk között. Maga a folyamat már a bölcsőben kezdődik, hiszen mielőtt a gyerek eszmélet-hez jutna, többnyire már megvan a helye a környező világban, sok esetben nemcsak a család keretében, hanem azon túl, azzal például, hogy rokonszenves ennek a nagybácsinak, ellenszenves amannak. Ezért játszik a szülőföld oly fájdalmasan meghatározó szerepet mindannyiunk sorsában. Nem mindenkiében: a nomád magával viszi a környezetét, a szegények többnyire, legkevésbé a szegényparaszt, annál inkább az alkalmi munkás.

Közelítés másik oldalról. A bükkmakk magában hordozza a későbbi fa egész architektúráját, de az, hogy végül hogyan fejlődik a fa, tömördek körülménytől függ, ha a parkba ültetik, jó földbe, szélteben-hosszában kifejlődhet, erdőben harcol a napfényért és a levegőért, oldalágai elsorvadnak, a koronája kicsi lesz, a törzse hosszú, ha fölötte a többi fa koronája összecsucskodik, egy darabig még azon igyekszik, hogy tavasszal korábban rügyezzen a versenytársainál s ekként tegyen szert némi tartalékra, de elkorcsosul és lassan elsorvad. A makk mindenképpen magában hordja a kifejlett fa képét, emlékszik rá és minden erejével megvalósítására törekszik. Ilyenforma nosztalgia él minden emberben. Mint ahogy a régi barátok, a régi ismerősök törvényszerűen visszatérnek az emberhez valamikor az élet délutánján, úgy tér vissza a gondolat is erre a valójában elfelejtett épületre, melyet magában hordozott, de meg nem valósított.

Ahogy magban a jövőző növény, ugyanúgy mindenkiben kirajzolódik valami homályosan fénylő, bizonytalan körvonalú épület terve. Ez a cél. A szerencsésebbek külső eredmények elérésére törnek, társadalmi rangot, megbecsült állást, kitüntetések akarnak, mindent elkövetnek, hogy céljukat elérjék, az elért célt komolyan veszik s míg az új cél megszerzésére fordított erőfeszítés meg nem kezdődik, boldogok. Ilyen idős koromban főorvos, egyetemi tanár, vállalatvezető stb. leszek.

Külső célokat mindenkor könnyebb meghatározni, mint a belső célokat és könnyebben mérhető a siker, meg a kudarc. Egyszóval karriert csinálni könnyebb, mint kibontani az egyéniségünket, felvirágoztatni képességeinket, egyensúlyt teremteni eszünk, ösztöneink, vágyaink és lehetőségeink között. Aki ez utóbbi célt kergeti, nagyon kevés részlettel képes számot vetni s bajosan látja tisztán a helyzetét. Adott alkalmakkor olyanszerű érzései támadnak, hogy ez igen, ez én vagyok. Tény, hogy a bőréből senki sem bújhat ki, de ott-honosan csak az érzi magát a bőrében, akin a bőr se nem feszül, se nem lő-

työg, vagyis létrejött valmiféle egyensúly egyén-család-társadalom, de mindekelőtt egyensúly az egyén és a képességei között.

Egyensúlyra, más szóval szinkronra törekszünk az idő közegében is. Azaz a második emeleten annyit időzünk, amennyit éppen szükséges, vagy a másik hasonlattal élve, a faiskolában nem ismétlünk osztályt, nem rekedünk meg növendékfa korunkban, ha erdőbe vetett a sorsunk, az erdő törvényeit fogadjuk el, nem álmodozunk arról, hogy egyeduralkodók vagyunk egy magánparkban. Jaj annak, aki a pince dohában és nyirkosságában a tetőről nyíló lélegzetelállító kilátásról ábrándozik, mert soha nem találkozik a *maga idejével* az előrehátra meghosszabbodott pillanattal, s a nyomasztó jelen elől kénytelen a jövőbe, a múltba vagy a feltételes múltba menekülni.

Lényünk legmélyén tehát vázlat rejlik, mely a jövődönket néhány vetületében ábrázolja, ez a vázlat, ez az alaprajz irányítja cselekvéseinket s aszerint, hogy mennyit valószínűsítettünk meg belőle, mennyire közelítettük meg, befolyásolja közérzetünket. A külső körülményeknek az alaprajzon, az ÉPÜLET eszméjén nincsen hatalmunk, éppúgy nincs, mint ahogy a kielégülés lehetetlen volta nem befolyásolja libidónkat, a kíváncsú nő mindenképpen felgerjeszt.

Még egyszerűbbnek látszó megközelítéssel a magunk életét szeretnénk élni, ami csak akkor lehetséges, ha tudjuk, mi a magunk élete, ennek a megállapítása viszont sokkal nehezebb, mint első pillanatra látszik. Aki dohányzik, a füsttel valamilyen hiányérzetet csitít el – ennyi bizonyos. Azt viszont, hogy mi hiányzik, nem bizonyos, hogy meg tudjuk mondani. Ugyanez érvényes az ivásra, a kábítószerekre. A füst, a szesz, a heroin mind valamely meglévő igényt némítanak vagy csitítanak el, s mielőtt megtudnók, mi volt az a valóságos igény, már a helyébe léptek. A hazugság az első cigarettával kezdődik, az első pohár borral. A cigaretta vagy a mámor hazugsága azonban semmi ahhoz a hazugsághoz képest, a hazugságoknak ahhoz a halmazatához képest, melynek segítségével sokan átköltik az életüket. Ezek örökre eljátszották az Épületet, mely az otthont jelenti, az igazi ént, igazi fészkeben, az igazi jelent.

Külső körülmények mindkettőnket megakadályoztak abban, hogy a saját életünket éljük. Jóskát betegség tiporta le. Nem ilyen katasztrófaszerűen, de az én életem is megtört. Jóska, minthogy hiányzott az erő belőle, megelégedett azzal, hogy a betegségét, mely nem illett az Épületbe, visszautasította. Én fölös energiáimmal, lüktető becsvágyammal az önidomítás útját választottam.

Minthogy környezetemben a hanyagság és a pontatlanság uralkodott, eleinte azon igyekeztem, hogy e tekintetben mindenkin túltegyek. Olyan környezetben, ahol sem az intézmények, sem a gépek nem működnek, ez elkerülhetetlen. Hunyadi Sándor 1928-ban ugyanazt írja a hazai gépekről, mint a negyven év múltán Budapestre látogató Mikes György: – azt, hogy Magyarországon vagyunk, arról vehetjük észre, hogy a gépek nem működnek.

Egy napon ráésczeltem a trehányóság ocsmányságára, és száznyolcvan fokok fordulatot hajtottam végre. Akkoriban olvastam a Monte Christót, a regényhős a sorsdöntő találkákon másodpercnyi pontossággal jelent meg. Az eltervezett épületből ezt az anyagot sem hagyhattam ki. Lázadásom idején bukársra állottam algebrából, – lehetetlen, mondtam, hogy ne tudjam megtanulni (B. Sanyi emlékeztetett az esetre). Év végére rosszból közepesre küzdöttem fel magam. Csámpásan jártam, félretapostam a cipőmet, megtanultam rendesen járni. Ezek a nem is különösebben fontos részletek árulkodnak a törekvésről – a pontos, megbízható, akaraterős, a környezetétől különböző, azzal szembeálló ember eszménye hajtott.

Ebben a szívós és tervszerű építkezésben zavart meg apám azzal, hogy az életfontosságú feladatok helyett fölösleges feladatokkal terhelt.

Jóska meg én Pécsen nem a magunk életét éltük, ezt tudtuk egymásról, s én neki, ő nekem, egyéniségünkhöz méltóbb életet kívánt.

Gondolom, Jóskát ez készítette olykor már-már bűnös elnézésre írásaim megítélésében. Oly őszintén és hevesen kívánt sikert s ezzel az ÉPÜLETHEZ közeledő életet, hogy a jóakarát sokszor elvakította, emiatt nem vette észre, – amit később aztán észrevett – hogy milyen iszonyú verseket írok. Az az álköltőiség, amit mesterségesen tenyésztettem ki prózámban s amibe úgyszólván belefelladtak valóságos képességeim, bármennyire hamis volt, visszhangot vert benne.

Az a néhány megfigyelés, amit az ÉPÜLETRŐL írtam, visszhangra bizonyára csak keveseknél talál. A legtöbb ember ugyanis maga mögé hazudja azt a múltat, amiben szeretne volna, ha része van, bár nem volt része benne. Olyasmi ez, mintha az építető villát szeretne, de a telek szűk s a pénze kevés, másra nem telik, mint valami nyomorúságos vityillóra, mégis megjátssza az elégedettet.

(Folytatjuk)

Hattyú és halfogók

– Berki románc –

*Téged is csak néha látlak,
Hattyú-szárnyú, pillanatra
fölvillansz és ellebegsz...
– Fényes tollad merre száll? –
Pedig itt álltak a szárnyak
szigetünkön, mely alatt
alszanak már a falak...*

*Tollaid is azt idézték...
Ablak-rózsák udvarát
mért kerülöd, fészkedet?...
Halak nyája... Compó, ökle
uszonyán szívárvány zöldje
ringatja és a keszeg
pikkelyén is az remeg,
túl a nádon a monostor...
Kárász-sárban itt köve.
– Hattyú-szárnyú merre szállsz? –*

*Oszlopok közt öles lép.
Benne állt akár a gólya...
Alatta már a hajó:
bordák, dongák ívei
szétfeszülnek kék iszapban,
mint teknőcök lábai.
Körülöttük hulladt csorda
úszkál, szuszog s szarvukon
sötét gyertya, buzogány,
tényében áll egy király...*

*Tőzegbe nőtt nagy szakállal
a gyékényen Géza áll...
Zárókő szigetén László
kuporog, hajója nincs.
Vagy jeruzsálemi András,
mint aranybotos hal-ispán?
Aki hajdan idehozta,
berki zanócos bozótba
a kő-rózsát és kaput...
Közülük egyik király
itt aludt a béka dalba,*

ezer napig, kő-csónakba,
Kagylós-márvány koronája
fénylik a hajó orrába.

Úgy mondják a berkiek
érte újra visszajött,
mint a pásztor, – öreg Beszti, –
itt faricskál csorda közt.
Hogyha fölneéz, azt a szárnyat
csontba, fába rakja át,
mert a hattyú visszajár.
Így mondják a halfogók:
De csak Beszti bizsókjába...
– Hattyú-tollú merre szállsz? –
– Hol a szárnyad? ... Hol a márvány? –
Égbe, sárba belezárva,
hogyan mutassam meg nekik? ... –

Árok-csösz kertjén a vendég
tolla úszkál kis tavon.
Szorít a toll a kezemben
és a mester is szorít...
Halász-mester udvarában
ünnepre hív, s mint arany –
kehely, úgy jön föl a nap.
Kőtoronyban kongatnak.
A berkiek indulnak.
Szűk úszónál gémes fája,
mint a kés a csizmaszárra.
Így indulnak szentmisére
kődön át, gyékény-zanócon
golya kaszál mély utat,
s fényes nád-falak között
az is jön, ki eluszott.
Lábán kövel, hátán ponttyal,
vidra, hattyú, hód-vasakkal
jönnek a rózsák közül...

Őn tányéron, mint oltáron
már terítve, mint vasárnap:
kenyér, hagyma, hal és bor
kecskelábú asztalon.
Csak egy szék üres, a régi,
mint odalent a hajó.
– Hattyú-szárnyú szállj ide! –
Fényes tollad úgy suhintson,
hogyha jönnek, ők is lássák,
necsak az elrohadt varsák
s végre én is, övelük,
fekete vízben a márványt,
mint ahogy hajdan is látták
s szárnyad is a berkiek...

ELVESZETT MIRÁKULUM

Tíz éve halt meg Dallos Sándor, s közel harminc éve, hogy egy szerkesztőségi szobában először találkoztam vele. Tudott rólam, legjobb fiatalkori barátja volt a magyartanárom. Sok szál akadt, amin elinduljon a beszélgetés, de első tapogatózás-ként ez érdekelte kevésbé. Figyelt, s a személyesség váratlan szavaival azonnal félretolta a viselkedés sablonjait. Azonnal világossá tette, hogy a meztelenség egyszerűségében érzi otthon magát. Mindehhez kihívó pillantásának élessége járult; nem kedvelte az árnyékot. Hitt benne, hogy a mindennapostól a legbonyolultabb érintkezésig – az írás aszkéziséig – a csodák napfényben következnek be.

Ismerkedésünk első húsz percében hirtelen kérdéssel szakított félbe: „Mért tesztéd úgy a kezedet? Lazítsd meg.” Kénytelen voltam említeni neki, hogy nemrég még folyékony hullákat talicskáztam egy fogolytábor napi munka-penzumaként. Valószínűleg ez a faggató-észrevevő érzékenység hitette el vele, hogy a riport, az újságírás – a szó tiszta értelmében – legalább annyira feladata, mint az irodalom; ha nem is éppen az, amiről Flaubert szögezte le olyan pontos rövidséggel, hogy e r k ö l c s e l e n.

Ő ezt nem vállalhatta.

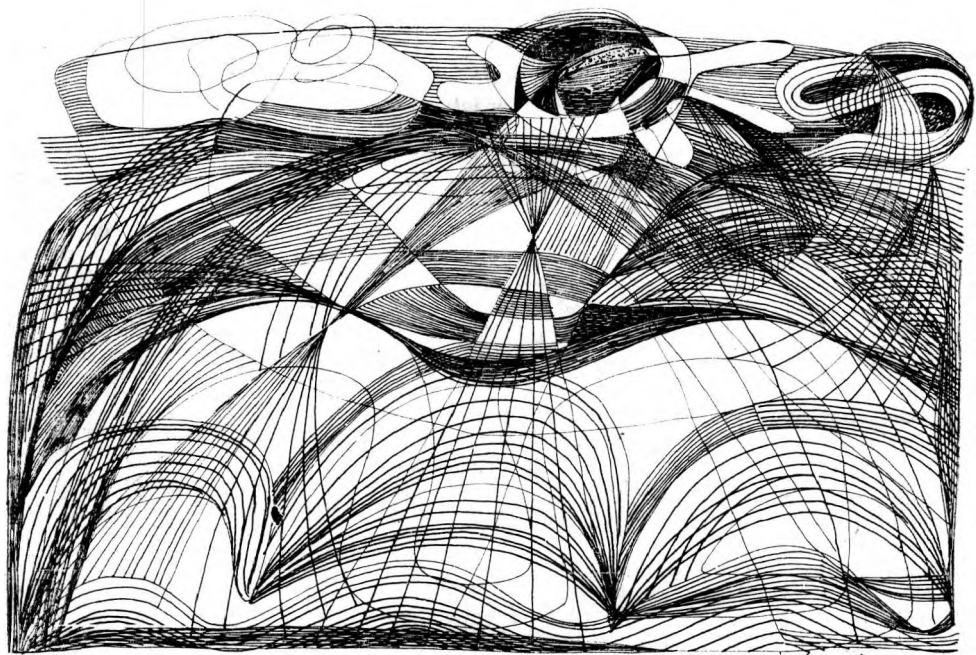
Érzékenysége ugyanazzal a nyitottsággal közeledett egy köhöz, fához, koldus-archoz, bármihhez. Tudott rányitni – a távlat, a szigorú újra-behatolás keserves ellenőrzése nélkül – a dolgok és emberek kibontatlan rekeszeire. S bizonyosra vette, hogy ennek a naiv rányitásnak a pillanata az igazi mirákulum: hogy a létezés elragadtatása itt otthonos. Idegen volt tőle minden további értelmezés. Meghatódott attól, hogy a dolgok, az emberek v a n n a k. Annyi bizalom volt benne, hogy el kellett hárítsa a megválthatatlan tragikum szigorúságát. A mirákulumba oldott érzelmességet tartotta igazabbnak, s tudatosan hagyott kisebb játékkeret a többértelműség és keménység megrendüléseinek. Így katarzisa is: a majdnem egyformán ártatlanok képtelensége a jóvátehetetlenre. Korántsem volt realista; a szív és a létezés utópistája volt.

Életében, műveiben a természet külön helyet foglal el. Pátoszt és lírát, a megmagyarázhatatlannak olyan világosságát, elemi értelmét tudta felfedezni benne, ami – úgy érezte – legbelső önmagunknak is hiteles tükre. Az érdemes élet mintáját többnyire a természettel cinkos vándor, csavargó, a derűs magányos alakjában fogalmazta meg, akik mindig készek a kitárulkozásra és befogadásra. Lejjebb művei Hamsun, Giono, Gorkij rokonság-háromszögéhez állnak közel – azzal a szűkítéssel, ami egyúttal eredetisége is: a mesei-népmesei, harmónia igényű lekerekítés. Vagy éppen felíveltetés, a mirákulum kész válaszaiba. S ebben bizonyára gazdagabb volt sok kortársánál. Véreből volt a tisztaság és hiszékenység természetessége, a „lazi-tás”, ami úgy nyitja ki a tenyeret, hogy mindent eleve igazoltként érint meg, s nem úgy, mint amit reménytelen kerülőkkel, de mégis csak igazolni kell. A D u n a t ú l i l e g e n d á s k ö n y v, a M e z e i m i r á k u l u m, novellái java. A z e m b e r n y o m á b a n számos részlete így és ezért tartoznak a két háború közti magyar irodalom legszebb teljesítményei közé. Hogy „időszerűtlenek”? Időszerűségük abban a biztonságban van, ami egy erdei padé, vadon nőtt fáié. Mindig ugyanott találjuk őket, s ugyanoda hívnak vissza.

Akik csupán utolsó regényét, A z a r a n y e c s e t-et olvasták, nem azt az író-t ismerik, akit villantásszerűen megrajzolni próbáltam. Itt maga távolodott el igazi világától. Úgy tette próbára tehetségét, hogy csak a siker érhetette utól; s nem ő azt a „holdhomlokú legényt”, akit az egyik legendájában álmodott meg. S aki az öntévesztő kitérők ellenére is, haláláig ő volt.

Sokkal tartozom neki. Nemcsak barátom; apai barátom volt. S főképp anélkül, hogy bármiféle hasonlítást-hasonulást várt volna el tőlem. Tapasztalhattam később, hogy milyen ritka adomány, önzetlenség ez a mi kis pöffeteg hiúságokkal megrontott, szorgalmas epigonok cserkész őrsére támaszkodó irodalmi életünkben. Így éppen ő, akivel annyi mindenben nem értettem egyet, tudott példát adni írói indulásomkor a munka aszkézisére, a mesterség komolyságára, – hogy a magam másfajta szigorúságával és rögeszméjével megbirkózzam.

Szeretném helyesbiteni a megemlékezés címszavát: talán mégsem elveszett mirákulum az övé. Csupán olyan, ami bizonyosan nincs, noha megérdemelné, hogy akkor is legyen, ha bizonyosan lenni nem tud.

Varga Károly 7. 1992

Páros köd

– No, jön-e velem ladikázni?

Ezt az öreg halász mondja, akit megkértem, hogy jöjjön el egyszer este, mikor teljes a holdvilág s vigyen ki a tóra magával. Hát nem felejtette el és most megérkezett. Éjszaka van, tíz óra múlt, a telehold magasan jár a hátunk mögött s lent a kertben ittasan bólogatnak a napraforgók, a dália, az olasz liliumok és a petúniák. Az illatuk áradva száll, melegen, tapadón és mámorosan, játszik az érzékekkel, mint a messziről pengetett zene, s a virágok olyanok, mintha élő testek lennének, élő és érzékeny leányi testek. A szomszéd világból ciklámen illatozik idáig; háromezer tö ciklámen virít ott a kertben. Egyetlen levél se rezdül, egyetlen fűszál sem. A szél alszik valahol s a kerítések olyanok az éjszakai fényben, mint egy végtelen orgona sípjai.

– A ladik itt van az öbölben.

Mert kis öböl nyúlik be a topolyafák sora közé, mint egy lágy, langyos tenyér. Asszonyi tenyér. És minden asszonnyal van tele. Nővel. Kimondhatatlan ábrándok remegnek végesvégig a parton, gyilkos-szép vágyak, testek és sóhajok. Vajon érzi-e az öreg halász?

Nem szól és olyan csöndben evezünk a tóba be, hogy hangunk is alig van és hullám is csak annyi marad utánunk, mint egy finom csipkeshalka fodra.

– Hohó!

De nem mondom, csak gondolom.

A hold úszik utánunk, a levegő langyos és a vízen hanyattfekve álmodik a csend. A hegyek tejesek és a parti házak csak boldog játékszerek. Az ember megfoghatatlan: fenéig vágy és fenéig epedés.

Most egyszerre kis köd támad messze a vízen a csónakunk mögött, olyan, mint valami imbolygó fátyol és jön, csöndesen úszik erre felénk.

– Nézze! – mondom az öreg halásznak.

– Hohó! – hunyorít mosolyogva. – Nézzen amarra is.

És ott is ugyanolyan köd, ezüstfehér, tejszerű, olyan, mint a lélek, ha akarom, ember-formája van. És ez meg lefelé jön, szemközt a másikkal, amely dél felől közeledik s valahol itt feljebb, pár kilométerre innét, kell találkozniok. Mi ez? Szél semmi sincs és akkor is: hogy fújhatna egyszerre kétfelől? Hát ha nincs szél, mi hozza ezeket?

– Olyanok, mint a kísértetek.

Az öreg halász abbahagyja az evezést s most itt vagyunk a Balaton közepén; rajtunk kívül élet sehol, mégcsak egy szárcsa se sikít.

– Hallott-e már az örök szerelemről? – kérdi az öreg halász.

Bólintok. Hogyne! Ez mese.

Az öreg nézi a vizet s a lassan egymás felé suhanó ködöket.

– Mert ezek az örök szerelmesek – mondja csöndesen. – A Balaton örök szerelmesei, s a sorsuk már valami ezeréves. Akarja hallani?

Intek, hogy igen. A hold áll és a tóban megmártja két szárnya hegyét a mese. Szólnom nem lehet, mert a hangom durva lenne, durva és érdes, mint az üvegpapír.

– Ezer esztendeje vagy több is, a Balaton felső végénél egy hegyen, úgy lehet, Akarattjánál, állt egy nagy klostrom, akiben német apácák laktak. Volt birtokuk, mindenük, s avval foglalkoztak, hogy úri kisasszonykákat adtak oda hozzájuk nevelőbe, s azokat ők tiszta, szép szüzekké nevelték. De úgy, hogy addig, míg férjhez nem mentek, csak az oltárt láthatták, szép szentképeket, templomi fényeket, de legényt sohase, mert oda legény a lábát be nem tehetette.

– Voltak ott úri kisasszonykák a világ minden tájáról, de olyanok, akiknek a keze fehér volt, mint a hab, soha ők munkát nem is láttak, de még csak tű se volt a kezükben, az arcuk fehér volt, mint a tej, a lábuk csak akkorka, mint egy gyermeké, mert hiszen soha ők a cipőt le nem vetették, csak este, mikor a selyempaplanos ágyba befeküdtek s oly finomak voltak, mint az úri kereteknek virágai. Nem volt nekik a világon semmi más dolguk, mint hogy úri módot tanultak, igen szépen játszadoztak és az olvasót pergették, de hát ettől a kezük csak nem keményedhetett meg. Tizenhat meg tizenkilenc évesek voltak ezek a szüzek, s lehet, hogy nem is egyet közülük királynénak szántak. Onnan a klostromukból szépen beláttak a Balatonra s lehet, hogy esténként sóhajtoztak is, mert a tizenhat, meg a tizenkilenc éves leányok már sóhajtoznak szerelem után. Mert a leány, akárki legyen is, szerelemre született s nem szabad elzárni a világtól az emberi nem virágait.

– No, itt élt a gróf leánya is, a magyar grófé, akinek a birtokához tartozott ez a Balaton-part is, meg körül le minden egész Keszthelyig; rettentő gazdag volt, talán a leggazdagabb az egész országban, vitéze, földje rengeteg s azt lehet mondani, hogy a halászok itt csaknem mind neki halásztak. Helkának hívták a grófleányt, tizenhét éves volt s gyönyörű szép szűz, akihez férfiember még egy ujjal se ért, s az apja úgy tervezte, hogy ebből királyné lesz, három év múlva Magyarország királynéja. Mert nem akarta a gróf előbb férjhez adni, mint húszéves korában. De a királynéságot meg is érdekelte volna, olyan igen-igen szép volt, a király is látta már, aki legény volt még akkoriban, s azt mondta, hogy vagy ez a leány lesz a felesége, vagy senki se. Minden készen volt hát, a grófleány tanulta a királynéságot, tejben mosdatták mindig, haját arany fésűvel fésülték, kezét a legjobb kenőccsel kenték, hogy minden lányok közt a legeslegfinomabb legyen, hiszen a király néz reája, s még az olvasóját is, aki drágakövekből készült, finom szarvasbőr kesztyűben szemeztette, hogy az olvasó szemei bütyköt ne törjenek az ujjai hegyére. De mégse lett Helkából Magyarország királynéja, hanem lett a Balaton szelleme, örök szerelmes, aki köd képében jár, hiába őrizték a német apácák gyémántnál s minden kincsnél jobban.

– Keszthely körül, de akkor még más neve volt, a gróf birtokán, élt egy igenszép halászlegény, még a neve is a formájáról vététt, mert Deli Jósának hívták, avval esett a grófleány mulhatatlan szerelembe, s miatta nem lett a királyé, hanem a Balatoné. Az apja halász volt a grófnál, mi mást tehetett volna hát ő, halásszá vált az apja után, s olyan tudója volt a mesterségének, hogy a gróf asztalára ő fogta a legszebb süllőket. Ő minden szép nótát tudott, szép legényi hangja volt neki s mikor esténként dallani kezdett, (öt) mindenki szívesen hallgatta. A halászleányok majd megvesztek érte, de még a kulcsár, de még a főkomornyik leánya is, mind azon mesterkedett, hogy őt a Deli Jóska elvegye; hanem az, mintha csak tudta volna, mi vár rá, nem érzett föl egyikre se, s leányt az még nem szeretett, ha csak úgy egypár napra nem, pedig huszonnégy éves volt már, s ideje lett volna, hogy megházasodjék. Mert a halászok mind korán házasodtak.

– No hát ott élt Deli Jóska a gróf halászsai közt, első legény volt az egész környéken, a grófnak mindig megadta a tisztességes címét, hogy jóreggelt kívánok méltóságos gróf úr, de ő csak a halászatnak élt, meg a Balatonnak, mert a Balatont igen szerette és sok nótát is költött róla.

– Így éltek, éldegéltek, a grófleány az akarattyai apácák között, a halászlegény meg odahaza, és semmit egymásról nem tudtak, de még csak azt se, hogy milyen a másiknak a haja vagy a szeme. Pedig egymásnak voltak rendelve ők, ha az egyik grófleány volt is, a másik meg halászlegény. S hogyan kezdődött el a dolguk? Olyan egyszerűen, hogy senki se gondolta volna, milyen történet lesz még ebből.

– Úgy kezdődött, hogy a grófleány egyszer levelet írt az édesapjának. Levelet írt, hogy kedves édesapám, a sorom igen jó itt és mindennel meg volnék elégedve, a tej, akiben mosdom, mindig jó langyos, az aranyfésű soha az én hajamat nem húzza, kezem kenőcse illatos, ágyam puha, s az olvasó meg a szarvasbőr kesztyű ellen sincs semmi kifogásom, csak az az egy baj van, hogy itt nincsenek olyan jó halak a Balatonban, mint odahaza. Hát arra kérem édesapámat, hogy minden pénteken küldjön nekem azokból a halakból, akiket odahaza fognak, mert azoknál jobb hal a világon sincsen. Mert mink itt böjtölünk s minden pénteken halat eszünk.

– No ahogy a gróf a levelet megkapta, egyszerre kocsiba ült s hajtott ki a halászhoz, hogy leánya kérésének eleget tegyen. A halászok éppen ott voltak a parton s a hálókát javították.

– Melyik itt közületek a Deli Jóska? – kérdezte tőlük fennhangon a gróf, mert a halászlegény híre persze hogy őhózzá is eljutott.

Deli Jóska meg, mikor hallotta, hogy szólítják, eléállott.

– Jó reggelt kívánok, méltóságos gróf úr – mondta –, én vagyok az, akit keresni méltóztat.

– Azt hallom – kezdte a gróf –, hogy te fogod itt a legjobb ízű halakat. Igaz-e?

– Isten kegyelméből igaz, méltóságos gróf úr.

– No ez akkor rendben volna – folytatta a gróf –, most csak azt mondd meg nekem, mennyi idő alatt tudnál te innen Akarattyára egy rakomány legszebb süllővel főlevezni?

A legény gondolkozott egy kicsit, megmérte a távolságot magában s azt mondta:

– Három nap alatt ott lehetek, méltóságos gróf úr.

– Ez is jól van – mondta a gróf –, s hát most akkor idehallgass. Akarattyán van a német apácák zárdája, mint te is tudod, s abban nevelkedik királyi feleséggé az én leányom, grófleány Helka, akit tejben mosdatnak, arany fésűvel fésülnek, s minden jóval a király számára készítenek. Így van. Ez az én leányom most a mi vidékünkéről való halat kívánt meg magának böjti eledelül. Mondd meg hát nekem, tudsz-e te olyan szép süllőket fogni az én leányomnak, amilyeneket még életedben sohase fogtál?

– Tudok – mondta a halászlegény.

– Mára hétfő van – folytatta a gróf –, de halad még semmi. Meg tudod-e tenni, hogy máma még kifogod a legszebb halakat, kalickába teszed őket, elindulsz velük s úgy evezel, de úgy evezel, hogy csütörtökön délutánra az akarattyai klostromnál legyél s az apácáknak odaadd a halakat, hogy azokból az én leányom böjtöt ehessék pénteken ebédre? Meg tudod-e tenni ezt?

– Meg tudom – felelt a halászlegény.

– Hát akkor Isten nevében láss neki – mondta a gróf. – De mielőtt útnak eredsz, jelentkezzél nálam, mert egy vég selymet is küldök veled, külföldi selymet, hogy abból az apácák az én leányomnak ingeket varrjanak, mert nincsen több vele hatvannál s az, úgy lehet, kevés neki.

Ahogy mindezt elmondta, hazament a kastélyába s a halászelegény is fordult a maguk egyszerű hajléka felé, hogy szerszámokat, gúnyát, meg eleséget vegyen magához, hiszen legfeljebb, ha vasárnap este kerülhetett haza, akkor is csak úgy, ha hat napon keresztül szüntelenül evez. Akkor megint kezdheti a halászatot, s kedden hajnalban megint indulhat Akarattya felé. Nem sok pihenő látszott hát neki, de inkább valószínű volt, hogy ezt a sok erőlködést ő egypár hónapon túl nem bírja s belepusztul, de jobbágyhalász mit is tehetett, meg a szívében valami igen jó érzés támadt, hogy Helka grófleányért teszi ezt a rettenetes munkát, s bár sohase látta, még egyszer annyit is elvégzett volna s talán meg is szakajtott a maga magát, hogy a grófleány jó falatot ehessék, mert gyönyörű legény volt s legény a leányért mindenét odaadná. Bizony fűtyült Deli Jóska, mikor ment a viskójuk felé, bizony nevetett, mikor belépett az ajtón.

– De vigán vagy, kedves Jóska fiam – mondta az anyja. – Fűtyölsz is, nevelsz is, mi a kedved oka?

– Nagy oka van annak, kedves édesanyám – felelte a legény. – Készítse csak elő legszebbik ruhámat, tarisznyázzon nekem hat-nap-eleséget, mosdóvíz kész legyen, hogy ma hazatérek. Legényi kalapom úgyszintén kikérem, melléje tűzzön fel egy szép rozsmaringot, a rozsmaring mellé egy szép bazsarózsát. Most én itt a tavat mélyig meghalászom, azután indulok legszebbik utamra, legényi magamnak legszebbik útjára.

Az anyja megijedt s azt kérdezte:

– Hová készülődöl én szép legényfiam?

A legény azt mondta:

– Grófleányhoz megyek, kedves édesanyám, halat viszek neki pénteki ebédre. Jó reggelt indulok, hat nap odaleszek, hat napon keresztül egyre csak evezek, de közben meglátom országszép grófleányt.

No fölsírt erre az anyja, mert érezte már, hogy a fia veszve van.

– Ne menj el éntőlem én szép legényfiam! Mire való neked grófi leányt látni? A grófi kisasszony szemed megvakítja, szíved összetöri.

De a legény csak ment, nem törődött az anyai szóval, legényi szép szíve nem hagyta nyugodni, mert már a grófleányt gondolatban igen megszerette s csak azt kívánta, hogy végre megláthassa. Beevezett hát a tóba, kivetette a hálóját, kifogta a legszebb süllőket, akik csak voltak a Balatonban, halnak való kalickába rakta őket, a gróftól átvette az egy vég sárga selymet, meg egy pecsétetes levelet, akiben az volt írva, hogy kedves leányom, ez a legény az én legjobb halászom, aki a legszebb halakat fogta ki neked. Nemes süllő valamennyi, fogyaszd el őket egészséggel s kínáld meg belőle a társaidat is. Akkor hazaszaladt, megmosdott, kifésülködött szépen, felöltözött legszebb ruhájába, rozsmaringos, bazsarózsás kalapot tett a fejébe s elindult a nagy útra. Hajnali három volt, mikor a ladikjába ült, éppen pitymallani kezdett. A halászok lent álltak a parton s a halászelegények szomorú énekkel búcsúztatták, mert titkosan érezték, hogy balladába megy ez a legény.

Ám az ezt nem tudta, de ha tudta volna is, akkor is csak elment volna. Nagyobb erő vitte, mint az ész, nagyobb, mint az anyai szeretet, mert azt látta egy rövidke álomban, hogy a gyönyörű grófleány ott könyököl a klastrom ab-

lakában, leányi szobája külön ablakában, egyre a vízre néz s epedezve várja, mikor érkezik el hozzá valaki a halakkal, apja levelével s ismeretlen, kedves önmagával. A szép szűz is álmot látott ugyanaz időben, angyal szállt le hozzá és azt mondta neki, az lesz az ő választott arája, örök szerelmese, nem pedig a király, akinek nevelik. Azt mondta az angyal:

– Egy legény jön hozzád, barna halászlegény. Kalapján rozmaring, piros bazsarózsa. Szívesen fogadjad, rája mosolyogjál, szíved nekiadjad, mert ő a te párod, nem az országkirály.

A szűz ezt elfogadta, szívében szerelem támadt s három napon keresztül alig evett, alig ivott, egyre csak a halászlegényt várta, halálos nagy szerelemmel. Deli Jóska meg három nap, három éjjel szüntelen evezett, éppen csak anynyi pihenőt adott magának, hogy közben valamit harapjon, éhen ne pusztuljon, mégiscsak csütörtökön este pillantotta meg a klostromot és éjszaka tizenegy óra volt, mikor a közelébe ért. Fáradt volt akkor már Deli Jóska az evezéstől, keze csupa seb, mert ember ennyit egyfolytában még sohase evezett, mégis mikor a klostrom közelébe ért és hátrapillantva látta, hogy a szűzfehér grófleány az ablakba könyökölve várja, megdobogott a szíve és énekelni kezdett. A legszebb halásznótát énekelte, akit csak kitalált életében, hogy a grófleánynak könnybe lábadt tőle a szeme s mikor a csónak egészen közel ért, lekiáltott ablakából:

– Te vagy-e az, barna halászlegény?

– Én vagyok az, fehér grófkisasszony! – kiáltott vissza Deli Jóska. – A halak legjavát én neked kifogtam, három nap szüntelen teérted eveztem, három nap teérted halálig fáradtam, de amit kívántál, én neked meghoztam. Lát-hatom-e arcod?

– Láthatod, láthatod!

– Foghatom-e kezéd?

– Foghatod, foghatod!

– Megérinthetem-e habselyem szoknyádat?

– Habselyem szoknyámat csak te érintheted.

– Álmod láttam rólad, szűzfehér grófleány!

– Álmod láttam rólad, barna halászlegény!

– Királyi jegyesed kezéd megfogta-e?

– Királyi jegyesem kezem meg nem fogta.

– Megérintette-e habselyem szoknyádat?

– Habselyem szoknyámat meg nem érintette.

– Királyi jegyesed ugyan megcsókolt-e?

– Királyi jegyesem meg sohase csókolt.

Így beszélgettek egymással szerelmesen és a szavukat senki se hallotta, csak a hold, mert az ajtónálló aludt. Akkor a legény parthoz kötötte a csónakot, kosárba töltötte a halakat, fogta a selymet meg a levelet, s kilépett a partra, de kezéből csöpögött a vér, mert húsígg törte az evező s a grófleány ingre való selymét elvérezte vele. És az egész dologból csak ezt bánta, hogy elvérezte a grófleány ingre való selymét. De a grófleány nem bánta. Azt rendelte, hogy a legény költse fel a kapus apácát, adjon át neki mindent, aztán menjen az ablak alá. A legény úgy is tett, mindent átadott s ment az ablak alá. A grófleány meg ott volt az ablakban s várta. De az ablak legalább tíz méter magas volt s a grófleány onnan nézett lefelé, mint a rab.

– Mindent meghoztál-e? – kérdezte a legényt.

– Mindent meghoztam, mindent átaladtam. A legszebb halakat, egyvég finom selymet, apádtól levelet.

S csak nézték egymást.

– Szeretsz-e te engem, barna halászlegény? – kérdezte remegve a lány.

– Halálíg szeretlek – mondta a legény –, érted elepedek. Gyere le énhozzám.

Akkor a grófleány sírni kezdett, hogy a legény hívását hallotta.

– Hogy mehetnék hozzád, mikor itt rab vagyok, tizméteres ablak magos-sága zár el!

– Ugorj le, elkaplak, szűzfehér grófleány! Füben leheverünk, csillagos holdfénynél füben beszélgetünk.

De a grófleány azt mondta:

– Te gyere fel hozzám, barna halászlegény. Idefönt a kezéd majd szépen kimosom, selyem ingem aljával majd jól bekötözöm, gyógyító kenőccsel szépen meg is kenem.

Akkor a legény, mert a falat egészen belepte a borostyán, a borostyán szá-lain, meg a téglák hasadékein fölmászott s az ablakon beugrott. A leányt az ölébe vette, sokszor megcsókolta, sokszor megölelte.

– Mutasd a szemedet, grófi leány, Helka!

A leány megmutatta. Olyan szép zöld szeme volt, mint a Balaton tiszta időben. A legény megcsókolta.

– Mutasd a kezedet, grófi leány, Helka.

Olyan fehér volt a grófleány keze, mint a hab s olyan puha, mint a bársony. A legény megcsókolta ezt is.

– Mutasd a válladat, grófi leány, Helka!

A leány megmutatta, olyan volt az, mint a leggyönyörűbb selyempárna. A legény megcsókolta ezt is forrón s akkor azt kérte:

– Mutasd kis melledet, grófi leány, Helka!

De a leány akkor már félt s kérlelni kezdte a legényt:

– Édes halászlegény, ezt ne kérjed tőlem, még máma nem lehet, még má-ma ne kívánd szép szűzességemet.

De azért a mellét még hagyta, a halászlegény megcsókolhatta, de akkor egyszerre zörgettek az ajtón, mert akárhogy vigyáztak is, csak hangosak vol-tak s a kapus apáca meghallotta. Erre elcsöndesedtek s az apáca megkérdezte:

– Ki van bent magánál, Helka, szűz grófleány?

– Senki sincsen nálam, szent apáca anyám – felelte a grófkisasszony. – Egy szűnyog beszállott, szűz testem megcsípte, arra fölijedtem, arra kiáltot-tam.

Erre az apáca elment, a grófleány meg kiszöktette a legényt az ablakon, de még megcsókolta, de még megölelte, levelet csúsztatott a kezébe grófi apjá-nak s azt mondta:

– Egy hét múlva itt légy csütörtök éjjelre.

A legény meg lefeküdt a föbe, hajnalig ott aludt, a finom kenőcs a kezét hajnalra egészen meggyógyította, de a selyeming aljából készült kötést azért nem dobta el, hanem összehajtogatta és a mellére rejtette. Akkor beült a la-dikjába, elindult hazafelé s vasárnap estére haza is ért, mint ahogy megígérte. A gróf még ébren várta.

– Szerencsével jártál-e, halászlegény? – kérdezte tőle.

– Szerencsével, méltóságos gróf úr – felelt Deli Jóska.

– Halat, selymet, levelet átadtál-e?

– Mindent átadtam.

– Leányom láttad-e? – kérdezte a gróf.

– Nem láthattam – mondta a legény –, én csak a kapus apácával beszéltem.

– Helyesen van – mondta a gróf. – Azért van a leány apacazárdában, hogy férfi ne láthassa, míg csak a király el nem veszi. Levelet hoztál-e?

A legény átadta a levelet s abban az állt, hogy olyan gyönyörűek voltak a halak, hogy a grófleány alig várja a holnapi napot, mikor meg is kóstolhatja őket. De most már ő ilyen küldeményt minden héten elvár. A gróf örült, tiz aranyat adott a legénynek s mindjárt meg is kérte, hogy másnap újra csak halásszon és kedden hajnalban induljon újra megint, s a halakkal együtt egy rubingyűrűt is vigyen a leányának. A legény vasárnap éjjel aludott, egész hétfőn halászott s a keddi pitymallatkor megint útra indult.

Csütörtök éjjelre rendre megérkezett, a halat átadta. A grófleány már várta.

– Megjöttél, szerelmem, barna halászlegény?

– Megjöttem, szerelmem, szűzfehér grófleány.

Keze megint csupa vér volt, szép, legényi orcája megfogyott a nagy erőlködésben, de a szerelem eltette s egy perc alatt fent volt a leány ablakában. Ott rögtön beugrott, a gyűrűt átadta, a leányt megölelte, a fehér ágyra ültek, a lányt ölébe vette s úgy kezdte kérlelni szép, forró szavakkal, ahol a múlt héten abbahagyta.

– Mutasd a melledet, szép szűzleány, Helka!

A leány azt most vigan tette, vállát a legény fejére hajtotta. Így voltak sokáig szerelembe fonódva. Akkor a legény a leányt ágyára fektette s úgy kérte szerelmesen:

– Mutasd kis köldököd, szép szűzleány, Helka!

A szerelmes leány azt is megmutatta, a szerelmes legény csókkal árasztotta.

– Mutasd kis öledet, szép szűzleány, Helka!

De a leány most felugrott ijedten, az ajtó felé hallgatózott.

– Nem lehet, nem lehet, barna halászlegény. Még máma nem lehet, még máma ne kívánd szép szűzességemet. Csöndesen légy, jönnek!

S valóban meg is zörgette a kapus apáca az ajtót.

– Ki van bent magánál, Helka, szűz grófleány, királynak jegyese?

– Senki sincsen nálam, szent apácaanyám – mondta a grófleány. – Egy pók reámszállott, szűz testem megcsípte, arra följedtem, arra kiáltottam.

– Emberszót hallottam, Helka, szűz grófleány!

– Csak a pókot szidtam, szent apácaanyám.

Erre a kapus apáca megnyugodott, őket békén hagyta, a legény kiszökött az ablakon, de a leány még megcsókolta, forrón megölelte, kezébe csúsztatta az apjának szóló levelet s azt mondta neki:

– Egy hét múlva itt légy csütörtök éjjelre, akkor tied leszek, teveled megszökök.

Persze előbb a kenőccsel a kezét megkenete, leszaggatta selyem inge alját, azzal bekötötte, hogy a legény kezén péntek hajnalra már semmi se látszott s úgy indult hazafelé. Otthon a gróf kikérdezte, hogy mindent átadott-e, meg hogy a lányát nem látta-e, de a legény mindenre rendesen felelt s az ő szép szerelmükből nem árult el semmit se.

A gróf hát megint tiz aranyat adott a halászlegénynek, meg egy gyémántgyűrűt a leánya számára, s igen megkérte, hogy holnap megint csak menjen halászni s kedden induljon útnak a klastrom felé.

S úgy is lett. A legény kedden útnak eredt, csütörtökön éjjel megérkezett, de ahogy a nádasok mellett evezett el, azok csak sóhajtottak:

– Fordulj vissza, Deli Jóska halászlegény, mert hogyha nem fordulsz, megesznek a halak!

Deli Jóska nem hallgatott rájuk.

Mikor a hegyek mellett evezett el, azok is rásóhajtottak.

– Fordítsd meg csónakod, Deli Jóska halászlegény, mert így lekerülsz a Balaton mélyibe!

Deli Jóska ezekre se hallgatott. Legutolszor maga a szent klastrom sóhajtott le rája.

– Ne kösd ki csónakod, Deli Jóska, halászlegény, ne menj a mátkádhöz. Rögtön fordulj vissza, halak tápláléka lesz másként a tested!

Hanem Deli Jóska ekkor már forró volt, még a halakat se adta át, még csak a kapus apácát se kereste meg, csak bemászott a gróflány ablakán, őt ölébe vette, és kezdte kérlelni tűznél tüzesebb szóval:

– Megjöttem tehozzád, szép szűzleány, Helka. Leszel-e az enyém?

– Most a tied leszek, szép halászlegényem. Három hétig vártam, titokban szenvedtem, Isten színe előtt most a tied leszek!

Ott összeborultak, megcsókolták egymást jegyesek csókjával s a halászlegény őt vetköztetni kezdte vőlegényi kézzel. Mert Isten előtt ők egymáséi voltak, egy leány, egy legény, s ha nincs a grófi cím, boldogok lehetnek. De mikor már csak éppen a selyeming volt hátra, egyszerre csak remegni kezdett a leány, mert odakint nehéz lépések kopogtak a folyosón s a kapus apáca megzörgette haragosan az ajtót.

– Ki van bent magánál, Helka, szűz grófleány, királynak jegyese? – kérdezte keményen.

– Senki sincsen nálam, szent apácaanyám – remegett a grófleány. – Kígyó csúszott mellém, szűz testem megcsípte, arra följedtem, arra kiáltottam.

De a kapus apáca most nem ment el.

– Emberszót hallottam, Helka, szűz grófleány!

– Csak a kígyót szidtam, szent apácaanyám, kígyóval pöröltem!

– Kígyóval pörölget, Helka, szűz grófleány? Hát a halászlegény máma hová marad?

– Nem tudom, nem sejtem, szent apácaanyám. A mérges Balaton őt talán elnyelte.

– Hazudik, nem nyelte, őt el nem nyelhetette! Egy csöpp vihar se volt kint a Balatonon!

– Itt nem volt – sírt a leány –, de lehetett lejjebb. Szép böjti halaim így most odavannak!

– Szép böjti halai a csónakban vannak, Helka, szűz grófleány. Lent a klastrom előtt kikötött csónakban, barna halászlegény véres csónakjában. Nyissa ki az ajtót!

– Én azt ki nem nyitom! – kiáltott a grófleány. – Éjjeli mécsesnél éppen imádkozom!

– Nyissa ki az ajtót!

– Én azt ki nem nyitom! Királyarám után éppen sóhajtozom!

Most már lehetett hallani, hogy sokan vannak a folyosón, nehéz lábak dobogtak s a kapus apáca erősen zörgetett.

– Nyissa ki az ajtót!

– Én azt ki nem nyitom! – sóhajtott a leány. – Kínos halálomról épp most gondolkodom.

Akkor a klastromörség emberei betörték az ajtót s ott látták őket ketőjüket ülni az ágyon, amint halottápadtan fogták egymás kezét. A poroszlók a halászlegényt nyomban megragadták, kezét hátrafacsarták, jól összekötözték s vitték kifelé. Mikor már éppen az ajtónál voltak, a grófleány fölkiáltott keservesen:

- Isten veled, halászlegény, én kedvesem! Szeretsz-e?
- Isten veled, szűz grófleány! – kiáltott a legény. – Síron túl is szeretlek!
- Égben fölkereslek!
- Bárhol megkereslek!
- Tó színén meglátlak!
- Tó mélyén meglellek!
- Egyek leszünk igaz szerelemben!
- Egyek leszünk halott szerelemben!

Ez volt az ő utolsó megvallásuk, mert többet nem látták egymást elevenen. Még azon az éjszakán fegyveres emberek vitték sebes vágatva a legényt a gróf elé, aki a torony legmagasabb szobájába záratta, aztán lóra ült, hogy a királlyal tanácskozzék. A király meg már ott volt a klastromban, a veszprémi papoktól érkezett menyasszonya látogatására, de az akkor már rab volt s az ítéletét várta. Éppen vasárnap volt, mikor a gróf megérkezett s nyomban összeült a szomorú királlyal, hogy az igazságtételről gondolkodjanak.

Vasárnap délben volt, mikor összeültek, vasárnap éjfélre lett kész az ítélet. Azt ítélték, hogy a legény s a leány kezét hátrakössék, őket a klastrom, meg a kastély legmagasabb pontjára föl vigyék s onnan őket hétfőnek éjszakáján éjféltkor a Balatonba vessék. A gróf ott egy vitézt nyomban nyeregbe ültetett, hogy megvigye a szigorú parancsot házi ispánjának, aki a halászlegényt őrizte.

S mikor eljött a hétfői éjfélt, a legény meg a leány ott állt a Balaton két végén a magosban s ott akkor őket a Balatonba vetették. De nem haltak meg, mert ahogy hulltukban a Balatont érintették, nyomban köddé váltak mind a ketten, s a tó tükrén elindultak szépen egymás felé...

... Tihany körül találkoztak, ott összekeveredtek s egymáséi lettek. Halászlegény, grófleány, örök szerelmesek...

– Hát ez a balatoni pároskodás meséje. Az örök szerelmeseké, akik azóta, hogy testben meghaltak, mikor tisztán süt a hold és semmi szél nincsen, a Balaton fölött köd képében megkeresik egymást s forrón szeretkeznek. Haláluknak immár ezer esztendeje, de addig nem nyughatnak, addig nem alhatnak és el nem múlhatnak, míg ebből a ködképi ölelkezésükből eleven gyermekük nem születik. De az nem lehet, csak az örökben.

Most már messze járunk, mert mese közben az öreg halász egyre evezett, hogy a keze is mozogjon, hát valahol Tihany felé járunk, éjjel egy óra van s az öreg előre mutat.

– No nézze meg!

A két ködgomolyag most találkozik. Egy pillanatra állnak egymással szemben, aztán egybeomlanak s az éles holdfényben egymásba fonódva valóban olyanok, mint a szerelmesek, akik gyermekért küzdenek.

– Ugye – mondja az öreg halász –, milyen különös ez?

– Az ám... Köszönöm a mesét.

– Szívesen. De látja: igaz.

A rejtélyek ellenére

A képkeretező kirakatában, háttal az utcának, aranyozott keretű, nagy tükörlap közepén barna-pirosra színezett (sült) meztelen nő ült a sarkain, két karját széttárt térdeire támasztotta. A tükör másfél méter magas lehetett és fél méter széles, a nő ültében is harminc-negyven centiméter – ha oldalra dől és kinyújtózik, keresztbe fekve egyszerre tudja megérinteni kéz- és lábujjainak az aranycirádás keret szemben lévő oldalait. De a nő nem dőlt oldalra, nem állt föl, csak ült a sarkain, háttal az utcának, tudta, hogy ebben a testhelyzetben kínálhatja a legkihívóbban, zárhatja el a legbiztonságosabban titkait, rejtélyei így szembetűnőek igazán. Hosszú, fehéres-szőke haját kontyba tűzte, (alsó testén jól látszott, hogy napozáskor hol fedte fürdőruha) és csak ült a sarkain, háttal az utcának, a tükör közepén; mozdulatlanságában repülni látszott a tükör-tenger és tükör-ég végtelenségében, széttárt térdeivel valami központ irányába. Nem fordult meg, előlről csak a tükörképeknek mutatta magát, de ez csöppet sem elégitette ki a nézőket, ellenkezőleg, talán éppen ez volt az, ami fölfokozta kíváncsiságukat és beleszötte képzelgéseikbe a nyugtalanság mintáit; talán a nő választása, a testhelyzetből adódó helyzet különösége hatott rájuk, az a tagadhatatlan tény, hogy a nő közöttük van, hátulját feléjük, elejét a tükörképük felé fordítja.

A tükörben lakó nőt évekkal ezelőtt, még a hatvanas évek elején ismertem meg, és utoljára 1970 májusában találkoztam vele, de nem a képkeretező kirakatában, hanem a nemzetközi hírű és színvonalú Kagyló üdülőben, ahol a szerencsés véletlen ajándékaként eltölthettem egy csöndes hetet, még a nyaralási szezon kezdete előtt.

Aki ismeri a Kagyló üdülőt, mely nemcsak a Balatonnak, hanem Magyarországnak is egyik legszebb épülete, és immár a modern építészet Európa-hírű, merész alkotása, aki ismeri ezt a valóban magával ragadó, magába záró helyet, a kagylóformájú üveg, acél, beton és fa pavilonokat az olajfákkal-bokrokkal, fenyőkkel és hársakkal teleszórt kertben, az megérti, hogy mit jelentett nekem az az egy hét. És végig: egyedül – tulajdonképpen: teljesen egyedül. Mert a nőben azért nem vagyok biztos. A férfitől, akivel még találkoztam a Kagylóban, s aki ugyancsak ott töltött egy hetet, a férfitől még mondhatnám, hogy teljesen egyedül voltam, a vele való beszélgetések bizalmasan és meghittén, de személytelenül folytak le, be sem mutatkoztunk egymásnak; tőle még mondhatnám, de a nő, az a nő köztem és a tükörképem között nagyon bizonytalanra tesz engem.

Az első napon történt. Ebéd után fogtam egy kockás takarót meg a hatalmas szivacs párnát, és elvonultam a vízpartra, a stég közelébe. Egy ágaival a földig érő olajfa és egy alacsony hárs közé vettem be magamat – a kertben szanaszét heverő, tervszerű esetlegességgel álldogáló, piros műanyag szálból font, házacska szerű padok egyikébe heveredtem. Nem volt nehéz belefeledkezni a könyvbe, amit már a vonaton kezdtem olvasni, nem volt nehéz be-surrannom Frantz de Galais házába, a különös ünnepségre, be a Wellington-

szobába, ahol egy bőlebernyegű behemót és egy hitvány kis komédiás dolgozott piros és zöld lampionokkal; néztem a behemót kezében hintázó hosszú botot, és onnan már csak egy lépésre voltak az én saját behemótjaim, a Bivalyos Ember például, aki tetőtől talpig fekete selyemrongyokba bugyolálva kísér egy szalmahajú menyasszonyt, át a kastély folyosóin kavargó-táncoló álarcosok forgatagán; járkáltam közöttük, ide-oda csapódtam a tömegben, térdek és vállak tereltek, könnyűnek és sérthetetlennek éreztem magam, míg ki nem pattant egy oldalajtó, melyen erőszakos szél rohant hozzám és arcomba vágott. Főlnéztem, lerúgtam a kockás takarót és már-már kiléptem helyemről, mikor megpillantottam a tükörlakó hölgyet. A deszkapalló végén állt, háttal felém. Fehér fürdőnadrág volt rajta, semmi más; mikor elindult a víz felé, akkor láttam, hogy az sem, csak a bőre fehéredik, mint a képkeretben. Lassú léptekkel ment le a lépcsőn, bele a vízbe. Már csak a feje búbja látszott, mikor összemarkoltam a takarót, könyvet, és fölrohantam a szobámba. Egy percig ha tétováztam, aztán vissza a stéghez. A vízben senkit se láttam. A deszka száraz volt, sehol egy lábnyom, sehol egy vízcsepp. A partot a közelben nagy terméskövek borították. Megvontam a vállam és visszamentem a szobámba.

Erősen alkonyodott már, mikor ismét kísétáltam a partra. A stég sarkában egy szürkeruhás, kalapos úr álldogált. Kellemes, koranyári idő volt, a vízből hűvösség áradt és könnyű szélrohamok is szaladgáltak időnként a kertben, de a kalap azért indokolatlannak tűnt – bár bizalmat is ébresztett bennem. Erre szüksége is volt a kalaposnak, mert ahogy megláttam, a legelső pillanatban határozott bosszúságot éreztem: tehát nem vagyok egyedül! De a bizalom (ami talán megbánás is volt a hirtelen rámtörő bosszúság miatt) elhessegette rosszkedvem, és a kalapos egy idő után határozottan mulatságosnak és vonzónak tűnt előttem, szinte hívogatónak tetszett. Kiséltam a stégre, azzal a szándékkal, hogy alkalomadtán esetleg szóba is állok a kalapossal; talán nem is itt lakik, gondoltam, talán hivatalos személy az üdülőből, esetleg egyik gondnok, és nem tudja, hogy én az Igazgatóság engedélyével tartózkodom a Kagylóban.

A cipőm kopogására megfordult – némi riadalmat láttam az arcán átsuhan. Biccentettem feléje, visszabólintott. Nem barátságosan, nem barátságtalanul. Úgy a kettő között. Kissé régimódián, ami ugyancsak illett a szürke öltönyéhez és a kalapjához. Fehér ing volt rajta, nyakkendő nélkül. Arca sima, haja ritkás, őszes, szeme kissé táskás és karikás. Olyan jó ötvenesnek néztem.

Ott álltunk két lépésre egymástól és néztük a balatoni naplementét. Akár egy reklámhirdetés alakjai. Ez adta az ötletet.

– Ma délután – mondtam jó hangosan és tagoltan, egy hajszálnyit fordulva csak a kalapos felé – láttam itt egy meztelen nőt. Itt állt a palló végén...

– Es? – kérdezte a kalapos nyugodt, bár kissé rekedtes hangon, udvariasan felém fordulva.

– Nem tudom – vontam meg a vállam, s mert tetszett a kalapos nyugalma, én is elfordítottam törzsemet a Balatontól. – Bement a vízbe, én meg föl a szobámba. Mire visszajöttem, eltűnt...

A szürkeruhás megértően mosolygott. Ez nem tetszett.

– Azt hittem – mondtam neki –, hogy egyedül vagyok a Kagylóban.

– Talán falubeli volt – válaszolt kitérően és ugyanakkor bocsánatkérően is a férfi, de sem a kitérést, sem a bocsánatot nem hangsúlyozta, amivel ismét megnyerte tetszésem.

– Lehet – hagytam rá, a tölem telhető legbarátságosabb hangon, jelezvén azt is, hogy nem akarom megtudni, kicsoda-micsoda és honnan került ide, ha nem akarja megmondani.

A kalapos értette és viszonzta barátságosságomat, két szóval elmondta, hogy ott lakik a Kagylóban, pihenni jött, itt csak most lehet pihenni, egy hét múlva tele lesz nyüzsgéssel a kert, mondta, akkor aztán nem lehet meztelen nőket látni. Csöndesen neveltünk ezen, az alkalomhoz és helyhez illően, aztán lesétáltunk a deszkáról és az üdülőnél elváltunk. A kalapos fölment a szobájába, én meg besétáltam a faluba vacsorázni.

A behemót és a hitvány nem érti, hogy miért lettek éppen ők ketten a kiválasztottak; tanakodnak a Wellington-szobában. Nem tudják, ki az a Wellington. Nem érzik az összefüggéseket. Csak dolgoznak a kék-zöld lampionokkal, de az egész nem értik. Pedig világlátott, sokat tapasztalt alakok ők ketten, az ilyen vén komédiások előtt semmi sem maradhat rejtve. És ott mégis, ott mégse, ott nem tudják kitapintani a dolgok nyitját.

Alkonyodik. A szürke kalapos már ott áll a stégen. Szép napunk volt ma is, mondom, bizony, hagyja rám a kalapos, elvesszük az igazi üdülők elől a szép időt. Fütyülök az igazi üdülőkre, rántom meg a vállam, talán nagyon is határozottan és fölényesen, afféle fiatalos hányavetiséggel, ami nem áll már olyan jól mindenkor nekem. A szürke kalapost láthatóan nem sérti hangoskodásom, hogy én vagyok a legigazibb (igazabb) üdülő és a Kagylót úgy tekintem, mintha kifejezetten az én szeszélyem nyomdokába járva építették volna; mindez nem zavarja őt, még fel is élénkül és kérdéseket intéz hozzám, ugyanazzal a kissé szertartásos és előírással udvariassággal, mely ruhája szabásából és kalapja mozdulataiból is árad, akkor is, ha meg se mozdul, meg se szólal, ha semmit sem csinál. Láttam-e a meztelen nőt ma délután, kérdezi, nem, mondom, nem találkoztam vele, igaz, le se jöttem a partra, és lehet, hogy csak a parton mutatja magát, lehet, hogy a vízben lakik, vagy a túlsó parton talán. Elnéztünk a túlsó part felé, Füred és Tihany irányába, néztük a vizet, amely lassan elszíneződött a lemenő nap fényében, vártuk a nőt, de sehol senki. A kalapos egy történetet mesélt, ami vele esett meg jó húsz évvel korábban, valami régi történetet mesélt férfikora elejéről: egy Somogy megyei faluban néhány napos dolga akadt, estefelé kísétált a falu melletti tóhoz, és megfürdött. Néptelen volt a környék, ruháit ledobálta a parton és mélyen beúszott a tóba. Már indult volna kifelé, mikor a tó melletti dűlön egy vontató tűnt fel, a pótkocsin tizenöt-húsz asszony. Meglátták, hogy fürdik a tóban és a ruhái ott hevernek a parton – néhányan leugráltak a kocsiról, összekapkodták a holmiját és elrobogtak. Mire kiálthatott volna, már el is tűntek a fák mögött. Ágakat kötözött magára, úgy lopakodott be sötétedés után a faluba. A kalapos mindezt higgadtan és szakszerűen mondta el, nem bőbeszédűen, de azért kellő részletezéssel, láthatóan ügyelve arra, hogy ne éljen vissza a különös történet adta lehetőséggel, hogy ne a leginkább kézenfekvő lehetőséget használja, bohózati számmá színezve az elbeszélést – tudta, hogy többre megy a mértéktartó, külsejéhez szabott előadással, mely a maga csontos szürkeségével szabadjára engedi az eredeti történet harsány eseményeit.

Hitvány és Behemót tehát részt vesznek ezen a kerti ünnepélyen, de részvételüket zavar felhőzi be, gondoltam szobám erkélyén heverve, arcomat a naptól kiszívott vánkossra szorítva, meztelen talpaimat a citromsárga, hártyszerű erkélyfal peremén táncoltatva. Hitvány és Behemót rútsága: a mészpöttyökkel és kátrányfoltokkal borított kertésznadrág és a bőujjú, hosszú

gallérú, alvadtvérszínű ing az egyiken, a fekete-fehér csíkos köpeny és a papírcsizma a másikon, a karomszerű ujjak és a bicegő járás, az áttetsző halánték és a disznósörény a szögletes állon, a drótkeretes szemüveg, az alamuszi vigyor – mindez kirívó lehetne, mint egy trágyadomb a pirosfejú, fehér lécekre boruló rózsafák ligetében. Mint egy trágyadomb, gondoltam a Kagyló erkélyén, és behúztam a talpaimat, mert föltámadt a szél, egyre erősebben és gyorsabban csapkodta a hullámokat a parthoz. Az égen szétszaggatott felhődarabok vágattak, el-elfedték a holdat és a csillagokat, Tihany felől villámok látszottak, mély dübörgés hullámozott át a Balaton felett, de egy csepp eső sem hullott.

A szél fölkaparta a hársak és olajfák erős illatát, átgörgette a Kagyló zegzúgos folyosóin, áramvonalas-ovális szobáin; egy ajtó hangos dörrenéssel becsapódott mögöttem, pislogtak a kertben és az épületben a lámpák. Lépéseket hallottam a hátam mögött. Megfordultam, de ameddig el lehetett látni az erkélyről, a folyosón egy lélek se mozdult. Fölálltam, kihajoltam az erkélyen, hogy nem látok-e valakit a kertben, hátha onnan hallottam a lépéseket. És ekkor újra csapódott az ajtó. Nem olyan hangos dörrenéssel mint előbb, de minden kétséget kizáróan. Figyeltem a folyosót, vártam, hogy föltűnik a járókelő, a kalapos úr lesz a stégről, gondoltam, unatkozik, unatkozik egyedül s most fölkeres, meghív egy pohár italra, gondoltam, de senki sem bukkant föl a folyosón. Keskeny szárú, nehéz fémváza állt az asztalomon. Összehúztam magamon a fürdőköpenyt, megmarkoltam a vázát és csöndesen kiléptem a folyosóra. A fal mellett indultam, az árnyékos oldalon, lábujjhegyen. Fordult, újra fordult a folyosó, követte a kagyló alakját. Néhány lépéssel előttem egy ajtó retesze mozdult, aztán kilincs és sarokvas nyikorgott. A falhoz lapultam és óvatosan kilestem a forduló mögül. Fatalpú cipőben, karjára vetett kék köpenyben ott állt a meztelen nő, most kapcsolta le a villanyt, aztán lassú lépésekkel, ahogyan a parton is láttam, elindult a folyosó közepén futó piros szőnyegen. Ő volt az, semmi kétséget nem éreztem abban a pillanatban. Követtem a fal mellett, surrantam utána. Most látszott csak, hogy milyen nagy épület ez, s hogy a kagylók egymásba nyíló rendszere az alig észrevehetően emelkedő-süllyedő folyosókkal mekkora belső teret kerít körül. A nő egyenletes léptekkel haladt, célszerű biztonsággal vágott át a keresztezéseken és benyitott az 51-es számú szobába. Beléptem az első mosdóba, és az ablakon át kiugrottam a kertbe. Itt még sohasem jártam, az üdülő épülete innen nézve furcsán megnagyobbodott, nem is kagylóra, inkább valami cölöpvárra hasonlított. És az 51-es szoba ablakai ugyanolyan sötéten bámultak rám, mint a többiek. Visszamasztam a mosdóba, ki a folyosóra, és bekopogtam az 51-es szobába. Néma csend. Lenyomtam a kilincset, nem engedett. Egy darabig hallgatóztam még, aztán visszagyalogoltam a szobámba – közben kétszer is elvitettem a folyosókat. Sokat alszom, vagy nagyon fáradt vagyok még, gondoltam lemondóan, de azért megszorítottam kezemben a vázát, mielőtt a szobámba léptem, hátha ott ül a meztelen nő, vagy Behemót és Hitvány Frantz de Galais kerti ünnepségéről, és megkérdezik tőlem, miért éppen ők ketten lettek a kiválasztottak.

Tiszta kék égre ébredtünk reggel a Kagylóban, a kalapos úr és én, és a tükrös nő az 51-es szobában (ha ugyan ott lakott), és Hitvány meg Behemót a Wellington-szobában; a két kivénhedt, de vénségében is ijesztő komédiás persze csak dél felé nyitotta ki a szemét, mikor kialudta a kertben dülő éjszakai ünnepély fáradalmait, de ez semmit sem módosított a helyzeten, mert az

ég akkor is olyan derűs és nyugodt volt, mint reggel hatkor, mikor én pillantottam meg a nyitott ablakon át.

Kerestem a szürke ruhás urat, szerettem volna aznap korábban találkozni vele, hogy beavassam éjszakai kalandomba, hogy rávegyem: állítsunk csapdát a tükrös nőnek, aki – úgy látszik – mégiscsak itt lakik közöttünk.

A kalapos úr azonban csak a megszokott időben került elő, egyik pillanatról a másikra, azt se láttam, hogy honnan, de ezen nem igen csodálkoztam, és magyarázatot sem kerestem rá, mert akkor már teljesen lefoglalt, hogy csapda-változatokat eszeltem ki magamban.

A szürkeruhás izgatottan fogadott. Látta a nőt, villant át rajtam, találkozott vele, ott aludt nála.

Egy újságot tartott a kezében a szürkeruhás, azzal integetett felém; képzelje, mondta, meghalt egy munkatársam, egy ismerősöm, képzelje, mondta, és jelentősegteljesen nézett rám, vagy talán nem is rám, hanem valahova mögém, mintha ott feküdt volna a halott. Gépiesen elléptem előle, nekitámaszkodtam a korlátnak, és elvettem tőle az újságot. Végigfutottam a halálhírt, a név nekem is ismerős volt, néhány érdektelen szót fűztem hozzá, amit a szürkeruhás váratlan hevességgel fölkapott, és egy fordulattal tovább vitt; haza kellene mennie, mondta, a temetésre el kellene mennie, ott kellene lennie, hajtogatta, és ezeket a kelleket olyan keményen, szinte izzóan ejtette, vagy inkább lökte ki a szájából, hogy lehetetlen volt észre nem vennem az indulatos célzatosságot, a vágyat, hogy beszéljen.

Ismerte, hogyne, mondta a kalapos ott a stég sarkában, és a szemem közé nézett (talán akkor először beszélgetéseink során), évekig együtt dolgozott vele, és most úgy illenék, hogy ott legyen, részt vegyen a temetésen, ahova mindenki elmegy majd, de ő nem, ő nem és nem; életében ugyan soha nem bántotta (nem bántani akarja most sem), de ezt nem teszi meg, nem, rázta a fejét, nem, mondta újra és újra, és láttam, hogy a szó kimondása is gyönyörűséget okoz neki (mintha fölszabadítaná); nem megy el a temetésre, mert kifejezésre akarja juttatni (ezeket a szavakat használta) tiltakozását. Értem, mondtam neki csendesen, kissé meg is rettenve a szóáradattól, melynek alkalmi (ez nyilvánvaló volt előttem) hallgatója lehettem, értem, ismételtem meg még csendesebben, szinte suttogva, mert nyomban elém villant egy két évvel azelőtti nyár, a jugoszláv tengerpart üdülője, ahol ugyanígy mondtam A.-nak, hogy értem, és ugyanígy nem értettem semmit, mint most. A. orvos volt, és a második világháborúban partizán; az elhalálozott jogász, és én arra gondoltam a két „értem” között, hogy csöppet sem csodálkoznék, ha a jugoszláviai A. és szürke ruhás lakótársam között lenne valami kapcsolat.

Ez az ember, kezdte a kalapos, és az újságra bökött, bűnös egy másik ember halálában. Fölakasztottak egy fiút, egy egyetemistát; ártatlanul akasztották föl, és ő volt a bíróság ügyésze. Nincs más módja, mondta a kalapos, nem volt, nem adódott más lehetősége soha, hogy tiltakozását kifejezze; úgy hozta a sors, mondta, bármilyen érzelmesen is hangzik ez. A helyzet soha sem volt kedvező, sohasem adott alkalmat a tiltakozásra, pedig az embernek szüksége van rá, hogy kifejezze magát, hogy a véleményének formát adjon. A helyzet nagy úr, mondta a kalapos, és az időközben összecsavart újsággal a korlátot ütögette, nagy úr, de az embernek résen kell lennie, hogy megtalálja az alkalmas pillanatot, amikor kibújhat a helyzet hálójából (ezt is így mondta, „a helyzet hálójából”, erre pontosan emlékszem). Bólogattam, mert mi mást tehettem volna, meg tetszett is nekem a szürke ruhás szenvedélye, lám, gondoltam, ki

hitte volna, hogy a régimódian fegyelmezett, hagyományos külső ilyen feszültségeket takar. Bólogattam és hallgattam, a meztelen nővel nem mertem előhozakodni. Hogyan is tehettem volna! Tapintatlanság lett volna tőlem. A halott ügyész, aki felakasztatta az ártatlan egyetemistát, egyszeriben elrebbentette az aranycirádás tükör ruhátlan lakóját, és a két komédiást is, akik trágáradombnak érezték magukat egy rózsáligetben, és nem érezték részvételük logikáját a kerti ünnepségen. Egy-két ügyetlen kérdéssel még megpróbáltam visszanyarodni, például megkérdeztem a kalapostól, hogy ő is ügyvéd-e, és hogy ismerete-e a megboldogultat már akkor is, mikor abban a Somogy megyei faluban ellopták a ruháját – próbálkoztam az eltereléssel, de a kalapos kedvetlen igenjei és egy fürkésző, már-már élesnek mondható visszakérdezése, hogy ez miért érdekel engem, derékba törte kísérletemet.

Kedvetlenül gubbasztottam aznap este az erkélyemen, és noha az előző éjszakái száraz vihar után tiszta és nyugodt volt a levegő, noha világított a hold és ragyogtak a nyári csillagok a hársfák, olajfák fölött, és a nagy kert simára vágott fűvében alacsony ernyőjű lámpacsoportok fénylettek mint valószínűtlen szentjánosbogarak, noha minden tökéletesnek látszott körülöttem, nem találtam a helyemet, és úgy méregettem a Kagylót és tartozékait, mintha nem is lennék ott az erkélyen, mintha – a kerítés vasrácsára fektetve bábáskodó arcomat –, természetesen találnám, hogy olyan alakok tűnnek fel a fák között, mint Hitvány és Behemót. A tükrös nővel sem törődtem. Az ajtók csapódásával sem a Kagyló folyosóin. A halott egyetemista és a halott jogász járt az eszemben, meg a kalapos úr a stégről, akinek ilyen gyászosan végződött pihenője. Nem lehet könnyű dolga azzal a két halottal, gondoltam, hiszen látni való, hogy mekkora küzdelmébe kerül ez az egész. Ezzel aludtam el (félálomban még hallottam, hogy valaki – egy nő – tüszent a Kagyló folyosóján, előbb gyors egymásutánban kétszer, aztán még egyszer).

Az idő továbbra is tartotta magát, szokatlanul meleg voltak május utolsó napjai. Elhatároztam, hogy beleszólak a kalapos küzdelmébe, odaállok mellette, kérdezősködöm tőle; ilyenkor mindenkinek jólesik, ha beszélhet, és legalább én is többet megtudok a dolgok menetéről (hogy mikor történt például az akasztás), amelyek azért eléggé rejtélyesek voltak, akár csak a tükrös nő ügye, s hogy én a rejtélyek ellenére is részt vettem bonyolódásukban (mint Hitvány és Behemót a kerti ünnepségen), ez végül is kötelezettségeket rótt rám. A kalapos szavait akartam fölhasználni, a saját szavaival erősíteni meg (vagy békíteni ki), hiszen alaposan meg kell fontolnia az embernek a körülményeket, mielőtt tesz valamit.

– Azt hiszem – mondtam a kalaposnak a stégen –, azt hiszem, teljesen igaza van abban, amit tegnap elmondott . . . Azt hiszem, helyesen cselekszik . . .

Ez kissé esetlenül hangzott, de a kalapos nem vette rossz néven tőlem, megengedte a már-már baráti gesztust.

– Köszönöm – felelte szertartásosan, helyénvaló komolysággal.

– Ne haragudjon – folytattam ugyanebben a hangnemben –, de ha megengedi . . . A helyzetek többnyire bizonytalanok . . . Itt van ez a tükrös nő is . . . Ez persze más, lehet, hogy csak az én fantáziám műve, de ettől függetlenül . . . Nem tudom, hogy ismeri-e jól a tényeket, hogy biztos-e a munkatársa bűnösségében . . .

A szürke ruhás mintha meghökkent volna egy pillanatra, majd futólag elmosolyodott és azt mondta:

– Biztos vagyok.

Aztán hallgatott, és valahogy én se tudtam továbbfolytatni a mondókát.

Egy darabig álldogáltunk, a kalapos úr most is mögém nézett, mintha a halottat nézte volna, és ez azért volt nagyon kényelmetlen nekem, mert a tekintet valamiképpen összekötött, szinte azonosított a hullával, hirtelenjében nem is tudtam, hogy melyikkel: az egyetemista régen (mikor?) elporladt maradványaival vagy a jogász másnap temetésre kerülő holttestével? Elléptem hát a tekintet hatósugarából, a kalapos megrezzent, biztos benne, hogy bűnös az ügyész, mondta, tudja, hogy bűnös, tudja, mert ő volt akkor annak a bíróságnak az elnöke.

Félóra múlva indultam az állomásra. Nem néztem se jobbra, se balra, csak mentem kifelé, el a Kagylóból. A portásnál még megálltam egy pillanatra és megkérdeztem tőle, hogy az a szürkeruhás, kalapos úr, aki velem együtt volt az üdülőben, hányas szobában lakott. A portás gondolkodás nélkül mondta, hogy az északi szárny (kagyló) utolsó szobájában, az 51-esben. Köszöntem és sietősen mentem tovább. A vonat pontosan érkezett. Az étkezőkocsiban, ahova fölszálltam, hogy igyak valamit, egyetlen utas sem volt rajtam kívül, de ennek csöppet sem örültem.

PAÁL LAJOS

Készülődés tengernézni

*Az asztalon beszteceri szilva
kancsó és darazsak
két öreg beszélget az őszben*

*dolgok önmaguk
tisztá felszínén
szavak a
tisztá hangban*

*úgy tűnik
nincs hía semminek*

*Az ujjak a kancsó tülén
mint költöző madarak
tengernézni készülődnek*

Auréliával a napon

Nem is hívják Auréliának. Csak én, magamban. Olyan rendes, tisztességes kis neve van. Hogy miért bántom – ha csak gondolatban is – ezzel a ronda névvel... Talán azért, mert vele vagyok, vele kell lennem. A napon is. A rohadt, kétszemélyes gumimatracom miatt.

Auréliát hat éve ismerem. A főiskolára jártunk együtt, s azóta is lefutott egy kis idő. Aurélia mostanában államvizsgázott, utalt rá, de nem kérdeztem tovább.

Szóval, van egy kétszemélyes gumimatracom. És hajnalban, amikor elindult a fürdővonat, persze az első, akire rátaláltam, Aurélia, ő is a táborba jött. Volt vele egy kislány, húsz év körüli, képesítés nélküli, most felvételizett másodszor.

Amikor szálltunk, kiderült, a tábor hat kilométerre van az állomástól. Valami marha miatt szálltunk le itt, aki eltájolt bennünket.

Borzasztóan irigyeltem Auréliát. Úgy menetelt előttünk, mint egy őrmester. Igaz, kondiban túltett rajtunk. Ringott a csipője és üde volt az egész nő. Üde és friss.

Kész röhej. Nincs vele semmi bajom.

Imádom a barátokat, azokat az embereket, akikkel beszélgetni tudok. Különben az egyedüllétet imádom. Erre számítottam. De megjelent Aurélia, aki a kétszemélyes gumimatracom miatt mellettem heverész, és nincs tíz percem se egyedül.

Ja, még a menetelésről.

Tíz napra azért visz az ember egyet-mást, én két bőröndöt, az egyikben ez a dög matrac.

A hőségtől már a vonatban kitikkadtunk, s most a gyaloglás... A kislány még nálam is jobban kókadozott.

Aurélia hamarosan megunta, hogy velünk vánszorogjon. Egyre nőtt közöttünk a távolság, aztán már nem is láttuk. Mi meg az első kilométer után tízlépésenként ültünk le az útszélen. Később találkoztunk néhány úttörővel, rendes kis srácok voltak, segítettek cipelni.

Mire a táborba értünk, Aurélia már kicsomagolt. Csigalépcsős szobát választott. Szidtuk, hogy se mosdó, vízcsap, szekrény, istennyila, később kiderült, ilyen egyetlen szobában nincs.

Rögtön lefeküdtem, olvastam, elaludtam, amikor magamhoz tértem, Aurélia és a kislány már megírt húsz képeslapot és azt mondták, álomszuszék vagyok. Meg, hogy a Balaton hideg, ők se fürödtek még.

Adtak kölcsön fogkrémet, én meg a zsebtükrömet, valamit mindig otthon felejt az ember.

Estefelé pokolian megéheztem. Aznapra szólt a behívónk, de kaja még nem volt. Csak kosz. Ha mozdultam az ágyon, éreztem a por szagát. Tiszta párnahuzatot, lepedőt kaptunk, porszívót viszont nem adtak a matracokhoz. Javasoltam a lányoknak, menjünk valahová enni.

Fölkecmeregtünk.

Az étterem félórányira volt, de ez már kényelmes sétának számított.

Aurélia és a kislány jaffát rendelt.

En sört kértem és vacsorát.

Láttam, nyelnek, szinte egyidőben velem. Nem éhesek – hajtogatták –, hiszen otthon annyi mindent becsomagolt az anyu. Valami száraz vacakot ettek, másnapos zsemlyét, olvadt vajjal, lucskos zöldpapríkával.

Lelkesen itták a jaffát.

Persze – jutott eszembe –, Aurélia már a főiskolán is ilyen volt. Ha összeverődünk néhányan konzultáció, vagy szigorlat után és bementünk valahová, mindig akadt köztünk egy-kettő, aki nem ebédelt, csak egy kismálna... Aurélia ezernyolcszáz körül keresett, laboráns volt, a szüleivel élt, mindent magára költthetett. Jó ruhákban járt.

Kilenc után visszamentünk a táborba. Csönd, gyanakvó figyelem, az a fajta, ami mindenhol megtalálható, ha pedagógusok jönnek össze ilyen-olyan célból, kollégák, akik még nem ismerik egymást, és így nem tudják szegények, hogyan viselkedjenek. Pedig valahogy mégis csak kell.

A lányok lefeküdtek, aludni akartak. Sikertől nekik, két perc múlva már szuszogtak, mint a kisbabák. A plafon közepén egyetlen bura, nem akartam égetni a villanyt. Kimentem a ház elé, egy égimeszelő fán valami örökéző függött, alatta pad. Éjfélre olvastam, aztán lefeküdtem. Átlag kétpercenként fordultam a másik oldalra. A Balaton és a por szaga összekeveredett.

A víz a harmadik napon is hideg volt. Azért isteni. Mindig isteni a Balcsi! Akárhogy irtózom a tömegtől, isteni a Balaton. Az ember csak fekszik egy felfújgumivacakon és viszi a víz, olyan szelíden, hogy eszébe se jut félni, sodorja jobbra, balra, messzire a parttól, és nincs más, mint ez a csillámló nyugalom.

Amikor kieveztem, Aurélia azonnal otthagya a pokrócát, volt hely mellettem.

Olvastam, szokás szerint, ő pedig ásitózott. „Üristen, még itt is gyötrőd magad? Látni se bírom a betűt.” Ami érthető, mert ha az ember betűkből él, naponta zabálja a tankönyveket, kézikönyveket és aztán ugyanolyan, vagy hasonló körítéssel elmondja, aztán megint a betűk, olvasva, leírva és megint olvasva a srácok füzeteit, naponta, állandóan... ilyenkor, év végén, már érthető a betűundor.

Aurélia pihent mellettem. Lazított. Megérdemelten, mert ő a legfürgébb köztünk.

Hatkor felver az az átkozott gong, ébresztő, s ő máris pattan, irány a közös mosdó (nyolc vízcsap, hatvanan vagyunk, a zuhany még nem működik, meleg víz nincs, legyünk türelmesek, csak most indul a szezon), s már jön is vissza, borotvaélesre hajtogatja a pokrócát, fehér blúz, nyakkendő, hétkor kimasírozunk, zászlófelvonás, énekelünk, valami jó buzdítót, ja meg a jelentés. A mi oszlopunknál Aurélia mondja, mindannyian megtudjuk, milyen raj vagyunk és csapatvezető pajtásnak jelentem, és hogy a létszám tizenkilenc.

Ettől rendszerint kiborulok. Mindenféle haptáktól, jelentéstől, póztól kiborulok.

Májusban halálisan élveztem az akadályversenyt a Hideghegyen, egész jó kis állomásom volt, kötélén másztak, árkot ugrottak a gyerekek, piros kis pofik, „gyorsan, gyorsan” izgultam nekik, de a jelentéseket félbeszakítottam, „tovább, hajrá...!”

Na, nem baj, itt majd szépen megtanítanak, mit hogyan kell, pontosan, hibátlanul. Még tán állni is, mert úgy lógok ki mindig a sorból, mint aki végre befejezte a tanítást, itt a víz, süt a nap, és mindenbe beleszólnak a madarak.

– Felkészültél a holnapi foglalkozásra? – kérdi Aurélia.

– Mire?

– Elfelejtetted? Te vagy a mókamester. Vállaltad, nem?

– Persze, vállaltam – csüggedek vissza a könyvembe.

Olyan egyszerűnek tűnt. Hogyne, én leszek a mókamester. Valamit mindenkinék vállalni kellett. Amúgy is gyanakodva nézegetett a csapatvezető pajtás, mert miért jöttem én úttörővezető-képző tanfolyamra, amikor nincs is osztályom. Napközis vagyok. De hát az iskolából is vállalni kellett valakinek ezt a bulit, és olyan szívélyesen passzolták át az osztályfőnökök... Ezt persze nem mondhattam. Rájukhagytam, hogy én leszek a mókamester. Tréfás játékok, fejtörők, mondókák...

Nagyszerű. Imádok játszani. Minden stimmel. Az egyik napközis könyvben csodálatos játékok vannak, kipróbáltuk valamennyit, egész ősszel, télen és tavasszal játszottunk és annyira belejöttünk, hogy én is elfelejtettem – amit a gyerekek persze nem is tudtak –, hogy itt a tanuláson kívül a játék is „kötelező” és nem csinálhatnak csak úgy akármit, mert nekem minden áldott nap be kell írni a naplóba, mit játszottunk, min nevettünk... Igaz, nehéz ellenőrizni, néha csaltam is a beírással, volt egy-két kedvenc játékunk, amit naponta kikönyörögtek, legalább pár percre, de nem írhattam be folyton a naplóba. Könnybefulladó nevetéseink az asszonyokat is átcsalták a konyhából, álltak az ajtóban, fehér köpenyben, kezükben félig eltörölt tányér és ők is nevettek.

Mindez eszembe jutott, mikor valamit feltétlenül vállalni kellett és gondoltam, na ez a mókamesterség tényleg jó lesz nekem.

A csudába. Teljesen elfelejtettem. Azonkívül nem is tudom megcsinálni. Képtelen vagyok rá.

„Mókamester pajtás add elő azokat a nevelő jellegű, a gyermek életkori sajátosságaira, értelmi fejlettségére jellemző stb., stb...”

Na nem. A sörtefejú Gyuszikával tudok játszani, aki másodszor jár elsőbe és még mindig nem tanult meg számolni, a nyolcadikos Ágival, Gabival, Hugival, Edittel és Sanyival, utóbbi hentes és mészáros lesz.

– De hát valami elképzelésed csak van – hallom most kicsit messzebről, mert Aurélia a másik oldalát sütteti a nappal.

– Hát persze – nyugtatom meg.

Naná, hogy van. Beteg leszek. Görcsölök. Ajulás. Igaz, nem tudom, hogy kell mesterségesen elájulni, de jajgatni valószínűleg sikerül. Már reggel elkezdem. Föl se kelek.

Aurélia módszeresen piritja magát. Időnként kifordítja a karját, hogy a könyökhajlat belső fele is ugyanolyan barna legyen.

– Na, szevasz – emelkedik fel ötkor, tudja, a nap ilyenkor már nem sok hasznót hajt.

Mint egy döglött vizilovat, cipelem később a gumimatracot, felkapaszkodom a padlásszobánkba és fogalmam sincs, mit kezdek megint az estével.

– El kéne valahová menni... – tétovázik a kislány.

A Sirályban istentelenül üvölt a zenekar.

Aurélia a lötyögésben is feszes, kihúzza magát, arcán nem lazulnak el

az izmok, merev, mint a vizsgák előtt, amikor szorosra zárt szájjal járkált körülöttünk a folyosón. Kikészült a tanulástól, de mindenáron ragaszkodott hozzá, hogy elvégezze a főiskolát, utált a laborban dolgozni. Ketten voltunk „civiliek”, csoporttársaink mind tanítottak valahol, ezért aztán valamennyire összetartottunk Auréliával, olvasmányjegyzeteket kölcsönöztem neki, meg ilyesmi. Vizsgák előtt kapcsolt rá, évközben nem vett könyvet a kezébe. Idegesítette. Meg úgyis elfelejttem – mondta. Egyre több úvéja volt, másodikban otthagyta a labort, hogy csak a tanulásnak éljen. Egyszer beszéltünk róla, hogy jó volna elmenni képesítésnélkülinek, minél előbb és akármilyen kevés pénzért.

– Neked könnyű lesz, aki mindent így tud – biggyesztett Aurélia, és akkor lettem rá először dühös.

Napról napra, a perceket is kicentizve tanultam. Nem a jelesekért, egyszerűen imádtam tanulni. A vizsgák izgalma is kellemes volt, ünnepi. Szóval nekem könnyű lesz – ezt mondta Aurélia.

Két évig jártam a tanácsok nyakára. Akármilyen rohadt helyre kiutaztam volna. De úgy látszik, még rohadt hely se volt.

Aurélia harmadikban évfolyamot ismételt. És még abban az évben kapott egy klassz helyet. Én meg egy diplomát. Csak állást nem. Hónapokig rohangásztam, egyre dühösebben, pizsokul belefáradva az egészbe.

Egyszer hozakodtam elő azzal, hogy végig jeles voltam, nem dicsekvésből, csak azt hittem – joggal –, ez valamit számít. Hát számított. Kiröhögtek. „Idefigyeljen – mondta a személyzetis –, tudja, hogy magának miért nézik majd meg a diplomáját, ha egyszer olyan szerencséje lesz, hogy szerződtetik, vagy kinevezik? Azért, hogy a géhás kiírja az oklevele keltét és számát.”

Aurélia meg olyan volt, mint egy királynő, ha valahol összefutottunk. Azt hiszem, őszinte elégtételt érzett, hogy azért nekem se minden könnyű.

Egye fene. Egye meg a fene ezeket a hülye gondolatokat, mit számít most, amikor már klassz helyem van. Akkor pottyant az ölembe, amikor már teljesen kikészültem. Ha a postást láttam, remegtem. Sorra jöttek vissza a pályázataim. Az anyám bontogatta fel a borítékokat, aztán nem szólt semmit. No, az egyik borítéknál rámnyílt a szeme és ott volt a gyönyörű mosoly az arcán.

Egy közeli faluba neveztek ki. Szeptember közepén. Akkor derült ki, hogy a kolléga – az igazgató öccse – talált egy pénzesebb helyet és lelécelt. És ott állt a sulis a napközijével, gyerekekkel, tanár nélkül. Így aztán ripsz-ropsz kiírták szépen a diplomám keltét és számát és kineveztek oda, ahonnan nyár elején visszajött a pályázatom.

És most itt lehetek én is Auréliával a napon.

Illetve a Sirályban.

Iszom a langyos sört.

Éjfélre vissza kell érnünk a táborba.

Battyogunk a sötétben.

– A diri azt ígérte, én leszek az úttörővezető – sóhajt mélyről Aurélia.

Legyél, gyönyörűm. Legyél. Egy-kettő, jelentem, Aurélia úttörővezető.

– Ja, nem is mondtad még, beleszoktál már a... illetve hát te nem tanítasz – akadozik –, szóval tetszik azért?

– Tetszik azért – mondom.

– Na, talán nem kell örökké ott maradnod. Kaphatsz még valami rendesebb helyet is.

– Kaphatok.

– És akkor majd hasznát veszed te is ennek a vezetőképzőnek – vigasztal.

– Hát persze.

A víz felől hallani a nádat és eszembe jut a búza suhogása, a kirándulásaink, a keskeny ösvény, mint a kislibák, mentünk sorba, a szél döntötte felénk az akác illatát, a füzesnél letelepedtünk, a fiúk fociztak, a lányokkal a fűbe csüccsentünk és a nyárról beszéltünk, Ági lerajzolt bennünket, gyönyörűek voltunk mind.

BOTÁR ATTILA

Reggel

*Megint az utcán
az álmok
a szerelem után,
a szív reggeli zajában
se kapkodás
se piros kereszteződés,
kiszűrhetetlen
a hajósok jajkiáltása
s az édes ének,
jársz
talpad alatt
finoman roppan a perc:
gyémántzuzalék,
de menj tovább
ne hajolj le
vesztesség-listák várnak
erős cigaretták
komoly kínok
szívós mosolyok
te akartad?
mindnyájan akartátok,
menj tovább
ott történik majd minden,
nézd
nézd:
a Nap paneljét
már emeli a házba
az óriásdaru
pufajkás kapitánya!*

Csak még ezen a nyáron

– *Regényrészlet* –

Soma Bálint a sorompó piros-fehér szára alatt egy kiránduló diákcsoporttal besodródott a kempingbe.

A kapuőr izgalomba jött a sok gyerektől. A markában szorongatta a betépdesett strandjegyeket, egész hivatástudatával rávetette magát a hangoskodó csoportra. Mókusszínű bajusza idegesen rángatózott, rövidesen belezavarodott a számolgatásba, de ez nem akadályozta meg abban, hogy a csoportot kísérő tanárnak újra és újra kézfeltartással nyugtázza: sem több, sem kevesebb, pontosan annyi a gyerek, amennyi jegyet a markában szorongat.

Bálint fejében már a sorompó alatt, amikor a diákok közé keveredett, átvillant: hogyan fog innen kijutni, de sok ideje nem maradt a töprengésre, mert a tanár, aki a diákcsoport élén haladt, visszafordulva gyanúsán nézegetett rá. Az önkiszolgáló boltnál az út elágazott. Bálint gyors elhatározással letért jobbra, a nyárfák alá, majd átlépve az alacsony sövény fölött otthonosan folytatta útját a befűzött, délelőtti sátrak között.

A sátrak előtt rövidlábú rönkasztalok álltak ki a földből. Az egyik ilyen tuskóra borulva fiatal lány feküdt, a barátnője napolajjal kenegette fényes hátát. A kavicsos út végén egy kövér, pirosra sült ember izzadt a napon: vizes homokkal súrolta a bográcsát. A vendégszobákon túl, a sárga műanyag bódében a lángossütő rendezkedett. Nem sokkal előbb érkezhetett meg, és mint minden nap, most is azzal kezdte a munkát, hogy megvizsgálta a szekrénylakat épségét, amely mögött az olajat, a sószórókat, a tálakat és a papírszalvétát tartotta, majd ellenőrizte a gázpalack nyomásmérőjét, végül az R 16-osból behordta a vājlingokba otthon már előkészített lángostészta.

A tábor csaknem kihalt volt, aki tehetett, a strandon szorongott.

Bálint megállt a műanyag bódé közelében, az árnyékba húzódott. A lángossütőről eszébe jutott, hogy mennyire megéhezett. Sok időt eltöltött a kikötőben a hajók nézegetésével, később a sétány óriási, a víz felé megdőlt nyárfái között bolyongott, lekicsinylően pillantva a vastag fákra: Itt eddig csak vadgesztenyét meg nyárfát láttam, ráadásul akkorák, hogy ha az ember autóval valamelyiknek nekivágódna, nem is jó rágondolni, hogy mi történne... Komolyan neheztelt a hatalmas fákra.

Megkívánta a lángost, de úgy gondolta: elég sokat kellene várnia, míg kisül. Majd később visszajövök – határozta el. Lehúzta az ingét, a cipőjét, a zokniját, és így folytatta útját a fák alatt hűsölő autók, sátrak és lakókocsik között. A kemping kerítésénél egy rézbőrű öregember kaszált a magas fűben, amely fölött párosával zizegtek a kék szitakötők. Távolságban, a raktáraknál egy másik öreg a szemetet gereblyézte, és vastagon úszó porfelhőket kavarva egy vastargoncába lapátolta.

A strand látványa elriasztotta Bálintot. Nem lehetett megállapítani, hogy mennyien lehetnek együttvéve a parton és bójákkal behatárolt vízben, csak

érezte: ez szörnyűségesen sok. Mindenki mondott, vagy kiáltott valamit a másiknak, és ebből csaknem elviselhetetlen hangzavar keletkezett.

A víz zavarosan mozgott az öbölben, fent idegen és szomorú volt az ég kékje.

A százéves, erdei hangulatú fák alatt öregek szunyókáltak. Az átforrósodott betonmólon szorosan feküdtek egymás mellett a fénylő, piros testek. A mólóról és a partvédő kőszegélyről korlátos lépcsők lógtak a vízbe, távolabb pedig vaslábakon keskeny, függőhidszerű fatákolmány vezetett be a mély vizig. A jó úszók a partról futottak neki, végigtrappoltak a vizes deszkákon, s a végéről nagy, boldog csobbanással zuhantak a mély vízbe.

Bálint a partszegélyen sétált, a vízből is jól látható helyet keresett, ahol lerakhatja a ruháit, a könyvét, és klottnadrágra vetkőzve megmártózhat a part közelében.

Megállt a függőhidszerű mólónál.

A fatákolmány túlsó végén, ahol a jó zuhanáshoz el kellett rugaszkodni a deszkától – vékony, fürdőruhás lány támaszkodott a fakorláthoz.

Anna volt.

Almát rágcsált.

Bálint nem értette, hogy miért bámul a lányra, körülbelül úgy, mintha valamikor nagyon jól ismerték volna egymást – sőt, mintha ebben egy kis szerelem is lett volna – és most, hosszú idő után, hogy ismét találkoztak, a szemét nem tudja levenni róla.

A lány először keresztülnézett Bálinton, majd mintha valaki felhívta volna rá a figyelmét: észrevette. Meglepődve nézett a fiúra. A lerágott almacsutkát beleejtette a vízbe, majd egy kicsit közelebb jött. Talán ismer engem, és üzenetet hozott valakitől, gondolta, és jobban szemügyre vette Bálintot. Először nem találta rokonszenvesnek. A magassága megfelelő, de elég sovány, főleg a karjai, az arcában is van valami, ami nem tetszik nekem, állapította meg magában, ennek ellenére egyre több érdeklődéssel, sőt, mind nagyobb rokonszenvvel nézett a fiúra. Mégiscsak ismerhet valahonnan, ha ennyire feltűnően néz rám, csak én valahogy nem jövök rá, hogy kicsoda ő, tűnődött a lány.

Egy foka formájú fehér fiú cuppogott el mellette csapzottan, fújtatva.

Anna még közelebb jött a parthoz.

Úgy álltak ott, mint egy szakadék fölött átívelő függőhíd két végén, akiknek nincs elég bátorságuk elindulni a másik felé.

– Engem keresel? – szólalt meg végül Anna.

Bálint zavarba jött, el is vörösödött.

– Nem ismerlek téged – mondta.

– Akkor mit akarsz?

– Én? ... – rázta Bálint a fejét. – Az égvilágon semmit. Az égvilágon ...

A különös, szinte bódítóan tompa érzése múltóban volt, a lány közeledtével fokról-fokra semmivé lett, hiszen míg Anna a famóló végénél támaszkodott, tisztán, felejtethetetlenül látta fényben úszó arcát, most pedig egészen közelről, így egymással szemben, alig fogott fel valamit a lány arcából, mintha a két arc, a távoli és a közeli nem tartozott volna egymáshoz. Értetlenül, befejezetlen tekintettel bámult a lányra.

Anna kilépett a partra Bálint mellé. A karja hozzáért a fiúhoz.

– Ez kicsoda? – mutatott a könyvre.

Bálinton remegés futott végig, majd megint elvörösödött, de most valamivel mélyebben, mint az előbb. Kétségbeesve pillantott körül.

– Ez a Micimackó – mondta szürke hangon. Eddig még egyszer sem fordult elő, hogy Micimackóék miatt szégyenkezett volna.

Anna kihúzta a könyvet a fiú hóna alól.

– Ezt te olvasod? – pillantott Bálintra álmélkodva.

– Te még nem olvastad?

A lány Bálintra nyitotta kék szemét.

– Hány éves vagy?

– Tizenöt.

Anna fürkészve mérte végig a fiút. A hasonlóságot kereste, amitől mind a ketten tizenötévesek voltak.

– Röhögnöm kell – mondta végül.

– Röhöghetsz is – válaszolta Bálint megsértődve, és elfordította a fejét. Úgy érezte: a lány mostantól kezdve nem érdekli. A vízen prüsszkölő, vörös fejeket nézegette. Az egyik nagyobb volt, mint a másik, és úgy tűnt föl előtte: ide-oda gurulnak a zavaros víz tetején.

Anna elmosolyodott.

– Gyerek vagy még te – mondta.

Bálint nem szólt. Nem jutott eszébe semmi.

A lány visszadugta a könyvet a fiú hóna alá.

– Megbántottalak? – kérdezte.

– Nem. Nem bántottál meg.

Anna szórakozottan nézett Bálintra. Biztos valami nyaralófiú a papájával meg a mamájával, gondolta lekicsinylően, és hirtelen eszébe jutott az anyja, aki azóta jajveszékelve jár az utcákon, s a mostohaapja, aki ilyenkor, józan állapotban elgyávultan ül a kanapén, és botja hegyével a padlón köröz.

Szemben álltak egymással.

A lány kihúzta magát a fürdőruhában. Úgy tűnt, lábujjhegyre ágaskodott. A feszes mozdulat egy kevés nőiességet kölcsönzött vékony, leheletfinom formáinak, de ügyetlenül, mint egy még gyakorlatlan kamaszlány tud viselkedni, amikor nagyon szeretné, hogy felfedezzék benne a nőt. Az arcát reményteljes várakozás töltötte be, s olyan biztonsággal, már-már fölénnyel és hiúsággal nézett a fiúra, mintha választ se várt volna a kérdésére.

– Beugranál a vízbe miattam?

Bálint elcsodálkozott.

– Miattad?

– Ha mondanám neked.

A fiú komolyan nézett a lányra.

– Nem tudok úszni.

– Úgy még érdekesebb volna – nevette el magát a lány, sokat veszítve az előbbi fölénnyességből. Kiesett nőszerepéből, s ezekben a pillanatokban kissé gyámoltalannak látszott. Zavartan nézett a fiúra: – Nem lehet, hogy valahonnan mégiscsak ismerjük egymást, és üzenetet hoztál nekem?

Bálint arca keményebb lett.

– Nem hoztam.

– Kár, hogy így van.

Bálint nem válaszolt. Fürkészve, figyelmesen nézett a lányra, mint amikor az ember hosszú időre meg akarja jegyezni a másik arcvonásait, aztán szomorú mozdulattal intett.

– El akarsz menni? – szólt a lány.

– Mit csináljak itt veled?

- Fürödhethének.
- Nincs kedvem. Szeretnék mielőbb kijutni innen.
- Ki tart vissza? – ráncolta Anna a szemöldökét.
- Nem tetszik ez a hely nekem – nézett körül a fiú.
- Mi bajod van velem?
- Semmi, csak éppen nem tetszik. De különben se maradhatok sokáig.
- Vár a papa, meg a mama? – csúszott ki Anna száján.

A tekintetük összetalálkozott.

Anyám nem él. Az apám meg rosszabb, mintha élne... – mondta Bálint. – Tovább kell innen mennem. Úgy is mondhatom, hogy égeti a talpamat a föld.

Anna mélyebben, vizsgálódva nézett a fiúra, megsejtett valamit.

- Csövezel? – kérdezte.
- Leléptem az intézetből.
- Most nincs helyed?
- Jó helyem van, csak egy kicsit messze – mutatott a fiú a hegyek felé, s megjelent egy pillanatra előtte az öregember széles, lecsüngő arca, és a fejét rángató, felnyergelt hátszló. – A hegyen túl.

A lány bólintott, mintha ezt a választ várta volna. Rossz érzéssel gondolt arra, hogy ez a kis semmiség közöttük bármelyik percben végeszakadhat, és erős vágy fogta el, hogy sokat, nagyon sokat megtudjon a fiúról.

Nagy csapat gyerek törtetett elő az öreg fák alól. Félreálltak az útból.

- Odajössz, ahol a ruháim vannak? – kérdezte Anna. Megérintette Bálint karját. – Ott beszélhetünk.

- Odamehetek, ha egyedül vagy.
- Mit gondoltál?
- Anyád, vagy apád esetleg neked is csak van...

Anna válasz helyett elfintorodott.

A lány a ruhája alól két almát vett elő. Az egyiket a fiúnak nyújtotta. Szótlanul harsogtak az almákkal. Bálint elég savanyúnak találta.

- Szeretnék mielőbb kijutni innen – mondta, miután a csutkát is meg-
rágta és lenyelte.

- Félsz?
- Csak rossz előérzet – pillantott körül Bálint.
- A parkolónál felülsz a perselyes buszra, vagy egyszerűen kísétálsz a kapun – magyarázta a lány. – A strandon voltál és kész... A belépőjegyet eldobtad. Ki őrzi azt meg? ... De ott a homoknál, a hintákon túl is kimehetsz, keresztül a nádason. Nincs kerítés... Ahol én jöttem be.

Bálint meglepődve nézett a lányra.

- Te?
- Miért? Mit gondoltál rólam?

Bálint értetlen arccal nézett vissza egy ideig, majd vállat vont.

- Semmit.
- Ott aludtam hátul, abban a zöld faházban – mondta a lány. – Balról a harmadik.

Bálint meg se fordult. Tudta: a faház ott van, és ez maga a bizonyíték a lány szavai mellett.

Sokáig nem szóltak.

Úgy ültek egymás mellett, mintha valóban régóta ismerték volna egymást, hosszú távollét után találkoztak össze, és most annyi minden vár bennük

a másokra, hogy büntudat gyötri őket: hiszen valamit, talán a legfontosabbat úgyis ki fogják felejteni.

– Mikor léptél le? – szólalt meg a lány.

– Tegnap délbén.

Anna elhúzta a száját.

– Nem régen.

– De most már végleg.

– Az nem lehet – rázta a fejét a lány.

– Miért?

– Mert elfognak és visszavisznek.

– Engemet nem.

– Pedig elfognak. Mindenkit elfognak, ha akarják.

– Engemet most már nem fognak el soha. Ez a nyolcadik szökésem, és mindent kitanultam ahhoz, hogy most már ne tudjanak elfogni.

A nyolc szökés elgondolkoztatta a lányt.

– Rossz volt az intézetben? – kérdezte.

– Rossz – bólintott Bálint.

– Rosszabb már nem lehetett volna?

– Lehetett volna, de így is elég rossz volt.

– Vertek?

– A nagyobb fiúk, néha.

– És a felnőttek?

– Azok nem.

A lány értetlenül nézett Bálintra.

– Akkor miért hagytad ott? – kérdezte.

– Mert otthagytam – válaszolt Bálint nyersen.

– De hát, valahol úgyis csak lenni kell... Vagy nem?

A fiú nem válaszolt. Úgy gondolta: nincs értelme.

– Pedig téged is elfognak majd – mondta a lány. – Te se vagy különleges.

– Engemet most már nem fognak el többet.

A lány nem hitte el.

Felhúzta a térdeit, az állát rátámasztotta, s Bálintot figyelte, aki megfeszített karjára támaszkodva hátradőlt, szemben az erős, égető napfénnel. Ha egy kicsit megfogná a nap, nem is látszana olyan soványnak, állapította meg Anna, és könnyedén ült a fiú mellett, mint egy boldogságra tanító film-ben, és úgy gondolta, hogy ezekhez a mostani percekhez képest minden más üres és semmitmondó.

– Van pénzed? – kérdezte elvékonyodott hangon, mint mindig, ha érzelmes hangulatban beszélni kezdett.

– Egy kevés van.

– Mozira elég?

– Moziba akarsz menni? – kérdezte a fiú.

– Sokat járok moziba. Ez a legfőbb szórakozásom.

– Mit játszanak? – kérdezte Bálint, de semmi kedve se volt a mozizáshoz.

– A prérít. A kertmoziban.

– A lovak engem nem érdekelnek – mondta a fiú.

– De ez mozi.

– Az se nagyon érdekel.

- Hát, akkor mi? – kérdezte ingerülten a lány.
- Csak az autók.
- Miért éppen az autók?
- Mert autóversenyző akarok lenni.

Anna pillantása azt mondta csalódottan s egy kis lenézéssel: ez még egy hátulgombolós. Nem értette. Ő maga a mozik rabja volt, és ez nemcsak azt jelentette, hogy minden pénzét mozira költötte, de a mozi sötét nézőterén eltöltött órák alatt ártatlan boldogságban élt, mintha kettős élete lett volna: egy valódi és egy moziélet. A langyos történetek mélyen meghatották, a filmhősök boldogulása felbátorította, két órán át vakon hitt a vászon felől sugárzó fényekben, a színekben, a szépségben, a szavakban, de legjobban a mosolyokat szerette, és nagyon szeretett volna ő is úgy mosolyogni, ahogy a filmszínészekről látta.

Szótlanul ültek, a közöttük született varázslat elröppent.

Bálint jól érezte magát a lány mellett. Elhatározta: kis ideig még vele marad, később a pénzéből vesz két lángost, egyet a lánynak, egyet magának.

Mágnesszerűen, mintha valami odarántotta volna a tekintetét – úgy pillantotta meg a nevelőtanárt, aki az intézetben tegnap emeleti ügyeletes volt, és fölfedezte Bálint szökését.

A hinták felől közeledett, fürdőnadrágban.

Bálint tekintete valósággal rátapadt. Lett volna annyi ideje, hogy elfordul, vagy a fejét a fűre hajtva hasrafordul, és önuralommal vár, amíg a tanár eltűnik a közelből, és akkor a faházak között feltűnés nélkül kilóghatott volna – de a fiú szinte megbabonázva ült, és a nevelőtanárra meredt, míg az észre nem vette őt.

Bálint csak ekkor kapta fel az ingét, a cipőjét, kabátját, és talpra ugrott.

- Hova mész? – nézett rá a lány.
- Le kell lépnem most egy időre.
- Mi van?
- Azt mondd meg, hol talállak meg később? – kérdezte Bálint türelmetlenül.
- Mi történt veled? ...
- Felelj már – sürgette a fiú – hol leszel később?
- Estig ott megtalálhatsz – intett a lány a függőhíd szerű tákolmány felé, ahol találkoztak.

A nevelőtanár már csak néhány méterre volt tőlük. Mezítláb lépegetett a nyírt fűvön. Vöröses haja nedvesen tapadt a nyakára, nemrégén fürödhetett. Máskor vidám, kék tekintete most kedvetlenül tétovázott: valóban Soma Bálint ugrott-e föl a lány mellől riadt, menekülő mozdulatokkal – a fiú azonban elárulta magát.

Anna ekkor már mindet megértett. Szomorúság úszott át a szemén, nem hitt abban, hogy találkozni fognak még.

A nevelőtanár nem kiáltozott, futni is csak akkor kezdett, amikor Soma Bálint egy kevés előnyre tett szert, de akkor is, mintha csupán játékból futott volna utána. Könnyedén követte Bálintot, s ha egy épület, vagy sátor mögött szem elől is tévesztette: nem gyorsított. Tudta, hogy előbb-utóbb elfogy a fiú lelkiereje, remény nélkül pedig nem lehet menekülni, és akkor elég lesz, ha csak odalép hozzá, mint egy eltévedt kisgyermekhez.

A társalgó mögött várta be.

Bálint hátrálva jött, mint a kézitusából visszavonuló katonák. Megfordult, belenézett a tanár arcába.

Hirtelen, átmenet nélkül adta meg magát.

– Most visszavisz? – kérdezte csöndesen.

A tanár kék szemei Bálint arcára szegeződtek. Nem fürkésző mozgással, mintha az arc még felderítésre várt volna, hanem egyetlen ponton, a száj kesernyés vonala fölött megállapodva.

– Nem gondolod, hogy futni engedlek?

Bálint csaknem könnyezett tehetetlenségében.

– Csak a véletlennek köszönheti, hogy megfogott.

– Az nem jelent semmit.

– Ha jobban vigyázok, eszébe se jut, hogy a világon vagyok.

– Aki meglóg, azt meg kell fogni. Így, vagy úgy. Ez a rend, rend nélkül pedig semminek sincs értelme – mondta a nevelőtanár, és olyan képet vágott hozzá, mintha biztos lett volna: Soma Bálint elfogásával lendített valamit az intézeti előmenetelén.

– Más, ha nem úgy fog el – mondta Bálint.

– Hogyan?

– Ha nem egy hülye véletlenül múlik.

A fiatal tanár – aki csúfolódó természetű ember volt, szeretett talányokban beszélni, és nagyokat derült magában, amíg mások a szavak megfejtésével bajlódtak – nem bánta volna, ha most eszébe jut valami jó dolog, amivel nem csupán csattanós választ ad, hanem egy kis rokonszenvet is ébreszt a fiúban, sőt sejtetni engedi: nemcsak mert ő a legfiatalabb, de különben sem azonos az intézet többi nevelőtanárával.

– Így hozta a szerencse, de megfoghatott volna a rendőr is – mondta végül. – Most pedig elmegyünk a kabinokhoz, és megvárod, amíg fölveszem a ruhámat. Nem ajánlom, hogy megpróbálj lelépni, mert fellármázom az egész kempinget. Olyan feltűnést rendezek, hogy lesül a képedről a bőr.

Tudta jól: minden szava olyan, mintha pisztolycsövet nyomna a fiú oldalába, de el akarta kerülni a feltűnést, és úgy gondolta: legjobb, ha alaposan ráijeszt.

Bálintnak egyelőre nem sok reménye volt, hogy megszökhet a tanár melől.

Szó nélkül követte.

Megkerülték a női mosdót, és a fák alatt a lakókocsiban működő fodrászműhelyt. A strandhoz vezető árnyas utakon billegtek, amíg a tanár meztelen talpa meg nem elégelte a kavicsokat, és átkormányozott a füves részekre. Halvány gyerekarca miatt legalább öt évvel fiatalabbnak látszott, mint ami volt, testalkata nem sokkal magasabb és erősebb, mint Soma Bálinté, s ahogy mentek egymás mellett, családtagoknak is nézhették őket.

– Ott megvársz annál a fánál – mutatott a piros kabinok előtt egy vastag fára a tanár. A fa törzsén fekete tábla lógott, a krétabetűk szerint ezen a vasárnapon a levegő hőmérséklete huszonkilenc, a vize pedig huszonhárom fok volt.

Bálint felhúzta az ingét, a cipőjét, majd a fához támaszkodott.

A tanár még egyszer odapillantott a vastag törzsű fához, aztán magára húzta a kabinajtót. Öltözködés közben megállapította, hogy tulajdonképpen csak a kötelességteljesítés dolgozik benne.

A fürdőnadrágot a törülközőjébe csavarta. Kinézett a kabinból: Bálint még mindig a fához támaszkodva várt.

A tanár a homlokát ráncolta. Tisztában volt azzal, hogy amit gondol, nem szolgál nevelői dicsőségére, mégis annak örült volna legjobban, ha nem találkozik össze Soma Bálinttal. Vagy most, míg ő a kabinban öltözködött, gondolkodás nélkül lelép, ő pedig strandolhatna tovább estig, ahogy tegnap az ügyeleti szolgálatot letéve eltervezte, holnap pedig legfeljebb annyit jelentene az igazgatónak, hogy látta a kempingben Soma Bálintot, de a nagy tömegben szem elől tévesztette. Azt gondolta: Szándékosan el is mehettek volna mellette, csak hogy ez akkor eszembe se jutott. Ha azt mondanám neki, hogy töltse a napot, ahogy akarja, este pedig tízkor találkozunk a Shell-kútnál, mire ő, ha van egy kis esze, hanyatt-homlok elmenekül innen, de amilyen ostobának látszik...

Becsapta maga mögött a kabinajtót, a terasz alatt a tükör elé állt fésülködni.

Bálint szomorúan bámulta a víztől, izzadságtól nedves strandtömeget. Sejtette, hogy mi vár rá, és most már abban sem tudott bízni, hogy a véletlen segít valahogy rajta. Nagyon bántotta, hogy a szökése csupán egyetlen napig tartott, pedig reménykedett, nagyon komolyan reménykedett, hogy most nyolcadszor talán két-három hétig is eltart, de legalább két hétig...

Arcok bukkantak fel a messzeségből: az apja szigorú, bizalmatlan nézése, a mostohaanyja álmélkodó arca, ahogy rápillantva a kezében megállt a ruhakefe: Amikor megesküdtünk az apáddal, erről szó se volt... Majd Jackie Stewart magányos pelikánorra villant elő... Arcról-arcra jobban érzékenyült el, az egyiket hibáztatva magában, a másikra rajongással gondolva. Végül a lány szilva formájú, komoly arca bukkant elő, csodálkozó szeme szomorúan világított rá, egyenes vonalú orra finoman remegett, mintha sírással küszködött volna.

Bálint ekkor fogta fel döbbsen, hogy a Micimackó ottmaradt a lány mellett a fűvön.

Kétségbeesett.

Egyetlen forint, vagy akár egy alumíniumgomb elvesztését is nehezen viselte el. Micimackó elvesztése mély fájdalmat okozott. Az a körülmény, hogy nem futhatott oda a lányhoz, míg nem késő, de a nevelőtanárnak sem szólhatott a könyvről, mert esetleg együtt indulnak a könyv keresésére, ami sokkal rosszabb lett volna, mint Micimackó örökre szóló elvesztése... Bálint elszomorodva ábrándozott magában: Nem tudhatja biztosan, hogy megfogtak, és ha meg tudnék szökni valahogy, megkeresném a könyv miatt, az egészen más volna, ha pedig mégsem, akkor nála marad, és egy darabig talán eszébe jutok róla...

Szerencsétlennek érezte magát és Micimackóékat: Malackát is, Fülest, Tigrist, Maszatot, Zsebibabát és a többieket. Micimackón kívül Róbert Gidát különösen, akivel lélekben azonosnak érezte magát, és most nagy szomorúságában elismételte Róbert Gida búcsúszavait: Micimackó, ígérd meg, hogy nem fogsz engem elfelejteni, akkor se, ha már százéves leszek...

Bálint szemét elfutották a könnyek.

A nevelőtanár vizes, lenyalt frizurával állt meg előtte.

– Gyere! – mondta, és elindult az automaták felé, ahol a strand kijárata volt.

A salakozott parkolóhelyről előtolta piros motorkerékpárját; a kormány

bal szárát és az ülés kapaszkodó szíját markolva óvatosan leeresztette az útszegélyről.

– Ettél ma valamit? – kérdezte, miközben a motor kormányáról lecsalta a fehér bukósisakokat.

– Reggelit ettem – állt a fiú szorosan a tanár mellett. Kettőötvenes Jáwa, állapította meg, és a pillantásában benne volt, hogy nem sokra becsüli a motorokat.

– Mi volt az a reggeli?

– Kolbász és juhtúró.

A tanár felrakta a fejére a sisakot, az álla alatt meghúzta a szíját.

– Attól a lánytól kaptad?

Bálint elvörösödött.

– Nem. Ő csak egy almát adott.

– Ki az a lány?

– Nem tudom.

A tanár furcsán nézett Bálintra.

– Ja, úgy?

– Itt ismertem meg a strandon.

– Akkor nem töltötted tétlenül az idődet – mondta a tanár, és a másik sisakot a fiú kezébe nyomta. – Tedd a fejedre, aztán ülj mögém.

A törülközőbe csavart fürdőnadrágot maga elé tette a tankra, megtúrázta a motort, a zöld védőszemüveget lehúzta a sisakról, gondosan a helyére igazította, aztán egy lassú szarvasugrással elindultak.

Bálint a tanárt átölelve ült hátul, egy csöppet sem volt elragadtatva a motorozástól.

A tanár ügyesen kerülgette az autókat és lakókocsikat, majd kikanyarodott a hetvenegyes útra.

A kabinban, öltözködés közben föltette magának a szokásos miérteket, amelyek már oly sokszor lustán és egykedvűen keresztülhúzták benne a legnagyobb igyekezeteket is. Ezekről a miértektől a dolgok mindig kezdték elveszíteni a jelentőségüket – mint például most az igazgató hálatelt, elismerő kézzsorítása, vagy a fegyelem, ami Soma Bálint elfogására és haladéktalan beszállítására kötelezte. Érezte, hogy hiába jobb sorsra érdemes, mert valójában élehetetlen, és így sohase védekezett, amikor a többiek fejcsóválva mondták: Kolléga úr, maga nem fogja sokra vinni az életben, pedig még olyan fiatal... Az ilyen megjegyzések fájtak egy kicsit, de nem sokáig.

A vasútállomásnál, a resti előtt fékezett. Úgy gondolta: ez elég olcsó lesz.

A kerthelyiségbe ültek, a gesztenyefák alá, s amíg a tanár szeplős karjait az asztalon előrenyújtva megrendelte a két levest és a két adag pirított májat; Bálint a vonatvárókat nézegette – az ártézi kút körül a csomagjaikon üldögélő fiatalokat, a peronon bámészkodó, fagyaltozó ostoba arcú nyaralólányokat, s távolabb a pirosra festett vasúti padokon az idős helyi hölgyeket és urakat, akik míg a vonattal érkező vendégeikre várakoztak, összehajtogatott újságokkal legyezgették magukat.

Megették a levest.

– Nincs benned ambíció – nézett a tanár fejcsóválva a fiúra.

– Miért?

– Feladtad nálunk is.

Bálint közömbösen nézett.

– Mit adtam fel?
– Azt, hogy végre rendbejöjjenek a dolgaid. Egy nevelőotthonban is lehet valakiből minden.

– Lehet – bólintott a fiú.

– De te nem törödsz magaddal, csak mész a fejed után.

Ez elég laposan hangzott, a tanár érezte is, mintha egy készülék segítségével visszahallgatta volna, amit mondott. Oktató hangon, egy kis ingerültséggel folytatta.

– Azt hiszed, ha százszor is megszöksz, azzal megoldhatsz valamit? Az embernek még annyi időt se hagysz, hogy rendesen megismerjen, fogad magadat és meglógsz. Ahelyett, hogy komolyan hozzákezdenél rendbehozni az életedet. Eppen ideje volna.

– Én már feladtam – mondta komolyan a fiú a párolgó, hagymás májat bámulva. – Pedig itt is úgy kezdtem az intézetben, hogy most aztán mindent beleadok, de egyszercsak éreztem, hogy mindenki azt várja tőlem, amit addig csináltam. Vagyis azt, hogy én úgyse tudok megváltozni. Szégyellni kezdtem, ha jó voltam. Egészen összezavarodtam, aztán jött, ami jött.

A tanár nem nyúlt a májhoz. Eltűnődve nézte Bálintot: pattanásos, sovány arcát s a szemét, amely legalább neheztelt volna, amiért elfogta, de a fiú a sorsába beletörődve ült az asztal túlsó oldalán. Ő sem nyúlt az ételhez, sejteni sem lehetett, hogy éhes-e, vagy sem.

– Pedig a mi intézetünk elég rendes hely – mondta a nevelőtanár. A tűzfalra bámult. A hangja idegenül csengett, mintha egy kitalált történetbe kezdett volna. – Azelőtt az északi bányavidéken dolgoztam egy nevelőotthonban. Ott, ha visszahoztak egy szökött gyereket... Jobb arról nem beszélni... Abban az időben volt az intézetben egy fiú. Az apját a háború alatt légnyomás érte, elmeegógyintézetben élt. Az anyja vidéki építkezéseken dolgozott, malteroslány volt. A fiút a tanács elhagyottnak nyilvánította, így került hozzánk. Nagyon félt ez a fiú az intézettől, mert éjszakánként az ágyba vizelt. Az első napokban egész jól érezte magát nálunk. Ruhát, inget, bőrtáskát kapott, radírt, tankönyveket. Senki se tudta róla, hogy az ágyba szokott vizelni. Aztán egyik reggel még fel sem ébredt, amikor a szobatársai rárontottak, a fejét a lepedőre nyomták, rá a paplant. Alig kapott levegőt, ha elgondoljuk, a paplan alatt élmélyítően bűdös lehetett. Nagyon sokáig tartott ez a megszégyenítő állapot, mire bejött az ügyeletes nevelő... A fiú élete ettől a naptól kezdve megváltozott. Megtanulta, hogyan kell másokat kiszolgáltatni, hogyan kell észrevétlenül elbújni a nevelők és az idősebb fiúk elől. Megtanult cigarettát sodorni, esténként ő hajtogatta össze az idősebb fiúk ruháját, és ha azt mondták neki: Lábhoz! –, ő szolgálatkész a földre vetette magát. Néha kiszökött a faluba, olyankor elment a kápolnába, és a kövekre borulva fohászodott, hogy legalább egy hét nyugalma legyen a többiektől... Egyszer megfogadta, hogy nem alszik el, de hajnali háromkor összecsuklott az ágya mellé.

A tanár úgy hallgatott el, mintha befejezte volna, futólag Bálintra pillantott. Kenyeret tört, a paprikás májszeletek közé nyomta, majd villára szúrta. Evett néhány falatot, majd hirtelen befejezte az ebédet, a tányért eltolta maga elől.

– Aztán ez a fiú – folytatta – egy napon nem bírta tovább, megszökött az intézetből. Tömeges szökést akart szervezni, amiben az egész nevelőotthon részt vett volna, de egy ilyen nagy akcióhoz óriási népszerűségre van szükség.

Neki ez viszont hiányzott. Egyedül vágott az útnak. Nem tudta hova, merre... Egy állomáson megkergették a vasutasok. Dühödten, kitartóan üldözték, de a fiúnak gyors lábai voltak. Kifulladásig roskadt a rakodón a betongyűrűk közé, azt se bánta volna már, ha elkapják. Továbbment, de az embereket nagy ívben kikerülte. A hegyoldalban megtömte magát dióval, almával. Az éjszakát egy másik állomáson akarta tölteni, de a váróteremben elfogták a rendőrök, és bevitték az őrszobára. A fiú szája kicserepesedett, egy idősebb hadnagy kente be neki kenőccsel. Később adtak neki egy egész konzervet, sok kenyeret hozzá, és egy csajka kávéját, reggel pedig visszavitték az intézetbe, ahonnan megszökött... Az igazgató megfogta a fiú mellén a kabátot, és ráordított: A Szózatot!... A fiú remegő hangon rákezdett: „A nagy világon e kívül, nincsen számodra hely, áldjon vagy verjen sors keze: itt élned, halnod kell!...” Az igazgató megint ráordított: Megértetted, te bitang?... Aztán ütni kezdték a fiút. Sokáig viselte a kék foltokat, és büntetésből, hogy meg ne szokhessen, szoknyát kellett viselnie...

Bálint megriadva, a szemében félszeg megbocsájtással nézett a tanárra, aki – míg beszélt – furcsa módon éveket öregedett. A csontjai kifeszültek az arcából, de legszörnyűbbek a szemei voltak: mélyen behúzódtak a homloka alá és könnyeztek.

Bálint felugrott az asztaltól.

Egy pillanatig megállt, majd a székét feldöntve futásnak eredt – át a síneken, a síneket egymástól elválasztó dróthálós vasúti kerítésen, majd eltűnt a vágányok mögött, ahol az új állomásépület nyers betonfalai meredeztek. A haja lobogott utána, hosszú, kalimpáló lábaival minden mozdulatnál elzuhanni látszott, mint akinek nem sok esélye van ahhoz, amire vállalkozott.

Voltak, akik a nagy hőség miatt észre sem vették Bálintot, mások nem tulajdonítottak jelentőséget ennek a néhány pillanatnak. Csupán a peron hűvösében egy ingkabátos rendőrtizedes figyelt föl a rendellenes helyzetre, és többször egymásután türelmetlenül Bálint után sípolt.

A nevelőtanár a peronig ment Bálint után, de addig se valami nagy meggyőződéssel. Ott megállt, gondterhelten nézett át a síneken, s azon túl, ahol már a gyümölcsöskertek illatoztak.

A rendőr – aki a fiú különös viselkedése és a peron szélén ácsorgó, szomorúképzű férfi között összefüggést sejtett – odament hozzá, és udvariasan rátszelgett.

– Önhöz tartozik az a fiú, aki az előbb szabálytalankodott a síneken?

A tanár szórakozottan felpillantott.

– Hogyan?

A rendőr ismét szalutált.

– Az a szabálytalankodó fiú önhöz tartozik? – kérdezte, és abba az irányba intett, amerre Bálint furcsa ugrásaival eltűnt a szemük előtt.

– Igen.

A rendőr beidegzett mozdulattal az ingkabát zsebéhez nyúlt.

– Hagyja csak! – intette le szelíden a tanár. – Sietős volt a dolga, semmi több. Semmi se történt, ami magára tartozik ebből, tizedes elvtárs...

A rendőrré nézett, s még hozzátette:

– Igazán semmi...

Balaton

FALVAK KÖZÖS KENYÉREN

Néhány fejezettel ez előtt említettem már, hogy 1971 májusában meglátogattam Móricz Lászlót, a balatongyöröki termelőszövetkezet elnökét. Az olvasó talán még arra is emlékszik, hogy éppen takarították az elnök irodáját, így a murvával felszórt, vakítóan fehér udvaron, bíbor színű fotelokban ültünk. A történetet csak félig mondtam el. Javaslom, hogy menjünk vissza még egy órányi időre a termelőszövetkezet udvarára.

Ülünk a bíbor színű fotelokban és hunyorgunk. A poharunkban törkölypálinka hullámszik, az udvaron s a kerteken, mandulásokon túl pedig a Balaton. A víz ezüst lobbanásai bezuhannak az udvarra, áthatolnak rajtunk, s az épület oldalán fehéren felizzanak. Mögöttünk emberek állnak. Néhányan poharat tartanak a kézben, mások oldalra húzódva figyelik, hogy mi történik a bíbor fotelok körül. Nem történik semmi. Bámuljuk a májuszát, az udvart, a szomszédos parókia zöldellő fáit, s időnként egymást. Eszembe jut, amit az emberek meséltek: „A Móricz Lacin nem lehet kifogni... Előfordult, hogy a téésznek nem volt készpénze, de nem számított. A tagok megkapták a fizetésüket, mert Móricz a saját zsebéből kifizette a járandóságot. Háza gyűjt tiz esztendeje, de még nem kapott bele az építkezésbe. Ha bajba jut a téész, csak hazamegy a betétkönyvért, és fizet...” – Nézem az arcát. Borostás, fáradt... Nem mondhatnám, hogy kiöltözik a hivatal tiszteletére. Gumicsizmában van, keki nadrágban s ingben. Körülbelül velem egyidős, harmincöt-harminchét éves. Kicsit morózus, határozott, gyanakvó, töprengő... Mezőgazdasági technikumot végzett. Az Erdészethél dolgozott, aztán hazahívták a falujába. Hazatért. Van néhány találmánya, újítása. Most éppen a szőlőtelepítést forradalmasította... A szövetkezet paphegyi szőlőjében nem szálvas után rakják az oltványt, hanem valamilyen réselő, motoros bányász szerzőm nyomában. A munka így gyorsabb, csak a vasnyárs gyakran eltörik. Jönnek is az emberek egyre-másra, vasat és tanácsot kérni. Tisztelik. Csendben kivárják, amíg válaszol, megnyilatkozik.

Isszuk a törkölyt. Úgy tűnik, Móricz örül, hogy megkerestem. Én is örülök a találkozásnak, s annak, hogy ilyen tetterős, fiatal férfi áll a györöki termelőszövetkezet élén. A pillantásom közben a háztetőkre siklik. Nádttetők, cseréptetők, bádogtetők. Alattuk konyhák, szobák, verandák. Hirtelen eszembe jut egy régi vendégeskedés. Mikor is? Talán 1959-ben... M. Z.-ék verandáján ültünk. Az oszlopokra felfutott a csótánybab, s a piros virágfürtök az asztal fölé lógtak. Bort ittunk és beszélgettünk. Otthon voltak a fiatalok is, és éppen arról szöttek a szót, hogy a szőlőt el kellene adni, mert úgy hallani, hogy jön a téész, és akkor mindent elvesznek.

- Nem lesz itt téészcsé – ingatta a fejét M. néni.
- Mindenütt bevezetik a téészt – érveltek a fiatalok.
- Majd csak megsegít az isten – mondta M. néni.

Ez a „majd csak megsegít az isten” a beszélgetés állandó refrénje volt. Ahogy most tetőről-tetőre siklik a pillantásom, M. nénire gondolok. Bizony nem segítette meg az isten. De nem ám! Balatongyörökön is megszervezték a termelőszövetkezetet. M. nénivel nem törődött az isten. Bár... Ha jobban belegondolok, lehet hogy M. nénit mégiscsak megsegítette az isten... Mert ugye, ha az isten akar M. néninek segíteni, ezt csak egyféleképpen teheti. Úgy is segítheti, ha megalakul a téesz, s előfordulhat, hogy a téészen át jobban is tud segíteni, mint egyébként. Móricz Lacihoz fordulok:

– Mikor alakult meg itt a téesz?

Móricz a tűző napba sandít, aztán tűnődve, lassan elősorolja az adatokat:

– 1961. február 1-én alakult. A neve Balatongyöngye téesz lett. A földterületünk 886 katasztrális hold, ebből 205 szántó, 100 hold szőlő, a többi rét, legelő. Egy kőbányánk is van.

– Hány tagja van a szövetkezetnek?

– Nem sok... 108 tagunk van, de ebből csak 48 dolgozik, plusz még 10 családtag és 32 alkalmazott.

– A falu lakossága úgy tudom, több mint nyolcszáz...

– Több... De az őslakosság csak ötszáz fő, a többi nyugdíjas vagy szellemi foglalkozású.

– Mennyit keresnek nálatok az emberek?

– A Balatongyöngye téesz az utóbbi két évben fizetés szempontjából a készthelyi járásban első. Tíz órás munkanap átlagára nálunk 102 forint 50 fillér jut. Az emberek éves keresete kétszáz munkanap körül 18 ezer forintot tesz ki. A háztájit progresszíven, a ledolgozott munkanapok arányában osztjuk ki. A kötelező munkanapok száma a férfiaknak évente 150, a nőknek 100 nap. A kötelező munkanapokra 800 négyszögöl háztájit adunk, ennek fele szőlő, fele szántó. A háztáji földterület nagysága a kötelező munkanapokon felül ledolgozott, minden újabb hat nap után 100 négyszögöllel emelkedik. A felső határ 1600 négyszögöl.

– Adósságotok van?

– Hat év alatt tizezer forint állami támogatást vettünk igénybe. Lényegében állami támogatás nélkül dolgozunk. 1970-ben saját erőből több mint egymillió forintot ruháztunk be – mondja Móricz László, aztán lehajtja a maradék törkölyt. Én is így teszek.

Úgy gondolom M. nénit mégiscsak megsegítette az isten. A faluban egy rentábilis termelőszövetkezet gazdálkodik, s a közös munka arányában körülbelül akkora darab háztáji földet lehet visszakapni, amekkora M. néni egész szőlője volt. A Balaton környékén mindenütt az a gyakorlat, hogy akinek eredetileg is volt szőlője, az a saját szőlőjét kapja meg a háztájiba.

Olyan termelőszövetkezet természetesen nincs, ami mindenkinek, a falu minden lakójának tetszik. Ez Balatongyörökön is így van. Alig léptem ki a termelőszövetkezet udvaráról, máris megállított valaki:

– Hol járt?

– A termelőszövetkezetben – mondtam.

– Ezek aztán megérik a pénzüket... Zöldell a búza a földjükön, pedig még el sem vetették. Ehhez mit szól?

– Hogyan zöldellne?

– Úgy, hogy aratáskor kipergett nekik a szem, aztán ősszel meg bele-

szántották a földbe... Múltkor meg robbantanak a kőbányában, s tudja mi történt? Leröpült az egyik közeli háznak a teteje... – így.

Lehet, hogy beszántották a kipergett szemet, az is lehet, hogy leröpült valamelyik háznak a teteje, de mindez a gazdasági eredményeken nem változtat. A tények s a számok nem hazudnak. A Balatongyöngye termelőszövetkezetben egy tíz órás munkanapra átlagosan 102 forint és 50 filléres kereset esik. Ez jó kereset, s ott van ezen kívül még a háztáji is.

A győri vasútállomáson jó érzéssel, megnyugodva várakoztam a vonatra. Az abszurd, álomszerű kép – a termelőszövetkezet fehérkavicsos udvara, a bíbor színű plüssfotelok, a késéles tavaszi fény, s az emberi arcok, mozdulatok határozott egyértelműsége – elkísért utamon. Ma is őrzöm ezt a fényözönben úszó balatongyőri metszetet.

De mi a helyzet a szomszédos termelőszövetkezetekben? Tíz kilométerrel odább, vagy harminccal? Hogyan alakult az élet az északi part falvaiban?

1971 nyarán a balatonszepezdi Magyar Tenger termelőszövetkezetbe is ellátogattam. Pontosabban átsétáltam az erdőn, ami Szepezdet és Viriusztelepet elválasztja, és bekopogtam a gazdaság irodájába. Szepezdre ugyanis én már nem ellátogatok, hanem hazamegyek. A hegyoldalban van egy kis szőlőskertem, aprócska présházzal, ahol évente heteket, hónapokat töltök. A Balaton partján számomra Balatongyörök és Keszthely a múlt, Balatonszepezd és Füred a jelen. Ha kiállok a présház elé, végiglátok az egész hegyoldalon, számba vehetem a zártkertek sorát, a háztáji szőlőket, s a termelőszövetkezet kukoricását és szőlős tábláit is. Az útról beköszönnek az emberek, vetnek egy-egy pillantást a szőlőmre, aztán megnyugodva tovább ballagnak. Ki az erdőre, ki a pincesor felé, vagy a hegyen át Monoszlóra, Zánkára, Fürdőre. A termelőszövetkezet szőlészeti brigádvezetője, Szöllősi Gyula, jobbkéz felől a harmadik szomszédom. Naponta tízszer is látom, ahogy kis motorkerékpárján előbukkan a völgyből, s a rossz, vízmosásos úton a pincéje elé himbálózik. Köszönünk, biccentünk minden alkalommal. Hetenként, két hetenként megállunk az úton és váltunk néhány szót az időjárásról, a munkáról, a falusi élet örömeiről és keserveiről. Aztán megy mindenki a maga dolga után. Szöllősi egész nap az emberek után jár, hol itt bukkan fel, hol amott. Ellenőriz, utasításokat ad, mindenről tud, mindenütt ott van. Alsó szomszédom a termelőszövetkezet egyik legjobb szőlő munkása, Szalai Kálmán. Öreg, roskatag nádfödeles házban lakik. Még ma is petróleummal világít a családjának, pedig körülötte már minden házba bevezették a villanyt. De Szalai Kálmán nem sokat törődik a villannyal. A munkának, a hegyoldalnak él... A háztáji szőlője neki aztán tényleg háztáji, mert közvetlenül a háza mellett van. Pontosabban a termelőszövetkezet háza mellett, mert az épület valaha vincellér ház volt, s a nagy társadalmi átrendeződés után a közös gazdaság örökölte, Szalai Kálmánnal együtt. Ha akarok, ha nem, minden szót hallok a kertemben, ami a szomszédos présházak előtt elhangzik. A termelőszövetkezet minden örömét és baját is meghallottam, még mielőtt kíváncsi lettem volna egyre is. Ezek az örömek és ezek a bajok az elmúlt évek során a táj részévé váltak, életem természetes közegévé, mint ahogy a nádfödeles házak is a táj részei, s az emberek is, akik a házakban laknak. Ezeken a vízmosásos hegyi utakon mindig botladozik néhány vidám vagy haragos paraszt. Énekelnek vagy káromkodnak. Az énekük is szép, a káromkodásuk is. Jól illenek a tájba. A táj itt kinyílik. Szepezd a Balaton hosszának éppen a felére esik, így Keszthely felé is, Tihany felé is hatalmas, tengernyi vizet lát maga előtt az

ember. A falu fölé védő koszorúként magasodik a Fülöphegy két erős nyúl-ványa, az Öreghegy és a Bálinthegy. Ha a hegygerincen átkel valaki, tavakra bukkan. Előbb a Nyálas tó mocsaras partjára érkezik, aztán a Hegy tavat leli meg a Bálinthegy alatt. Ezek a sekély tavak a vaddisznók dagonyázó helyei. Beveszik magukat a sás és a káka közé és rőfögnek, nyögnek a gyönyörűségtől. Igazuk is van, szép dolog vaddisznónak lenni. A tavakon túl már a Káli medence kezdődik sok szép kukoricással, vetéssel, krumplifölddel. De maradunk az Öreghegy innenső oldalán. A szem akarva, akaratlanul a vízre téved, aztán átkel a kéklő messzeségen és a somogyi parton vizsgálódik. Szemes, Lelle és Boglár mögött esőre hajló tavaszi, nyári időben alacsony hegyeket lát az ember. A gyakorlatlan szem a parton sejtí ezeket a helyeket, de ez csak káprázat, illúzió. Ezek a hegynek látszó dombok a Balaton déli partjától húsz-harminc kilométerre emelkednek, s az északi lejtőikről éppen csak látszik a Balaton.

Balatonszepezd valaha halászfalu volt. A szélső házak s a víz között lapályos, kavicsos partszegély húzódott. A halászbokrok szabadon jártak-keltek a víz, s a parti házak között. 1910-ben aztán megépült az északi vas-pálya, s örökre elválasztotta a falut a Balatontól. Szepezd a vízre támaszkodott. A falu határa is sokkal kisebb volt, mint Zánkáé. Szepezd felett az erdős hegy-tető ma is Zánkához tartozik. A szepezdiek halásztak, a zánkaiak vadásztak, s a vadat és halat egymás között csereberélték. Úgy is mondhatnánk ma, hogy a két falu gazdaságilag kiegészítette egymást. A zánkai és szepezdi téesz ma is közös, s talán ebből született az a gondolat a járási tanácsnál, hogy a két falut közigazgatásilag is egyesíteni kellene, zánkai közös tanáccsal. Az egyesítés nem sikerült. A szepezdiek mindent megtettek az egyesítés ellen, s azt hiszem, igazuk volt. Szepezd ma egy nyaralóhely, s földrajzilag nem Zánkával, hanem Révfülöppel képez egységet. Zánkától szakadékos völgyek, terméketlen kötengerek és erdők választják el. Zánka bent van a hegyek között, Szepezd a vízparton. Révfülöppel viszont egybekapcsolták a vízvezetékét (ezért nincs a kánikulai nyári napokon Szepezden ivóvíz), egymásba torkollnak a parton és a hegyoldalban az útjaik, mi több, a két település a közbeeső, áthidaló Szepezdfürdő révén kezd egybeépülni. A mélyebb és fájóbb ok azonban az anyagi, gazdasági szférában keresendő. A jól működő szepezdi termelőszövetkezetnek nagy emberi és gazdasági megrázkódtatást okozott, amikor a lényegesen gyengébb, adósságokkal terhelt zánkai termelőszövetkezzel egyesítették. A szóbeszéd szerint nagyon sok termelőszövetkezeti földet kellett ahhoz Szepezden parcellázni, hogy ezeket az örökölt adósságokat a téesz kifizesse. S alighogy túlestek ezeken a költségeken, Zánkán megkezdődött az úttörőváros építése. A parasztok Szepezden is, Észak-Amerikában is, Spanyolországban is gyanakvó közgazdászok. S Szepezden ennek a gyanakvás-nak van bizonyos tapasztalati alapja. A falu minden felnőtt lakosa tudja, hogy a községfejlesztési alapot csak addig költhetik a saját falujukra, amíg nincsenek összekapcsolva egy nagyobb testvérrel, ahol több a gond. Zánkán most rengeteg a gond. Az üdülőhelyi gondokat egyébként sem Szepezden, sem Zánkán nincs kedve a helyi lakosoknak, parasztoknak finanszírozni. Egyik faluban sem ott akarnak az emberek köves utat, cementes járdákat, üzleteket építeni, ahol az az üdülőhelyi forgalomnak kedvezne. A hazai szegénység a vezetést azonban arra kényszeríti, hogy az idegenforgalmi üzlet érdekében a Veszprém és Somogy megyei öslakosság érdekeit másodlagosan kezelje. Ezt meg lehet csinálni, de a következményei minden faluban és min-

den városban jelentkeznek. Mivel nálunk szocialista demokrácia van, a falvak választott vezetői mindent megtesznek a saját falujuk, településük érdekében. A tanácselnökök, tanácsstagok és párttitkárok, továbbá a helyi Népfront szervezetek kiállnak az őslakosság érdekeiért. Bátor kiállításukkal gyakran zavarba hozzák a járást s a megyét is.

Szepezd őslakossága valaha halászokból, néhány önálló gazdából, nagyobb részt pedig cselédekből, napszámosokból, agrárproletárokból állt. Szepezd ugyanis Pallagy tábornok birtoka volt. A falu életében az első nagyobb átalakulást Viriusz Vince lesencei bérlő megjelenése okozta. Viriusz értett a szőlőhöz, s az ő irányításával kezdtek a faluban oltványokat előállítani. De a szőlőnél is jobban értett az idegenforgalmi üzlethez, ami abban az időben elég meglepő dolog volt. Nagyréttől Szepezdig az egész partsávot, s az erdős domboldalt Viriusz Vince parcelláztatta, s a viriusztelepi vasútállomást is ő alapította. Az állomás hosszú ideig feltételes megálló volt, majd néhány évvel ezelőtt megszűnt. A parti villasor azonban ma is őrzi Viriusz Vince nevét.

A termelőszövetkezet irodája valaha kastély lehetett, vagy úriház. Hatalmas okkersárga tömbje messzire látszik a hegyoldalban. Az épület és a környezete mostanában elég gondozatlannak tűnik. 1971 nyarán, napfényes, kánikulai délelőttön kopogtam be az irodára. Kertész József elnököt kerestem, akinek Szöllősi Gyulától már üzentem, hogy szeretném meglátogatni. Kertészt nem találtam, kint járt valahol a zánkai határban, így Zsoldos Zoltán, a termelőszövetkezet főagronómusa fogadott.

A tágas, hajdani úriszoba most úgy néz ki, mint egy kémiai laboratórium. A fiatal agrárszakember íróasztala mögött egy hatalmas vizsgálóasztal áll, tele lombikkal, pipettával, vegyszerekkel és a borászati vizsgálatokhoz szükséges eszközökkel. Zsoldos Zoltán a szűken vett agronómusi teendőkhöz kívül saját maga végzi a szükséges talajvizsgálatokat, s a borászati elemzéseket is.

Gondterhelten, de barátságosan fogadott. Minden kérdésemre készségesen, részletesen válaszolt. Mondatai nyersegek, szakszerűek voltak, a hajlékonyság, s a szépítő szándék hiányzott mondatfűzéséből. Amint megszólalt, azonnal a lényegre tért:

– A szepezdi termelőszövetkezet 1949-ben alakult. A zánkai termelőszövetkezet két évvel később, 1951-ben, majd 1956-ban feloszlott. A zánkaiak 1959-ben alakultak újra. 1965-ben a két termelőszövetkezet Magyar Tenger néven egyesült. A szepezdi termelőszövetkezetnek 600, a zánkainak 1000 holdja volt.

– Az egyesítés előtt mennyit ért Szepezden egy munkaegység, s mennyit Zánkán?

– Az egyesítés előtt Szepezden 60 forint, Zánkán pedig 35 forint volt egy munkaegység értéke. 1965-ben az egyesítés után 50 forintos munkaegységet fizettünk, 1970-ben már 60 forintot, 1971-ben pedig áttértünk a készpénzfizetésre. Most a bér kilencven százaléka teljesítménybér, s tíz százaléka órabér. A fizetett szabadság feltétele 250 tízórás munkanap ledolgozása. Ezért tizenkét nap szabadság jár, plusz az évek számának arányában egy-egy újabb nap.

– Mennyi háztáji földet kapnak a szövetkezet tagjai?

– A háztáji föld használatának feltétele a férfiaknál 185 tízórás, a nőknél 150 tízórás munkanap. Ezért kapnak 600 négyszögöl szőlőt, vagy 1000 négyszögöl szántót. Amelyik családban több dolgozó tag is van, ott kiegészítjük ezt a földterületet még 200 négyszögöl szőlővel, vagy 400 négyszögöl szántóval. Aki hozott be szőlőt a belépéskor, azt kapja vissza a háztájiba. Ez főleg Zán-

kán van így. Szepezden agrárproletárok laktak, nekik nem volt szőlőjük. Most saját gazdáik lettek, de az az igazság, hogy nem mindenki becsüli meg a háztájiban kapott szőlőt... Ezekről a háztáji szőlőkről még annyit érdemes tudni, hogy amelyik zártkertbe esik, és a tag hozta be, az örökölhető is. Amelyik szőlő nem behozott, az viszont megvásárolható – mondta Zsoldos Zoltán.

A számok jól jelzik, hogy Szepezden szigorúbb, fegyelmezettebb a termelészövetkezeti élet, mint Balatongyörökön. Györökön a háztáji föld feltétele a férfiaknál 150, a nőknél 100 munkanap, Szepezden viszont a férfiaknál 185, a nőknél 150 munkanap. Az is igaz viszont, hogy ezért a többletmunkáért Szepezden nagyobb darab háztájit adnak, hiszen a szőlőterület felső határa nem 400 négyszögöl, hanem 600, egy fő teljesítményére számolva. Mindez jelzi a szövetkezeti gazdálkodás demokratizmusát, hiszen egyik helyen sem előírt normák szerint gazdálkodnak és jutalmaznak, hanem a közgyűlés határozata szerint. Különbség persze a földterületből s a dolgozók létszámából is adódhat...

– Mennyi a dolgozó tagok száma Szepezden? – kérdeztem.

– A tagságunk összlétszáma 202 fő... Ebből nyugdíjas 76... Sok még az idős, beteges ember is... Az a helyzet, hogy az igazolt betegség ledolgozott munkanapnak számít, s ezekkel a napokkal el lehet érni a kötelező munkanapok számát, ami után a háztáji jár. Közben a tag a betegség ideje alatt táppénzt is kap.

– Hogy élnek itt az emberek, mennyit tudnak évente megkeresni?

– Ha a nyugdíjasokat is beleszámítjuk, az egy főre eső éves kereset nálunk 16 700 forint. De nagy a szóródás. Egy traktoros általában 36–40 ezer, a gépkocsivezető 40–50 ezer, az állatgondozó 35–40 ezer, a juhász 32 ezer, a gyalogmunkás 23–26 ezer forintot keres évente. Egy-egy egész család átlaga általában 90–100 ezer forint. S ehhez jön még a háztáji. Tavaly például 1200 hektoliter bort vásároltunk meg a tagoktól 1 600 000 forintért. A falu szociális helyzete a régebbi időkkel összehasonlíthatatlan. Jól élnek, vásárolnak...

– Tartozása van a termelészövetkezetnek?

– Van. 2 200 000 forint hosszúlejárátú kölcsönt vettünk fel a szőlőfeldolgozó és a borpárló építésére. Ez nem is mind hosszúlejárátú... Ebből 900 000 forint közleplejárátú kölcsön. Rövidlejárátú nincs. Évente tartalékoljuk a szükséges összeget.

– És mennyi a szövetkezet saját vagyona?

– 17 millió forint álló- és forgóeszközben, de ez a szám a föld értékét nem tartalmazza. Pontosabban csak annyit, amennyit már megvásároltunk. Most a közvetlenül a falu belterületéhez csatolható földeket felparcelláztuk. Ötvenkét parcellát vágtunk ki, négyszögölét 250 forintért adjuk. Ebből a borfeldolgozóra felvett hitelt akarjuk visszafizetni.

– Hogyan gazdálkodnak, mi hozza a jövedelmet?

– Ami a szőlőből származik, az stabil. 117 katasztrális hold a termő szőlőnk, 40 hold a fiatal telepítés. 1975-ig négy lépcsőben még 50 hold szőlőt akarnunk telepíteni. Magasművelésű korszerű fajtákat: Irsai Olivér, Sauvignon, Traminer... A kőbányánk évente 600 ezer forintos bruttó bevételt hoz, a murvabányánk 300 ezer forintot. Ezeknek körülbelül a fele tekinthető tiszta bevételnek. A homokbányánk tisztán hoz 50 ezer forintot, az építőbrigádunk tisztán 100 ezer forintot, a fuvarozó részlegünk három teherkocsival, fogatokkal tisztán 250 ezer forintot, de ha a munkagépek jövedelmét is ideszámítjuk, akkor a fuvarozó részleg évente 435 ezer forint tiszta jövedelmet hoz. Van még

23 hold zöldségesünk, hajtató-házakkal, alagutas fűtéssel, ötszáz négyzetméter hollandi ágyással. Ez a részleg minimális nyereséggel dolgozik. Tavaly 530 ezer forint volt a bruttó bevételünk, de csaknem ennyi volt a ráfizetésünk is ... Talán 60 ezer forint ha maradt rajt tisztán ...

– Ez alig érthető ... Itt a Balaton mellett kell a zöldség és a gyümölcs. Piac is van ...

– A nyereség elmaradásának az oka az, hogy a felvásárlási árak alacsonyak. Tőlünk 60 fillérért vették át a káposztát és 2 forintért adták az üzletekben. Most 2 forintért veszik a korai káposztát és 4 forintért adják az üzletekben ... Most 12 holdat elveszünk a kertészetből és szőlőt telepítünk oda is.

– Gyümölcs?

– Hetven holdas gyümölcsösünk van, őszibarack az egész. Ez sem rentábilis. Olyan alacsonyak a felvásárlási árak, hogy képtelenek vagyunk belőle kijönni. Tőlünk az őszibarack kilóját 1 forint húszért, esetleg 2 forintért veszik át. Így nincs értelme a munkának.

– És a többi föld ...?

– Hatszáz hold szántó ... Négy aranykorona értékű földek, ahol a gabonafélék átlagtermése 4–7 mázsa. Rozsot, zabot, búzát termelünk. Ez is ráfizetéses. De csinálnunk kell, mert parlagon nem hagyhatjuk ezeket a földeket sem. Közben takarmánnyal próbálkozunk, mert 180–200 szarvasmarhát és 400–600 juhot tartunk állandóan. Bárányokat is hizlalunk. A szarvasmarha-állományunkból 50 darab a tehén, a többi növendék és hizó. Jelenleg úgy vásároljuk a takarmányt ... A tejgazdaságunk is ráfizetéses, de kell a szőlőhöz a trágya ... Van még ezenkívül 300 hold erdők Zánka és Szepezd határában, van hozzá egy erdészünk Antal János személyében. Hát ez az erdő csak arra jó, hogy a tagok igényét kielégítse.

– Gondok vannak ...?

– Sok gondunk van ... Itt van mindjárt a gépesítési gond. Szovjet típusú traktorokat nem lehet kapni, pedig nekünk ide a hegyoldalba erős traktorok kellenének. Az AGROKER szóba sem áll velünk, alkatrész nincs, s ha van, drága. Egy teherautógumi idáig 1480 forint volt, most nemrég 2514 forintra emelkedett az ára. Anélkül, hogy jobb lenne, vagy másforma lenne ... A növényvédőgéphez egy szelep 200 forintba kerül ... És a növényvédőszerek ... Ahányszor megjelenik a piacon egy újabb típus, az mindig drágább, mint az előző ugyanolyan rendeltetésű és hatású szer. Az árakkal nem lehet lépést tartani. A felvásárlási árak közben csökkennek. 295 forint a búza felvásárlási ára, s a 30 forintos adókedvezmény megszűnt ... Mindenütt óriási az árrés, nem tudom, ki teszi el ... És nagyok az adók ... Bormérésnél 29 százalék az adó. Ez minket is, és a nyaralóközönséget is érinti. Nekünk hét bormérésünk van. Most 28–30 forintért adjuk a bor literjét. Olcsóbban is tudnánk adni, ha nem lenne ilyen magas az adója. De ha a saját járművünk viszi a saját borunkat a pincétől a kimérés helyére, a jármű is külön adóra köteles. Ha a saját járművünk bort szállít, az összfuvar Költség 12 százaléka adó.

– Úgy látom, azért bírja a szövetkezet a tempót, s az emberek megtalálják a számításukat.

– Megy azért a munka ... Nálunk most már iparszerű termelés folyik ... A tagok jól érzik magukat. Minden héten egy szabad szombat jár nekik ... Ilyenkor dolgoznak a háztájiban ... Menjen be egy házba ... Mindenütt gépesített háztartásokat talál – mondta Zsoldos Zoltán, a Magyar Tenger Mezőgazdasági Termelőszövetkezet főagronómusa.

Mielőtt benyitnék valamelyik szepezdi házba, közbevetőleg elmondanék néhány dolgot, felsorolnék néhány országos adatot. Igaza van-e Zsoldos Zoltánnak? Nehezebb ma a termelőszövetkezetekben gazdálkodni, mint öt-tíz évvel ezelőtt? Mindjárt leszögezhetem, hogy igen, igaza van. A jövedelmező mezőgazdasági termelés, jól tudjuk, alacsony felvásárlási árak mellett is megvalósítható, de csak akkor, ha a termelés szerkezete valóban korszerű, s a gépesítés magas fokán áll. Nálunk erről egyelőre még nem beszélhetünk. Ezt az is bizonyítja, hogy 1971-ben a lakosságunknak még mindig 23,1 százaléka a mezőgazdaságban dolgozik, míg a korszerű gazdálkodásáról híres Dánia lakosságának csak 18, az Egyesült Államokénak 6, Angliáénak pedig csupán 4 százaléka. Magyarországon a mezőgazdasági termelőszövetkezetek 1967-ben 44,1; 1970-ben pedig 59,3 milliárd forint halmozott mezőgazdasági értéket állítottak elő, saját jövedelmük mégsem nőtt ennek arányában. Ennek az a magyarázata, hogy időközben a termelési költségek is emelkedtek. 1967-ben még 1000 forint termelési érték előállításához 850 forint ráfordításra volt szükség, míg 1970-ben már 951 forintra. A költségek három év alatt 37,5 milliárd forintról 56,4 milliárd forintra emelkedtek. A termelési költségek emelkedésének csak az egyik oka az ipari árak emelkedése, a másik ok a szövetkezeteket terhelő állami elvonások növekedése. 1967-ben az összes magyarországi termelőszövetkezettől csak 2 milliárd 416 milliót vontak el, 1971-ben viszont már 6 milliárd 22 millió forintot. Mindez egy gazdasági korszak végét, s egy új megjelenését jelzi. A magyar népgazdaság az alakuló, politikai és gazdasági nehézségekkel küzdő termelőszövetkezeteket másfél évtizeden át kölcsönökkel, hatalmas összegű segélyekkel támogatta. A türelmi idő végetért. Tíz-tizenöt év alatt, ahol az emberek igazán akarták, megerősödött a termelőszövetkezet. Ahol az értelem és a jóakarát szövetkezett, ott ennyi idő alatt kiválasztódtak a vezetésre alkalmas emberek, s a szövetkezeti demokrácia megfelelő helyre emelte őket. Gazdasági szakembereket, mérnököket, agrónómusokat taníttatni is lehetett ennyi idő alatt, nemhogy alkalmazni, felfogadni. Elérkeztek az önállóság évtizedei. Ahol van erő, jóindulat és tehetség, meg lehet kezdeni a bizonyítást. Ez persze nem lesz könnyű, hiszen a magyar népgazdaság nyitott, s az árszínvonalat a világpiaci árak alakulása is befolyásolja.

S most térjünk vissza a faluba. Az elmúlt évek során sok szepezdi házban megfordultam. Jártam olyan házakban, ahol minden gépesítve volt, s olyanokban is, ahová még a villanyt sem vezették be. A villany és a vízvezeték a legnagyobb falusi áldás. Ehhez hasonlatos még a bútángáz palackok s a motorke-rekpárok megjelenése és elterjedése is. A falu lakossága ma sokrétű. A falvakban ma is élnek szegény emberek, olyanok, akik a felszabadulást nincstelenül érték meg, s az elmúlt huszonhét évben sem szereztek semmit. Sem házat, sem kertet, sem hasznos konyhai gépeket. Ezek az emberek általában öregek, bete-gesek, ügyetlenek, igénytelenek és szerencsétlenek. A falu lakosságának a na-gyobbik fele, talán a háromnegyed része nem ilyen. A törekvő parasztemberek, s a mezőgazdasági bér munkások, agrárproletárok mind vitték valamire, ha tö-rekedtek is valami jobbra, többre. Szepezden is sok az új ház, mint szerte Ma-gyarországon. Aki nem épített újat, az a régit kibővítette, korszerűsítette. A fa-lu parti részén minden házban van víz, villany, sok helyen fürdőszoba és víz-öblítéses vécé is. A termelőszövetkezeti gépészek, traktorosok, iparosok, s per-sze a közeli ipartelepekre járó szakmunkások is korszerűen felszerelték már a konyhájukat, lakásukat. A televízió elterjedése, s a bútángáz palack haszná-lata általános. A bútángáz palack már a hegyoldalban a régi vincellérházak-

ban is megjelent, s a fiatal asszonyok nem győzik az általa szerzett kényelmet dicsérni. Kéthetenként, havonta a bolt előtt cserélik a palackokat. Mindenki tudja, hogy mikor érkezik a teherautó. Ilyenkor a kiürült palackokat biciklire, kétkerekű kocsira rakják, s a hegyoldalból vagy Fürdőről elindulnak a falu közepe felé.

Az életstílus átalakulásának egyik legszembetűnőbb jele a motorkerékpár. A motorkerékpár ezekben a kis Balaton-parti falvakban a megváltozott idők jelképe. Nem azért ünneplem ezt a pöfögő, kellemetlen hangot adó szerkezetet, mert a parasztnak annyi pénze van, hogy meg tudják venni. Ennek lehet örülni, de ez még nem utal a megváltozott életritmusra. Azért dicsérem ezt a kétkerekű jószágot, mert a parasztnak felfedezték a hasznosságát, praktikus használhatóságát. Nélküle a szétszórt termelészövetkezeti táblákon a munkaszervezés szinte megoldhatatlan lenne. Az agronómusok, brigádvezetők egész nap motoron ülnek, s járnak a hegyoldalakat, a sok rossz, keskeny utat a szövetkezeti földek és az iroda között. A tagok közül nagyon sokan motorral járnak dolgozni, délben motorral szaladnak haza ebédezni, s motorral ugranak be a szomszédos Révfülöpre vagy Füredre bevásárolni. Ezek a kis mokány motorok – kezdve a legkisebbek közé tartozó Simsonokkal s folytatva a sort a régi magyar Csepelekkel, Danuviákkal, s befejezve az új Jáwákkal, MZ-kkel – nagyszerűen bírják a hegyi utakat. Ezekkel a kis motorokkal a mai parasztember a legkeskenyebb szolgalmi utakon, gyalogjárókon is elmegy, de átvágódik a vízmosásokon, s szükség esetén a szántásokon is. Ami Szepezden feltűnő: nemcsak férfiak motoroznak, hanem az asszonyok közül is néhányan. Én a kertem előtt szinte hetente látok egy fiatalasszonyt, amint egy Simson Schwalbe nyergében nekirugaszkodik a hegyoldalnak, majd estefelé leereszkedik a vízmosásos lejtőn. Ez az asszonyka ráadásul mindig terével, s másodmagával motorozik. A Simson motor borításán ül a kislánya, a csomagtartóra kötözve pedig zöldség vagy répalevél himbálózik. Mondhatom olyan ügyesen ereszkedik le a meredek hegyi utakon, hogy bátran benevezhetne motocross versenyzőnek. – A sok motorkerékpár a mai faluban a lovakat helyettesíti. A motorkerékpár éppen olyan keskeny úton, ösvényen is tud közlekedni, mint a ló. Minden hajdani lovas helyére egy motoros lépett. S ráadásul a motor tartása, ápolása egyszerűbb, mint a lóé. A lovat akkor is etetni, gondozni kellett, ha nem közlekedtek vele. A motort csak akkor kell etetni, ha használják.

Ma a Balaton-parti falvak lakossága éppen úgy differenciálódik, mint a múltban. Csak a differenciálódás alapja nem a földtulajdon nagysága, hanem a képzettség, a szakma, a beosztás, továbbá a lakóház, a szőlő és a pince nagysága és milyensége. Azt gondolná az ember, hogy ilyen alapon nem jöhet létre jelentős rangbeli, vagyonbeli differenciálódás... Bizony, létrejöhet. Nagy a különbség a között a parasztcsalád között, amelyik a háztájiban termelt bort minden évben eladja, s a között, amelyik megissza. Ez éves szinten már eleve tíz-tizenötezer forintos keresetkülönbséget jelent. Aki gonddozza, jó karban tartja a szőlőjét, ott még nagyobb a különbség, ennek a számnak a duplája is lehet. Ahol új házat építettek, vagy a régit kibővítették, mód nyílik nyaranta a szobák kiadására... Ez családonként újabb tíz-húszezer forintos jövedelmkülönbséget jelent. Aki persze nem tartja rendben a házat, nem vezette be a vizet, az nem tudja kiadni a nyaralóknak a szobáit. Nagy szintkülönbségek adódnak a termelészövetkezeti gépmunkások, traktorosok, sofőrök és a gyalogmunkások között is. Ez a különbség nemcsak anyagiakban mutatkozik meg, hanem magatartásban, a szellem élénkségében, könyvolvasásban, általános szakmai

vagy akár politikai érdeklődésben is. Nagy a különbség azok között a paraszt családok között, amelyek teljesen a föld mellett maradtak, tehát a család minden tagja a termelészövetkezetben dolgozik, s azok között, ahonnan egyik-másik gyerek eljár Füredre vagy Veszprémbe dolgozni, s kisvárosi iparos lett, szerelő, sofőr vagy kőműves. Szellemi szintben s rangban még nagyobb a falu által is elismert különbség akkor, ha a család a gyerekeit nem szerelőnek, hanem mondjuk mérnöknek, vagy tanárnak taníttatta. Sok ilyen család van ma Balatonszepezden. A szülők érezhetően büszkék gyermekeikre, s azok szellemi rangjából legalább a hétvégeken, s a nagy családi ünnepeken részt kérnek. Dicselkednek a gyermekeikkel, azok beosztásával és sok esetben olyan sapkát kezdenek hordani, mint értelmiségi fiúk, s arra is van példa, hogy a könyvekhez, a kultúrához is a taníttatott gyermekeiken át találhatnak el.

A falusi hierarchia elemzése során a falu politikai, állami és gazdasági vezetőiről is kell még beszélnem, azokról, akik a mai faluban a hatalom birtokosai. Az első, ami Balaton-parti barangolásaim során megragadta a figyelmemet, az ennek a hatalomnak a vitathatatlansága, véglegessége, vasbeton erőssége volt. Korábban, 1956 előtt a Balaton parti falvakban is egymást váltogatták a tanácselnökök és titkárok. Sokuk alkalmatlan volt a vezetésre, csak a pillanatnyi politikai konjunktúra emelte őket a felszínre, s hamar eltűntek, alámerültek. Ezek az emberek nem minden esetben képviselték teljes felelősséggel a falu és az egész nép érdekeit. A nép tudta róluk, hogy bizonytalan emberek, s a hátuk mögött nagyon sok gúnyos, lekicsinylő megjegyzés hangzott el. Most nem Balatonszepezdről beszélek, hiszen Szepezd régi vezetői közül egyetlenegy embert sem ismertem. Általában beszélek a Balaton-környék vezetési viszonyairól. – Az utóbbi években a falusi vezetőkről lekicsinyló véleményt nem hallottam. Arra volt eset, hogy a háta mögött szidták valamelyik tanácselnököt, vagy téceszelnököt, de arra nem, hogy gúnyos megjegyzések kíséretében citálják a mondatait. A szakértelmüket, politikai illetékességüket ma senki sem vitatja. A falusi vezetők nagy többsége az ellenforradalom után, a konszolidáció időszakában került jelenlegi beosztásába. A beosztásukat csak a rátermettek tudták megtartani, mivel az állami és közigazgatási feladatok az utóbbi évtizedben a legnagyobb szakértelmet kívánták meg minden egyes falusi vezetőtől. A Balaton-parti falvakban ma a hatalom a választott tanácsstagok, a termelészövetkezet vezetői, valamint a társadalmi szervek vezetőinek a kezében van. Leszűkítve a hatalom letéteményese ma a tanácselnök, a termelészövetkezet elnöke, főagronómusa és egyik-másik brigádvezetője, továbbá a falusi párt-szervezet titkára, s a Népfront helyi elnöke. Az igazsághoz hozzátartozik, hogy a funkciók sokszor fedik egymást. Ugyanazok üléseznek a falusi tanácsban, mint a pártszervezetben és fordítva. Balatonszepezden például a téesz és a tanács vezetői képezik a pártszervezet gerincét, ráadásul a helyi tanító egyben a szepezdi tanács elnöke is. Balatongyörökön is hasonló a helyzet, a pártszervezet vezetőségébe a falu és a szövetkezet vezetői kerültek be. – Balatonszepezden hosszú évekig Szöllősi Gyula volt a pártszervezet titkára, s egyben a téesz brigádvezetője is. Jelenleg szőlészeti brigádvezető és pártvezetőségi tag, s egyben munkásőr is.

Szöllősi Gyulának nagy a tekintélye. Embert én még nem láttam vele vitatkozni, s azt sem hallottam, hogy a háta mögött bárki is megjegyzéseket tett volna rá. De azt látom, hogy időnként összeverődnek az emberek a kertem sarkánál és Szöllősi Gyulával beszélgetnek. Néha én is csatlakozom ezekhez a beszélgetésekhez. Legutóbb a fagyosszentek idején álltunk a kert végében, s azt

latolgattuk, hogy elfagy-e a szőlő, vagy nem? De csak részben. A fő téma a horgászat volt. Szöllősi Gyula nagy horgász, Varga Jóska is, én is . . . Voltak ott persze mások is, akik horgásznak, vagy „halásznak” rendszeresen, de név szerint nem ismerem a fél hegyközséget. De most nem a halakról van szó, hanem a stílusról, a vezetők és a beosztottak egymáshoz való viszonyáról. Szöllősi mindenkit tegez, s Szöllősit is mindenki tegezi. Nagyokat röhögnek a társaságában, jól érzik magukat . . . De a tiszteletet röhögés közben is megadják . . . Nem hinném, hogy Szöllősinék ekkora személyi varázsa van. Azt hiszem inkább, hogy szilárd ember, a hatalom következetes megszemélyesítője, mai falusi vezető. S manapság a gazdasági vezetőkön sok múlik. A szepezdi téesz legnagyobb jövedelmét a szőlő hozza. Az éves kereset alakulása nagyrészt Szöllősi Gyula keménységétől, intézkedéseitől függ. Szöllősi Gyula mindezekén túl köztisztviselőként álló szőlősgazda is. A falu közepén, a háza mellett nagy belsőség birtokosa. Valaha, amíg az őszibarack kelendő cikk volt, barackfák díszlettek ebben a kertben. Amikor a baracknak leáldozott, Szöllősi minden érzélgőség nélkül kivágta a fákat, s a helyükre szőlőt telepített, méghozzá kordonos, széles művelésű korszerű szőlőt. Legendák járnak a faluban szájról szájra, hogy Szöllősinék mennyi szőlője, bora termett. Ért hozzá, vitathatatlan. S közben a gyermekeit mind taníttatja . . .

És a Zsoldos család? Három Zsoldost ismerek Balatonszepezden, egy Zsoldos János nevű sofőrt, aki bizonyára távoli, oldalági rokona Zsoldos Jenőnek, aki hosszú évekig a falu tanácselnöke volt. Zsoldos Jenő ma már nyugdíjas. Alulról, a falusi nincstelenek közül indult el hajdan, s felküzdötte magát a vidéki értelmiség soraiba. Tanult, s tanító lett. A Balaton-felvidék falvaiban évtizedekig tanította az apró emberkéket a betűvetésre, számolásra, hazánk történelmére. Áldozatos munkája nem maradt észrevétlen. Amikor közösségi érzelmű, vezetésre alkalmas emberekre volt szükség, a falu élére állították. Sokat tett a faluért, munkásságának sok nyomát érzi Balatonszepezd. Zsoldos Jenő taníttatta a gyermekeit, ma az ő fia, Zsoldos Zoltán a helyi termelőszövetkezet főagronómusa.

Valaha, faluhelyen sokat suttogtak változásokról . . . Ma ilyen értelmű suttogás nincs. A konszolidáció óta a falusi vezetés hónapról hónapra, évről évre erősebb lesz. S a hatalom képviselői sok esetben színes, közismert személyiségekké nőnek fel.

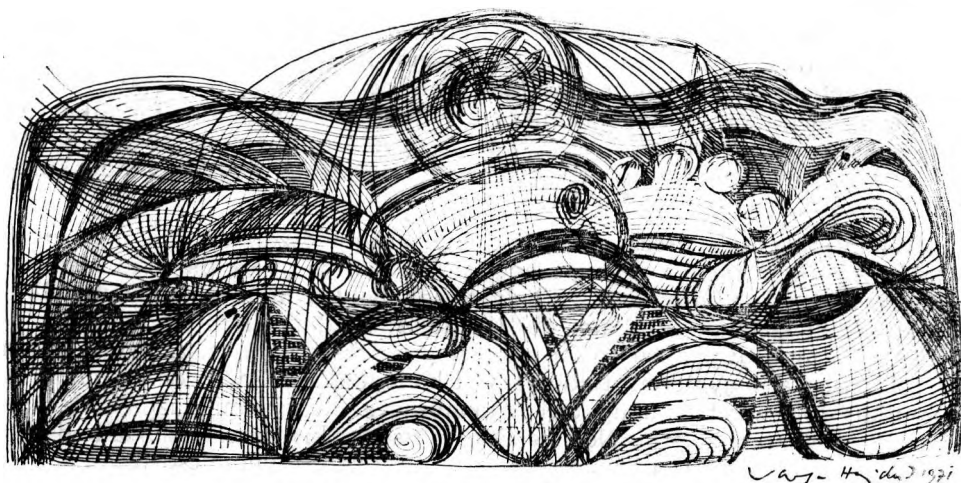
Végül néhány gondolatot a háztáji földek gazdasági és politikai jelentőségéről is szeretnék elmondani. Meggyőződésem, hogy a magyarországi termelőszövetkezeti mozgalomban a fordulatot, a bőkezű, igazságos háztáji-föld politika hozta meg. Az a pillanat, amikor a vezetés a szocializmus fanatikus módóinak egzakta javaslatait összevetette az egyszerű, hús-vér emberek álmaival. Az a pillanat, amikor a „ne legyen neki” helyett, a „legyen mindenkinek valamije” elv kezdett érvényesülni.

Gondoljunk csak vissza a Tanácsköztársaság időszakára. Ma már hibás politikai lépésként tartjuk számon, hogy a forradalom győzelme után nem következett azonnali földosztás . . . Ehelyett sok helyen minden átmenet nélkül termelőszövetkezeteket és állami gazdaságokat kezdtek alakítani, s nem elégitették ki a magyar paraszt sok évszázados földéhségét. A felszabadulás után ez a földéhség a nagyméretű földosztással kielégült. Kielégült, de az emberek romantikus földszeretete máig tart. Manapság a nagyüzemi gazdálkodás elsőbbségét senki sem vitatja. Nem is akar ma senki kisparaszti gazdálkodásba kezdeni . . . Az emberek ma már csak egy kis kertre, gyümölcsösre vágnak,

ahol a hétvégeken el lehet szöszmötölni, el lehet üldögelni a diófa alatt, vagy a pincegádorban, s poharazgatni a szomszédokkal. Erre a kis zöld szigetre ráadásul nemcsak a falusi paraszt vágyik, hanem az ipari munkás és a mérnök is. Valójában egy életstílusról van szó... Évszázadokon át nézték a nincstelen agrárproletárok, cselédek, napszámosok, hogy a módosabb parasztok vasárnap délutánonként hogyan tarisznáznak fel, s indulnak el a pincéjük felé. – Meggyőződése, hogy amikor a nincstelen szepezdi földmunkások a téesztől, munkájuk után és annak arányában kaptak egy darabka szőlőt művelésre, használatra, nagy történelmi igazságtevés történt. De a háztáji szőlők, pincék kiadása, visszaadása a középparasztok esetében is igazságos. Mód nyílt arra, hogy folytassák sok évszázados életformájukat, kövessék apáik, nagyapáik szokásait. A földből, ma már ők is megelégszenek annyival, ami éppen a pince körül elfér. S az igazság másik oldaláról se feledkezzünk el... Amikor a falusi paraszt belépett a termelőszövetkezetbe, gyakorlatilag átadta a közösségnek a termelőeszközeit. Nem maradt sem lova, sem kocsija, sem szőlője. Ebben az átmeneti időszakban mások viszont, akiknek nem a földművelés volt a főfoglalkozásuk, hanem mondjuk orvosok voltak, vagy írók, operaénekesek, tanárok, mérnökök, megtarthatták a szőlőjüket. Pedig náluk a föld nem is termelőeszköz volt, hanem passzió... Nagyon furcsának tartottam akkoriban, hogy egy parasztnak pontosan azért nem lehet a saját tulajdonában külön szőlője, mert a foglalkozása a földművelés. Mindez az új háztáji földpolitikával igazságosan megoldódott.

A háztáji földek, s a kiskertek népgazdasági jelentőségét sem szabad elhanyagolni. A termelőszövetkezeti parasztság jövedelmének tekintélyes része származik a háztájiból. A háztáji földeken kívül hazánkban több mint másfél millió embernek van kisebb-nagyobb földtulajdona, kertje. Így a zöldségfélék 11, s a szőlő 30 százaléka terem országosan a háztáji és a házi kiskertekben. 1970-ben az AFÉSZ-en keresztül 70 ezer kerttulajdonos 400 millió forint értékű árut értékesített, ugyanakkor a kiskertművelők 300 millió forint értékű gyümölcsöt, zöldséget maguk fogyasztottak el.

A magyar termelőszövetkezeti mozgalom jó úton halad. A parasztok általában elégedettek, nyugodtak. Adni bölcs dolog, adni jó politika.

Serkentő

*Arvalányhaját serkentő Bojtár-Isten,
bóbitázd bárányaink
virrasztó homlokán a gyapjat.
Adj az ifjakhoz suttogó rétnék,
öregekre boruló erdőnek
gyökeret köszöntő,
magot-ünneplő nyugalmat.
Legel Kos-király bokrokat pengető népe.
Szarván, meg mellén vadvirág
kolomppal-vigyázó szegénynek.
Valaki mozgatja a menny tejszínű vödrét,
bolyongót faggat az ének.*

*Jönnek a subás,
nagybotú halottak;
kendők, meg bakancsok
vándorló fénye
lebegő csipkét,
homályvert szirmot
lobbant a hajnal hajló törzsére,
bomló levelére.*

*Gyászol a dal,
a nádsípon billegő.
Arannyal-hímzett kötény a mező;
fekete tónak fekete habját,
csavargó sirályok
sodródva aratják.*

*Hasadó fátylon
hasadó ágak;
jégölű menyasszony
beteg gidának
fehér koporsó.
Fészkelj a földre,
borulj az ágra:
lombokat-termő,
bimbókat-oldó.*

*Legel Kos-király
bokrokat pengető népe.
Szarván, meg mellén vadvirág
kolomppal-vigyázó szegénynek.
Arvalányhaját serkentő Bojtár-Isten,
gyapjat virrasztó legénynek
bóbitázd gyökerre-hajló homlokát;
ne törje fagy,*

*ne nyesse nád,
ha jönnek a subás,
nagybotú halottak,
ha kendők, meg bakancsok
vándorló fénye
lebegő csipkét,
homályvert szirmot
lobbant a hajnal hajló törzsére,
bomló levelére.*

AJÁNLÁS

*Hasadó fátylon
hasadó ágak;
kőbezárt apáknak
homlokán
fűszagú csillag.
Csillagok mennyei
virágból isznak.*

*Hasadó fátylon
hasadó ágak;
veletek üzent
a Bojtár-Isten,
veletek üzenek
süllyedő apámnak.*

Öregek éneke

*Vermeid, ha beszakadnak,
ne panaszkodj néma talnak.
Kaszát készíts. Lovat patkolj.
Ajtót nyiss a sugaraknak.*

*Fehér balta, aranytejsze,
álmodnak a rengetegbe.
Öregember tölgymakkon hál,
kalapjába költ az este.*

Két mese

DÖMDÖ DÖMDÖ DÖMDÖDÖM

Mikkamakka nagy rikoltozásra ébredt. Majd beszakadt a dobhártyája. Nem csoda, mert éppen az ő fülébe rikoltoztak. Hárman is. Nevezetesen Bruckner Szigfrid, a kiérdemesült oroszán, Aromo, a fékezhetetlen agyvelejű nyúl és Vacskamati.

– Te meg Maminti lesztek a döntőbírók – üvöltötte éppen Bruckner Szigfrid.

Mikkamakka először is befogta a fülét.

– Miféle döntőbíró? – kérdezte akkor.

De nem vette le a kezét a füléről, mert amazok hárman egyszerre kezdtek kiabálni. Sőt, odajött Nagy Zoárd is, a lépkedő fenyőfa, s nem sokkal később Ló Szerafin, a kék paripa. Mostmár öten üvöltöztek.

– Entőlem megszakadhattok az ordibálásban – mondta Mikkamakka –, addig úgysem veszem le a kezem a fülemlről, amíg nem kezdtek csendesesen és egyenként beszélni.

Aromót választották szószólónak, Mikkamakka levette a füléről a kezét.

– Arról van szó, kérlekszépen, hogy Bruckner Szigfrid azt állítja, ő itt a legnagyobb költő – kezdte Aromo –, és bármelyikünknel szebb verset tud kitalálni. Egyszóval henceg...

– Még hogy én hencegek! Igenis...

Mikkamakka újra befogta a fülét.

Mindenki Bruckner Szigfridnek támadt.

– Hadd mondja végig Aromo.

Az oroszán elhallgatott.

– Elhatároztuk hát – folytatta Aromo –, hogy költői versenyt rendezünk. Mindenki költ egy verset és a végén te meg Maminti a kicsi, zöld tündér eldöntitek, hogy melyik kapja az első díjat.

– Természetesen az én versem – mondta magabiztosan Bruckner Szigfrid, de megint lehurrogta.

– Jól van – mondta Mikkamakka –, ezen ne múljon.

Fölült a tisztás szélén egy emelvényre Maminti mellé.

– Ki akar versenyezni? – kérdezte.

Mindenki fölemelte a kezét, még Szörnyeteg Lajos, a legjobb szívű beheimót és Dömdödöm is. Valamennyien papírt, ceruzát ragadtak és vadul neki-láttak. Csak úgy sistergett a sok ceruza.

Legelsőnek Szörnyeteg Lajos készült el a verssel. Föl is állt, hogy elszavalja.

*A multkor Mikkamakkával
Fát vágni mentünk az erdőre,
De olyan szerencsétlenül dőlt
A ta, hogy Dömdödöm alászorult.*

Huhú, fiufüty, lengettek, rengettek, füttyörésztek, fityerésztek a többiek.
– Ez nem vers, kikérem magamnak – dühöngött Bruckner Szigfrid.
– Hallod, Mikkamakka, azt mondja, nem vers – méltatlankodott Szörnyeteg Lajos.

Mikkamakka ráncolta a homlokát.

– Hát bizony – mondta aztán –, kedves Lajos, ez tényleg nem vers.

– Miért – lobogtatta a papírját Szörnyeteg Lajos –, amikor a sorok szépen egymás alá vannak írva és minden sor nagybetűvel kezdődik. Akkor miért nem vers?

Mikkamakka elgondolkozott, vakarta a feje búbját. Valami okosat akart kisűtni. Ki is sütött, mert amikor Szörnyeteg Lajos harmadszor kérdezte, hogy miért nem vers, rávágta:

– Csak!

És lássuk be, igaza volt.

Rögtön színre is lépett a második versenyző. Maga Bruckner Szigfrid. Pózba vágta magát, az égre emelte tekintetét és nekikezdett:

*Hej, mi a kő, tyukanyó, kend
A szobában lakik itt bent.*

– Allj – mondta Mikkamakka –, ezt nem te írtad.

– Hát kicsoda – háborgott Bruckner Szigfrid –, ki az ördög írta volna, itt van, nézd meg a papírt, nem az én írásom ez!?

– Jó, jó – vágott közbe Mikkamakka –, de ezt már régen megírta Petőfi Sándor. Mi meg abban állapodtunk meg, ha jól emlékszem, hogy mindenki a saját versét adja elő.

– Úgy van! – helyeseltek a többiek.

– Ki az a Petőfi Sándor? – kiabált Bruckner Szigfrid. – Sohase hallottam a nevét.

– Elég szégyen – mondta Maminti –, de a verset akkor is ő írta. Légy szíves saját költeményt előadni.

– Na jó – mondta Bruckner Szigfrid. Tudok én mást is. Idesüssetek. Póz, arc az ég felé. Nekikezdett.

*Hej, kend, tyukanyó, mi a kő,
Itt bent lakik a szobában.*

– Hohó – hadonászott – Aromo –, ugyanazt mondod kitekerve. És ráadásul rím sincs benne.

– Rímnek kell benne lenni? – kérdezte Bruckner Szigfrid Mikkamakkát.

– Hát nem árt – mondta az –, de ne az Anyám tyúkját mondd. Akárhogy forgatod, úgyis ráismerünk.

– Na jó – mondta újra Bruckner Szigfrid –, akkor nem az Anyám tyúkját mondom.

Elkezdte: Apám tyúkja, írta Bruckner Szigfrid.

*Hej, tyukapó, mi a kő, itt bent
Lakik a szobában kend.*

– Megölni, lelőni, szétvágni, elzavarni, kirúgni, szétfűrészelni! – dühöngtek a többiek.

– Így nem lehet szavalni – háborgott Bruckner Szigfrid.
 – Bizony nem – mondta Mikkamakka. – Jobb is, ha abbahagyod. Itt csalással nem élsz meg. Halljuk a következőt.

Bruckner Szigfrid elsompolygott onnan s Nagy Zoárd, a lépkedő fenyőfa ugrott a helyére. Szavalt, csak úgy zengett.

*Legszebb állat az anakonda,
 De nem tudja ezt ama konda,
 Ha ráterelnék ama kondát,
 Széttiporná az anakondát.*

– Ugyan, miféle vers ez! – mondta szemrehányóan Aromo. – Ilyen erővel azt is mondhattad volna:

*Legszebb állat az anaménes
 De nem tudja ezt ama ménés,
 Ha ráterelnék ama ménest,
 Széttiporná az anaménest.*

A többiek tapsoltak, tetszett nekik Aromo gúnyolódása. Sőt, hogy köszörüljön a költőtudományán esett csorbán, Bruckner Szigfrid is megszólalt:

– Vagy azt is mondhattad volna:

*Legszebb állat az anacsorda,
 De nem tudja ezt ama csorda,
 Ha ráterelnék ama csordát,
 Széttiporná az anacsordát.*

Nagy Zoárd tobozai vöröslöttek a méregtől.

– És azt nem mondanád meg, mi a csudát jelent az az anacsorda meg anaménes?

– Ugyanazt, amit az anakonda – kiabált közbe Vacskamati –, azaz semmit!

– Az anakonda igenis egy állat – bizonygatta Nagy Zoárd.

– Ki ismeri? – tette föl a kérdést Mikkamakka.

– Senki – zúgták a többiek.

– Nem ér! – hadonászott Nagy Zoárd. – Tessék megnézni a természettudományi kislexikonban. Ha nincs benne, vágjanak föl tűzifának.

– Kinek van természettudományi kislexikonja? – kérdezte Mikkamakka.

– Senkinek – felelték kórusban.

– Ezen ne múljon – szólt ekkor Maminti, és elővette zöld varázspálcáját. – Csiribi, legyen itt egy, csiribá, természettudományi, prics, kislexikon, prucs!

És már ott is volt a lába előtt.

Nosza, nekiestek, lapozták, csak úgy sistergett.

– Hányadik betű az ábécében az a? – kérdezte Vacskamati.

– Hátról vagy előlről számítva? – érdeklődött Aromo, de akkor már Nagy Zoárd diadallal felkiáltott.

– Itt van, az ötvenkilencedik oldalon. – És olvasta: „Anakonda (Eunectus murinus): (állat) Tíz méter is elérő, dél-amerikai óriáskígyó. Áldozatát körülgyűrűzi és összeroppantja.”

– Hát legyen neked ez a legszebb állat – mormogta Aromo, de mit volt mit tenni, el kellett fogadni Nagy Zoárd versét, mert ime kiderült, van anakonda nevű állat.

– Jöhet a következő – intett Mikkamakka.

Ló Szerafin méltóságteljesen fölállt, középre ballagott, meghajtotta magát.

*Ha elpusztul a tulok,
Szarvából lesz a tülök,
De ha én elpusztülök,
Belőlem nem lesz tulok.*

– Hát az biztos – kiabálták a többiek –, mert már most egy nagy tulok vagy.

– Még hogy elpusztülök – vihogott Bruckner Szigfrid –, ki hallott ilyet! Elpusztülök a rühügéstől.

– Csend! – kiáltott Mikkamakka. – Ki következik?

– Én – mondta Vacskamati. – Egy egészen rövid verset írtam.

– Halljuk.

*Szerda ablakában
Csütörtök ül
És ordít
Csütörtökül*

Egy darabig csend volt, aztán Szörnyeteg Lajos megkérdezte:

– Miért csütörtökül ordít?

– Mert csütörtök – mondta Vacskamati –, ha péntek lenne, péntekül ordítana.

– Idegen nyelveket – nem tud? – akadékoskodott Bruckner Szigfrid.

– Nem – mondta Vacskamati –, ez egy műveletlen csütörtök.

Mikkamakka megrázta az elnöki csengőt.

– Elég – mondta. – Halljuk Aromót!

Aromo fölényes mosollyal sétált a tisztás közepére. Rázendített:

*bálömböki bag u fan
balámbökő big a tun*

– Nem ér – ordított közbe Bruckner Szigfrid –, egy hangot se értek belőle. Arról nem volt szó, hogy hottentottául is lehet verset írni.

– Eszed tokját hottentotta – háborgott Aromo –, ez igenis magyarul van!

– Akkor én megeszem a fülem – mondta Bruckner Szigfrid.

– Már szóhatod is – felelte Aromo.

– Hadd mondja végig – próbált rendet teremteni Mikkamakka. Aromo újra belefogott.

*bálömböki bag ú fan
balámbökő big a tün
búlabákő bög i fan
balúmbaká bög ö fin
bilambúka bág ö fön
bölimbakú bag á fön
bölömbika búg a tán*

– Ez semmi – mondta Ló Szerafin –, így egy gyerek is tud verset csinálni, ha ugyan ez egyáltalán vers.

– Igenis, vers! – jelentette ki Mikkamakka, akinek úgy látszik tetszett ez a bálömböki. – S ha azt hiszed, hogy olyan könnyű ilyet írni, rajta, bizonyítsd be. Írj egyet.

– Nem is kell leírnom – mondta Ló Szerafin, kapásból is elmondhatom. És már mondta is:

*kómirelű kőtyual
kamórule kűtyőul
kumaróli ketyűöl
kőmuraló kityeül
kümörula kótyiel
kemürölu katyóil
kimerülő kutyaól*

– Jó, jó, de ennek semmi értelme sincs. Mi az, hogy kimerülő kutyaól? – szólt Aromo. – Kimerülhet egy zseblámpaelem vagy esetleg egy hegymászó, de egy kutyaól!

– Esetleg elfárad – vetette közbe Vacskamati –, miért ne fáradhatna el egy kutyaól?

– Vagy a kutya nagyon nyomja belülről – kelt Bruckner Szigfrid is Ló Szerafin védelmére.

– Rendben – mondta Aromo –, de a módszer, ahogy a verset írtam, mégis az én találmányom.

– Ez igaz – hagyták helyben a többiek.

– Találmánynak nem rossz – epéskedett Nagy Zoárd –, csak versnek.

Mikkamakka megint csengetett.

– Halljuk az utolsó versenyzőt.

Nagy pironkodva előállt Dömdödöm, akiről mindenki tudta, hogy csak annyit tud mondani: dömdödöm.

Így szavalt:

*Dömdödöm, dömdödöm
Dömdö dömdö dömdödöm*

– Nem ér! – rikoltozott Bruckner Szigfrid. – Akkor én meg azt mondom, hogy

*Prampapam prampapam
Prampa prampa prampapam*

– Nono – mondta Mikkamakka –, csak azért kiabálsz, mert nem tudod, mit jelent Dömdödöm verse.

– Miért, mit jelent?

– Azt, hogy mindannyiunkat nagyon szeret.

– Engem is? – kérdezte gyanakodva Bruckner Szigfrid.

– Persze, téged név szerint is megemlített – mondta Mikkamakka.

– Éljen Dömdödöm – kiáltott Bruckner Szigfrid –, adjuk neki az első díjat!

– Adjuk! – kiabálták a többiek.

Mikkamakka és Maminti egy babérkoszorút helyezett Dömdödöm fejére.
– Te győztél – mondták neki.
– Majd kölcsönadhatod a krumplifőzelékembe – veregette meg a győztes vállát Bruckner Szigfrid.

Dömdödöm meg boldogan elindult az erdő felé és fennhangon dúdolgatta a győztes verset:

*Dömdödöm dömdödöm
Dömdö dömdö dömdödöm*

HA HÁROM LÁBON GYÁBOKORSZ

Ezt a mesét már öt évvel ezelőtt meg akartam írni, mégis csak most láthatok hozzá. Mert nagyon sok utánjárásba került. A kislány miatt, akiről a történet szól. Csak annyit tudtam róla, hogy szőke és szép, zöld szeme van. Ezt különben láthatja mindenki, aki nem vak. De mire megyek én azzal, ha tudom valakiről, hogy kívül milyen?! Azt szerettem volna tudni: belül milyen. És ez került sok utánjárásba. Mert meg kellett kérdezniem majd mindenkit, aki ismerte: egy remetét, egy vadászt, az édesapját, egy boszorkát, egy tündért, egy kecskepásztort, egy gombát, az anyját, egy barátnőjét, egy királyt, egy széplányt, egy málnabokrot, egy apácát, Mikkamakát, egy salabaktert, egy kunt, egy kánt, egy kanonokot, egy számtantanárt, egy fánkot és egy elefánkot és Julit és Gyurit és meg mert állítólag mindent tud: Vacskamatit és végül a kislányt.

Hát ez bizony sok időbe telt. Egyiktől a másikig hét napot kellett gyalogolnom. Pedig hiába, mert egy csipetnyit sem lettem okosabb a válaszaiktól. A remete azt mondta, kerge, a vadász, hogy kósza, az édesapja, hogy álomjáró, a boszorka, hogy zsémbes, a tündér, hogy cserfes, a kecskepásztor, hogy kelekötya, a gomba meg, hogy bolondos, az anyja, hogy csupaszív, a barátnője, hogy cifra, a király, hogy szende, a széplány, hogy csúnyácska, a málnabokor, hogy kedves, az apáca, hogy mézesmázos, Mikkamakka meg azt, hogy csiperi (ki érti ezt, hogy csiperi? Ez a Mikkamakka különben mindig ilyeneket beszél. Még hogy csiperi! Nincs is ilyen szó!), a salabakter, hogy szeleverdi, a kun, hogy tündérszép, a kán, hogy csalfa, a kanonok, hogy csenevészke, a számtantanár, hogy szikraeszű, a fánk meg azt, hogy morcos, az elefánk, hogy ostobácska, Juli, hogy kényes, Gyuri meg, hogy fényes, Vacskamati meg azt mondta: tulipántka, a kislány maga, hogy jajnemtudom.

Hát ezzel aztán nem sokra megyünk!

Mert, hogy lehet egy kislány egyszerre kerge, kósza, álomjáró, zsémbes, cserfes, kelekötya, bolondos, csupaszív, cifra, szende, csúnyácska, kedves, mézesmázos, csiperi (ajaj!), szeleverdi, tündérszép, csalfa, csenevészke, szikraeszű, morcos, ostobácska, kényes, fényes és tulipántka? Meg jajnemtudom?

Jaj! Nem tudom!

De a mesét akkor is el kell mondani.

Egy szép napon a kislány kora reggel elment az erdőbe gombát szedni. Azzal, hogy legkésőbb délre hazaér. De nem ért haza délre. Még jó délutánra se. Az apja meg az anyja nagyon megijedt. Egyik szaladt erre, másik szaladt arra, keresni kezdték a kislányt. Segített nekik keresni a vadász, a tündér, a

kecskepásztor, a király, a málnabokor, Mikkamakka, a kun, a számtantanár, Juli, Gyuri és Vacskamati.

A többi, mármint a remete, a boszorka, a gomba, a barátnő, a széplány, az apáca, a salabakter, a kán, a kanonok, a fánk és az elefánk a füle botját sem mozdította, nem segített. Azért ők is olvassák tovább a mesét, olyanoknak is irtam, akik nem segítenek.

Késő este, már jócskán sötétedett, amikor a kecskepásztor ráakadt a kislányra.

– Hát te kelekótya, merre csavarogtál?! – kiáltott fel olyasféleképpen, hogy egyszerre csengett a hangjában öröm is meg szemrehányás is.

– Jaj, kecskepásztor – mondta a kislány –, képzeld mi történt velem! A Fekete Tónál voltam.

– A Fekete Tónál? – csodálkozott a kecskepásztor. – Hisz az olyan mélyen bent van az erdőben, hogy még Mikkamakka sem merészkedik odáig!

– Bizony, nagyon messze van – bólogatott a kislány –, de muszáj volt odamennem. Mert kiáltozást hallottam felőle. Először csak nagyon gyengén, nem is értettem a szavakat, de olyasféle kiáltozás volt, hogy közelebb kellett mennem. A Fekete Tó partján bukkantam ki az erdőből, s tudod mit találtam ott? Egy öreg házat, faszindelyeset. Kopott volt, de nem toprongyos, nem volt nagy, mégis méltóságteljes, ellenséges se volt, de bizalomgerjesztő se. Zsalui zárva, a hozzá vezető utakat benőtte a fű. Az ajtaja nyitva volt. Onnan bentről hallatszott a kiáltozás. Azt kiabálta valaki: „Segíts, oldozd el a köteleimet, nyisd ki a zsaluimat, söpörd ki a pókhálóimat, fényesítsd ki az ablakaimat, súrold fel a szobáimat, meszeld ki a falaimat, simogasd meg a homlokomat.” Beléptem a házba. Huzatos sötét folyosón találtam magamat, alig derengett valami. A folyosóról nyíló ajtók mind tárva. Egyikben, mintha egy székhez kötött embert láttam volna. Nagyon megijedtem, kiszaladtam a házból és azóta is futok. Jaj, de jó, hogy itt vagy, kecskepásztor! Mondd, nem baj, hogy elszaladtam? Mit kellett volna csinálnom?

A kecskepásztor ráncolta a homlokát. Ránc hátán ránc. Végre nagynehezen kibökte.

– Nem tudom. Nem tudom mit kellett volna csinálnod.

Ebben a pillanatban lépett ki a sűrűből Vacskamati.

– Jaj, de jó, hogy megvagy, tulipántka – kiáltott –, hol a csudában jártál, halálra kerestünk.

– Ó, Vacskamati, képzeld, a Fekete Tónál voltam.

– A Fekete Tónál – csodálkozott Vacskamati –, de hisz az olyan mélyen bent van az erdőben, hogy még Mikkamakka sem merészkedik odáig.

– Bizony nagyon messze van – bólogatott a kislány –, de muszáj volt odamennem. Mert kiáltozást hallottam felőle. Először csak nagyon gyengén, nem is értettem a szavakat, de olyasféle kiáltozás volt, hogy közelebb kellett mennem. A Fekete Tó partján bukkantam ki az erdőből, s tudod mit találtam ott? Egy öreg házat, faszindelyeset. Kopott volt, loncsos, nagy és ellenséges. Rozzant zsalui beszögezve, az udvarán derékig érő gaz. Az ajtaja nyitva volt. Onnan bentről hallatszott a kiáltozás. Azt ordította valaki: „Azonnal eloldozd a köteleimet, kinyisd a zsaluimat, kisöpörd a pókhálóimat, kifényesítsd az ablakaimat, felsúrold a szobáimat, kimeszeld a falaimat, megsimogasd a homlokomat!” Reszelős, rikácsoló hang volt. De azért én beléptem a házba. Huzatos, sötét folyosón találtam magam, alig derengett valami. A folyosóról nyíló ajtók mind tárva. Bagoly-szemek, pókhátak fénylettek a szobákban, sárkányfogak, csontok foszforeszkáltak. Egyikben egy székhez kötött, világcsúf, fo-

gatlan, gonosz arcú embert láttam. Nagyon megijedtem, kiszaladtam a házból és azóta is futok. Jaj, de jó, hogy itt vagy, Vacskamati! Mondd, nem baj, hogy elszaladtam? Mit kellett volna csinálnom?

– Kioldozni, megkötözni, kitérni, beszögezni, felsűrolni, besározni – kiáltozott bolondul Vacskamati s erre a kiáltásra lépett elő a sűrűből Mikkamakka.

– Jaj, de jó, hogy megvagy, csiperi – mondta. – Jó, hogy elvesztél, de csak attól, hogy megkerültél. (Mert Mikkamakka mindig ilyesfélét mond.) Hol a csudában jártál?

– Ó, Mikkamakka, képzeld, a Fekete Tónál voltam.

– A Fekete Tónál? – csodálkozott Mikkamakka –, de hisz az olyan mélyen bent van az erdőben, hogy még én sem merészkedtem odáig.

– Bizony, nagyon messze van – bólogatott a kislány –, de muszáj volt odamennem. Mert kiáltozást hallottam felőle. Először csak nagyon gyengén, nem is értettem a szavakat, de olyasféle kiáltozás volt, hogy közelebb kellett mennem. A Fekete Tó partján bukkantam ki az erdőből, s tudod mit találtam ott? Egy öreg házat, faszindelyeset. Barátságos, szép ház volt, frissen meszelt. Makulátlan zöld zsáloi becsukva, az udvarán ápolt pázsit, kavicsos megszórta utat. Az ajtaja nyitva volt. Onnan bentről hallatszott a kiáltozás. Azt kiáltozta valaki: „Kérlek oldozd el a köteleimet, nyisd ki a zsáloimat, söpörd ki a pókhálóimat, fényszeresd ki az ablakaimat, sűröld fel a szobáimat, meszeld ki a falaimat, simogasd meg a homlokomat. Nagyon kérek, ments meg engem!” Beléptem a házba. Huzatos sötét folyosón találtam magam, alig derengett valami. A folyosóról nyíló ajtók mind tárva. Ezüsthégyek, aranydombok fénylettek a szobákban, drágakövek és elefántcsontszobrok foszforeszkáltak. Egyikben egy székhez kötözött világszép, szomorú arcú fiút láttam. Nagyon megijedtem, kiszaladtam a házból és azóta is futok. Jaj, de jó, hogy itt vagy, Mikkamakka! Mondd, nem baj, hogy elszaladtam? Mit kellett volna csinálnom?

Mikkamakka összevonta a szemöldökét, nagyot szívott a pipájából és az égre nézett, mint mindig, ha valami nagyon fontosat akart mondani.

– Ha három lábon gyábokorsz – mondta átszellemülten –, a kálán puga nem tudsz menni.

A kislány eltátotta a száját, úgy bámult rá.

– De hát ebből egy szót sem értek – mondta fancsali arccal.

Mikkamakka magasra tartotta a mutatóujját.

– Majd megérted – mondta –, hihhi, hehehe.

És hihheherészett.

Mikkamakka nagyon szomorúan tudott hihheherészni.

Megérkeztek a többiek is, akik a kislányt keresték. Nagy volt az öröm. Odahaza még táncoltak is egy sort nagy vígasságukban. De a kislány egyre szomorúbb lett. Nem nagyon értették. Csak Mikkamakka tudta; azért szomorú, mert egy megkötözött ember jár az eszében, akinek csukva a zsáloi, pókok szőtték be a szobáit, piszkosak az ablakai, sáros a padlója, foltosak a falai és egy árva simogatás sem jut a homlokára.

Nem is tudott a kislány egész éjjel aludni, már kora hajnalban talpon volt, indult volna vissza, a faszindelyes házhoz. Csakhogy egyedül nem mert. Elment hét mesteremberhez. Egy kötéloldozóhoz, egy zsálonytogatóhoz, egy pókháló-leszedőhöz, egy ablakfényszerítőhöz, egy padlósűrolóhoz, egy meszelőmesterhez és egy homloksimogatóhoz.

– Szükségem lenne a segítségetekre – mondta nekik.

Mind a hét bólintott s mind a hét azt mondta.

– Szolgálatom ára éppen egy arany.

Az összesen hét arany!

Honnan vegyen egy kislány hét aranyat?

Kért az apjától – nem volt neki, kért az anyjától – annak se volt. Elment hát hét napra a királyt szolgálni.

Az első napon kibogozott száz csomó kötelet, a másodikon kinyitott kétszáz zsalut, a harmadikon lesöpört háromszáz pókhálót, a negyediken kifényesített négyszáz ablakot, az ötödiken felsúrolt ötszáz piszkos padlót, a hatodikon bemeszelt hatszáz foltos falat, a hetediken sirt-ritt, de ezért a napért is megkapta az egy aranyat.

Együtt volt a hét arany, elindult hát a hét mesteremberrel a Fekete Tó felé.

Oda is értek, de hiába járták körül a partját háromszor is, semmiféle házat nem találtak.

S ekkor a kislány fölkiáltott.

– Most már értem!

– Mit értesz? – kérdezték a mesteremberek.

– Azt – szomorkodott a kislány –, hogy miért mondta Mikkamakka: Ha három lábon gyábokorsz, a kálán pugra nem tudsz menni.

A hét mester bólogatott. Úgy látszott, ők is értik.

Hiába virágzó

*Hiába virágzó árva anyácska
hívom sosemvolt fiamat
várom sosemvolt lányomat
tőlük-árva, szikével szántott testem
kínom téhér ablakain áttűz.*

*

*Szánnak az édesanyák,
szánnak a háromkirályok,
szánnak a szánandók.*

*

*Fényteli rajban galambok
gyerekkocsik elébe szállnak.*

*

*Liszt, cukor, só – sorolom
Nem veszek kis csokikat.*

*

*Legjobb falatom megeszem,
legjobb falatom keserű.*

*

*Második emelet tizenegyes szoba
január huszonharmadika Zelma
mindent összeborít a gyógyszer kábulata*

*

VAN a tehetetlenségnek virulenciája.

Újév után

*Keshed a hó Abel napján,
háztömb mellett árva részeg,*

*kopaszodó alkonyatban
kitéhérül mind a fészek,*

*messze járnak Boldizsárék,
mindahárom szentkirály,*

*meztéllábas karácsonyfa
vízkeresztig sárba jár,*

*gyerekarcok alkonyodó
ablakokra szállanak,*

*magocskának csicseregnek,
megvágják a vállamat.*

Januárok

*kalap utcán úgy burultunk
térdig vizes-havas voltunk
lila délutánra vártunk
csuszkapályán havat hánytunk
nem mi voltunk
ill idának német szánkó
minekünk meg rozsdaszántó
nem mi voltunk
úgy mesélték
útközben vezett a mérték*

*koraérett nagyszülőknek
nemzet-érett unokája
világérett gyereket szül*

*úgy rajzolták ötvennégyben
mifajtánknak kenyér legyen
köszönjünk akinek kellett
kinek kalácsra is tellett
– sorálláshoz gyerek illet,
most meg három orvos mellett
reménytelen –*

*őreganya, látod, nem gondoltad volna;
unokád a szavak hegyén
biztosan lép; vigyáz szegény.*

Bőgne az angyalok

*Bőgne az angyalok, Jeszenyin,
tépik a copfom, vágnak,
búgnak, gyötörnek, kevesellnek,
szidnak rózsafalángnak.*

*Szép farkasok lesekednek,
Szerjozsa, fölfal a kék!
Vers, vodka, világ, búzatenger
megannyi egyszeriség.*

A GALIMBERTI HÁZASPÁR

Két fiatal művészről beszélem itt el azt, amit senki más el nem mondhat róluk, csak én. Kortársuk voltam, barátjuk. De ők már örök fiatalok.

Galimberti Sándor harminckét éves korában halt meg, felesége Dénes Valéria harmincnegyedik évében. A spanyoljárvány előfutára vitte el Valériát 1915 nyarán Pécsen, ahol férje, a 19. honvéd gyalogezred tizedese, harctéri kiképzést kapott. Az asszony halála után két nappal Sándor szíven lőtte magát.

1915. augusztus 16-án, röviddel tragédiájuk beteljesedése után, ezt írtam róluk a *Nyugatban*:

Haláluk túlnő két ember magányos tragikumán. Félelmetes és kétségbeeső szimbólum arról, hogy nem lehet csak a szépségnek élni.

Soha egyöntetűbb két ember, mint az a férfi és az az asszony. Soha tömörebb márványkompozíció, mint az az Ádám és az az Éva. Elesett minden részlet, minden aprólékosság, minden fölösleg. Maradtak a monumentális ösvonások. És a vonulás az egy cél felé.

Szikkadt csont- és idegember volt mind a kettő. Arcvonaluk egyszersmind koponyarajz. Életük delén keltek fel munkájuk mellől. Valamikor a munka hozta őket össze. Román cigánylányokat festettek még az erdélyi havasok alján, mikor a plein-air és a nagybányai impresszionizmus közékük fűzte a piktori véd- és dac-szövegséget.

Példátlanul munkabíró és munkaimádó volt mind a kettő. Férfiban, néhanapján, akad ilyenfajta. Nőben soha nem láttam ezt az önmegtagadást. Ezt az egy-ügynek-élést.

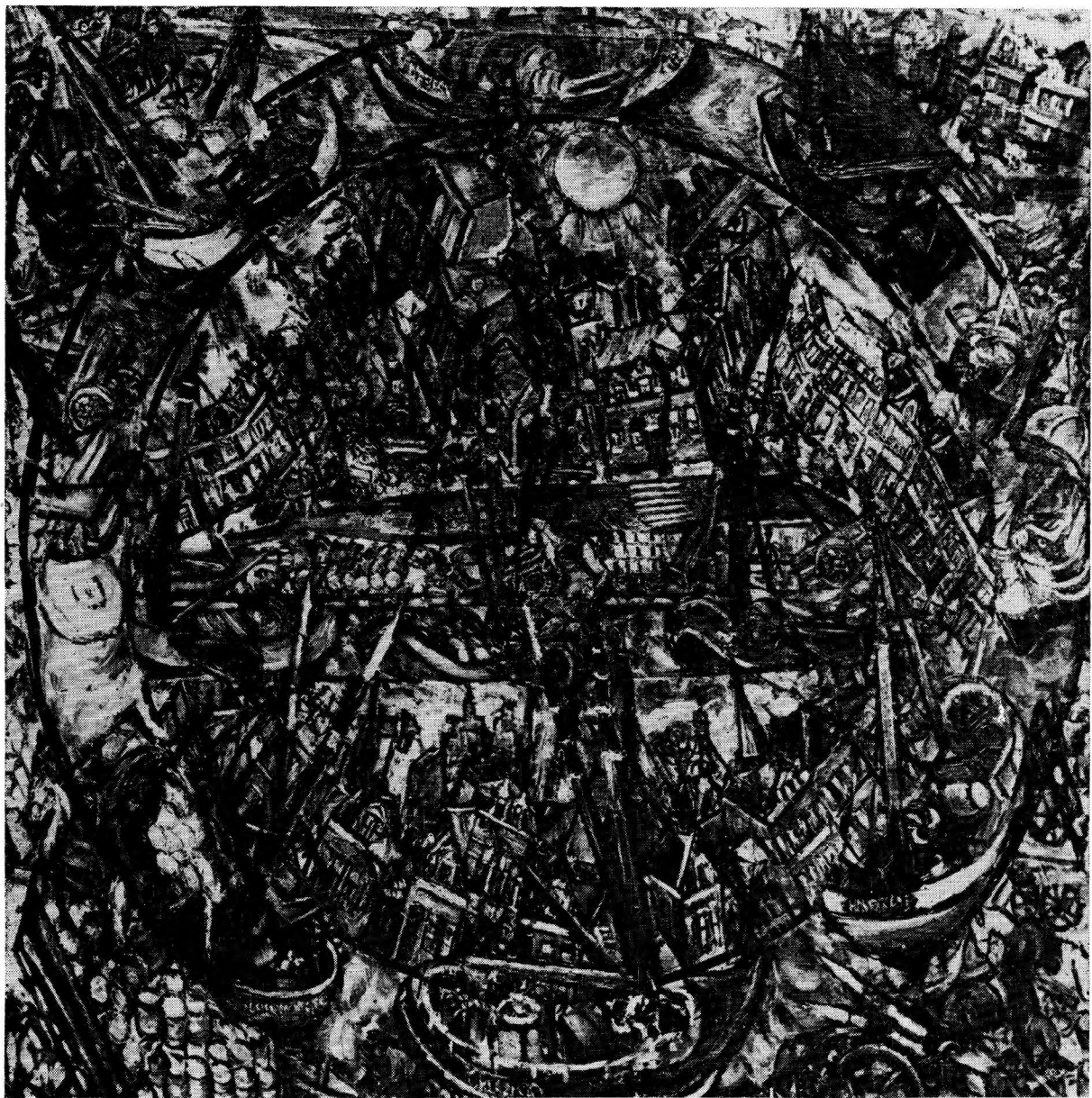
*

Tudták, hogy *igaz* a művészetük. Vagyis, hogy a munkájuk művészet. Hogy nem lehet jobban és őszintébben adniok értékes önmagukat, mint ahogy félelmetlenül ők cselekszik. Nagybányáról Párizs egyetemessége szívtá fel őket. A francia újfestészet megnyitotta kapuit lelkenedésük és megértésük előtt, és lassú áthasolásban megszenvedték Cézannet, Gauguint, Matisset és Picassót. A nagy nevek csak irányjelző lámpák voltak forrongásuk homályában. A maguk útját ezek a tehetségesek maguk irtották-vágták. Az utolsó évek Galimberti-tanulmányai, *ezek a képépítés és a pszichikus festészet meredekjét járó*, néha talán még melléje lépő, de mindenkor *mondanivaló* és finom megérzésű vászon-szimfóniák – nem hasonlítanak semmiféle kortárs képeire. Ők ketten csak egymás festészetére voltak hatással. Nagyön gyakorlott piktori szemnek kell annak lennie, mely Galimberti Sándor – ahogy ők mondták: Sandro – képein felismeri az árnyalattal nagyobb józanságot, matematikát és filozófiát, Dénes Valéria képein az árnyalattal poétikusabb, termőbb és egyben erőteljesebb természetet. De vannak képeik, amelyekről csak ők maguk tudták, kinek a munkája. Ilyen harmónikussá egészítette ki egymást ez a két élet.

*

A Rue de Vaugirard-ból – internálás elől – menekültek a háború kitörése után a semleges Hollandiába. Nem volt nyugtuk, nem volt pénzük, Párizsban már nem érték rá, hogy rendezzék ügyeiket, és a posta megszünte elszigetelte őket mindenkitől. Nyomorogtak, a gyermek beteg lett, az asszony beteg lett. Hiányos táplálkozás és ápolási hiány: a háború szörnyű insége akkor ásta alá Galimbertinét vasszervezetét.

Aztán rájuk bukkant a család, és helyreállító jobb napok jöttek. A világ recsegett, izzott és összeomlott körülöttük, ők ültek a hollandi tengerparton, és festettek. De Galimberti Sándort nyugtalanná tette a semleges országban magyar önérzete. Haza akart jönni. Neki kötelessége, mondotta, hogy katonának jelentkezzen. Ő nem maradhat ki a sorból, amikor parancsszóra halnak meg honfitársai.

Az asszony sirt és mindenét feláldozta volna, csak hogy megakadályozhassa hazautazásukat. De a férfi akarata erősebb lett. Jöttek. És az asszony Pestről elment Pécsre az ura után, ahol az szolgált és tisztiiskolába járt. Dolgozott. Most már ketjük helyett minden gondot magára vett: takarított, főzött, mosott, vigyázott gyermekére, festett – még festett is!

Történt aztán, hogy néhány krajcárnyi lénungért kánikulában, órákig ácsorgott. Mikor hazaért, a bérelt parasztszobában kihevülten teknőbe állt és kancsóból hidegvízzel zuhanyozta magát, csak hogy tovább dolgozhasson. Tüdőgyulladást kapott. Az tíz nap alatt elvitte. Nem panaszkodott, nem sirt, nem hívott segítségül senkit. Anyja véletlenül találta életben három nappal halála előtt. Csak a szemével kérdezte néha anyjától, komoly-e a baja.

A férfi csak nagynehezen értette meg, hogy az asszony elment. Hogy ez az asszony most már örökre elment, itthagytá. Pécssett, amikor kikísérték a holttestet a halottasházba és ketten ültek a fekete kocsin: az asszony anyja és az asszony ura, akkor a férfit – soha addig annak az egészségesnek nem volt idegrohama – elfogta a görcs, hangok szakadtak fel torkából, majd karja és lába megmerevedett; azt hitték, meghalt. Úgy feküdt eszméletlenül a kocsiban, ahogy mentek a temetőbe és ahogy jöttek vissza. Csak orvos térítette magához. Ez volt utolsó szerelmi találkozása feleségével. A földöntúli hűség extázisa. Harmadnapra, Pesten, a Múcsarnok közelében a temetés napjának reggelén, kis miniatűr pisztollyal szíven lőtte magát.

*

1914 februárjában még nagy, gyűjteményes kiállításukat érték meg Budapesten, a Nemzeti Szalonban. Sándor akkor negyven, Valéria hatvanhét képpel szerepelt. A katalógus előszavában ezt írta magáról Galimberti:

„1904 nyarán Réti Istvánnak voltam növendéke. Innen számítódik tulajdonképeni pályám.”

Itt máris meg kell szakitanom, hogy kiegészítsem szükségességét. Galimberti korán kezdte a festést, már kisgyermek korában, mert apja is festőművész volt, aki első mestere lett. Triesztból származott olasz volt Galimberti Alajos, aki 1880-ban költözött olasz feleségével, Fozzar Zsófiával Kaposvárra, ahol három évvel később született Sándor fiúk. De a tisztára olasz vérű Sándor utóbb azt állította, hogy mindig is „kaposvári srácnak” érezte magát. Őt már felszívta magába a föld, amely nevelte. Nem is vallott egyetlen porcikája sem olasz fajtára. Középtermetű volt, igen csontos, nagyrejű ember, akin az izmok csak úgy feszültek. Örök sápadt volt, szürke szemmel és sötétszőke hajjal. Arcán feltűnt a kemény mintázatú orr és áll. Ember, aki a *dolce vita* ellenpólusa.

„Nagybányáról – írja – a müncheni akadémiára, onnan a következő évben Técsőre kerültem Hollósy Simonhoz. De már ugyancsak 1905 telén Párizsba utaztam s ott a Julian-akadémiára jártam. A *Salon d' Automne* és az *Indépendants* kiállításain már hat éve szerepelek.”

Galimbertiné Dénes Valéria pedig, ugyancsak a katalógusban, így szólal meg: „Szablya-Frischauf Ferenc iskolájában Pesten és a Városmajorban dolgoztam hosszabb ideig. Aztán Nagybányára, onnan Párizsba kerültem, hol két esztendeig Henri Matisse tanítványa voltam. A párizsi szalonokon azóta is állandóan részt veszek.”

Ezzel a Nemzeti Szalon-beli kiállítással kapcsolatban, sokszorosított szórólapon, együttesen is megszólalnak. Mintegy magyarázattal szolgálnak ők maguk erősen forradalmas művészetükről, amely leginkább a kubisztikus törekvésekre tartozik:

„Eleinte naturalista törekvéseinknek megfelelően a természetet akartuk minél

több szeretettel ábrázolni. Ez azonban nemsokára nem elégített ki bennünket. Egyes motívumoknál felesleges elemek felmerülését láttuk, ezek nem érdekelték és ezért elhagytuk. De bizonyos elemeket lényegeseknek láttunk és ezeket ezért kiemeltük.

Művészi fejlődésünk újabb állomásán arra törekedtünk, hogy a természetet a vászonba alakítsuk és igyekeztünk, hogy nagy szemhatású motívumokat kisebb területű vásznakba beletömörítsünk.

Ezek a próbálkozások és törekvések vezettek el bennünket mai célunkhoz, hogy elhagyjunk minden feleslegeset, kiemeljük azt, ami nekünk lényeges és ezt a kiemelést a túlzásig fokozzuk. A piktúrában nem akarunk irodalmat. A téma számunkra mellékes. Minden korláttól menten, teljes szabadsággal iparkodunk, hogy megoldjuk az előttünk felmerülő problémákat.

Végül pedig: miután rendes távlattal a nekünk lényegest nem emelhetjük ki eléggé, a kontúrok perspektíváját megfordítottuk, és célunk csupán a síkok plasztikájának érzékeltetése lett."

*

Ami Galimberti Sándort és Dénes Valériát illeti, ők – a már kitört őrjöngésen belül – Párizsban is megmaradtak józannak. Döntő volt náluk a rajz, a képszerkezet. A vizuális élménytől, a külső valóságtól sem szakadtak el teljesen. Nagybánya tanítása maradandó értékkel fektette le bennük az alapot. Éppen csak tovább akartak lépni, az új párizsi eredményeket saját művészi meggyőződésükkel egyeztetni. Ezért is látogattak haza szinte évenként Nagybyára, és meg is maradt náluk alapvetően fontosnak a vizuális elem. A szem közvetítésével kapott élmény. Ők tiszteletben tartották Cézanne-t, a kor legnagyobb nevelőjét, aki már öt éve halott volt. Körök és szögletes vonalak váltakozásának ritmikáját keresték képépítésükben, de egyetlen vonalat nem vontak vásznukra, amely ne fakadt volna valóban a mélyből. Az őszinteség fanatikusai voltak és „fűtyültek” arra, ami csak kasszasiker. A blöfföt, amely annyi szaktársukat éltette – és élteti manapság is –, ők sohasem ismerték.

Párizsban legszűkebb baráti körük magyar maradt. Ha Vaugirard utcai otthonukban éltek, asztalukat estenkint öten ülték körül: a háziakon kívül Réth Alfréd, Farkas István és jómagam. Réth is, Farkas is megjárta Nagybyát. De mindkettő akkor már ahhoz a „természeti” kubisztikus irányhoz szegődött, mint házigazdáink. Farkas volt a legfiatalabb, de ő is épp oly makacs és nézete mellett kitartóan vagdalkozó, mint a többiek.

Talán nem érdektelen, ha itt egy kis epizódot idézek, amely annyira jellemzi Valéria lényét, az otthonukat és a mi kapcsolódásunkat az ő légkörükhöz. Egy alkalommal Valéria meghívott hármunkat vacsorára, mert hazulról kaptak egy sonkát. A kis incidensnek valahogy mélyebb, jelképes jelentősége van, ezért is nem felejtettem el. A sonkát melegen találta be és nagy igyekezettel készített hozzá krumplipürét. A szépen terített asztalra – ez kellett a festő szemének – letették a sonka mellé a burgonyapürés tálat, és mi vendégek (ő, gyalázatos magyar vendégek!) titokban úgy találtuk, hogy a krumplimasszának kissé szürkés a színe, talán némiképp festékes kéztől. Pista és Frédi, akik engem közrefogtak, kérdőn és gyáván pislogtak rám. De azután mindhárman elhatároztuk: oda se neki! – a festék szent dolog! Egyszerűen nem vesszük észre. Vidáman mertünk belőle. Nono! egy kis baj azért újra akadt. Kisdarab fekete cipőzsinór került ki a krumplipüréből valamelyikünk tányéjára.

Ó drága és egyetlen Valéria! Te, aki nem néztél tükörbe és boldogan megosztottad szegénységedben jobb falatodat – csak éppen nem tudtál odagondolni, amikor főzöl, mert a kép járt eszedben és nem az étel, hogy megértettünk téged abban a minutumban. Te művész, te lélek, te örök tiszta, hogy megbecsültünk mi téged akkor is az asztalodnál. Egy perc – eltűntettük a fekete zsinórt, egy perc – és poharat emeltünk reád és éltettünk, Valériám, francia boroddal olyan meghatottan, mintha a legszebb verset olvasta volna fel valaki fennhangon terólad.

Mert az úgy is volt: csak olyanokat hívtál az asztalodhoz, akik megérdemelték, hogy veled üljenek.

Bánatomra, Galimberty és Galimbertyné életvonala már csak igen rövid volt. És alkotásukkal szemben mostoha lett a sors: képeik szétszóródtak, ma alig talál meg belőlük valamit is az ember. A Vaugirardbeli szerény és gyönyörű művészothont pedig 1914. karácsonyán eltulajdonította a francia állam a háború jogán.

*

Galimberty Sándor legutolsó és legelőretörőbb festményét Amsterdamból szállította haza. Felhozta Pesten hozzám, őrizzem meg. Mintahogy néhány képüket már előzőleg is nálam helyezték el. Ne adjam oda soha, senki másnak, csak majd neki vagy Valinak, ha kéri. Nem kérték el, már nem értek rá. És szinte véletlen, hogy nálam megmaradtak. Mert közben a 44–45-ös ostrom Budán huszonnyolc képet semmisítette meg.

De Sandro utolsó képét, amellyel ő, a festő és ember, annyit mondott – meghagyta a Sors. Ezt nagybetűvel írom, ahogy valamikor Ady írta, merthogy ez a Sors-tól kegy és kegyelet volt.

Ez a mű a festő legtelítettebb vászna. Ő, aki nem tűrt meg „irodalmat” a képen, itt a vizuális elemen túl, mindent elmond arról a világról, amely körülveszi és amely benne éli tovább tragikus életét. A Párizsból Hollandiába menekült piktor az 1914–15-re forduló télen megmutatja vásznán: ilyen abroncsba zárt a semleges ország is, így fulladozik ennek is az élete, ilyen komor ott a ködökben prizmásodó nap, így „fagytak be” vizein az áruval hiába megrakott bárkák. Az árbocrudak keresztüldöfik a környezetet, nem is árbocok már, hanem gyilkoló szerszámok, lándzsák és török, és a semleges ország minden határvonala, a négyszögletes vászon mind a négy sarka tele van ágyúval, pokollal, löszrel. A házak felismerhetők – jellegzetes hollandi városkép –, azok a régi bree-straati házak. Az egyikben egykor még Rembrandt élt. Csak maradás és béke és pihenés nincs sehol a szemhatáron. Dögvész ütött ki, dobolt a halál.

Úgy ömlik ki az átélés a művész bensejéből, mint a láva – expresszió lesz! –, utat tör magának a szinte geometrikus szerkezeten át, amely emlékezik Cézanne tanítására is, hogy az egyensúlyt a körök és a szögletek helyes aránya tartja.

Az élményátadás ilyen fokára soha többé nem juthatott el az élharcos Galimberty, miután önként jelentkezett háborús sorozásra. A katonafeleség belehalt sorsába, ő maga pedig meghalt, mielőtt legközelebbi vásznát kifizethette volna.

Úgy érzem, hogy ez a Galimberty-kép most jutott révbe, megillető helyére, múzeumba, a pécsi Modern Magyar Képtár falára, Csontváry, Gulácsy, Mednyánszky társaságába. Nem egymagában, de Dénes Valéria néhány megmaradt művével együtt.

Most adtam nekik vissza képeiket.

KÉPZŐMŰVÉSZETI KÖNYVSZEMLE

FÜLEP LAJOS: MAGYAR MŰVÉSZET – MŰVÉSZET ÉS VILÁGNÉZET

A kötet Fülep két nagyobb lélegzetű munkáját (*Magyar művészet*, *Művészet és világnézet*) és rövidebb – Rippl-Rónairól, Izsó Miklósról, Derkovits Gyuláról és a magyar művészettörténetírás feladatairól – szóló tanulmányait, illetve előadásait tartalmazza.

A gyűjtemény élén a *Nyugat* 1918-as és 1922-es évfolyamaiban folytatásokban közölt, majd 1923-ban könyvalakban is publikált *Magyar művészet* áll. A mindössze 110 nyomtatott oldalnyi traktátus művészeti, művészetelméleti irodalmunk főműveinek egyike, azonban nem csupán művészetbölcseleti munka. Fülep – könyve előszavában – joggal írja, hogy írásainak „a maguk idején történeti funkciójuk volt, beleszóltak, beleavatkoztak – a maguk területén – a történeti folyamatba, harcoltak valamiért, vagy valami ellen, segítettek győzni valaminek, ledönteni valamit, cselekvően részt vettek az események és a köztudat, az akkori jelen és a rákövetkező jövő formálásában.” E szavak kiváltképpen érvényesek a *Magyar művészetre*, amely – ismét Fülepet idézem – „rombolt, mint a dinamit és élesztett, mint a kovász.”

A *Magyar művészet* leglényegesebb passzusai művészetünk nemzeti karakterével, a *nemzeti* és az *egyetemes* fogalmának szerves kapcsolatával („Bárhon fogod meg a görög művészetet egyetemes végén, előtűnik a nemzeti, és bárhon fogod meg a nemzeti végén, előtűnik az egyetemes...”), Izsó Miklós szobrász és Lechner Ödön építész mélyen nemzeti szellemű – egyúttal európai, sőt egyetemes jelentőségű – munkásságával, az impresszionizmus történetfilozófiai perspektívájú analizisével, „a magyar pszeudoművészet poshadtt levegőjű aklának falait szétverő” nagybányai festőcsoport korszakos szerepével és Cézanne-nal – akiben „benne van az egész múlt, de az egész jövő is” – foglalkoznak.

A *Magyar művészet* nagy vihart kavart; sokakat megbotránkoztatott az a kritika, amelyet Fülep néhány klasszikus (vagy a század elején klasszikusnak tekintett...) építészünk, szobrászunk, festőnk (Ybl Miklós, Székely Bertalan, Munkácsy, Benczúr stb.) felett gyakorolt. Farkas Zoltán még a 60-as években is „a magyar művészet lebecsülőjeként” emlegette Fülepet, e „szangvinikus idealistát”, aki – Farkas szerint – „kegyetlenül leértékelte művészetünket”. (Farkas Z.: „Izsó Miklós körül”, *Művészet*, 1961. évi decemberi szám.) A *Művészet* 1962. évi februári számában megjelent Farkas-cikk („Munkácsy Mihály és a magyar festészet védelmében”) tovább folytatta a Fülep elleni hadjáratot. Pedig sem Farkas Zoltánnak, sem más művészeti irónknak nem kellett „megvédenie a magyar művészetet” attól a Füleptől, aki a két Hildről (Jánosról és Józsefről), Feszli Frigyesről, a Pollack Mihály által tervezett Deák téri evangélikus templomról, Szinyei Merse „Majális”-áról, Ferenczy Károlyról, Csók Istvánról vagy Rippl-Rónai művészetének „egyéni gazdagságáról” oly nagy megbecsüléssel szólott könyvében...

Igaz: Fülep Lajosnak Székely Bertalanról, Munkácsyról s néhány más kiemelkedő művésznkről vannak elmarasztaló megjegyzései is, ezek a nyílt, őszinte, argumentumokkal mindig alátámasztott szavak azonban *szükségese* voltak, hogy művészeti közgondolkodásunk megszabaduljon számos provinciális előítéllettől, téves, egyoldalú, anakronisztikus értékeléstől. Székely Bertalan művészi felkészültségét, igényességét, szándékainak nemes voltát, festői erényeit Fülep sosem vitatta el, az egészséges és reális magyar művészetszemlélet kialakítása érdekében azonban úgy érezte, hogy kötelessége kimondani: „Székely stílusa illetetlen korának küzdelmeitől és mentes

annak eredményeitől... Ő az időn kívül helyezte magát, és az idő elment fölötte örökre... A magyar képzőművészet akkor született meg, amikor hűtlen lett Székelyhez.”

Fülep Lapos másik nagyfontosságú írása, a *Művészet és világnézet*, a Pogány Kálmán által szerkesztett, rövidéletű, igen magas színvonalú *Ars Una* című folyóiratban jelent meg első ízben, idestova fél évszázaddal ezelőtt. Fülep e műve szembe száll a l'art pour l'art esztétizmusával, amely a témát és az eszmei tartalmat a művészet ballasztjának tekinti és ezért a festészetből, szobrászatból száműzni igyekszik. Fülep egyetértéssel idézi Émile Mâle-t, a párizsi egyetem tanárát, a román kor és a gótika művészetének kiváló kutatóját: „A régi szobrászok... nem gondolták, hogy a *sujet*-k kiválasztása közömbös... Nem gondolták, hogy a szobor csak kellemes arabeszk, amely szemünk pillanatnyi gyönyörködtetésére hivatott. A középkorban minden forma – burka valamely gondolatnak. Azt lehetne mondani, hogy a gondolat működik az anyagon belül és formálja azt. A formát nem lehet elválasztani az ideától, amely megteremti s élteti.” Fülep is a művészet és a világnézet „egymásba ágyaltságát” vallja; e kérdésről kialakított felfogását egyetlen mondatba sűríti bele: „Nincs művészet tartalom, szóval: világnézet nélkül, de viszont a világnézetnek teljesen művészetté, azaz művészi formává kell válnia.”

Az 50-es, 60-as években született Fülep-írások (1950-es akadémiai székfoglaló előadása, Izsó Miklósról tartott 1953-as felolvasása, 1955-ös és 1969-es Derkovits-esszéi) a történelmi materialista szemlélet elsajátításáról, a marxi szocializmus eszmévilágának vállalásáról tanúskodnak. A magyar szellemi élet 1950 körüli – torzításoktól terhelt, sok tekintetben nyomasztó – korszakában sem tagadta meg önmagát: „irtózott mindenfajta vulgarizálástól és dogmatizmustól... Mindig hangsúlyozta, hogy a művészeti jelenségek hallatlanul bonyolultak, megközelítésük csak nagy körültekintéssel, a komplex módszer messzemenő érvényesítésével történhetik” (Németh Lajos).

Fülep tanulmánykötetét olvasva egy átfogó tudású, polemikus alkatú, színes személyiségű, az emberi kultúra minden értékes megnyilvánulása iránt szenvedélyesen érdeklődő *uomo universale* arcéle bontakozik ki előttünk. Szellemének nyitottságát, elméjének élességét és rugalmasságát hajlott korában is megőrizte, akár csak Goethe, Victor Hugo, Kropotkin vagy Freud. Tudományos munkássága és emberi lényének tisztasága általános tiszteletet váltott ki; az újabb magyar művészettörténészek, esztéták legjobbjai őt tekintették mesterüknek, példaképüknek. De nem csupán a művészettörténeti irodalom szakembereinek volt a mentora – számos írónak, költőnek is. Weöres Sándor *A hallgatás tornya* című verseskötetének dedikációja is ezt bizonyítja: „Fülep Lajos bátyámnak, ki szerető és épp ezért irgalmatlan bírálatával húsz év óta támogat, hálával ajánlom ezt a könyvet.”

A gondos nyomdai kiállítású, dúsan illusztrált kötetet – művészettörténeti és művészetelméleti irodalmunk e kimagasló teljesítményét – Németh Lajos látta el tömör, tartalmas előszóval. Németh a századeleji magyar szellemi élet élvonalában – Ady, Bartók, Kodály, Lukács György, Balázs Béla oldalán – jelöli ki „a magyar művészettudomány alapjait lerakó” Fülep Lajos helyét, – azét a teoretikusét, akinek „életműve azok közé a pillérek közé tartozik, amelyeken a modern magyar tudományos gondolkodás nyugszik”.

JEGYZETEK A „MAI MAGYAR MŰVÉSZET” C. KÖNYVSOROZATRÓL

A sorozat nyitánya a televízió képzőművészeti rovata munkatársának, *Tölgyesi János* fiatal művészettörténésznek a nemrégiben elhunyt *Konecsni Györgyről* írott kötetkéje. A 30-as években Konecsni volt az, aki – Berény Róberttel és Bortnyik Sándorral együtt – megteremtette a modern magyar reklámgrafikát. Konecsni (és Bortnyik, valamint Berény) maradéktalanul megértették Kassák Lajos szavainak igazságát: „Minden hangulati nüanszírozás vagy illusztratív bőbeszédűség ellenkezik

a reklám lényegével, gátlója a rögtöni hatásnak és a meggyőző szuggesztiónak." A jó reklámnak és a rendeltetését eredményesen teljesítő plakátnak tehát tömörnek, ötletesnek, csattanósnak, – egyszóval „ellenállhatatlan”-nak kell lennie. Konecsni üzleti plakátjainak („Flóra a jó szappan”, „Dorogi brikett”, „Gyógyvízben fürödj!” stb.) mindegyike ilyen is volt.

A felszabadulás után a művész munkásságában új fejezet kezdődött: egyre-másra tervezte kiváló politikai plakátjait („A kenyér itt kezdődik”, „A tettek pártja” stb.), amelyek hatékonyan, frappánsan, nagy agitatív erővel hirdették a népi demokratikus Magyarország célkitűzéseit, eszmevilágát. Konecsnit – aki két ízben is elnyerte a Kossuth-díjat – az alkalmazott grafika klasszikus művészei között kell számontartanunk, – ez a végső kicsengése Tölgyesi hasznos és okos, művészeti irodalmunkat gazdagító kis könyvének.

Horváth György, a „Magyar Nemzet” képzőművészeti kritikusa *Gádor István*-nak, a magyar keramika „great old man”-jének életművéről nyújt áttekintést a sorozat második kötetének oldalain. (A kiadvány megjelenése szerencsésen volt „időzítve”: a minimonográfia röviddel a mester 80-ik születésnapja előtt került a könyvesboltokba.) Gádornak, a magyar belső- és tárgyformáló művészet európai rangú egyéniségének munkássága igen sokrétű; alkotásai többféle hatás, áramlat (Jugendstil, afrikai és indiai szobrászat, magyar folklór, konstruktivizmus, nonfiguratív plasztika stb.) tanulmányozásáról és befogadásáról tanúskodik, – a Gádor-oeuvre mégis rendkívül egységes. „Igyekeztem mindig lépést tartani a korrall... Azt a korszakot szeretném kifejezni, amelyben élek”, – mondotta nemrégiben a mester. E szavak adják meg a választ arra, hogy – a stílusváltások ellenére – a szemlélő miért érzi annyira homogénnek és szervesen felépítettnek Gádor művészetét, amelyet a disztókelemek, a színek, a mázak kifogyhatatlan bősége, remek rajztudás (gondoljunk faun-figurákkal és női aktokkal benépesített vázáira, tállaira...), az új formák fáradhatatlan kutatása, a szakadatlan megújulás képessége jellemez, s az a törekvés, hogy környezetünket életörömmé, derű és artisztikum haszába hozza.

Horváth György tanulmánya és műelemzése megismerteti az olvasót egy nagyszerű művésszel, akinek alkotói lendülete ma is töretlen s aki minden bizonnyal még sok új, magas kvalitású kerámiával fog meglepni-megajándékozni bennünket.

Anna Margit festőművész öntörvényű, szuverén piktúrájának bemutatására *S. Nagy Katalin* vállalkozott. A közölt képeknek („Halász”, „Mese”, „Sétalovaglás”, „Angyali üdvözlés”, „Madárdal” stb.) merész, élénk színek, konvencióktól mentes formanyelv, üdeség, humor, ironia és játékoság a fő vonásai; aligha tévedett az a külföldi kritikus, aki – megnézve Anna Margit 1958. évi párizsi tárlatát – így fejezte be cikkét: „Anna Margit napjaink talán legjelentősebb festőnője.”

S. Nagy Katalin könyvecskéjében sok szép passzusra akadunk; a szerző kétségkívül birtokában van a finom esztétikai érzékenység adományának, – néhol azonban szóvirágok („mintha egy kristálypohár magától pendülne meg a levegőben, oly érinthetlenné vált minden” stb.) és erőltetett párhuzamok (pl. Marcel Proust és Anna Margit önkényes rokonítása) szüremleken be a szövegbe. A kis könyv azonban – apróbb fogyatékoságai ellenére – feltétlen elismerést érdemel, hiszen egy izes, originális és költői lelkületű művész világába vezet be az olvasót.

A „Mai magyar művészet” című sorozat 1971. évi utolsó kötetében *Körner Éva* – Picasso és Derkovits monografusa – követi nyomon *Korniss Dezső*-nek, a magyar szürrealizmus és kalligrafikus festészet egyik protagonistájának „puritán konokságú” pályafutását.

Körner hitelesen idézi fel azt a szellemi légkört, amelyben Korniss művészete kibontakozott... Az 1908-ban – Vasarelyvel, Vajda Lajossal, Schaár Erzsébettel egyazon esztendőben – született művésznek Kassák Lajos volt a mestere, a két világ-háború közötti nyugat- és kelet-európai avantgarde művészet (Malevics, Liszickij, Mondrian, Moholy-Nagy, Max Ernst, Miró) volt a nagy élménye, Vajda Lajos volt a legközelebbi barátja. A 30-as évek közepén Korniss és Vajda Szentendrre költözik; Szentendre szerb templomainak ikonjai és a városka környékének (Szigetmonostor, Izbég) népművészeti emlékei vonzzák őket ide. Ekkori munkásságuk – amelyek

lényege a magyar (és rác) népművészet elemeinek, motívumainak a szürrealizmussal és a konstruktivizmussal való összeötvözése – új szakaszt nyit a XX. századi magyar művészet történetében.

Korniss művészetének teljes beérése a második világháború utáni esztendőben következik be. Ekkor születik meg a „Szentendre” (1945), a „Kántálók” (1946), a „Bölcső” (1947), a „Tücsöklakodalm” (1948) és a „Fuvolázó” (1950), amelyekről szólva Körner joggal állapítja meg, hogy „a kompozíció világos tagolása, a tiszta, ragyogó színek, a logikának és érzékletességnek természetes egysége révén Korniss – Rippl-Rónai óta – az első – nem provinciálisan, hanem a franciákkal egyenlő szinten – „franciás” festőnk... A magyar művészetben egyedülálló az, amit Korniss a szín-, forma- és vonalritmusok nyelvének kiművelése terén tett.”

Körner Éva – amikor elmélyült elemzést nyújtott Kornissnak, „a magyar festészet nagy kezdeményezői egyikének” piktúrájáról – a magyar művészettörténetírás egy súlyos mulasztását tette jóvá. A kötet képanyagának összeállítása is gondos; a reprodukált képekből „olyan szívbeli közvetlenség, olyan tiszta lirizmus, annyi könyved báj és kellem szól hozzánk, mint a régi népdalokból” (Kállai Ernő).

*

AKNAI TAMÁS: RIPPL-RÓNAI JÓZSEF

Rippl-Rónai munkásságának kezdete a 90-es évekre esik. A mester ebben az év-tizedben festi meg korai főműveit („Karcú nő vázával”, „Fiatal nő kalitkával”, „Öreganyám”, „Öreg hölgy ibolyacsokorral”, Bonnard, Vuillard, Maillol, gróf Andrássy Tivadarné portréi). Nem kétséges, hogy Rippl jelentkezése, e művek létrejötte volt – Szinyei Merse felfedezése, „reaktíválása” és a nagybányai művészek fellépése mellett – a század végi magyar piktúra legnagyobb eseménye.

Aknai Tamás finoman elemzi Rippl-Rónai e fiatalkori – még erősen redukált koloritú – munkáit, amelyeket néhány esztendő múlva egészen más – élénk – színvilágú festmények („Flox és Filox”, „Piacsek bácsi babákkal”, „Öregúr és mandolinózó asszony” stb.) követtek. A művész harmadik alkotói korszakának termékei az 1910 körüli mozaikos vagy „kukoricás” (pöttyögetett technikával készült) képek, e dekoratív, nemegyszer a színek fortisszimóját megzendítő kompozíciók. A mozaikos (olykor „cvekkedlis”-nek is nevezett) Rippl-művekről többen kedvezőtlenül vélekednek (közéjük tartozik Bernáth Aurél is). Aknai viszont igazságot szolgáltat e periódus legjobb darabjainak („Sárga zongoraszo”, „Párizsi intérieur”, „Lazarine és Anella”), amelyeket „vibráló feszültség, a fényesség varázslata” jellemez.

Rippl-Rónai munkáinak sora a 20-as évek pasztellképeivel („Kifestett ajkú nő”, „Vörössapkás önarckép”) zárul; az öregkori művek közül kiemelkednek a „Nyugat” íróiról, költőiről, kritikusairól (Osvát, Babits, Schöpfung Aladár, Móricz, Feleky Géza, Karinthy Frigyes, Szabó Lőrinc) készült portrék, amelyeknek legtöbbje a jellem-ábrázolás remeke. Bizonyára a könyvecske terjedelmének korlátozott volta az oka e mesteri író-arcképek túlságosan szűkszavú tárgyalásának.

Rippl-Rónainak a francia művészeti élettel („Nabi”-csoport, a „Revue Blanche” című folyóirat köre stb.) való intenzív kapcsolatát viszont – örömkökre – részletesen ismerteti Aknai; a tanulmány a mesternek a hazai festő-kortársak közötti társatlanságára is rámutat: a művész nem tartozott sem a nagybányaiak, sem a „Nyolcak” közé... A könyvecske Rippl memoáírói és iparművészeti munkálkodásának is – indokoltan – nagy fontosságot tulajdonít, bár – mint Aknai megjegyzi – a mester által tervezett lakberendezési és használati tárgyak nem mindig feleltek meg a célszerűség és az anyagszerűség kívánalmainak.

Aknai Tamás értékes kis könyve további gyarapodását jelenti a Rippl-Rónai életművével foglalkozó irodalomnak. Az új Rippl-monográfia hűséges és plasztikus képet nyújt arról „a nagy és eredeti művészünkről, aki az élet színességének, mozgalmasságának, édes tarkaságának volt a megörökítője” (Petrovics Elek) s akinek működése „oly áldásosan hatott festőművészetünkre” (Márffy Ödön).

SZÍNHÁZI LEVÉL BUDAPESTRŐL

TERSÁNSZKY J. JENŐ REGÉNYE A SZÍNPADON – CSURKA ISTVÁN: SZÉK,
 ÁGY, SZAUNA – VÉSZI ENDRE: A HOSSZÚ ELŐSZOBA – GYURKOVICS TIBOR:
 NAGYVIZIT

Még néhány bemutató hátravan ugyan, de ezek már aligha módosíthatják az 1971/72-es színházi évad mérlegét. Ez a mérleg inkább pozitív, mint negatív. Részletes összeállításánál több jót sorolhatnánk föl színészek, rendezők és írók javára, mint rosszat. Kétségtelenül méltánytalanságot követtünk el a színházakkal és művészekkel szemben, amikor figyelmünket az új magyar drámák bemutatóira összpontosítva nem számoltunk be néhány értékes, szép teljesítményről és izgalmas kísérletről a klasszikusokat, illetve modern világirodalmi szerzőket bemutató előadásokon. Nem mentegőzéseként, inkább csak az igazság kedvéért jegyzem meg – elismerésünk zászlóját meghajítva –, hogy igazán nagy eseményt nem mulasztottunk el: a színházlátogatók szélesebb táborát izgalomba hozó bemutatót, olyan rendkívüli teljesítményt, amely a szakmai körökön kívül is beszédtemává nőtt volna, nem láthattunk. Ez persze nem azt jelenti, hogy elmaradtak a jelentős közönségsikerű előadások. Ilyen sikerrel minden fővárosi színház dicsekedhet, csak azok csalódtak tehát, akik valamilyen látványos fordulatban reménykedtek, a langyos és középmeleg léghőmérsékletű előadásában.

A Tersánszky Józsi Jenő *Viszontlátásra, drága* című kisregényéből készített színmű bemutatója nagyon jól indul a Pesti Színházban. Marton László rendező az álom kéesszürke, lebegő világát idézi meg, ennek sajátos közegéből indítja a cselekményt. Fábry Zoltán színpadán könnyű textília választja el a valóságos világot az álombélitől, s a fátýolszerű fal mögött úgy „úsznak” el a képzeletben földézett múlt képei, mintha valaki az emlékezet kódos mélyéről húzná elő saját történetét. Az első percek hangulata oly meggyőző, erős, sűrű és ellenállhatatlan, hogy szívesen figyelmen kívül hagyjuk, milyen távol áll ez a légiesített világ Tersánszky nyers, súlyos, mélyen a valóságba gyökerező, hangsúlyozottan materiális jellegű művészetétől, amelyben a könnyedség, tréfa, sőt az álom is a hősök testi létezéséből következik. Ahhoz ugyanis a rendezőnek és átdolgozónak egyaránt művészi „joga” van, hogy a kitűnő író műve alapján egy más jellegű önálló belső törvényszerűségektől meghatározott színpadi alkotást, előadást hozzon létre. A baj csak az, hogy ezen az előadáson a kezdőkép hangulata a tulajdonképpeni játék megindulásával gyorsan szétfoszlik, s a későbbiekben csak akkor érezzük, hogy a színművészet sajátos hatása alá kerültünk, amikor Tahi Tóth László (Maklakov) van a színen. Ő az egyetlen, aki igazolja várakozásunkat, s a testi valójában megjelenített, hangjával, mozdulataival jellemzett drámai hősben fölillantja a talányost; azt a többletet, azokat az érzelmi és gondolati folyamatokat, amelyek a cselekvést előkészítik, a szavakat és tetteket indokolják. Ő az egyetlen szereplő ezen az előadáson, aki Tersánszky egyszerű s önmagában jelentéktelen történetének mélyebb rétegeit is meg tudja mutatni. Neki nemcsak elhisszük a fölvetett kérdéseket, de tragikus hátterüket is megértjük. Tahi Tóth minden mozdulatában érezzük a körülmények és a belső igény összeütközését, a történetben kialakult helyzetben az egyéniségen belül fölhalmozódó energiák feszítőerejét. Néhány másodperc csupán a két és félórás előadáson, amíg kezét csókol barátja és vitapartnere elhagyott szeretőjének, akihez egy már nem létező világ szabályaihoz igazodva ő is vonzódik; s akiről tudja, hogy védtelenül, kiszolgáltatva, fölkészületlenül és megmenthetetlenül sodródik a történelem kegyetlenségeiben, szörnyűségeiben különösen gazdag folyamatában; – ennek a szokványos aktusnak a néhány másodperce izgalmasabb és talán fontosabb az egész előadásnál.

De ne legyünk igazságtalanok: van az előadásnak még néhány jelenete, amelyben a jó színészi teljesítmény megteremti a helyzet hitelét. Így, ha többet nem is, de a hősnő tragédiájának egy-egy színét kibontják azok az epizódok, amelyekben Heinrich-hel (Nagy Gábor f. h.) és a Tüzeitiszt (Balázs Péter) való találkozását látjuk. Kevesebb elismeréssel szólhatok Páger Antal (Nagyapus) teljesítményéről. Ő ugyanis ismét magánszámot ad elő. Kissé olcsó eszközökkel nevettei meg a közönséget, de legalább kívülről körüljárja, meghatározza az unokája tragédiájában erősen részes önző és ostoba öregember figuráját. A rendezés legsúlyosabb tévedése, hogy az alapvetően fontos orosz tiszt (Nyikoláj) alakítását a fiatal és éretlen Oszter Sándorra osztotta ki. Ez a szerep valóban nehéz, és sem a rendező, sem az átdolgozó nem határozta meg térfogatát, színeit, – noha belőle kiindulva kívánták a tragédia magvát színpadra vinni. Egy kitűnő színész talán el tudta volna hitetni azokat az erőket és kérdéseket, amelyek ebben a drámat mozgásba lendítő figurában egymásnak feszülnek, vonzanak és taszítanak. A szöveg fölmondásának nehézségeivel is küszködő Oszter Sándorról azonban csak annyi jót mondhatunk, amivel régebben a vidéki színházak primadonnáinak tehetségét „dicsérgették”: dekoratív jelenség. Így aztán szegény Venczel Verának, akire amúgy is túl nagy feladatot bízott az átdolgozó és a rendező, jóformán egyedül kellene a drámát eljátszania. Tersánszky műve – még ebben az elszegényített változatában is – egy ember drámai átalakulásáról szól. Arról, hogyan változtatják meg a körülmények, az erőszak, a háború, a kiszolgáltatottság, a társadalmi és emberi kapcsolatok hiánya, lehetetlensége az ember egyéniségét. Venczel Vera viszont ebből csak annyit játszik el – finoman és mutatósan –, hogyan zúg el fölötté a testi-lelki szenvedéseket okozó vihar. Nem érzékeljük, hogy megváltozott. Lényegében mindvégig az a meglegházi légkörben élő, a sűrű, eleven, szenvedélyeket fakasztó, érzelmeket és érzéseket fölszigázó, meggyötrő, megalázó, kielégítő és éhséget, szomjúságot keltő teljes emberi sorson kívül maradó úrilány, akit az első pillanatban megismertünk, s aki nem is fogja föl, hogy mi történt.

Maár Gyula átdolgozása Tersánszky mondanivalójának tökéletes félreértése. Ráadásul – és különösen manapság – álprobléma. Mintha Kosáriné Réz Lola találta volna ki ezt az érzelmes történetet a szüzességét házasságon kívüli „kalandban” elvesztő úrilányról, akiből a kaland befejeződése miatt kurva lesz. Tersánszky az emberi egyéniség kiteljesedésének (egyik) nagy lehetőségét ábrázolja a szerelemben és ezzel ellentételez a háborús körülmények szörnyűségét, kietlenségét. Nem romantikus alkat, így a szerelmet sem valamiféle idillnek ábrázolja: a lengyel lány és az orosz tiszt vonzalma nem mentes a diszharmonikus elemektől sem, de igazi szerelem, amelyben mindkét fél gazdagodik. Nem egyformán persze, hiszen nem egyformák. Eleve a lánynak több a veszteni és nyerni valója, ő is adja a többet és ő is kapja a többet. A diszharmonikus elemek abból adódnak, hogy egymásra találásukban az adott körülmények a szokásosnál nagyobb szerepet játszanak: magányosságuk, az emberi kapcsolatok hiánya legalább olyan erővel löki őket egymás karjába, mint a vonzalom. A férfi üres életében, amely a háborúban még céltalanabbá torzult, a lánnyal való találkozás a felelősségérzet föllobbanását hozza, s ennek nyomai talán azután is megmaradnak, hogy látszólag könnyedén és lelkiismeretlenül túlteszi magát ezen a szerelmi kalandon. A lány hasonlóan üres és ráadásul végsőkéig kiszolgáltatott életében a férfi a tartalmat hozza. Amikor belép ebbe a szerelembe, nincs semmije: apja öngyilkossága miatt régi védett életét nem folytathatja, mást pedig nem ismer. Most a testi szerelemben megismerhetné az örömet, az egymásra találást, sőt talán a védettséget is megkaphatná, ha külső erők nem szakítanak el szerelmesét. S itt következik a tragédia, amely kiégett, céltalan emberré teszi: borzalmas dolgok történnek vele, megerősöztetik, majd a körülmények (és „jóságos” nagyapja) testének áruba bocsátására kényszerítik. Az eszményi szerelem helyett, amelynek magasztosságára nevelték és a tényleges szerelem helyett, amellyel az orosz tiszt megismertette, most a testi kielégülés személyisége súlyos megalázásával és a teljes érzelmi társalansággal párosul. Ezek a már szinte személytelen kapcsolatok ugyanolyan kábítószerek, mint az alkohol. A tragédia tehát – Tersánszky szerint – az, hogy miután a hagyományos életforma elveszett számára –, minden szörnyűség ellenére – nem tudott az élet valóságával szem-

benézni, nem tudott egy „természetes” életformát kialakítani, hanem *föladta* a harcot és ezért züllött el. Ez a rendkívül finoman motivált képlet sajnos a színpadon egyetlen érzelmes szállá szegényedik.

Annak, aki elmélkedni óhajtana a legújabb magyar drámairodalom fejlődéséről, az idei évad utolsó bemutatói közül néhány alaposan föladta a leckét. Ennek a leckének legfájdalmasabb kérdőjele Csurka István *Szék, ágy, sauna* című színművének előadása a Thália Színházban. A cím sokat ígérő. Szimbólumai – szék: a hivatali helyzet, ágy: összeköttetés, sauna: flancolás – történet szatirius lehetőségét villantják föl. Ez a villanás azonban a Léner Péter rendezte komédiázásban végleg elsikkad. Ha valamire emlékezni fogunk ebből az előadásból, azt Rátonyi Róbertnek és Hacser Józának köszönhetjük. Rátonyi egy puhány, már nem is gerinc-, hanem csontvázatlan karrierista komikus bukásában maró gúnnyal idéz meg egy társadalmi jelenséget, noha szerepe az állatorvosnak azt a bizonyos tan-lovát juttatja eszünkbe, amelyen minden betegség megtalálható. Hacser Józsa gátlástalan nepperasszonyának talmi csillogása mögött olyan üres emberi egyéniség jelenik meg, hogy az olcsó nevetetés mögött – a különben hiányzó – társadalmi szatíra is megjelenik. Érdekes színfoltja ennek az előadásnak Harsányi Gábor is, aki a „szépfü” hozzá annyira nem illő szerepében bizonyítja be, mennyire jó színész. A többi szereplő szintén hathatósan működik közre abban, hogy Léner Péternek sikerüljön a kabaré-hatásokat fölerősítenie, s fölmúltnia a szomszédos Vidám Színpad jellegzetes előadásait.

A rendező mentségére azonban hozzá kell tennem, hogy nem nagyon tehetett mást: a kabaré-elemeken kívül nem volt mit fölerősíteni. Nem szeretném a kabaré jelentőségét lekicsinyelni, hiszen a tömegszórakoztatásnak ezt a formáját kiváló írók is szolgálták, és arra ugyancsak lehetne éppen nálunk példát mondani, amikor a kabaré nagyon komoly társadalmi tudatformáló szerepet töltött be. Csakhogy a kabaré a pilanat művésze, erejének, hatásának lényeges része az éppen időszerű utalások, „rájátszások” hálózata, ami persze a dolog természetéből adódóan elavul, s így e műfaj művelői önmagukat fosztják meg a maradandóságtól. De ennek alapján még nem kellene lehangoltan beszélni Csurka új művéről. Csakhogy Csurka nem izgalmas társadalmi-politikai kérdéseket szatirizáló kabarét írt. Nem egyes jelenségek kipellengérezésére hegyezi ki a játékot, hanem az általánost akarja megragadni egy régi típusú szalonvigjáték sablonjai között. Igaz, a szokványos háromszög-történetet a karrierizmus és flancolás társadalmi jelenségéből indul ki, de közhelyeknél többet nem mond, s így a pipogya – impotens – férjről, erélyes feleségéről és a helyzetét kihasználó „harmadikról” szóló mese kerül előtérbe. Ennek keretét azonban a század első felének francia, sőt magyar „színműparosai” több szellemességgel, ötlettel töltötték ki. Nem érdemes ezt a rossz darabot a Csurka kiemelkedő tehetségét bizonyító néhány jó részlettel mentegetni, inkább csatlakoznék kritikustársamhoz, aki az egészet kaján – rossz – tréfának tekintette.

Más megvilágításban veti föl az újabb magyar drámairodalom útirányának kérdését Vészi Endre a Madách Színházban bemutatott művével. A *Hosszú előszoba* annyira semmibe veszi a dráma műfaji „szabályait”, hogy még színműnek is csak némi habozás után merném nevezni. Inkább életkép, neorealista filmekre emlékeztető meg-elevenített novella. Kerényi Imre rendező nem is kísérelte meg, hogy az írott mű ellenében drámát hozzon létre. Köpeczi Bócz István kitűnő színpadának segítségével a teret állította középpontba, amely a szereplők élete fölé nő, a személyiség tartalmától szinte függetlenül mindent meghatároz. A szürke háttérű színpadkép sivárságán a főbérlo lakásának kopott és elnyűtt jómódja mit sem változtat, a lényeg az albérloők szobáit jelző egyforma, szűk rekeszek van. Szállás ez csupán, nem otthon, egy sajátos – albérloői – életforma kerete. Ezt a teret fedezik föl a filmesek, akik előkelő idegenként, „kivülállóként” megjelennek itt cinizmusukkal, titokzatos – mágikus jellegű – tevékenységükkel és talmi elegenciával, hogy fölhasználják az „albérloői életmód” külső megjelenési formáit. Az író azonban az igazta, azt szeretné megmutatni, ami e mögött rejtőzik; azokat a pszichológiai és gondolkodásbeli torzulásokat, amelyek a környezet nyomasztó és kényszerítő tényezőiből fakadnak. Amennyiben helyes Kerényi Imre törekvése, hogy a tér, a környezet tárgyiasságát

emelje középpontba, annyira kétséges e különös vállalkozás második fele, az itt élők, az ide kényszerültek belső világának bemutatása.

Vészi Endre bizonyos értelemben műfajt teremtett érdekes kísérletével, de a lélektani folyamatot csak egyetlen albérló esetében dolgozta ki, a többiekénél a kóros állapot jelzésére szorítkozott. Ám Gold Lala szomorú, sivár élettörténete – Garas Dezső emlékezetes alakítása ellenére – nem elég érdekes ahhoz, hogy önálló dráma lehessen (ezért is kerül a környezet a középpontba). Gold Lala, aki arra született, hogy kihasználják és soha semmire se vigye, ragyogóan megjelenített „albérló-típus”. Neki biztosan soha nem lesz főbérlete, mert ha szerezne is valamilyen úton-módon, biztosan kiforgatná belőle valaki. Biztosan nem lesz eredményeket elérő ember, mert tehetségéből hiányzik a kitartás, és egy kisebb lelki konfliktus elég ahhoz, hogy életét kitérítse a rendes kerékvágásból. De éppen ezért nem is lehet más, csak mellékszereplő. Persze az albérló tényészet – amit Vészi be akar mutatni – eleve csupa mellékszereplőt „tenyészt ki”; itt azonban a többiek életének kisiklását, eltorzulását Gold Lala előtérbe állítása tovább jelentékteleníti. Nem tudjuk meg, miért rúg be a nyomdász, amikor azt ünneplik, hogy főbérleti lakáshoz jutott; homályban marad, hogy a lakás megszerzésében felesége éjszakai kimaradásainak volt-e része vagy sem. Rejtély az is, mi lehet a rögeszmés bíró „bűnös” múltja mögött, s így ezt a szerepet hiába alakítja Némethy Ferenc sugárzó intelligenciával, nem nagyon tudunk vele mit kezdeni. Tóth Rózsi életének kisiklása legalább olyan izgalmas téma, mint Gold Lala tragikomédiája, de mi csak annyit látunk belőle, hogyan próbál egy fiatal fiút elcsábítani, s ezze összefüggésben miként veszti el állását, mert állítólag felsőbb utasításra lehallgatta vállalata dolgozóinak telefonbeszélgetéseit. Hiába bizonyítja be Almási Éva, hogy akármilyen szép is egy jó színésznő, ha akar, csúnya is tud lenni, hiába régen látott nagyszerű kabinet alakítása; nem érezzük szerves kapcsolatát a központi kérdéssel. Ha a sűrke háttér előtt megjelenő ember-sorsok árnyalatai kidolgozottabbak lennének, alighanem lehangolóan nyomasztó színházi estét élnének át a nézők még akkor is, ha a komikus motívumok megmaradnának, sőt fölerősödnek. Így viszont hiába igyekszik a rendezés színészi eszközökkel és Gold Lala szerepének ironikus, rezonóri beállításával a játékot „fölstilizálni”, az egyes jelenetek, motívumok szétesettségén nem tud segíteni. Ezt annál jobban sajnáljuk, mert az előadás így is figyelmet érdemlő, az egyes jelenetek hatásosak, a szöveg pedig sokszor költőien szárnyaló.

Gyurkovics Tibor harmadik, eddig legsikerültebb színpadi művének Pesti Színházbeli bemutatója után nehéz megállapítani, mennyire az író és mennyire a rendező Kapás Dezsőn múltott, hogy az „életkép” jelleg itt is erősebb a drámaiságnál. Az író – jelentős mértékben pszichológus végzettségére és hosszú kórházi gyakorlatára építve – egy kórtermet jelenít meg *Nagyvizit* című komédiájában – négy beteggel, ápolónóval, takarítónóval, borbélyal, főorvossal, alorvossal és beteglátogatókkal. Hadd bocsássam előre: régen láttam magyar színpadi művet, amelynek szereplői lélektanilag ilyen sokrétűen motivált egyéniségek és ugyanakkor ilyen jellegzetes típusok voltak. Sőt azt is hozzá kell tennem, hőseinek élesen körvonalazott karakterét Gyurkovics lebilincselően szellemes, kitűnően pergő dialógusokban mutatja be. Olcsó színpadi tréfák, élcelődések helyett a jellemek és a helyzet mélyéről fakadó komikum teszi rendkívül mulatságossá Gyurkovics művét.

A Pesti Színház előadásának művészei maradéktalanul kihasználják az író által fölkinált lehetőségeket. Közülük a legszínesebb talán Koncz Gábor alakítása egy bohém, nőcsábász dublőr szerepében. Trükkök – egykézzel gyufát gyújt köpenye zsebében –, energikus mozdulatok jelzik a kisiklott életű férfiben rejlő tehetséget (ügyességet), erőt és éppen ezek túljátszása teszi időnkint komikussá ezt a többiektől irigylet érdekes figurát. Koncz hőse egyszerre donjuani és sánta kiskacsa. Bilicsi Tivadar szinte eszköztelenül, majdnem végig ágyban fekve játssza el a kotnyeles, önző, fellengő, mindenkinek parancsolni akaró öreg kistisztviselő szerepét, aki adott pillanatban legyengült, beteg szervezetéhez képest emberfölötti erővel akadályozza meg egy – számára ellenszenves – ember öngyilkosságát. Ezt az embert Somogyvári Rudolf játssza a csipkelődő, keserű kedélyesség és a hisztéria színeit vál-

toogatva. A többiek közül Oszter Sándor, Venczel Vera, Deák Sándor, Benkő Gyula egyaránt hitelesíteni tudja a megjelenített figurát. Az előadás kiemelkedő színészi teljesítménye Tábori Nóráé, aki a takarítónő szerepében szinte félelmetessé növeszti az öreg fájóslábú, szürke, lompos, anyagias, önző figura komikus jellegét. Nem a betegek látható fájdalma és hisztériája, nem az ápolónő életveszélyes kapkodása és az orvosok figyelmen kívül hagyása, hanem Tábori Nóra takarítónője lopja a színre a borzongatást, a félelmet az élet sötét, kiszámíthatatlan, szörnyű tényezőitől. A rossz, ami vele testi valóságban megjelenik – kisszerű, mindennapi és éppen ezáltal ijesztő. Ez az ijesztő elem azonban szinte teljesen elsikkad abban a mulatságban, amit az „életszerű” jelenetek és az ellenállhatatlanul nevetséges párbeszédok keltenek a nézőben. Így végül is azzal az érzéssel távozzunk, hogy mindaz amit láttunk, a vicc egy formája csupán, színdarabbá formált kórházi anekdota.

Pedig Gyurkovics színművében – anélkül, hogy az a dialógusokban, a cselekményben vagy a színpadi atmoszférában kiteljesedne – sokkal többről van szó. A hősök anekdotába illő nevetségessége, egyéniségük ilyen vagy olyan torzulása megrendítő magányuk következménye. A nagy nöcsábásznak, – akinek betegágyához a női imádók serege zarándokolt, s akinek vonzereje a kis ápolónőt is megperzselté –, a kórtermen kívül mégcsak szállása sincs, nemhogy otthona. Amikor nem bírja tovább a kórterem feszültségtől terhes légkörét és egy éjszakára eltávozik, egyszerűen nincs hová mennie, vissza kell térnie. A feszültségek a halálfélelemből és fájdalomtól táplálkoznak. Az öregember tudja, de nem akarja elhinni, hogy az életéből már nincs sok hátra. Ki akarja használni a hátralevő időt az élet élvezésére, evésre, parancsolgatásra és saját fontosságának elhítetésére. Voltaképpen jól érzi magát a kórteremben, mert neki sincs senkije. (Már nincs, a felesége évekkal korábban meghalt.) Egyedül van a roncsolt idegzetű volt munkaszolgálatos is, s magányán semmit sem változtat, hogy időnkint meglátogatta a jótékonyágát érdemrendként fitogtató, de az ő bajával mit sem törődő sógora. Nincs miért élnie, mert nem mert megnősülni, nehogy gyereke legyen, s így világra segítsen valakit, akire esetleg éppoly szörnyűségek várnak, amilyeneket néki a második világháború idején kellett tapasztalnia. A negyedik beteg is szörnyen egyedül van. Az ifjú férj a féltékenység ördögével viaskodik (okkal), mert felesége – félreértve egy orvosi utasítást – hetekig feléje sem néz: s amikor megjelenik, nem tudnak egymásnak mit mondani. A borbély és a takarítónő pazar „abszurd” dialógusából érthetjük meg, hogy az író az emberi kapcsolatok kérdését felsejegeti. Ebben a bravúrosan megszerkesztett rövidke párbeszédben egyik fél sem mondja végig a mondatokat, egyik fél sem fejezi ki teljes terjedelmében gondolatait. A kommunikációs kapcsolat mégis létrejön: fél-szavakból is értik egymást. Pedig feltehetően semmiféle szorosabb kapcsolat nincs közöttük, csak éppen azonos gondokkal, kérdésekkel küszködnek.

Ahogy a magány kérdése elsikkad az előadásban, úgy szinte észre sem vesszük, hogy a betegek életének lényege a várakozás állapota. Az ápolónő – ugyan-csak magányos – alakja körül jegecesedik ki a várakozás konkrét tartalma: a történet elején külföldön tartózkodó főorvos megérkezése. Az ápolónő – a nöcsábász iránti bizonytalan vonzalma mellett – istenként csodálja a főorvost, s a betegek – többé-kevésbé tudatosan – ugyanettől az „istentől” várják helyzetük megváltoztatását, a gyógyulást, a megváltást. (Kivétel a dublőr, aki a főorvost egyszerűen szerelmi vetélytársának tekinti, másrészt kevésbé érzi magát kiszolgáltatottnak, kevésbé is van szüksége a megváltásra. A paródiához tartozik, hogy végül a főorvos egyedül az ő helyzetét változtatja meg azzal, hogy kidobja a kórházból.) A „megváltó” főorvosra várakozás légköre azonban nem alakul ki kellő nyomatékka a színpadon, így aztán egyszerű orvos-szatírává szegényedik az a mély gondolat, hogy az oly nagy bizalommal, hittel várt főorvosról bebizonyosodik: modoros, a betegekkel csak lát-szatra törődő, lényegében önmagával, vágyaival igényeivel elfoglalt hiú pozőr, aki-nek az a fontos, hogy beszéljenek róla, a műtéteiről, nem pedig az, hogy betegeit meggyógyítsa, a szenvedést enyhítse. Nem akar és nem is tud segíteni, sőt hamarosan ő szorulna segítségre, de az általa teremtetett mechanizmusban ez nem fontos, így aztán őt is magára hagyják, amikor másokra lenne utalva. Nagy kár, hogy a rendező

Kapás Dezső észre sem vette: Gyurkovics mulatságos anekdotája mögött a szatíra tükrében a közösségi kapcsolatok és a cselekvő élet igénye rejtőzik.

Ebben az évadban szinte valamennyi fővárosi színház élére új igazgató került. E változások természetesen nem hozhattak egyik napról a másikra döntő változásokat. Bízunk benne, hogy azok a jelek, amelyek az egyes színházak sajátos arculatának kialakulására mutatnak, a következő évadban további erősítést kapnak. Örömmel nyugtázzuk, hogy a Thália Színház tovább halad a bátor kísérletezések útján, a Madách Színház továbbra is vállalja a hagyományos értékek ápolását és egy kifinomodott színházi stílus megvalósítására törekszik; a Nemzeti Színház pedig – ugyancsak merész művészi kezdeményezések mellett – öntudatosan vállalja a magyar drámai örökség gondozásának és korszerű bemutatásának feladatát. Kevesebb örömmel vesszük tudomásul, hogy a Vígszínház ebben az évadban is „élen járt” az olcsó szalonvigjátékok színpadra állításában; – amihez persze az igazság kedvéért hozzá kell tenni, hogy a Pesti Színházban mutatták be a legtöbb új magyar színművet és ugyanaz a színház dicsekedhet azzal, hogy itt láthattuk az elmúlt három évben a legjelentősebb hazai alkotásokat: Szakonyi Károly *Adáshibáját*, Örkény István: *Macskajátékát* – az idén pedig – Páskándi Géza *Vendégségét*. Olyan sorozat ez, amelyre minden színház büszke lehetne. Reménykedjünk a folytatásban és a példa követésében.

F U T A K Y H A J N A

PÉCSI SZÍNHÁZI ESTÉK

(*Shakespeare: Macbeth; gondolatok az évad végén*)

A Macbeth-előadások múlt századi historizmusát a század végén a lélektani igény váltotta fel. Az angol nemzeti színjátszás néhány évtized előtti megújulása, főképp Gielgud és Olivier Macbeth-interpretációi, meg az utóbbi idők néhány újat mondó drámaelméleti megközelítése (pl. Morozové, Kotté) új és rokon eredményekre jutott: a tragédiát határozottan a bűn mitológikus képzetkörébe helyezik. A pécsi bemutató most a külső történéseket bizonyos lélektani motivációval kísérve, a zsarnokság világának képét igyekezett adni. A több jó részlet ellenére egyenetlen, széttördelt előadás azt a gyanút kelti, hogy ennek a tragédiának a mélye nem közelíthető meg a közéleti és lélektani oldalak egyenlítő összegezésével.

A műsorfüzet szerint az irodalomtörténészek a *Macbeth* boszorkányainak problémáját „túlzott lelkesedéssel vitatták”; de a boszorkányok bizonyos, hogy a legszorosabban hozzátartoznak a tragédia gyökéhez, tehát a dráma sajátosságait kutatva megkerülhetetlenek, sőt talán nyomravezetők. Már Alexander Bernát észrevette, hogy „Macbeth mindent megtehetett volna a boszorkányok nélkül”, akár mint történelmi személy, akár mint hatalomvágyó jellem. A boszorkányok jelenléte a drámában hát igencsak jelentésteli. – A shakespeareai tragédiákban két erő csatázik rendszeren: az értelemről és felelősségtől vezetett humanitás meg a hatalomvágyó, kapzsi, érzékies machiavellizmus, és minden műben másképp, más létsíkon szembesülnek. A *Macbeth* szereplőinek viszonyában pl. szinte ismétlődik a *Hamlet*-ből ismert helyzet: a törvényes királyt megöli egy nagyravágyó rokon, hogy trónjára üljön, és kisemmizi a jogos utódot. Valójában mégsem ismétlődik semmi. A dráma itt nem a bosszúló örökös és a bitorló zsarnok konfliktusából táplálkozik, még Macduff sem drámai ellenfél – a bosszú anyyala. Macbethnek a dráma menetében egyetlen ellenfele: önmaga. Ellentmondó lehetőségei kezdettől világosan állnak előttünk és önmaga előtt. Mikor fellép, egyenlő

eséllyel él benne a „hős Macbeth”, „Bellona vőlegénye” meg a hatalomvágyó, aki a csillagok elől is rejtene „sötét, sóvárgó szívemet”. Első szava, ahogy dicsőséggel belép: „Soha ilyen szép s ilyen rút napot!” Kárpáti Aurél szerint „csak hős beszélhet így”. Valóban, de percekkel előbb a boszorkányok mondták: „Szép a rút és rút a szép...” Macbeth szava úgy rimel erre, hogy nyomban érezzük: valami összeköti őket. Aztán az első „jós-üdvözlésre” fellobban Macbeth képzelete, mely további sorsát meghatározza: „... erömet / Elszívja a képzelet, s már csak az / Van, ami nincs”. A boszorkányok valósága ma már nem vitatott. De miért van rájuk szükség, mi a funkciójuk? Alexander Bernát kitűnően látta lényegüket: „... a boszorkányok nagy morális realitások, bizonyosságot tesznek a bűn világhatalma mellett”, „a néző lelkét... kényszerítik, hogy az élet sötét hatalmai felé forduljon figyelmével”. Nemcsak a nézőt, a dráma hőseit is erre kényszerítik, funkciójuk épp ebben áll. További kérdés: mi szükség rájuk, ha – és feltétlenül így van! – „Macbeth mindent megtehetett volna a boszorkányok nélkül”? Hogy Shakespeare velük végezteti el Macbeth halóba ejtését, és nem bizza csupán a hatalomvágyó szenvedély öntörvényeire, – alapos okkal történik: ebből születik a tragikum. Ha a szörnyű bűnök kizárólag Macbeth lelkének születtei, irtózatánál egyebet nem érezhetnénk az „önerejéből” véres gazember iránt. Ám, ha valamennyire kénytelenek vagyunk áldozatnak látni, mert előttünk pusztítja nagyszabású lényét embertelen ronccsá egy sötét, démoni erő – akkor megrendíti a Bűn tragikuma. Ezt a külső erőt legnyomatékosabban a boszorkányok képviselik, de – távolabbról – úrnőjük, Hekaté és a realitásban a Lady is. Macbeth elbuktatásához mindnyájukra szükség van. Shakespeare ennek ellenére nem egyszerűen azt ábrázolja, hogy az alvilág, a Bűn hatalma – amit közvetlenül a banyák szabadítanak Macbethre – merőben idegen erőként uralkodik rajta, hanem egyben azt is, hogy megragadja a benne eredendően esendőt, a bűnös vágyakat. A dráma ezáltal mérhetetlenül több azoknál a moralitásoknál, melyeknek példája, hatása ugyanakkor felismerhető benne. Leginkább abban, hogy az alvilági erők itt is egy lélekben, egy ember erkölcsi világában támasztanak pusztulást. Sokan felismerték már, hogy a *Macbeth* drámaisága így és itt áll elő. (Míg pl. a *Macbeth*-tel sokszor összehasonlított *III. Richárd* drámai mozgásai egyértelműen a történelmi, közéleti közegben futnak, a *Macbeth* drámai létsíkja az erkölcsi világ.)

Macbeth és Banquo kettőse – egy erkölcsi párhuzam. A boszorkányok milétét Banquo ismeri fel pontosan, akin nem fog a rontásuk: „A föld bugyborog néha, mint a víz, / Ezek is buborékok”, „Romlásba vinni gyakran igazat / mondanak az éjféli küldöttei...” Macbeth viszont mohón hallgatja a „csodálatos” híreket; a benne élő pozitív erkölcsiség azonban még sokszor jelentkezik. Már eltökélte Duncan megölését, mikor szinte előre elmondja a maga sorsát: „Már itt elér a bíró; alig adtuk / A véres leckét, rögtön visszavág a tanítóra...” Pontosan ismeri tettének tilalmait: „... rokonom és uram / ... s aztán: ő a vendég...” Csak az „uram” feudális tilalom, a többi elemi erkölcsi norma. Közvetlen a gyilkosság után is tudja, hogy „Én szorultam rá, én, az irgalomra!” *Szüntelen elismeri az erkölcsi rendet, melyet tetteivel szüntelenül megsért.* A bűn a bűn tudata által pusztítja el. Emberségét (amit a Lady a „jóság tejé”-nek nevez) a bűnök zabálják fel, míg maga lesz a bűn, az emberi világ és élet tagadása: „Unom, gyűlölöm a nap sugarát, / Dőlne már romba az egész világ!” Utolsó szavai kivétel nélkül a legmélyebb embertelenséget mutatják („halt volna meg később” – fogadja felesége halálhírét; „Aki nyafog – felkötni!” – szól az utolsó parancsa; és a legszörnyőbb vallomás: „jöllaktam az iszonyal”). A hatalomvágyban, hatalomféltésben fogant bűnök tettekben manifesztálódnak, az emberség gyengülő ellenállása viszont a képek nyelvén érvényesül. Több modern kutató (pl. C. Spuregon, Morozov) kiemeli a Macbeth képvilágának monumentalitását (vihar, éjszaka, tenger, vér), a mitikus-szimbolikus képzetek következetes rendjét. Jan Kott igen lényegesnek tartja – az is –, hogy a *Macbeth*ben az éjszaka uralkodik. Álomtalan éj, megnyugvás nélküli „lidérces álom”. „Glamis megölte az álmot – soha / Nem alszik többé Cawdor, soha Macbeth!” A még eleven pozitív erkölcsiség ítélete ez, ugyanő szól pl. egy másik hatalmas képben: „Lemossa-e Neptunus óceánja / Ezt a vért? Nem, nem; előbb festi át / Kezem a roppant vizeket, hogy a / Zöld piros legyen.” Ahogy növekszik a szörny, az

egyre rémületesebb tettek ellenében elszegényednek a gyötrött lelkiismeret képei. A végén egy kihamvadt lélek kongása szól („Az élet . . . egy félkegyelmű / Meséje, zengő tombolás, de semmi / Értelme nincs”) vagy kurta prózája csattan: „Amíg van élet, / Jobb ölni”. Macbethnek azért kell pusztulnia, mert emberi-erkölcsi végpontra jutott. Sorsa természetesen társadalmilag teljesedik be, másképp nem is lehet: az erkölcsiség nem hermetikus tudatszféra, gyakorlat is és szorosan összefügg a történelmi-társadalmi lét többi területével. Akár a politikával is. A shakespearei alapkonfliktus a *Macbeth*-ben erkölcsi aspektusból ábrázolódik, de a valóság shakespearei totalitásában.

A pécsi előadás Macbethet egy historikum nélküli historiai környezetbe helyezte. *Dobai Vilmos*-ban éltek a néhány év előtti igen sikeres III. Richárd-rendezésének reminiscenciái: a zsarnokság jellemzőire figyelve a történet külső vonalát dolgozta ki, melyet lélektani pillanatok kísérnek. A tömeggyilkossá fajuló zsarnok-örületet demonstrálandó, a külső eseményeket egy néma-jelenet beiktatásával is gyarapította. A mű cselekménye tulajdonképpen csak utolsó harmadában enged ennek a felfogásnak. Addig az előadás a túl hangsúlyos extenzív keretek s a köztük „félre”-ként ható intenzív pillanatok váltakozásában kereste a kibontakozást. Az egységet az álhistoriai világ tárgyi képei szolgáltatták. Ezzel magyarázható, hogy az előadás főszereplője a szcenikai apparátus, a díszlettervező *Vata Emil*. Forgó-csúszó-ereszkedő díszletelemek a töméredek színhely dús, konkrét képét teremtik meg, de bármily gyorsak a változások – szüntelenül megszaktítják a dráma áramkörét. A sok-sok zene még erősíti a szaggatottságot, ami súlyosan terheli az előadást, tempóját visszafogja, a drámai haladást szétszórja. Több szép jelenet, több kitűnő beállítás ellenére a tragikum széthullik, csak pillanatokra csap meg egy-egy szereplő ihletéből. Figyelemre méltó ötlet a boszorkányok torz-állatias külsőben való felléptetése; azt „mondja”, hogy állati ösztönöket szabaddá válnak el. Kár, hogy mozgásaik félúton tétováznak a pantomim és egy operett-táncbetét között, versbeszédük a mesevilág boszorkányaié, s hogy a bennük megjelenített indítás Macbeth játékában nem megy tovább, kontaktusuk a játékban nem realizálódik, csak a szavakban. A *Macbeth* címszereplője – maga a darab. *Mádi Szabó Gábor* Macbethje – érthetően – megsínylette az előadás-konceptiót; a szerep külső-belső ívének tiszta kifejtése helyett derekasan eljátszott részleteket kaphattunk tőle. A lelkiismeretével viaskodó bűnös és a zsarnoki monstrum belső azonosságát nem építhette fel, de szerencsére elég sokat megmutatott az előbbiből is. A befejezésben, ahol az előadás egyensúlya is biztosabb – erőteljes, félelmes és nyomorult volt egyszerre. A Ladyt alakító *Timár Éva* nem tragika a szó hagyományos színésztipológiai értelmében. Lényéből nem sugároz démoni erőt, de játékontelligenciájával feszültséget teremt maga körül, egy-egy jelenetében a Lady sugallatos erejét is érezzük. A lakoma-jelenetnek főszereplőjévé nő (a kétségbeesés erejével küzd a már megsejtett bukás ellen, aztán megborong a szelétől), majd ahogy eljuttassa az alvajáró-jelenetet – az a legszebb színház! És még valami: szerepének teljes íve él, tisztán megvalósul alakításában. *Győri Emil* Macduff-öt ragyogóan indítja; az angliai jelenetben kezd zavarni mozgásának oly kevésbé „hósi” modorossága. Klasszikus szerepben ez föltűnőbb; tulajdonképp ez gátolta meg a teljes sikerben. Banquo hálátlan, kurta szerepében *Szabó Ottó* a rendezéstől nem kapott sok lehetőséget, de a meglévőt jól kihasználta: Banquo józan mérséklete, erkölcsi tisztasága súlyt kapott. *Paál László*, *Fülöp Mihály* egy-egy jó jelenetet teremtettek.

A pécsi Shakespeare-előadások egyik nagy értéke, hogy évről évre szembesítik a közönséget a legmagasabb költészetben általánosított emberi valóság alapproblémáival; a színházat, a művészeket pedig a maguk művészi kifejezőerejének próbája elé állítják. Shakespeare „tükröt tart” világnézet és valóságismeret tekintetében éppúgy, mint művészi alakítóerő vonatkozásában. Aki rendszeresen vállalkozik rá, hogy igényt támasszon magával szemben ebből a tükrökből – mint a pécsi színház –, az bátrabb a többenél.

A tavalyi évad végén megindokoltuk, miért csak a prózai műsorról szólunk: ezek képviselik és szolgálják leginkább lényegét érintően a színházművészetet. A végetért évadban ugyan a más műfajú bemutatók aránya a prózai előadások rovására emelkedett, ez nem műsorpolitikai szándékosság volt, hanem az elhúzódo épületekonstrukció miatti időhiány, egyeztetési bonyodalmak, rendkívüli kötelezettségek okozták. A Gyermekszínház „szünete” is ezzel függ össze, meg a művészek nem egyenletes foglalkoztatottsága is.

A szezonban bemutatott öt drámai mű (sorrendben – Pirandello: *Nem tudni hogyan*, Obaldia: *Vadnyugati szél*, Gorkij: *Az utolsók*, Hernádi Gyula: *Falanszter*, Shakespeare: *Macbeth*) kor-, stílus-, igény- és értékkülönbségek mellett nemcsak előadásra érdemes, jó darab a maga nemében (a *Macbethet* persze még tévedésből sem illeti „értékelés”), de speciális érdekességű is. A Pirandello-bemutató egy nálunk hiányosan ismert nagy szerző kitűnő drámáját hozta először magyar színpadra, a Gorkij-előadás szinte hasonlóan felfedezés volt, az Obaldia-darab a könnyebb, de annál szellemesebb színpadi irodalom friss újdonságát hozta és egy divatos szerzőt vezetett be hazai színházadatunkba, a *Falanszterrel* új magyar drámát juttatott színe és drámaíró, meg hozzá sokra hivatott drámaíróit avatott a színház. Ha a műsort az irodalom – nem a színháztól elvonatkoztatott irodalom! – felől nézzük: túlzás nélkül *kitűnőnek ítéljük*. Azt a törekvést, hogy a műsor ne ragadjon az utánjátszás vidéki hagyományába, hanem eredetét, fölfedezőit nyújtson – pompás ízléssel, magas igénnyel érvényesítették. S lám érdekeset, eredetét, izgalmasat, mait és – horribile dictu – szórakoztatót nyújtottak!

A Janus Pannonius-évtorduló ünnepi feladatokat háritott a színházra. Az alkalmi költészet ritkán volt nagy művek szülője, a színházban sem lett azzá. A *Panegyricus* c. balettkompozíciót nagyobb várakozás előzte meg; a balett-zene-dráma egységével ígérte Janus művészetének, szellemiségének megragadását. Illetékesebb táncművészeti szakemberek a produkció értékelését elvégezve részlet-eredményeknél többet nem nyugtáztak, de az előadáson legalább érezhető volt a nagyra vállalkozás izgalma, a fényes bőkezűség ritka gesztusa. Annál kevésbé az irodalmi esten, pedig az alkalom természete erre nyújtott jobb lehetőséget. *Pannonia dicsérete* sajnos nem vált a színház dicséretévé. Mióta az amatőr irodalmi színpadok „feltalálták” és kifejlesztették az ún. szerkesztett műsorokat (kidolgozták elméletét, dramaturgiáját, rendezési elveit), nem érhetjük be a régi típusú szerzői estek, emlékműsorok vonszolódó unalmával, színpadképtelenségével. Amatőr együttesektől rendre számonkérjük az újabb eredmények alkalmazását, ideje, hogy a hivatásos művészek is tudomást vegyenek az ebben a műfajban történelekről.

Folytatva a színház „saját” feladatainál: mondtuk, hogy az eljátszott darabok kifogástalan műsor-koncepciót igazoltak, de „A színház rangját az határozza meg, hogy milyen jól játszanak benne, nem pedig az, hogy milyen mértékben használ az irodalomnak” – ahogy nem egy mai színházcentrikus, hanem Thomas Mann megállapította. A jó műsor mégis lényeges, a pécsiek ezt bölcsen tudják. S tán az sem volt merő véletlen, hogy ebben az évben a „milyen jól játszanak” maximumát akkor érték el, amikor a legnagyobb mértékben használták az irodalomnak is: a *Falanszter* előadásával. Talán nem elsietett lelkenedés, ha több év magyar ősbemutatói és az idei után úgy véljük, Pécsen nemcsak bemutatnak új magyar műveket, de *kialakult a magyar dráma műhelye*. Ebben legnagyobb szerepe a színház szívós hivatástudatának és annak van, hogy mernek kockáztatni (ami nem egyenlő a művészi krakélerséggel). – Dráma és színházi előadás ugyan szorosan összetartoznak, hatások és rejtett kapcsolatok vannak köztük, mechanikus meghatározottság azonban nincs – ezért van igaza Thomas Mann-nak. A színházat elsősorban mégiscsak az teszi, hogy „MILYEN JÓL JÁTSZANAK BENNE”. Az elmúlt évad előadásain a pécsi művészek játszottak kitűnően, jól és kevésbé jól. Mi okozta a különbségeket? Az év legjobb produkciója a *Falanszter* volt, alig maradt el tőle *Az utolsók* és ettől a *Vadnyugati szél*. Az előbbi kettőről szólva már hangsúlyoztuk az előadások magas szintű kollektivitását. Mindezekelőtt a zavartalan stílusegységben nyilvánult meg, ami kettős eredetű: egyrészt abból fakad, hogy a szereplők kifejezőeszközeit azonos cél- és ábrázolásszintről hoz-

zák, másrészt, hogy egyéni megnyilvánulásaik egy magasabb elv érvényesítésében szintetizálódnak. Nyilvánvaló, hogy ennek megteremtésében a rendezés kardinális tényező, fegyelmet és egységet tud előhívni (*Sík Ferenc* és *Dobai Vilmos* rendezőket dicséri). A *kitűnő kollektív teljesítmények* nagy erénye, hogy nem szűrítő középsszerről van szó, hanem a mű mint többretű művészi közlés – metaforikusan szólva – zenei, ritmus és összhangzás szerinti megszólaltatásáról, melyben szölok, primek érvényesülnek összesimulva a kísérettel. A mellékszereplők, az „örök epizódisták” képességei az idén sem voltak jobbakk, funkciójukban azonban jobban helytálltak, mert egyéni megnyilvánulásaik az együttesbe illeszkedtek. A vezető színészek meg azáltal jutottak pluszhoz, hogy nemcsak színes, képzeletükkel és életismeretükkel gazdagított egyéniségeket formáltak meg, hanem a művek egésze szerint szerepükre jutó mondanivalót is közölték. Példának említhetnénk *Az utolsókban* Holl István, Szabó Tünde teljesítményét, a *Falanszter*ből Timár Éva, Holl István, Győri Emil alakítását. A Pécsi Nemzeti Színház ezzel az előadásmóddal érte el legmagasabb, legkiegyenlítettebb eredményeit.

Ha az előbbi előadásokhoz hasonlítjuk a kevésbé sikerülteket, minden esetben az derül ki, hogy a darab, illetve az előadás olyan igényei nem teljesültek bennük elégségesen, melyek a színészi megvalósítástól egy sajátos, az élet mai tapasztalati valóságától eltérő kifejezőmódot kívántak. Például az intim kamarajáték és a modern intellektuális színjátszás együttes igényével fellépő Pirandello-darab meg a klasszikus Macbeth interpretációinak halványságából kiviláglott, hogy egyiknek az előadásához sem elég az emberi magatartások, viselkedésmódok megfigyeléséhez tapadó mimesis. Más-más módon persze, de olyan intuitív erejű dikciós és gesztikus „játékoz” szükséges hozzájuk, mely közvetíteni képes az emberi belvilág, vagy akár a külvilág rejtettebb, naturális mozzanatokra nem váltható mozgásait; mely nem az empirikus, hanem az elvontabb, általánosított valóságélményen alapszik. A színháznak vannak művészei, akik ilyen korszerű játékokra képesek, de egy produkció adekvát, egységes színvonalát egy-két szereplő nem adhatja meg. Az elmondottakkal szoros kapcsolatban áll a beszéd- és mozgáskultúra kérdése. Ami e tekintetben egyik előadáshoz kielégítő, egy másikban kevés lehet. *Klasszikus mű* (pl. a *Macbeth*) előadása mindig fokozott erőpróba, a hiányok itt gyorsabban kiderülnek. Tapasztalhattuk, hogy a verses dikciót több színész vagy az ünnepélyes monotonía vagy a lázas hadarás kottájára szedi. A mozgás mint a jellemzés és szerepformálás eszköze néha alig vehető számba, „civil” mozgások opponálnak a szöveggel, helyzettel, jelmezzel. Pedig mennyire igaz, hogy „A színész teste csak kevésbé észrevehető, de nem kevésbé fontos szerepet tölt be, mint az artistáé”. A nemrég Pécsen lefolyt irodalomtörténeti vándorgyűlés egyik vitáján Zemplényi Ferenc fejtette ki, hogy színházaink, színészeink ma nagyrészt nélkülözik azokat a *játékeszközöket*, melyek képesek lennének a régi, költői drámák *költőiségét* is közvetíteni. Nem fejlődik az ennek megfelelő játékestílus. Amit az előzőekben vázolni próbáltam – egybehangzik ezzel, csak nem szűkül le a klasszikus dráma körére, jöllehet valóban ezeknek az eljátszásakor mutatkozik legpregnansabban. Pl. a pátoztól való jogos irtozás meg a szűk élettapasztalatokra hagyatkozás színészeinket mostanában általában megfosztja az emberi nagyság, a hősi forma kifejezésének lehetőségeitől.

A pécsi színház méltán dicsért előadásmódjával, melyet az együtteség, a stílus-egység jellemez – megtalálta a lehetőségét, hogy adott objektív személyi feltételek mellett, alkalmas darabok eljátszásával *teljesértékű színházművészetet* teremtsen. Erről az alapról komoly eséllyel indulhat a színészi műalkotás magasabb csúcsait megostromolni, hogy a színpadi költészet varázslata is teljes legyen.

„A színház természeténél fogva aktuális”, de némelyik mesterkedéssel „javítaná” a természetét, hogy aktuálisabb legyen. Az irodalom és színház manapság járványos oppozíciójában is többnyire ez a mozgató. A pécsi színházban a probléma fel sem merült. Alighanem azért, mert eleve az *aktualitás* mozzanatával kapcsolják egymáshoz a drámákat és megvalósításukat, ez az, ami az összetevőkből mai *színházat* katalizál. A dunántúli színházak VI. találkozásán aratott hangos és rangos pécsi siker (a *Falanszter* előadása) is ezt honorálta főként. Annál találóbban, mert nemcsak egyetlen előadás alapja volt, hanem az évad teljes drámai műsoráé.

A KAPOSVÁRI SZÍNHÁZ ÉVADA

Egy éve aggodalommal számoltunk be a kaposvári Csiky Gergely Színház súlyos gondjairól, a nehézségek ellenére is kimunkált művészi eredményekről és a dunántúli színházak semmit mondó, jelentéktelen helyi eseménnyé szürkült ötödik találkozájáról. Alapos okkal féltettük a város hatvanesztendős színházi hagyományait s az intézmény közel kétévtizedes önálló színházi létét annak a mélypontnak a következményeitől, amelyre fokozatosan eljutott.

Az új évad örvendetes fordulatról tanúskodik. Megerősödött mindenekelőtt a színház felelős szakmai-művészeti irányítása, s a megváltozott feltételek közepette átalakult – művészi erejében konszolidálódott – a társulat. Jó nevű, a szakmában elismert színművészek szerződtek ide vagy szerződtek vissza. Emellett az átgondolt, felelősségteljes műsorterv is segített visszahódítani a közönség bizalmát. Az átlagban igen jó színvonalú előadások alapján pedig végül is sikeres évadról számolhatunk be. Már az évadnyitó előadás, a *Sirály* formailag új, modern hangvételi színpadra állítása is mintha azt jelezte volna, amit az időtájt így emlegettek szakmai körökben: „Kaposvárrott új színház készülődik...”

Csehov drámái a közfelfogás szerint a lélek mélyén játszódnak, „a mű szöveg alatti rétegeiben”. Konfliktusai a lélektanilag is remekül árnyalt párbeszédnek között feszülnek-formálódnak igazi drámai anyaggá, jóllehet a hagyományos értelemben vett drámai cselekmény szintjén alig történik valami. S ezt a keveset is általában – már-már tradíció ez is – eredeti, naturális környezetben szokás játszani, a zárttság, a menekülés, az elvágakozás, a korabeli tespedt orosz vidéki élet rekvizitumaival, amelyek a jellegzetes csehovi atmoszféra megteremtésének is fontos külső eszközei lehetnek. Zsámbéki Gábor, a kaposvári előadás rendezője azonban szakított a konvencionális színpadtérrel. A tárgyak, kellékek, jelmezek itt is jelentős funkciót kaptak. Maga a csehovi dráma azonban Szinte Gábor nagyszerű *jelzett díszletei* között, egy fekete drapériával, illetve sötét háttérrel övezett színpadon izzik. A színpadtér fókuszában jól láthatóan és mindvégig jelképszerűen ott marad Nyina és Trepljov rögtönzött színpadi emelvénye, körülötte művészetéről vitáznak, emberi kapcsolatok szövődnek, emberi sorsok kanyarodnak a jobb és szebb élet tiszta vágyaival – zsákutcába. Zsámbéki fényeffektusai a színpadnak mindig csak azt a részét, azt a pár négyzetmétert láttatják, ahol éppen történik valami, ahol a feszülő dialógusokban ez a dráma éppen tovább ível tragikus vége felé. – Jól sikerült, megrendítően szép Csehov előadás tanúi lehettünk, ahol valamennyi szereplő a teljes érzelmi és gondolati azonosulás hőfokán, egységesen, összehangoltan tolmácsolta a művet. A Pécsi Nemzeti Színház tavalyi, *A kutyás férfi* előadásához hasonló Csehov-élményt jelentett számomra ez a Sirály-bemutató. Szereplői közül Molnár Piroska Sirályát, Olsavszky Éva ma is csillogó, de már nem fiatal Színésznőjét és Szabó Ildikó döbbenetes alakítását: kiégett életű, vodkázó-szivarozó Másáját emelhetem ki, mint a produkció kiugró egyéni teljesítményeit.

Sütő András romániai magyar író. Egyik legolvasottabb elbeszélőnk itthon is. Különösen az utóbbi években, miután *Anyám könnyű álmot ígér* című naplóregénye két kiadásban is kirobbanó sikert aratott. Művei 1949 óta jelennek meg. Elsősorban a falusi élet ábrázolója. A falu megváltozott életével foglalkozik; oly módon, hogy az események mögöttes lelki változásait is rögzíti, népi ihletésű, egyénien színes nyelven. Kritikusai ezért a mai magyar próza egyik legfigyelemreméltóbb stílusművészeként emlegetik. Elbeszélések mellett színműveket is írt. Eddig három jelentősebb vigjátékát mutatták be: a *Fecskeszárnyú szemöldök* és a *Tékozló szerelem* című

darabjai után Pompás Gedeon című szatírája 1967-ben került először színre a marosvásárhelyi magyar társulat előadásában. Magyarországi ősbemutatójára a kaposvári Csiki Gergely Színház vállalkozott. Műve születéséről így vallott a szerző: *„Az embernek önmagához való viszonyulását még meg lehet bocsátani ilyen vagy amolyan formában; a közösség iránti magatartás fölött azonban szemethúynyi nem lehet. Kiváltképp nem lehet akkor: ha akármitajta – szerény vagy sorsot formáló – beleszólási lehetősége van a mások életébe. Tudakolt hát a qond, s a szüntelen éber válogató szándék, amikor a Hivatal számára Fértiú kerestetik. Az igazságot, miszerint: az ember tört egység, melynek értéke az Egészhez való viszonyától függ: a szocializmus emelte törvényerőre. Ennek a törvénynek parancsa szerint vettük vizsgálat alá Pompás Gedeont, tragikomikus történetünk hőst, aki változatos sorsának fordulataiban épp annyira önmaga alá került, amennyire annakelőtte önmaga fölé volt emelve.”*

Ki is ez a Pompás Gedeon? Falusi tanácselnök és – leváltása után – szatócs, valahol Csikben, a havasok közt. (Komor István rendező és Nagy Sándor színpadképe is találó iróniával hangsúlyozza Gedeon hivatali szobája és a falusi krájléráj közötti hasonlatosságot.) Félelmetesen korlátolt bürokrata, embertelen és öntelt kiskirály, aki hiába néz, nem lát a saját hivatali méltóságának fényétől. Emiatt azután számos nézetkülönbsége támad a falu szókimondó lakóival. Különösen egyik rokonával, Vizeslepedőssel, aki nyilvánvaló igazságát hiába keresve, felindultságában tettelegességre vetemedett. Gedeon engesztelhetetlen. Szerinte „politikai pofon” csattant el a képén. Ezt szajkózza szinte mottóként: *„Az én orcám nem akármilyen. Az én orcám hivatalos orca...”* Sütő András komédiája erről szól: Pompás Gedeon tündökléséről, bukásáról és megdicsőüléséről. Mert hát mi sem valószínűbb e történetben annál, mint hogy hősünk „felfelé bukik” és a darab végén járási felügyelő megbízással tér vissza falujába. Gedeon tragikomikus hős. Maga is érzi alkalmatlanságát a vezetésre, hiszen ki is mondja egy őszinte pillanatában, hogy világeletében csak hegedülni szeretett volna. Presztizsféltése, hatalomvágya azonban minden más emberi érzését befagyasztja. Belsőjében lappangó maradék tisztessége már felesége (Szabó Ildikó) kedvesen bájos ravaszkodására sem képes fölülkerekedni. Szatirikus alakja remekbeszabott mellékfigurák – megannyi kitűnő szerepformálás! az ájtatos-ravasz kántor (Koltai Róbert), a tökkelütött presbiter (Dánffy Sándor), a szervilis bakter (Garay József), a csavaroselméjű Vizeslepedős (Kun Vilmos) – ragyogó eredeti humorával együttes hatásban fejlődik-formálódik. Ebben az izes-derüs légkörben csillan meg a darab igaz eszmeisége. Az a mai világunk valós problémáiból fakadó kesernyős irónia, amellyel a pompás gedeonok létezésére és visszatérésük veszélyeire figyelmeztet bennünket az író. Dramaturgiai oldaláról nézve nem hibátlan műről van szó. Csapongását, laza szerkesztésmódját, cikk-cakkos építkezését azonban jócskán feledteti alakjainak eredeti góbé-humorú észjárása és a darab fő erőssége: gyönyörű, tiszta, zamatos nyelve. Replikáit hallgatva, helyzeteit figyelve méltán emlékeztet bennünket Sütő András műve Tamási Áron világára, Illyés Gyula parasztkomédiáira. Anélkül azonban, hogy az utánérzés gondolatának árnyéka is rávetülne. Komor István jóízű, élvezetes előadást teremtett, amely ha nem is tűntette el a darab fogyatékosait, értékeit magasra emelte. A címszerepet Kátay Endre alakította, kitűnő szatirikus érzéssel, árnyaltan, művészi erővel.

Zsámbéki Gábor az idén is bemutatott egy bővérű olasz vigjátékot. Eduardo de Filippo *Filumena házassága* című – megjelölése szerint – tragikomédiája ugyan korántsem állítható a Zsámbéki rendezésében már előbb színpadra vitt olasz művek (Goldoni: *Mirandolina*; A *kávéház*, Machiavelli; *Mandragóra*) értékrendjébe, sem irodalmi veretére, súlyára, sem társadalomábrázolására nézvést. Nem kisebbítve ezzel De Filippo jelentőségét, aktív szerepét a huszadik századi olasz színházművészetben és az európai filmművészetben. De Filippo „sajátos népszínházának” témái, figurái egyszerű emberek, jobbára az olasz kispolgárság világából. Problémáikat, hétköznapi gondjaikat eleven, dinamikus stílussal, jellegzetes dél-olasz temperamentummal és tisztességes, haladó társadalomkritikai éllel ábrázolja. De ennél nem is lép tovább. A bajok okait nem képes felismerni, meglátni. Kifejező példa erre éppen

ez a műve. De Filippo saját szavaival is megerősíti, hogy „Filumena három fia Olaszország három erejét képviseli: a munkást, a kereskedőt és az értelmiségit.” Drámájában még sem jut számukra több, egy-egy epizódfiguránál. Mint ahogy nem is róluk, hanem itt is a kispolgárságról van szó. És a „jöemberkedésre” való buzditásról... Mindezek ellenére a Filumena házassága kitűnő vígjáték. Cselekménybonyolítása élvezetes, fordulatos, figurái életteliak. Filumena alakja különben sokfelől ismerős a világirodalomból Maupassant-tól Gorkijig, Faulkner-től Krúdy Gyuláig. A „burzsoá meghökkentésének” mindig kedvelt eszköze volt a prostituált alakjának, emberi értékeinek rokonszenves ábrázolása. Filumena esetében ez már csak a múlt felidézésében jelentkezik, hiszen az egykori örömlány ma tisztas üzlet- és háziasszony, aki helyzetén, megalázó függőségén ravasz fondorlattal próbál változtatni. De Filippo társadalombírálatát itt erősödik fel a legjobban. Kár, hogy a darab érzélgős happy-endje végül is tökéletes szordínót illeszt a valós problémákat feltáró élesebb kritikai hangvételre. Zámbeiki rendezői erőnei, kivételes érzéke a vígjátéki szituációk megkomponálásához most is igazolódtak. Tetszett realitásra törekvése; az, hogy a tragikomikus elemeknél a tragikum nem kapott olyan hangsúlyt, mint de Filippo eredeti elképzelésében. (Ahogyan ez a néhány éve Mastroianni és Sophia Loren főszereplésével nálunk is játszott olasz filmváltozat rendezői felfogásából is kitűnt.) Hangsúlyait inkább a fordulatokra, a komikum forrásaira, a jellemek sokoldalú formálására helyezte. Kerüli a lepcsés-harsány olaszos hangvétel csábításait, elmélyült színészvezetésével egységes hangulatú kellemes, szórakoztató produkciót állított színpadra. A főszerepekben Olsavszky Éva és Kun Vilmos átgondolt, hiteles figurát terem. Pogány Judit szolgálója bájos, eleven, üde jelenség.

Két nagy kortárs drámaíró műve egymás mellé került: Brecht *Koldusoperája* és Giraudoux *Trójában nem lesz háború* című színműve. A két jellegében, stílusában és témájában eltérő mű születését időben mindössze néhány év választja el. Ez is okozza, hogy mindkét, egymástól világnézeti, politikai és stílusbeli síkon egyaránt igen távoli alkotóművészeknek van valamilyen közös, egyéni hangú és időszerű mondanója a korhoz, illetve a kor Németországával kapcsolatban. Az egyik mű a kapitalizmus nyílt szatírája. A másik a háború és béke nagy kérdéseivel foglalkozik, rátapintva a háborús provokációk végzetszerűségére, és – némi proféciával – azt hangsúlyozva, hogy a modern casus belli esetében is (csakúgy, mint a Trójában) az elkerülhetetlen, a végzetszerű mögött mindig a nyereségvágy, aljasság, embertelenség és a demagógia – kis csoportérdeknek munkálkodnak. Giraudoux antik környezetbe helyezi mélyen intellektuális és mélyen humanista fűtöttségű, eszmeiségére nézve azonban egyértelműen pacifista szellemű alkotását. Az ökori milió ragyogó keret az író modern gondolataihoz; elegáns, könnyed, játékos, franciásan szellemes – és mégis nagyon komoly figyelemztetéséhez: a háború művi kirobbantása 1935-ben is potenciális veszély... A mű alaphelyzete szerint ugyanis Trója békediplomáciája győzedelmeskedik a háborús párt felett, a népbutító nacionalista demagógia mégis kiprovokálja a háborút. Ez a kettősség – a jelen időszerű problémái antik témakörben – avatja örökérvényű művészi intelemmé Giraudoux alkotását. A Trójában nem lesz háború nívós, kiérlelt előadásban mutatták be Komor István és Kertész Mihály András fh. együttes rendezésében. Felfogásukban egységesen, tisztán, egyértelműen kapott hangot az írónak az a törekvése, hogy a trójai-görög ellentét mitológikus történetében kora fő veszélyére utaljon. A jól összefogott, a mű aktualizáló kettősségét finoman jelző, egységes stílusban összehangolt szereplőgárdából Szabó Kálmán Hectora, Molnár Piroska Andromachéja, Kun Vilmos Odüsszeusza, Andai Kati Helénája, Kátay Endre Démokosza, és Verebes István Ajaxa járult hozzá különösképp az alkotói-rendezői szándék megvalósításához.

A Koldusopera bemutatásával az igényesebb kaposvári színházlátogatók régi vágya teljesült. Nem csalódtak. Babarczy László rendezői koncepciójában egy olyan világ torzképe vigyorog a nézőre, ahol ma is az alvilág – jogi-erkölcsi tételekkel „igazolt” – farkastörvényei uralkodnak. Ennek a művészi erejű láttatására fogott össze a sokszereplős mű előadógárdája. Kurt Weil muzsikáját, a songokat Oroszi István vezénylésével tolmácsolták, a mű egészének találó hangulati és gondolati egy-

ségében. A Brecht szellemét jól értő és érző színészi összteljesítmény, a Koldusopera felfogásban, megjelenítésben egységes, izgalmas, lendületes előadása megérdemelt sikert aratott.

Weöres Sándor különös, rejtélyes, mitikus jelképrendszerű verses művének ősbemutatója – az idénykezdő Csehov-darab mellett – az évad legfontosabb eseménye volt. A mű: *Octopus, avagy Szent György és a Sárkány* címmel 1965-ben íródott, és aligha véletlen, hogy eddig egy rendező sem kísérelte meg színpadra állítani. Mint a kaposvári előadáson kiderült, alapos okkal.

Sokszálú, gazdag cselekményű tragikomédia a *Szent György és a Sárkány*. Filozófikus töltésű, gondolati dráma, amelyben alapvető emberi gondolkodásmódok, magatartásformák ütköznek meg egymással. Köztük Giorgio lovag a kereszténység, illetve a „szelíd” filozófiák megtestesítője, a mindenkire jónak lenni, mindkinek segíteni elv hordozója. Formailag hol játékosan csapongó, hol döbbenetes történelmi asszociatívákat keltő szálak ötvözete a mű; azaz eltérő, ugyanakkor mégis összefüggő részek láncolata, ahogyan ez Weöres egész költészetére jellemző. Témája a Szent György-legenda egyfajta feldolgozása; cselekménye a III. században Diocletianus idején, az észak-afrikai Silene városállamban játszódik. Maga a csupasz történet: Giorgio lovag a római hadak élén elfoglalja a várost, ahol Octopus, a sárkány, rettegésben tartja az embereket. Elhatározza, hogy megöli Octopust. Valójában azonban ez a sárkány nem létezik. Mitosz csupán, egy zsarnoki hatalom eszköze uralma fenntartására. Giorgio valóban megöli Miront, a sárkány főpapját, ezzel elpusztítja a sárkány-mitoszt. Ettől azonban semmi sem változik meg. Az új rend is demagóg eszközökkel jut hatalomra, és lényegét illetően nem különbözik az előzőtől, amely emberáldozatokkal szolgálta a nemlétező sárkányt. Giorgio, a „sárkányölő” Szent György a maga általános szeretetfilozófiájával végső fokon nem képes legyőzni a rosszat. Pontosan azért, mert nem differenciál jó és rossz között.

Zsámbéki Gábor elmélyült, korrekt előadásban állította színpadra Weöres művét. A produkció mégis általános csalódást keltett. Számomra elsősorban azzal, hogy a mű megjelenítése ebben a vizuális színpadi hatásában meg sem közelíthette az olvasott mű felemelően izgalmas fantáziaélményét. Zavart az is, hogy komikus elemei – a zárójelenet kivételével – nem jutottak érvényre. Weöres ezerszínű, hol irónikus-fanyar, hol meg elbűvölően obszcén humora teljesen felszívódott a tragikus hatások között. Nem oldottak és nem kötöttek össze funkciójuk szerint. Olyannyira, hogy a legragyogóbb „slusszpoénokat” is fagyos csend fogadta. Végül, s talán ez a leglényegesebb, az alapos házás ellenére is terjengősnek éreztük ezt az egy helyre, a városállam-díszletemlévény közé és köré zsúfolt drámai folyamatot, amely ebben a formájában nem adta meg a weöresi gondolatvilág szuggesztív élményét. A rendező mentségére: szinte megoldhatatlanul nehéz feladatra vállalkozott egy olyan területen, amelynek szinte semmiféle hagyománya sincs a magyar színházban. Nem verses drámákra, hanem Weöres varázslatos látványteremtő színházára gondolok, amely azt hiszem, egyedülálló műfajt képvisel. Ehhez az anyaghoz racionális, gondolati úton közelített a rendező, koncepciójában mereven ragaszkodva a drámai szöveg esetleg nélkülözhető részleteihez is.

Örömmel számolhatok be a dunántúli színházak ez évi – immár hatodik – találkozójának kedvező változásairól. Harsány külsőségek nélkül, de tartalmas, komoly programmal zajlott le ez az esemény. Alapgondolatában visszatért eredeti céljához. Most valóban mind a négy dunántúli színház kortárs magyar szerző alkotását mutatta be. A produkciókat ismét nyolctagú, jeles vezető szaktekintélyekből felkért zsűri értékelte; a bemutatókról szakmai vitát rendeztek, díjakat osztottak. Ezenkívül két fontos, időszzerű témakörben ankétot is tartottak: a színházak körzetesítéséről, illetve *Színház és közművelődés* címmel.

A kaposvári produkcióról már szoltunk. A veszprémi Petőfi Színház előadásában Simon István *A helység kalapácsa* című jóízű, harsány népi-vásári komédiája kedvező fogadtatásra talált. (Pethes György rendezte.) A győri Kisfaludy Színház megbetegedés miatt Gerencsér Miklós drámája helyett Örkény *Macskajátékát* „ugratta be” Solti Bertalan rendezésében. (Ahogyan az előadások vitáján is megfogalma-

zódott, mind koncepcióban, mind kivitelezésben igen alacsony színvonalon.) A legnagyobb sikert kétségtelenül és megérdemelten a Pécsi Nemzeti Színház *Falanszter* előadása aratta. A találkozó tizenhárom díja közül nyolcat a pécsi bemutatónak, illetve szereplőinek ítéltek oda.

A dunántúli színházak kaposvári találkozója az idén végre kimozdult a holtpontról. Sikerrel teljesítette feladatát: fórumot adni a mai magyar drámáknak, találkozni, beszélgetni, vitatkozni színházművészetünk fejlődésének szolgálatában. Egyetlen nagy hiányossága azonban megoldásra vár még. Az, hogy ne csak vezető szakemberek „találkozzanak”, hanem a négy dunántúli színház, a bemutatók szereplői is aktív részesei legyenek a négynapos eseménysorozatnak.

TÓTH ENDRE

A köd vonulása

*Láttam az este a tejszínű ködöt,
itt vonult nyúlósan a dombok között.
Nyirkosan hömpörült egyre közelebb,
elfődte a napot, földet és eget.*

*Benyomult a kertbe, fák tetejére,
bokrokra, fűvekre, rózsalevéltre.
Surranó tolvajként osont szobámba,
nyomába sötét lett, kihúnyt a lámpa.*

*S reámszállt az álom, el is aludtam
a ködbe merülve, mély ájulatban.
Hiába vergődtem. A köd ellepett,
s verejték verte ki béna testemet.*

Napforduló

*Ha kisüt a nap a felhők mögül,
a táj hirtelen fénybe borul.
Minden ami él, ragyog és örül.
Örömhimnusz zeng hangtalanul.*

*Ha lemegy a nap a felhők mögé,
a táj hirtelen árnyba borul.
Kilobban a fény, terjeng a sötét.
Gyászinduló zeng hangtalanul.*

Reggel

*Mivel különösen
ügyelt a külsejére
és a fodrász aznap zárva volt
a fésülködés időtartama
kissé hosszabb lett a tervezettnél*

*E kényszerhelyzet miatt
néhány megszokott
egyébként jelentéktelen
mozzanatot
kihagyott a szertartásmenetből*

*Aztán
egy zsebtükörben vizsgálva magát
megtartotta az Első Ellenőrzést*

Utóirat

Krajcsovics Katalin emlékére.

*Kerékküllők közé
akadt a délelőtt
A fényerősség elviselhetetlen
Kilométerkövek: totemoszlopok
egy kiszolgáltatott mosoly körül*

*Ó kiszolgáltatottság
helyzetképei*

De furcsa voltál abban a kalapban

*Féktávolságon belül
megolvadt hópihék
Sugárzási pontok
egy jelenléhez
és kristályosodás*

Pergő évek

I.

A BROCKEN-TÜNEMÉNY*

Tizenhat éves voltam, november végefelé járt az idő, hegytetőn álltam, hátam mögött mélyen az alászálló Nap, előttem és amerre néztem, furcsa ködtenger: nem köd volt valójában, hanem rendkívül finom vízpára, melynek milliárd parányi cseppjén tompán aranyló villódzással tört meg a napsugarak fénye, mintha egy kialvó Tejút ereszkedett volna a Földre. Sokáig néztem, s épp elindultam, amikor valami megmozdult a ködben: különös, sötét alakzat, elejét nem láttam, noha előttem kezdődött, végignyúlt a párázó mindenségen, s fölmagasodott az égboltozat tetejéig. Megrökönyödve bámultam, és önkéntelenül kitártam karjaimat, az alakzat nyomban utánczolt, meglendítettem őket, mire az árnyék-karok hirtelen magasra suhantak, s eltűntek a zeniten túli űrben, oldalt léptem, ugyanakkor a figura is tett egy óriási gólyalépést. Ráeszméltem, hogy saját árnyékomat látom. A jelenségben volt valami bizarr, egyszerre nevettető és kísérteties. Vékony, hórihorgas égimeszelő, három kiterjedésű árnyéktest, mely a szem látóhatáráig ért, de nyilván rajta túl is folytatódott, s a páratengerrel együtt enyészett el a messzeségben. A kísérteties az volt, hogy figurám az égig ért, a nevettető, hogy úgy mozgott, hadonászott, mint a bolond. Kész Don Quijote! De minthogy abban a hangulatban voltam, amelyet – mint később értesültem – byroninak szokás nevezni, így szóltam magamhoz, leszállva a hegyről: „Emberi nagyság: árnyékkép a ködgomolyban!”

Azóta persze megtudtam, hogy a tünemény ismeretes, bár eléggé ritka. Leggyakrabban a Harz-hegység legmagasabb csúcsa, a Brocken táján fordul elő, s róla nevezték el Brocken-kísértetnek. A vidék csakugyan kísérteties, a csúcs népies neve Blocksberg, azaz boszorkányszérű, ott tartották táncvigalmakat Walpurgis éjszakáján. A nép még a keresztény időkben is sokáig a hegyen áldozott a germán isteneknek, s ülte meg május elseje pogány ünnepét. Egy másik csúcst Sárkány-hegynek hívnak, a környék különös alakú gránit szikláit Ördögszékének, Boszorkányüstnek, ott van a Walpurgis barlang s honos az ördögszakáll nevű gyom.

Az én byroni hasonlatom nem is volt nagyon erőltetett, kamaszfantáziám valami lényegre bukkant, megsejtette, hogy a ködóriás és kísértő környezete hatásos intő-szimbólum: vigyázz, aki magáról ír, úgy kell írnia, mintha óriás lenne, kinek személye és sorsa érdekli az emberiséget, pedig nagysága nem lehet több, mint árnyékkép a ködgomolyban. A hegyi látomás megra-

* Jelen és következő számainkban bemutatjuk a szerző készülő önéletrajzi írásának kezdő fejezeteit. A mű teljes szövegének közlésére – elsősorban terjedelmi okokból – nem vállalkozhatunk. A hosszabb kihagyásokat a szokásos módon – (...) – jelöljük. (A szerk.)

gadt fejemben, s az intő jelkép jó volt arra, hogy lefogja kezemet, valahányszor azt kívánta személy vagy alkalom, hogy magamról írjak, – mint e pillanatban is. De hiába, már eladtam lelkemet a Brocken ördögének, folytatnom kell a mesét.

Mondom, tizenhat éves voltam, csordultig tele a serdülés révületeivel és gyötrelmeivel. Ugyan mire voltak jók vagy rosszak? – kérdezem magamtól idestova hatvan esztendő múltán.

A hegynek, melyen álltam, Zobor volt a neve, lent a völgyben kanyargott a Nyitra folyó, partján, meredek szikla tetején állt a pittoreszk rajzú püspöki vár. A város, mint a felvidéki városkák általában, igen urbánus jellegű, egyetlen külvárosa a váraljai Páruca nevű faluból nőtt föl, nevét felejtve, Pár-utcává, s fogadta ütött-kopott falai közé a gettót és a suburát. Annál szebb volt a várkerület, muzeális épségben fennmaradt, tiszta barokk, de régebbi idők Árpád-koron túl is visszanyúló emlékeivel. A kettő közt dombon állt a piaristák rendháza, temploma és gimnáziuma, mely meg nem érdemelt jóindulattal fogadott kétszázéves falai közé.

• Hegy, völgy, domb, lapály, folyó, vár, város – a kép oly tisztán áll előttem, mint egy kámea kristályba metszett, parányi domborműve: ez volt a hazám tizenöt esztendőn át, három éves koromtól tizennyolc évesig. Legboldogabb óráimat a hegyek járatlan erdeiben, a lapály végtelen mezőin, magányosan bolyongva éltem. Szántsándékkal írtam boldog *órákat* csupán, mert a boldog gyermek- és ifjúkor képzele lélektani közhelyé rögződve él a felnőttek feledékeny tudatában, a saját gyermekkorukra emlékezők képzeletébe pedig egy másik lélektani köztűnet, az emlékezés mirage-a szokta csalni. Holott a zsenge kort korántsem illeti meg a boldog jelző, mert kemény, sőt kegyetlen, nehéz megállni szigorú próbáit, beletörni közösség-rendjének könnyörtelen törvényeibe. Nehezebb, mint a felnőttek társadalmában, kiknél csak annyiban szerencsésebb, hogy örömei és szenvedései hevesebbek és múlékonnyabbak.

Ezt persze a tapasztalat mondatja velem. De már azokban a magányos órákban megtanultam, hogy a boldogság nem egynemű, egysikű, egyfajta valami, hanem a lélek legkülönbözőbb tájain és sokféle formában bukkanhat föl. Kisdiák koromban egy ideig – hogy úgy mondjam – extrovertált boldogságban részesített a természet: virágokra és bogarakra vadásztam, messze túl a kötelező mértéken, olyannyira, hogy a ritkaságok specialistájává lettem. De mennyiségileg is nekem volt a legbővebb, rendszerezett növénygyűjteményem harmadikos koromban, rovar- és lepke-kollekcióm gazdagsága pedig, a következő évben, a természetrajz tanárt is mehökkentette. (A gimnázium akkoriban nyolc osztályból állt.) De mindez csak preparált eredménye volt a fölfedező utaknak, melyek az érintetlenül, szabadon nyüzsgő élet leshelyeire vezettek, és a csodalátás többé nem ismétlődő bűvöleteivel ajándékoztak meg. A leshelyeket nem volt éppen könnyű megtalálni: a folyó árterületének messzebről nem látható morotváit, melyek flóráját-faunáját pucéron, derékig-nyakig merülve tártam föl, az üzekelestől gömbbé puffadt békák süketítő brekegése közben; víz alá bukva tapogattam ki a vizirózsák gyökerét, szedgettem herbáriumom számára a sárkánygyökeret, békaturajt, hídört, nyílfüvet, a szép ernyős kolokánt; pusztá kézzel fogdostam a hátán úszó vizipoloskát, a cikázó csibort, keményen rugdalózó csíkbogarat, karcsú hegyes csigaházakat, figyeltem ronda férgek élethalálharcát, és láttam szalamandrákat, ezt az arasznyi, narancsvörös-fekete foltos szörnyeteget, amelyről azt hittem, csak

a mesében él. Órákig hasaltam a nádas ér partján, bámultam, magamat felejtve, a fenéig látható vízben hemzsegő, százféle aprócska lény birodalmát, s megértettem, hogy egymást pusztítva-ölve tartják fenn változatlan rendben tán évmilliók óta. Megértettem az élet egyik rettenetes törvényét, és sejtelmes hívással vonzott a többi. Megtanultam zsombék mögé, bokorba bújva mozdulatlaná válni, egybeolvadni a környezettel, hogy elaltassam az állatok gyanakvását. Az erdőben meglestem a fészket rakó, mesés szép sárgarigót, a fatörzsön föl-le futkározó nyaktekercset, fölmasztam a riadtan elugró mókus odvához, megkerestem a burrogva fölröppenő fogoly-tyúk fészkealját a cserjében, egy beteg kecskefejő a kezemben halt meg, szarvasünőt is láttam, kis borjával napsütötte tisztáson sétált át gyanútlanul, meredek szikla alján egy kígyó karikát vetve menekült előlem. Ma is orromban van a mocsár-paradicsomok rothadék-párája, a kőrisbogár-rajok kesernyész, izgató bűze, a futóbogár ellenséget riasztó váladékának ecetes mérge, az erdőalján fülledő avar fanyar doha, a fenyvesek gyantás lehellete, a gyöngyvirág tündéri illata, az érett málna bársonyos aromája; fülemben a bokrot körülrajzó darazsak zsongása, a poszméh haragos dűnnyögése, a távoli babonás kakukkszó, őzrigyetés, rókaugatás; szememben a tarka ékkövenként elvillanó lepkék, a magasban mozdulatlan szárnyal köröző vércse, s fönn a kék végtelenben mélázó felhők.

Tudjuk, hogy minden kisgyerek újra és újra fölfedezi a világot, azzal a szüzi érzékeléssel, mely a legegyszerűbb valóságot is misztikus hangulatba meríti, de én tudom, hogy akkor a kezdeti ember, az ős fölserdülését éltem át egy boldog állati lényből boldog emberi lénnyé. Azóta tudom, hogy az emberi fajnak volt gyermek- és ifjúkora, s ha percekre is, de boldognak kellett lennie. Ezt az állapotot ma, öregem, holmi tudós rendszerezésre törekedve, természetközösségnek, a természettel való harmóniának nevezem, de az élmény valójában megnevezhetetlen és elemezhetetlen állapot, azonban bizonyítja, hogy az ember képes a boldogságra. Mit tud erről a tudomány? Én akkor éltem át, midőn verőfényben hasaltam egy szikla csúcsán, magasan a végtelen világ fölött, kerekre tárgult szemmel, gondolat nélkül, de egyszerre mindent érzékelve, s olyan örömmel telten, hogy egész valóm nevetéssé vált, ujjongott, kacagott hangtalanul.

A másik véglet a reménytelen kétségbeesés. Szintén magányos órák szüleménye, s úgy kúszik elő a fekete semmiből s telepszik ránk, akár egy kísértet. Az is, szó szerint, kísértés, próbára tétel, helyt tudunk-e állni bűneink, rossz indulataink s a világ támadásai ellenében, és természetesen éppen úgy lehet belső és külső indítékú, mint a névtelen elragadtatás. Nem álltam meg a próbát. Ki ne ismerné az ifjúkor sóvárgását valamely névtelen beteljesülésre? De ha szenvedélyes alkatot száll meg, türelmetlen, hisztériás keserűséggé fajulhat, ahogy én éreztem, átkozva Eget és Földet: miért nem adja meg, amit ígér, a süket Istent, aki nem hallja sem az imádságot, sem a káromkodást. A semmittevés, semmit-sem-érés érzése, tapasztalásvágy, tétova büntudat keveredik benne. Oktalan, konok és ostoba dühvé fajul, mindenkit ellenségévé tesz, komiszkodásra, sértegetésre, vádaskodásra ingerel, s ami a legsúlyosabb bűn: igazságtalanságra, mely hibákat kohol másban, míg saját csúfságait macskul tagadja. Ilyen undok komplexus hatalmasodott el rajtam, s minthogy el akartam nyomni, minden tüskéje befelé fordult, végül megutáltatott magammal. Megkóstoltam az öngyűlölet keserű mérgét, először, de nem utoljára. Próbáltam szabadulni tőle sokféleképpen és éppoly ostobán, ahogy beleestem. Lerészegedésbe menekültem duhaj cimborákkal, pocsek lelkiállapo-

tomat macskajajjal tetézve. Könnyebbulést kerestem a Venus Vulgivaga ölében, noha tudtam, hogy lehangoltságnál, csalódásnál egyebet nem adhat. Megpróbáltam kevésbé ordenaré, vakmerőséggel szépített kalandokat à la Casanova, de mert néha botrány fenyegetett, máskor az izgalmak miatt ifjonti kakaskodásom kudarcot vallott, a szégyen megfutamított. Közben bárdolatlan fickóvá vadultam, a hozzám illő fiú-lány társaság feszélyezett, elnémitott vagy hebehurgya idétlenkedésbe ugratott, végül kerültem.

Egyetlen szép, ama kor serdülő ifjához illő „szívügyem” volt, s azért maradt szép, mert az első, szabályszerűen egyetlen csókoknál nem jutott tovább. Szépen is vetettem végét. Az én osztályom volt az első vagy egyetlen évjárat, mely nem tartotta meg a hagyományos érettségi bankettet s a rákövetkező lumpolást. Megvacsoráztunk egy zöldvendéglőben s este tízkor már odahaza voltam. Anyámnak asszonyvendégei voltak, akik csodálkozva tekintettek rám: „Látod, Mariska – mondták –, milyen szolid, jó fiad van!” De csak mutatkozni akartam. Sürgősen eltűntem, és szaladtam föl a hegyre, útközben csentem egy szép rózsát, s a kislányék nyaraló-villájához mentem. A verandán még égett a lámpa, megadtam a füttyjelet, a kislány kisurrant, s odajött a magas orgonasövényhez. Alig láttuk egymást. „Elmegyek, Borika – mondtam –, messze megyek, nem jövök vissza többé. Fog-e gondolni rám?” „Igen, fogok”, – suttogta Borika. „Akkor tegye el emlékül ezt – mondtam s áthajítottam a rózsát. – Isten vele!” „Elteszem, Isten vele!” – mondta ő. Elváltunk. Borika bement, én meg hajnalig köszáltam. Ez a történetke olyan, mintha egy érzelmes biedermeier írónő költötte volna annak idején, pedig igaz, és én szépnak érzem máig. Aki a lupanárból vagy a zsványbarlangból jön és a mennyország felé iparkodik, másképpen értékeli a tisztaságot, mint aki pelyhes ágyban ébred és naponta fürdik.

Ama bárdolatlan, elvadult suhanc tévelygései és a kétségbeesett gyereke-ember menekülés-rohamai nem voltak oly tudatosak, ahogyan ma látom, de az éber ösztön helyesen ismerte föl az okot és a célt, amely ezekre az álutakra sodort. Az alábbi eljárást azonban céltudatosan eszeltem ki: ha a révület üdvözt, mesterségesen kell előidézni. Minthogy sem a jogát, sem Loyolai Szent Ignác lelkigyakorlatait, se másféle akaratedzést nem ismertem, maradtak a primitív elgondoláshoz méltó és egy diáknak is könnyen hozzáférhető zsongító szercek: alkohol és nikotin. Némi módszerességet alkalmaztam: lerészegedni nem szabad, cél az enyhe bódulat, a képzeletet följázó mámor. Evégből rumot és szivarokat szereztem be, a rumot narancsgerezdekkel ízesítettem, s lefekvés után a kellő kitapasztalt adagot lekortyolva, szivarra gyújtottam, de erősebb hatás céljából parazsas végét vettem a számba, s a forró, sűrű füstöt tüdőre szívtam. A módszer bevált, a szédület kellemes ábrándokba ringatott, még verseket is költöttem, s ami fontos, az ittasság csillapultával aludni tudtam. Addig ugyanis az örökös testi-lelki hajsza, szellemi izgatottság miatt álmatlanság gyötört. Hetedgimnazista voltam, s külön szobám lévén, észrevétlen üzhettem ezt és hasonló bolondériáimat. Egészségem azonban kezdett rámenni az intenzív serdülésre. Hogyan keveredtem ki kórosabb eltévelyedéseimből, más lapra tartozik.

A harmadik (vagy hanyadik?) fajta kilengés vallásos buzgalom formájában jelentkezett. Aligha a züllés reakciójaként, mert az excessusok nem sorjában, egymás nyomába lépve következtek, ahogyan itt emlitem őket, hanem váltakozva, több árnyalatban, az idegfeszültség, menekülésvágy, mámorszomj, züllésdüh ingerei, szeszélyei szerint, szünetekkel és felszárnyalásokkal boldo-

gabb régiókba. Efféle vallásos roham, hitbuzgalom gyakori és jellegzetes pubertás-tünet, az lehetett nálam is. Visszaidézve, korántsem a gúny szól belőlem: szobámnak némi cellaszínezetet adtam feszülettel, Munkácsy töviskoszorús Krisztusával, imádkoztam előttük térdenállva késő éjszakáig, kegyes és épületes olvasmányokba mélyedtem, verseket faragtam a kárhozatról és megigazulásról, részt vettem a liturgia nem kötelező áhítat-gyakorlatain és szertartásain, meghallgattam a missziós jezsuita atya prédikáció-sorozatát, önmegtartóztató életmódot folytattam, vezeklést róttam magamra és igyekeztem megjavulni a keresztény erkölcs parancsai szerint. S noha a legszigorúbb aszkézis sem részesített a remélt elragadtatásokban, maradandó kincsekkel gyarapodtam: fölfedeztem a Poverello *Virágoskertjét* és Szent Ágoston *Vallozásait*.

NEVELŐK

Szélsőségek peremén élni nem lehet, amit leírtam, végtel, olykor kivétel. A középszer, a mindennapok élete a családban, iskolában, gyermektársadalomban folyik. Őszinte utálat fog el a gondolatra, hogy a zordon atyák és ridegéletű családok krónikáit eggyel szaporítsam. Ívben kerülném el a témát, ha nem lett volna döntő szerepe sok mindenben, ami velem és általam történt. Alljon itt a legkevesebb, amit elhallgatni nem lehet.

Családi életet nem éltünk, mármint azt, amit én annak értek; semmi bensőség, az összetartozás semmi mélyebb érzése, szorosabb köteleke nem fűzte szülőkhöz és egymáshoz a hét gyereket, akik közül a két legidősebb nem is otthon, hanem rokonnál, más városban nőtt fel. Ez apánkon múlt. Amióta fölcseperedtem, szüntelenül igyekszem igazságos lenni hozzá. Bizonyára szeretett minket, de valószínűleg abba a férfitípusba tartozott, akik azért vélik férfihoz méltatlannak valamely gyöngédebb érzés megmutatását, mert hijával vannak. S mint az ilyenek, ő is feladatot látott az apaságban: keresek a gyerekekre, ellátom, etetem, ruházom, taníttatom őket, ez az én dolgom; a többi, vagyis az érzések ápolása, családias légkör teremtése az anyjuké. Anyánk morális erejét azonban fölemésztette az örökös szülés meg abortusz, fizikai erejét a házvezetés százféle munkája, vesződése. Huszonegy éves voltam, amikor apám meghalt, de nem emlékszem, hogy egyszer is személyhez szóló, bizalmasabb beszélgetésbe vont, vagy érdeklődött volna ügyeim, bajaim, vágyaim felől. Az az eszme, hogy a gyerekeknek joga lehet a maga életéhez, meg se fordult gondolatai közt, s ha valaki más, felnőtt vagy gyerek célzott volna rá, bizonyosan lehurrogja. A házban csak neki lehetett szava: „A gyerekeknek hallgatás és szófogadás a neve.” Ha valamelyikünk véleményt talált mondani, rárivallt: „Fogd be a szád, a tyúk nem megy a tojáshoz tanulni!” Vagy gúnyolódott: „C-c-c, a haza bölcse!” (Ez rendszerint én voltam.) Néha elvitt sétálni, egyszer vidéki körútra kocsiján, ez minden, amire emlékszem. Olykor ráeszmélt, hogy tanulók vagyunk, s kikérdezte a leckét; úgy captam be, ahogy akartam. Egyetlen nevelő módszere, illetve eszköze volt, de több változatban: poroló, nádpálca, bot, kutyakorbács, vagy ami éppen keze ügyébe esett, továbbá fojtogatás, földhöz verés. (Érdekes, sohasem pofozott.) Az ütlegelés magában véve nem lett volna baj, kivált, ha oka vagy ürügye akadt; vad fickók voltunk, mármint én és két évvel idősebb bátyám, akivel együtt növekedtünk kiskorunktól fogva; példátlan tortúrákat róttunk magunkra, egymásra, pajtásainkra és vice-versa, amiket nevetve tűrni kellett. De nagyon hamar

észrevettem, hogy apám sokszor ok nélkül, hirtelen koholt ürüggyel lazsnakolt meg, bős ordítással dühítve magát a paroxizmusig, máskor meg a legkomiszabb gáztett fölött is elnézett, mintha nem is látná. Dermedve és elsötétült lélekkel láttam egyszer, egészen kislefű koromban, hogy a verés után arcára kielégült, derűs kifejezés ült, szeme mosolygott, kétfelé sodorta bajuszát, helyrerántotta nadrágját, s ment a dolga után. Attól fogva alattomosan figyeltem: sokszor tett így, de jellemző volt, hogy minden alkalommal, a legföregtegesebb ütlegorgia után is, lett légyen bár komoly cka, a vétet soha többé nem említette, mintha kifűjták volna emlékezetéből. S valóban: elfelejtette. Azaz – hogy nevet adjak a dolognak – apámnak szadizmussal terhelt idegze volt, fékezetetlen kolerikus diszpozícióval súlyosbítva, vagy fordított arányban. Pedagógiájának leginkább én vallottam kárát, mert féktelenségével konok makacsságot szegeztem szembe, engedményt egyikünk sem tett, így lehetlenné vált a megegyezés. Ha például – akár jogosan, akár nem – bűnvallásra, bocsánatkérésre vagy bármi szóra akart kényszeríteni, számát ki nem nyitottam volna, ha agyonver is. Nyakasságom az őrlöngésig szította dühét, s a szó szoros értelmében addig ütött-vert, vagdosott a földhöz, míg ki nem fulladt, belé nem fáradt. Utoljára tizenhét éves koromban rohant rám, igazán bagatell okból: valamit kérdezett, amire nem emlékeztem, s szememet összehunyorítva kerestem a választ. Dühösen gúnyolódni kezdett: „Nézd, nézd ezt a majmot...” Én is fölhergelödtem, s kissé türelmetlen hangon feleltem. Űvöltve torkomnak ugrott, ágyamra tepert és fojtogatott, de mivel fadarab mozdulatlansággal türtem, végül is abba kellett hagynia. Egymáshoz való viszonyunkat nem elemzem, csak egy mozzanatot emelek ki: ha nem ismerte is el, vagy nem engedte tudatáig, érezte, hogy a cseperedő diák értelmesebb és műveltebb nála, ezért minden szavam, néha pusztá látásom fölingerelte, és gúnyolódással, gorombasággal igyekezett megőrizni fölényét.

Miért teregetem ki ezeket a kegyeletlen és kínos dolgokat? Nem teregetem őket, az sokra menne, csak utalok rájuk szükségképpen, mert növelték vonzódásomat a magányhoz, sőt az élet egy igen fontos szektorában: a családi életben reá kényszerítettek, s ezzel önállóságra neveltek; emez viszont egyfelől különködésre, másfelől introverzióra tett hajlamossá és így tovább, míg az ilyen láncreakciók során azzá lettem, ami vagyok; kis koromtól magamhoz igazodva cselekedtem, tudatosan vagy tudatlanul. Egy példa: terebélyes reakciója volt az atyai fenytéseknek, hogy erősítették rendellenes hajlamomat a szégyenkezésre. Hadd végezzek ezzel a komplexussal. Valahányszor igazságtalanság, sérelem, támadás, jogos vagy jogtalan bántalom ért az életben, a bántás maga nem bántott, eleresztettem fülem mellett, nem feleltem rá sem a magánéletben, sem a nyilvánosság előtt, bosszúvágy nem sarkallt, ellenben mindig mély szégyenérzet fogott el, már azért is, mert alkalmat adtam efféle megnyilatkozásra. A hajlam betegséggé nőtt, a kóros rohamok rámtörttek, mihelyt említeni hallottam, vagy nyomtatva láttam nevemet, akár ha elismerő, sőt hízegő tálalásban is.

E nyavalya türéséhez, még csirázása idején, jó edzőiskolát jelentett az a gyerektársaság, amelybe fiúkorunkban bátyámmal belekeveredtünk. Nyolc esztendő voltam, amikor a hegyre, tágas, nagykertes villába költöztünk, mert apám kocsit-lovat tartott, disznót hizlalt, baromfit nevelt. (Kataszteri mérnök volt, a vármegyei felügyelőség vezetője; nyári ellenőrző körútjait tette kocsin.) Hat évig laktunk ott. Nyaranta a villák többnyire benépesültek, de ősztől tavaszig egyedül mi voltunk az „úrínépek”. A bennszülött lakosság vincellé-

rekéből, kertészekből, favágókból, napszámosokból, szőlő-törpebirtokosokból, röviden: parasztokból állt, s ezek ivadékaik lettek a mi társaink, vagy mi az övék. Társadalmi szempontból vitatlanul ők alkották a felsőbbrendű osztályt, nem többségi alapon, hanem helyzetükből, életformájukból eredően. Szinte korlátlan szabadságuk, edzettségük, gazdagabb tapasztalataik, tágasabb életismeretük, még szegénységük is erkölcsi fölényüket biztosította, s kíváncsian értékelt jelentett. Egy ponton nem kellett hátrányt behoznunk: idegrendszerünk nem ismerte a félelemérzést (ez részben apai örökség volt), így morális alkantunkból is hiányzott. Ezen a téren mi voltunk előnyben, kivált bátyám. Én sem félttem a veszedelemtől, de ő egyenesen kereste, kihívta, s ha nem volt, megteremtette. S minthogy ehhez élénk fantázia, könnyed kalandorhajlam, ösztönös stílusérzék és charmeur-modor társult, csakhamar ő lett a főmennydörgős. Így hát befogadtak, elsimult a jólétünk, „gazdagságunk” keltette ellenszenv, annál inkább, mert igyekeztünk nekik is juttatni áldásaiból. Gátlás nélkül csórtuk, amit lehetett: füstölt holmit, sonkát, szalonnát a padlásról, bort a pincéből, pálinkát, likőrt a pohárszékből, cigarettát, szivart a dohányzó készletből. Apánk figyelmét elkerülni nem volt nehéz, nemigen érdekelte, mit csinálunk, amikor nem vagyunk a szeme előtt. A bandán belül egy elemi, férfias lovagiasság szabályaihoz alkalmazkodtunk, vitás kérdéseket rendszerint spontánul kirobant párharccal döntöttük el, s itt csak velem volt baj, mert ha elöntött a düh (a másik apai örökség), nem néztem se istent, se embert, ölni akartam; emiatt bátyám résen állt és idejében lefogott. A felnőttek világával szemben viszont nem állítottunk erkölcsi korlátot, minden szabad volt, – de csak formája szerint lázadás, sokkal inkább a mozgás, a szabadság határainak kiszélesítése, amit vitalitásunk és harcvágyunk megkívánt. A különbség köztünk és a mai hippik közt az, hogy nekünk föl kellett készülnünk a legradikálisabb megtorlásokra, és panasz nélkül elviselnünk. A garázdaság mai fogalmát nem ismertük.

Szabadságunk csakugyan alig ismert határt, erdők, mezők, hegyek univerzuma tárva állt előttünk ezer kalandot, élvezetet nyújtó gazdagságával. Télen leginkább a folyó árterületének végtelen jégmezői vonzottak, télikapátunkat vitorlaként kifesztve korcsolyáztunk, kilométereken át száguldottunk a szelek szárnyán. Egyszer egy szegény sánta nyulat kergettem így jóideig, mígnem zombékos partra talált és elszelelt. Tavasszal és nyáron a hegytető meredek sziklafalai csábítottak a nyaktörés kockázatának élvezetére, távolabb a Fátra végső nyúlványai kínáltak új meg új táji fölfedezések izgalmait, a szeder-, eper-, som- és gombaszedés gyönyöreit. A villák lugasaiban ordító, óriás tölcserű gramfonok sarkalltak a parittyázás, célbadobás művészetének gyakorlására. Gyümölcseréskor serényen dézsmáltuk a kerteteket, szőlőket, indiánháborút viselve a földült kedélyű csöszök ellen.

Egyszer, másodgimnazista koromban rajtakaptak, apám eltárgált, ahogy tőle telt, az igazgató kihallgatott, elrettentő célzatú szigorral, de nem büntetett. A hittan tanára viszont nem érte be ennyivel, miután megállapította, körülírta és elemezte feneketlen romlottságomat, úgy döntött, hogy minden hittanórát a tanterem hátsó sarkában térdepeljek végig. Ezt a megszegyenítést nem sokáig tűrtem, elhatároztam, hogy hittanórás napokon mellőzni fogom az iskola látogatását. Tervemet közöltem bátyámmal, aki nyomban közös ügyet vállalt velem; attól fogva a jelzett napokon könyveinket behajítottuk az első galagonyabokorba és nyakunkba vettük a szép őszi határt. Amikor már nem volt mód tovább kerülni az iskolát, beállítottam apámhoz a hivatalba

s megmondtam: nem akarok tanulni, otthagynom az iskolát. Különös, de szinte biztosra vettem, hogy nem fog elfenekelni. Csakugyan nem, sőt meglepő komolyan beszélt velem; nem firtatta, mi okozta súlyos elhatározásomat, hanem azt kérdezte, mi akarok lenni? – Akármí, feleltem, mire ő: Én meg nem akarom, hogy akármí légy, hanem tanult, művelt ember, úr, aki maga választja meg, milyen pályára menjen, kik parancsoljanak neki s még hasonlókat. Egészen megilletődtem.

Afférom a hittanárral még korántsem ért véget, sejtettem, hogy utazik rám, résen álltam és fölkészültem a hadviselésre. Éberem figyeltem és megjegyeztem vasárnapi exhortációit, azonkívül nekiültem a Bibliának és átvettem a tananyaggal kapcsolatos részeit, a négy Evangéliumot, az Ótestamentumból Ádám–Éva, Mózes, Salamon történetét, tanulmányoztam az előírt imakönyvet, evidenciában tartottam az olvasott vallásos műveket, verseket stb. A szentbeszédék ellenőrzésével nem sokra ment, sosem ért mulasztáson, hamarost föl is hagyott vele. Bibliológiai tájékozottságom viszont meglepte, mert – kisebb részletekben – olykor meghaladta az övét, túl gyors és akaratlanul élénk reagálásaiból erre következtethettem. („Úgy van, úgy van, nagyon helyes!”) Valami azonban engem is meglepett, azért időzőm ilyen hosszasan e magában véve jelentéktelen epizódnál: észrevettem, hogy a Szentírást néha betű szerint idézem, nem egyszer rövidebb latin szövegeket, olyanokat is, melyeket nem értettem pontosan, csupán jelentésüket ismertem olvasmányaimból. Röviden, kiderült, hogy memóriám a rendesnél jobban működik. Eddig csak a leporellós képeskönyvek giling-galangolásai, Petőfi versei, meg hasonlók ragadtak meg a fejemben; most annak tulajdonítottam a sikert, hogy tanárom kezéből mindenáron igyekeztem kiútni a fegyvert. Hogy nem ez volt az ok, hanem jó memóriám a természet adománya, arról egy-két év múlva ugyancsak váratlanul győződhettem meg. Magyar olvasókönyvünkben szerepelt Sajó Sándor rendkívül hosszú és nem kevésbé hangzatos költeménye a mohi csatáról; első négy-öt szakaszát memoriternek adta föl a tanár, s a következő órán Tábor Ignác nevű osztálytársamtól kívánta hallani. Ignác, közmeglepetésre, nem állt meg a lecke végén, hanem elfújta az egész, három részből álló verszetet. Utána a tanár engem szólított a dobogóra. Mármost, nem tagadhatom, a vers lebilincsel, előző este két-háromszor végigmentem rajta, hangtalanul elszavaltam, mert szerettem szavalni. A dobogón, hirtelen ihlet hatása alatt, némi szívet dobogtató izgalommal, elhatároztam, hogy én is elmondom végig. Fönnakadás nélkül sikerült.

Ettől fogva jó emlékező tehetségemre bíztam magam, sok hasznát láttam is, csupán az volt a feneség, hogy szeszélyesen működött, nem tudtam kideríteni szabályait. Néha úgy szolgált, mint a varázslat, első olvasás után fújtam a szöveget (többnyire verset), máskor hiába bífáztam: beteg öszvérként megmakacsolta magát. Évek múltán ámulattal eszméltem rá, hogy jó tanáraink előbb fedezték föl emlékező készségem titkát, s egyúttal értelmemét, mint magam: ami érdekelt, izgatott vagy egyezett becsvágyammal, simán benyomult agysejtjeimbe, s örökre ott maradt; ami nem érdekelt (a „merek”, azaz matematikai tudományok), untatott, vagy amire nem volt szükségem, nehezen tudtam megérteni, megjegyezni alig. Angyali tanáraink tudták, hogy harmadik gimnazista koromtól végig minden magyar dolgozatom kiírott jeles volt. Olvasmányaim, történelmi ismereteim korán és jócskán túlterjedtek az iskolás határokon, az önképzőkörben úgyszólván hemzsegetem, az iskolai és nyilvános rendezvények szónoka és vezér-szavalója voltam, laboráltam a múzeum-

ban stb., a matematikai tanokban viszont száználmas analfabétának mutatkoztam; hagyták tehát, hogy járjam a magam útját. Fizika tanárom, például, merő irgalomból nem feleltetett, s egy tavaszi napon, ama rum-szívarkúra idején így szólt hozzám az óra alatt: „Vákonyi, – az *r* betűt néha lenyelte – maga rossz bőrben van, most már csak ismételnék, közelednek a vizsgák, nem kell itt ülnie, szedje össze magát, menjen a levegőre, sétáljon”. Nyomban éltem az engedelemmel, átmásztam a piaristák kertjének falán és kifeküdtem a napra. Az érettségim kegyelemből engedett át, a magyar tanár viszont brillírozott velem a főigazgató és a kormánybiztos előtt.

Az egyetemen és a későbbi években, amikor csak olyasmivel kellett foglalkoznom, ami vonzott, kitűnően funkcionált a jó emlékezés, megerősödött, rutinosodott. Másfelől szerencsésen egészítette ki a befogadó, apperceptív folyamatok meggyorsulása, ez tette lehetővé, hogy ezrével olvashassam a könyveket és megjegyezsem tartalmukat. Egy átlagos, 15–20 ív terjedelmű és könnyebb tárgyú könyv elolvasása 3–4 órába telt, de ha kellett 2–3 kötetes munkák olvasásával és kijegyzetelésével két nap alatt elkészültem. (Így van ma is.) Bizalmam az emlékezetben nem egyszer odáig szemetelenedett, hogy fejből idéztem prózai és verses szövegeket, s valódi szerencse, hogy nem ért baleset a nyilvánosság előtt; volt annyi eszem, hogy idejében fölhagyjak ezzel a rossz szokással.

Sajnos, minden jó dolognak megvan a fonákja. Emlékezetem idővel önállóította magát, mindent befogadott és megőrzött válogatás nélkül, olyasmit is, amire figyelmem ki se terjedt, s jelentkezett és erőszakoskodott, amikor semmi szükség nem volt rá. Más szóval: nem tudtam és nem tudom évtizedek óta fegyelmezni, fékezni, irányítani képzettársításaimat, megrohannak és idegsokk-szerű, reflex-gyors reakciókat váltanak ki. Az ember belebolondul, kiabál, hadonászik, sohasem érezheti tőlük biztonságban magát. Goethe bűvészinásának változata az ilyen mindent megőrző és elszabadult emlékezet, csakhogy a fejünkben székel, és Isten óvjon a kinszenvedéstől, amit fékevesztett működése okoz.

Már korán rájöttem arra, hogy egy-egy tárggyal, problémával kapcsolatos emlékananyagomtól, illetve üldözésétől úgy szabadulhatok legkönnyebben, ha földolgozom, azaz író lévén, ha megírom. Emiatt egyre növekvő heveséssel hajszolt a produkció kényszere, teljes gőzzel gyártottam az irományokat minden műfajban, s ha megvoltak már, a javát küldözgettem, ahová lehetett. Ha nem jelentek meg, veszni hagytam, sőt eleve raktárra is dolgoztam, ahol nem egyszer a múlt idő és a világtörténelem prédájává lettek. Azt hiszem, több munkám kallódott el, mint amennyi nyomdafestéket látott és kéziratban megmaradt. De bizvást mondhatom, nagyrésztük azért íródott, hogy megszabaduljak terhüktől. Az igazi írói becsvágy, mely éppoly létfeltételnek érzi az olvasót, mint az „alkotást”, hiányzik belőlem.

A fentiek után viszont logikus, hogy amelyik munkám megjelent vagy elkészült, abba bele se tudtam nézni, s ha eszembe jutott, rögtönös és dühös idegrángás igyekezett kivetni tudatomból, mint egyébként minden kéretlen emlékfoszlányt. Addig-addig ment így, míg végre megsokalltam, s öreg fejjel tudatos túlkompenzálás útján oldottam föl ezt a gátlást vagy komplexust, vagy minek nevezzem: nekiültem és sorra végigmentem összes műveimen és kézírataimon. S akkor vettem észre, hogy jóformán csak hibáik, fogyatkozásaik, tévedéseik jutottak eszembe, azaz ebbe a tünetsorba is belejátszott a tudatalatti félelem a megszégyenüléstől. Valósággal föllélegzettem, először történt, hogy e kínos érzés nélkül hagytam el a magam társaságát.

„KESERŰ IFJÚKOR”

Kodolányi János diákévei

1909 őszén bútorszállító kocsik állnak a pécsváradi erdész háza elé. Ismét költözik a család. Az apa új házassága évében a vajszlói erdőgondnokság élére helyezteti magát. Anyuska holmijai már ide érkeznek. Vajszló mozgalmas dél-baranyai község, az Ormánság „fővárosa”, emlékezetes hetivásárok színhelye. Jegyző, plébános, református pap, gőzmalomtulajdonos, postamester, bérlő, gyógyszerész, orvos, téglagyáros, takarékpénztári könyvelő, „mestör”, „kismestör” alkotja a falusi „intelligenciát”. Az apa Pécsváradon még főerdész, a hivatalok és rangok átszervezése folytán Vajszlón már erdőmérnök, illetve erdőfőtanácsos címet visel, és a nagyságos úr, tanácsos úr megszólítás jár neki. A közalapítványi erdőgondnokság háza a falu közepén áll, a református templommal átellenben, az országút mellett. Hosszú barokk épület, amit éppen Kodolányiék ott-tartózkodása idején modernizálnak: kicserélik az ablakokat, leverik a bolthajtásokat, újravakolják a falakat. A ház nyugati végében van az iroda. A fészkerben hintó áll. A gyerekek kecskefogatot kapnak. A ház mögött nagy kert húzódik. A szél ma is azokat a százados fenyőket hajtogatja, amelyek egykor Kodolányiéknek tartottak árnyékot.

A négy elemi után még egy osztályt jár az azóta már lebontott rongyos tetejű katolikus iskolában, ahol a „kismestör” tanít. Élete szabadabb, mint Pécsváradon. Sokat tartózkodik a szomszédoknál, barátainál, a faluban. A családi légkör egyre feszültebb, az apa második házassága talán még boldogtalanabb, mint az első. A fiú elhidegül anyuskától, csak akkor oldódik föl, ha leül a zongorához és Chopint játszik neki. Érti, apjának terhére van; lassan szembehelyezkedik vele.

Az úri család poklából menekülni akaró gyerek megértést, barátságot egy parasztfiúban, Simon Dezsőben talál. Életre szóló „testvérbarátságot” köt vele. Hatvan év távolából Simon Dezső húga, Juliska néni így emlékszik vissza: „Pécsváradról megérkeznek Kodolányiék. Megáll a kocsi, bámészkodó gyerekek veszik körül. Jancsi leszáll, odalép az én Dezsőmhöz és azt mondja: Te leszel a barátom. Azóta télen-nyáron együtt jártak. Jancsi mindig átjött, minden este nálunk vacsorált. Dezső meg mindenhová elkíserte, mint egy menyasszonyt.” Juliska néni emlékezetében az idő csaknem legendává szépíti a találkozást. De akárhogy is történt, a barátválasztás jelene valami jelképest fogalmaz meg. Kodolányi életének második évtizede: tájékozódás és kapcsolatteremtés a magyar faluval. A család melegéből kihullt fiúban élénk vonzódás ébred a paraszti élet, a falu után. Felbomlik körülötte a család szűkebb kerete, s a falu nagyobb közösségében talál megtartó erőt. Hátat fordít az úri életnek, a viszonylagos jómódnak, s áthúzódik a vajszlói parasztlak, az ormánsági nép világába.

Azután, hogy középiskolába iratkozik, még egy évtizedig rendszeresen visszajár a faluba, a karácsonyi és a húsvéti szünetet, a nyári vakációt Vajszlón tölti. Juliska néni így emlékezik: „Helyettem kisöpörte a disznóolat, felült az ölkerítésre, aztán meghúzta a szalmát. – Te addig, Juliska, főzzél jó sárgasűrű borsót – mondta. Mert azt nagyon szerette. Mászor meg átjött hozzánk és olvasott. Nagyon sokat olvasott, egész délutánokat, fennhangon, különösen amikor realba járt Pécsre és hazajött. Amikor átjött, hozott valami könyvet, a szobában olvasott föl, míg én főztem a konyhában. Meséskönyveket is hozott az én kedvemért, mert tudta, hogy azt jobban szeretem. Én nem értem rá, nekem sütni-főzni kellett, szüleim a mezőn voltak, hiába. Jancsi azt mondta, hogy gránátmarsot főzök, mert azt is szerette.”

A kicsiny „ólommadár”, aki otthon néha napokig-hetekig egymással szót nem váltó szülőket, robbanásig feszült hangulatot, árulkodó hűgöt, rideg apát, boldogtalan nevelőanyát, majd féltestvére születése után nála tíz esztendővel fiatalabb öccsöt talál, a falu, a természet, a paraszti élet felé fordul. A középiskolás kisdíák, akit zsarnok és komisz tanárok riasztanak a városban, itt igaz „testvérbaráttra” lel. Kiveti az úri család, a zord iskola, s befogadja egy másik világ. Csodáljuk-e, hogy néha a valóságosnál idillibbnek, szebbnek, valami természetes öserő forrásának, máskor meg a valóságosnál komorabbnak, veszendőnek, pusztulásra ítéltnek látja környezetét? A vajszlói élmények mindkét irányban egyforma erővel hajtják.

Vajszló más, mint a Zengő aljában meghúzódó Pécsvárad. A Mecsek mészkősziklái helyett itt dús földek, végeérhetetlen lapályok terülnek el. A falu alatt nem messze, bókolo fűzesek között, berkekkel-ligetekkel kísérve az álmos Dráva folyik. Bőfűvű legelőin elárvult mocsári tölgyek terjesztik ágait. A falvakat nem vegyes felekezeti és nemzetiségi parasztok lakják. Ormánság ősi református, színmagyar vidék. A bennszülött módos „pógár” lenézi a „gyütt-mönt” idegent. Itt még ismerik a népviseletet, az asszonyok bik lábán járnak, a kelengyét szökrönyben őrzik, különös szokások, babonák, népi hiedelmek, gyógy módok élnek. Az emberek sajátos, dalmatos nyelvjárást beszélnek, a szavakat furcsán megkurtítják [lá = lásd, tom = tudom, haagati = hallgatja], a zárt e hangot ö-re váltják [neköm, embör, vetöm].

Kodolányi falusi pajtásaival, testvérbarátjával a Fekete-vízre jár fürödni, halászni; a zsákmányt a folyó partján megsütik. A parasztházaknál rokkapergés közben vidám meséket, csodálatos történeteket hallgat, harsány éneklésekben vesz részt. Megismeri a falusiak szokásait, nyelvüket, örömeiket, szomorúságukat. A halotti tor, a lakodalom, a javasember alakja „misztikus hangulatokat” ébreszt benne. Látja a közös mezei munkát, Dezsőéknél gyakran maga is segít. Vajszlón szinte állandóan a parasztok között tartózkodik, velük él, velük azonosul: „Megnyílt előttem az élet olyan mélységes és pompázatos területe, amiről a mesekönyvek sem álmodnak – emlékszik vissza évtizedek múlva, 1935-ben, *Holt lelkek* című cikkében. – Belekerültem a paraszti élet hétköznapijainak csendes sodrába, megtanultam a nyelvet, melynek zenéje a délfrancia melódiákhoz hasonló, szavai középkori okiratok, sőt magyar–vogul évezredek szavait zengik vissza, dús rétjei, hatalmas tölgyei, szelíd patakjai a jóságos természet érintetlen szépségét tárták elem, ott voltam a szántó-földön, a cséplőgép mellett, a keresztelőn és a temetésen, az istentiszteleten és a disznótoron, a húshagyókeddi bolondestén, a képviselőválasztáson, a halászaton és a szüreten, a vásáron és a búcsún – lelkem egész szomjúságával szívtam és ittam magamba a mindenfelől rámrontó élményeket, örömet, bánatot, csendes éjszakák pihenését és tikkasztó nappalok munkahajszáját. S benne voltam a legművészibb környezetben, csodálatos ruhák, kézimunkák, szöttesek, faragások, dalok és bölcs mondások rajongtak körül, közvetlen közelségbe kerültem a nyers, meztelen, primitív és kegyetlen életérzésekkel, életjelenségekkel.”

Az Ormánság mindig valami furcsa kettősséget jelent Kodolányi művészetében. Élményi anyagot szolgáltat a falu idilli képe megrajzolásához, a közösen végzett munka szépségéhez, az együttes daloláshoz, a derűs és harmonikus élethez, az archaizáló színekhez. „Laci csiklandó, mély gyönyörűséggel nézegeti a tájat, nem tud betelni egy-egy fa, egy-egy dombhajlás képével. A súlyos felhők örökké más és más alakot öltenek, borzolódik a hervadt fű, egy-egy kóró bánatosan hajladoz a dülő szélén. Mindez oly szép, oly szomorú és mégis szívet vidító, hogy Laci szemébe könny szökik – talán az erős szélről, – s erős vágyat érez, hogy megölelje János bácsit, Dezsőt, a lovakat és az elárvult fákat, megsimogassa a nedves, puha földet” – olvassuk az író alteregojának rajongását a paraszti világ iránt a *Feketevíz*ben. Másfelől az Ormánság mint a magyarság pusztulásának, a nép sorsáért érzett aggodalomnak a szimbóluma jelenik meg. Az ország népének legsúlyosabb problémáit itt ismeri meg. A nép sorvadása, a beszögezett ajtajú-ablakú házak, a kispadon gubbasztó öreg szülék, az egyke az egész magyarság veszésének tragikus látomásává nő képzeletében. „Juli szomorúan bámult a rokkára. Barna szeme vigasztalan volt és hosszúkás arcán vergődött a töprengés. Mióta állapotos volt, – négy hónapja,

– nem hallott mást, mint: nem kell a gyermek, csúfság, ha van, patkány akar-e lenni, hogy nem éri be eggyel – s vége-hossza nem volt a gúnynak, pörnek, rábeszélésnek. S már elszánta volna magát, ha nem fél a haláltól. De sok menyecsketársa belehalt, s ha eszébe jutott a temetésük és a faluvégi szomorúfüzek alatt sötétlő fejfájuk (melyek ilyenkor, szeles decemberi éjszakán, hosszú árnyakat vetnek aóra), rettegés fogta el és görcsös ragaszkodás az élethez” – írja a *Sötétség* hősről. Az Ormánság „idill” a családi zűrzavarból menekülő gyermek számára (*Feketevíz*), vagy ahol a táj régmúlt történelmét ábrázolja (például *A vas fiai* első és utolsó fejezetében); és a XX. század eleji Ormánság színtere a sötétségnek, a bűnnek, a bezártságnak, a szellemi-lelki sivárságnak, ha a „pusztuló magyarság” jelképét látja benne.

Vajszlón találkozok a *Szép Zsuzska* modelljével és a páprádi Zsuzska néni misztikus alakjával, aki a múltból, egyetlen, korán elhalt lányáról mesél az erdősz házában. Simon Dezsőékkel egy udvarban lakik Böbék Samu: a múltból hazajáró család a *Böbék Samu búcsúja* című elbeszélésben, meg a *Földindulásban* támad életre. Itt ismeri meg Piókás szület s azokat az embereket, akik majd a korai elbeszélések és regények, a *Börtön*, *Kántor József megdicsőülése*, *József, az ács*, *Rókatánc* hősei lesznek. Erre a tájra lehet ráismerni drámaiban. Innét indul el Julianus barát útja. A vidék középkori képe jelenik meg *A vas fiai* lapjain. Az ormánsági vénasszonyok nyara, a Dráva menti decemberi havazás, a vajszlói karácsony emléke színezi a *Feketevizet*: a regény Laci és az író gyerekkora közt pontos egyezések találhatók, s a regény hősenek fejlődésrajzát a *Süllyedő világ* párhuzamos adatai hitelesítik. Kodolányi gyakran hőseinek nevét sem változtatja meg. Aki írásait kézben tartva járná be ma Vajszló utcáit, házait, szinte szó szerint egyeztetethetné a regények adatait a valóság tényeivel. Hogyne ismertek volna akkor magukra modelljei, kortárs olvasói? S akik egy hamis eszmény jegyében az irodalomtól a valóság megszépítését várták, hogyne hördültek volna föl kegyetlen őszinteségén, kíméletlen szókimondásán? „Gárdonyi szépen toldta... Ő kiirt bennünket... Nem volt szép ez a Jancsitol...” – hajtogatják a bocsánatot nem ismerő vajszlóiak. „Ha jót nem mondhatok róla, rosszat miért mondjak?” – háritják el az utód érdeklődését.

1910-ben Kodolányit beíratják a pécsi állami főreálgyminázium első osztályába. Az idegen városban úgy érzi magát, mint regényhőse, a *Szakadékok* Laci: „A húgomat akkor már letették a nevelőintézet kapujába és elbúcsúztunk tőle. Apám nagyon bátran és férfiasan viselkedett, és én sem akartam elmaradni mögötte bátorság és férfiaság dolgában. Keményen álltam tehát az elérzékenyülés meg-megújuló rohamaival, és könnyeimet visszanyeltem a torkomba...”

Már délutánra hajolt a nap. A város keskeny, hegynekfutó utcái megteltek vidám sétálókkal, nők és katonatisztek tereferéltek mindenfelé, a bérkocsik álmata klappolása összevegyült a járókelők zsongásával, és a török időkből visszamaradt mecset aranyos félholdján és keresztjén sárgán ragyogott a szeptemberi nap. Végtelesen furcsa és hatalmas volt számomra a város. Azelőtt inkább hírből ismertem, noha megtörtént, hogy apám elvitt és megmutatott egyet-mást. De most mégis úgy éreztem benne magamat, mintha idegen égitestre szakadtam volna. Ha apám nem fogja a kezemet, bizonyára leülök a járda szélére, és lesújtottan s keservesen sírok, mint aki rengeteg erdő közepén elvesztette az anyját.”

Az iskola – a mai Mátyás király utca 17. szám alatt – egyemeletes és már a század elején rozszant, korhatag épület. A ciszterciták Széchenyi téri főgymnáziuma mellett – hol finom és előkelő szerzetesek tanítanak, s ahol egy évtizede Babits Mihály érettségizett – másodrangú intézmény. A város iparos és kereskedő rétege, valamint a környék polgári lakossága íratja ide fiait. Itt a nyelvek és a humán ismeretek helyett az algebra, a geometria, a földrajz a vezető tantárgyak. S ha volt is az iskolának korábban néhány kiváló tanára, mint például Katona Lajos, a magyar néprajztudomány úttörője, s néhány jeles diákja, mint Vikár Béla, a Kalevala magyarra fordítója, Kodolányi idejében durva kaszárnya-szellem uralkodik falai között. A verés, a pofon, a nádpálca bevett nevelési eszköznek számít. Napirenden van a diákok megszégyenítése, megalázása. A tanítványaik elől elzárkózó, állig begombol-

kozó tanárok a felhők fölött hordják fejüket, kényesen ügyelnek a három lépés távolságra.

A ma már elképesztőnek ható nevelési elvek, a torz iskolai gyakorlat, a városban rászakadó magány fokozza a kisdíák érzékenységét. Föllázad az iskola korlátolt szelleme ellen. „Nagyon rossz, lázadó és kíváncsi természetű diák voltam, tanáraink szinte kivétel nélkül nem szerettek, sőt volt közöttük, aki ennél egy fokkal többet is érzett irányomban” – írja 1928-ban kelt önéletrajzi levelében. A ferenciek templomával szemben, a mai Sallai utcában van a szállása. Furulyázik, rajzol, verseket forgat magában, honvágy kínozza, kijár a vasútállomásra, az induló és érkező vonatokat nézi, s az otthoni tájat képzele magáé elé. „Vagy elmentem fölfelé, messze a kis hegyi utcákon – veszi át a szót a *Szakadékok* hőse. – Ezek rosszul voltak kövezve, és a közepükön kis patakok csörgedeztek, néhol zuhogtak a buktatókon. A hegy öntötte le itt kristálytisza forrásait. S mindenfelé alacsony házak tapadtak meg a meredekeken, egyik oldalon mély szakadék, a másikon házacsák és kertek. szőlőlugasok, folyondárok, virágos ablakok és a hegyoldalak zöldje és pirosa. Még magasabban előbukkantak a hegytető aranyos színei, ökörnyal úszott a levegőben, a vadszőlőlevelek lángoltak, s alig járt itt-ott valaki a néma utcákon. Kimerészkedtem az utcák végére, csodálatosképpen minden ilyen keskeny macskajáró valami mély völgybe torkollott, amely a hegyre vitt fel, s amelyet szőlők szegélyeztek köröskörül. S hol jobbról, hol balról zuhogott elő a forrásvíz. Leültem mellé és ittam belőle. Vagy papírhajót fabrikáltam, a vízre eresztettem, s aztán izgalommal néztem utána, hogy rohan vele a víz, hogy buktatja, pörgeti, hajtja, sodorja, míg valami apró zuhatag mélyében forogva, el nem tűnik s szét nem veri a tajték.”

A világháború kitörése évében a reáliskola új épületbe költözik, a Rákóczi utcában. Több emeletes, modern palota (a világháború után majd a Pécsre települt pozsonyi egyetemnek ad otthont), de a friss és tágas falak között is a régi iskola szelleme uralkodik. Egyik tanára megvádolja, hogy a számtandolgozat sikeres megoldását – lopta. Kosztoshelye ebben az időben a vasútállomás közelében, a Szent Imre utca 3. szám alatt van. Szállásadója Börötfy tanár a ciszterciek gimnáziumában rajzot tanít. Fia, Endre, aki ekkor elsős elemista volt, így emlékezik vissza: „Kodolányinak külön szobája volt a vaskerítéssel körülvett, villaszerű épület utcai részében... Sokat foglalkozott velem, főleg számtanra és írásra tanított. Már akkor is beteg volt, bottal járt, és sokat mulasztott betegsége miatt... Családjával rossz viszonyban volt, még a karácsonyi és a húsvéti szüneteket is nálunk töltötte... Nagyon szeretett okarinázni. órák hosszat eljátszott, és közben olvasott. Egyetlen barátjáról tudok, Benisch Alfrédrol, bányászgyerek volt és Kodolányinak osztálytársa. Vele és apámmal hármasban hatalmas politikai vitákat folytattak...”

Újságok, könyvek kerülnek kezébe. Papírbakancsot gyártó háborús spekulánsokról hall. Móríczt, az orosz klasszikusokat olvassa. „Egy adózó polgár” aláírással elküldi véleményét az újsághoz a pécsi utcák csatornázásáról. Egy, a *Pécsi Napló*-ban megjelent nacionalista hangú újságcikk fölháborítja, és hozzászólásában megvédi a Mecseken föllállított francia emlékművet.

Ritkán jár haza. A vajszlói otthon egyre idegenebb, kinos hangulattól terhes. Pécsen barátságot köt Haraszi Sándorral, a nála két évvel idősebb reáliskolai diákkal. Haraszi öccse vele jár egy osztályba. A kapcsolat nem sérti a Simon Dezsővel kötött testvérbarátságot. Ha Simon Dezső a faluhoz, a parasztsághoz, az Ormánsághoz fűzte Kodolányit elszakíthatatlanul, akkor ez a kapcsolat lesz – ugyancsak életre-szólan – szellemi-világnézeti fejlődésének, társadalmi-politikai meggyőződésének talán egyik legfontosabb mozgatója. Az emberi kapcsolatoknak, a barátság megkötésének és fölbomlásának Kodolányi egész pályáján nagy szerepe van. Haraszi már diákkorában roppant határozott, kemény, szókimondó egyéniség, akire még nagy megpróbáltatások várnak. Az osztályharc, a szocializmus, a dialektikus materializmus fogalmával ő ismerteti meg a fiatal Kodolányit. Könyveket ad a kezébe, többek között Adyt, sokat vitatkoznak, racionális kritikája egészségesen hűti le az érzékeny barát heves kitéréseit, ugyanakkor a fiatal Haraszi merevsége, fölényeskedő hangja ellenkező irányban, taszítóan is hat rá.

Kodolányi folytonos érzelmi hullámban él. Nyitott szemmel figyeli a világot. Beteg lába miatt sorozatos kudarcok érik. Rádöbben, hogy nem tud járni, megoperálják, hat hetet kórházban tölt, botot kap, s a bot többé nem hagyja el életében. A vajszlói ház hol vonzza, hol taszítja. Pécsen egyszer váratlanul meglátogatja édesanyja. Naplót, ötfelvonásos verses drámát ír. Filozófusokat olvas. Valóságos és nemlétező lányok után epekedik. Az érzések és indulatok verssorokat löknek ajkára, a szomorúság tollat ad kezébe. Verset ír egy elemista kisdiák halálára, aki szállásadója fiának volt osztálytársa és szomszédjukban lakott. Versben elismeréssel adózik a hazájukat védő szerb katonák iránt. S verssorokkal ostromozza a meggazdagodott hadseregszállítókat. Apja és osztálytársai összeadják a pénzt, és tizenöt költeménye a pécsi Wessely és Horváth nyomdában sajtó alá kerül. Tizenhat éves korában, 1915 májusában megjelenik Kodolányi János első könyve, a *Hajnal*. Megindító az életmű egészének ismeretében olvasni az előszó-író Hajdu Imre kissé fellengzős sorait: „Ez a verseskönyv tükre egy nagy fényforrásból jövő fénycsóvának. Most még külső, nagy fények visszatükröződése. Most még csak egy költői, poétikus lélek reagálása fenséges hanghullámok csudás melódiáira. De majd a tükör lassan-lassan befelé fordul s végül az igazi: az ő lelkét mutatja...” S talán még megindítóbb az ajánlást olvasni, az ajánlást ahhoz az emberhez, akinek alakjával majd egy életen át viaskodik, akinek rideg, magányos és megközelíthetetlen sorsát egy életen át próbálja megfejteni: „Kedves jó Apámnak ajánlom fáradságának első gyümölcseit, hálám és szeretetem jeléül.”

A kis füzet egyik versében az ifjú poéta képet rajzol magáról:

Vigan pattog a tűz s barátságos fénnel
Tölti be a szobát, egy diákszobácskát;
Künn a dühös szélvész **kegyetlen eréllyel**
Próbálja feltépni ablakának zárát.
Néha-néha nekifeszül garra;
Rázza és cibálja hasztalan haraggal;
S míg az dühhel bömböl, benn a kályha mellett,
Szikrázó zsarátnok bút, bánatot kerget
Egy diák arcon. –
Tenyerébe hajtja a fejét és merengve
Bámul a parazsak égető méhébe...

A versek, a könyv, a megdicsért magyar dolgozat, a jóindulatú szállásadó közbenjárása sem tudja megmenteni a diákot a zord tanárok indulatától. Az ötödik osztályban mennyiségtanból és német nyelvből megbuktatják. Mivel daczból nem ír kérvényt kellő időben az iskola igazgatójának a pótvizsga ügyében, az osztályt meg kell ismételnie. Amikor másodszor is kijárja az ötödiket, nem iratkozik vissza a pécsi reálba. Székesfehérvárra megy.

Egy negyedszázaddal később, 1940-ben a *Süllyedő világban* még mindig „szenvédeim városának” nevezi Pécsen.

Majd újabb negyedszázad telik el, Kodolányi már járműre sem tud szállni. Az idős és bēna író magnetofon-készülék elé ül, hogy ezen az úton üzenjen néhány szót diákjevei városába: „Az emlékek olyan raja rebben föl bennem, hogy nem is tudom, melyikhez nyúljak, melyiket mondjam el... Mennyire szeretnék ott állni személyesen abban a városban, ahol tízéves koromban iskoláimat kezdtem... Mi volt nekem olyan kedves abban a városban? Talán az, hogy azokat a keskeny, ódon utcákat, amelyeknek történelmi szépségét azóta már tudatosan felismerték és ápolják, akkor, tiz-tizenegyes éves koromban már olyan csodálkozó áhitattal jártam, mint később, amikor már tisztán tudtam és láttam és értettem, hogy milyen világban járok én ott? Talán azok a csodálatos kirakatok csillognak ismét előttem, amiket gyermekkoromban karácsony előtt bandukoltam sorra, és csodáltam bennük a gyönyörűségeket, amelyeket nem tudtam megszerezni magamnak, de amelyek talán mint élő motívumok mégis belekerültek a műveimbe, és így mégiscsak birtokomba kerítettem őket? Vagy talán

a Mecsekre kanyargó serpentin utak árnyékos-fényes, borongós hangulataira emlékszem ismét vissza nagyon intenzíven és nagy fájdalommal és gyönyörűséggel, ahol első szerelmeim képét hordoztam magamban, és első diákkori tapogatózó verseimnek a szavait görgettem gondolatban a nyelvem alatt? Mire emlékezzem szívesen? A csodálatos őszi szüretekre a Fröhweisz-völgyben, ahol bőszyoknyájú lányok és menyecskék daloltak egész nap a szőlőtőkék között, és bent a prsházban lakásadó asszonyom öreg édesapja, Böhm bácsi igazi német alapossággal és gondossággal csavarta a hatalmas faprés nyomorúdját és kóstolgatta kis pohárban a lecsurgó mustot?”

Kodolányi roppant korán érő fiatalember. A hagyományos, érzelmes kamaszkor jóformán teljesen hiányzik életéből. Tizenhat éves korában verseskötete jelenik meg. Olvasmányai egy felnőtt olvasmányai. Gyerekként szinte aszkéta módján él. Az önnevelés kemény próbáit állítja maga elé: böjtöl, éjszaka pokrócot terít a padlóra, s télen is nyitott ablaknál alszik. A változás, amit a fehérvári iskola hoz életében, nem a személyiség megváltozásának eredménye. Az iskola, a környezet lesz más. S ez elég ahhoz, hogy egyszerre csaknem jó tanuló váljék belőle. Az idegenből jött, társainál egy esztendővel idősebb, testi hibája miatt visszahúzódnó fiú a kosztosdiák független életét éli. A változás igazi oka a pécsitől eltérő nevelési módszerben rejlik. Szállást a Tobak utca elején álló, földszintes sarokházban kap, innét jár három évig a fehérvári reálgimnázium kétemeletes épületébe.

„Fehérvárt szeretem – emlékszik vissza a *Süllyedő világ*ban. – Otthonosan érzem magamat benne, akár a házikabátomban. Tetszik a belsőváros kanyargó, szalagvékony utcáinak régi barokk képe, a külső részek falusias, parasztos hangulata, tocsogó, sáros-bokros környéke, a kakasugrás szélességű folyócska, mely az iskolakert mellett ballag, s széles rétek vizét gyűjti össze, a távolban kéklő Vértes hosszú háta. Tetszik a barátságos külsejű iskola, udvarán a suttogó jegenyékkal. A bokros, csatlós köztertek, az Erzsébet-liget árnyak közt kanyargó útszövevénye. Tetszik a kövezeten halkan kopogó cipőszarkok álmatag muzsikája, a Hal-tér, a falusi szekerekkel körülvett Ponty-kocsmá, amelynek falát egy sereg lézengő „Ponty-lovag” támogatja. Íme, ez az őszi koronázó város, nagy királyaink temetkezőhelye, itt hirdették ki az Aranybullát. Itt mondta a németbarát Péter király szemébe sötét jóslatait a príma és nem messze innét hányták el a megvert teutonok vértjeik ezerét.”

Az iskolában emberséges hang uralkodik. A kapualjban cigarettázó vagy az utcán kislányt kísérő diákok nem lesik szűrős szemű tanárok. Igazgatója a tudós, szótárszerkesztő Kelemen Béla, tanárai megértő, méltányos emberek: az egyik a zenéért rajong, a másik önkényes szószármaztatáson törí a fejét, a harmadik vitatkozásra csábítja tanítványait, a negyedik könyveket ajánl olvasásra. Még a kissé bogaras, rigolyás, különös figurákban is van valami rokonszenves. Nem tartanak igényt a kiszarolt tekintélyre, a szolgálalkúságra, a bálványozó tiszteletre.

A könnyen barátkozó diák hamarosan új pajtásokra talál. Szálláshelyén társakat kap, a Tobak utcai ház egyik utcai szobáját egyszerre négy fiú lakja, a diaktanúny vidám estéket töltenek. Zsidó családokhoz jár társaságba, a verselgető fiatalembert szívesen fogadják a barátok és az osztálytársak szülei is. Egy Berta nevű lányért rajong. Az irodalmi érdeklődés összekapcsolja a fehérvári iskola később ismeretté vált két kitűnő diákjával, Fáy Árpáddal és Pákozdy Ferencével. Egy idős asszony, aki lakótársa volt a Tobak utca 2. szám alatt, elmondta, hogy „komoly, szeretetreméltó fiú volt, sokat és ábrándosan sétált, festegetett, mindig könyvekkel a kezében tért haza, különös zöld körgallért viselt, szobájának ablakából gyakran gyönyörű füttyszó hallatszott”.

A szabad mozgás, a megváltozott környezet, az ösztönző barátok fellelkesítik, megnő tanulási kedve, egész éjszakákat tölt a toll és a könyv mellett. Bizonyítványára fél tandíjmentességet kap. A francia felvilágosodás íróit olvassa. Tanítványt vállal. A Vörösmarty önképzőkörben sűrűn szerepel: előadást tart, vitatkozik, bírál, széleskörű irodalmi tevékenységet folytat: verset és regényt ír, Vörösmartyról, Adyról, Móriczról értekezik. Nyelveket – többek között héberül – tanul. Kapcsolatba kerül Tarsoly Sándorral – a személyiség alakulása történetében ismét fontos barát! –, egy tehetséges kolozsvári nyolcadik gimnazista fiatalemberrel, aki iskolájában litogra-

fált diáklapot szerkeszt. Forró hangú leveleket váltanak, majd Kodolányi vonatra ül és meglátogatja barátját. Erdélyből visszatérve tisztázza magában: ezután az írói hivatásnak él, s lapot alapít. A *Diák-toll* első és egyetlen száma 1917 őszén jelenik meg. A Tobak utcai hosszúhajú szerkesztő vezércikket fogalmaz, kialakuló önálló erkölcsi fölfogásának egyik első és épp ezért fontos dokumentumát. Az életnek két pillére van – vallja, – a küzdelem és a munka. „Szeretnénk ott lenni mindenütt, ahol intelligens diákok vannak s tetteikben utat jelölni, akarataikat irányítani a célunk. Szeretnénk benneteket, Pajtások, leszoktatni a felületességről, szeretnénk felnyitni a szemeteket, hogy megláthassátok a magatok küzdőterét. Mert szép a küzdelem, neveli az embert s megtanítja a maga lábán járni. Szép, mert a munkában úgy vagyunk, mintha követ fejtenénk: napról-napra új anyagot lelünk és hordunk össze a lelkünkben, amelyből majd lassan a jövő Magyarország férfiai fog kialakulni. A mai kort a repülőgép, tehát a fölfelé törekvés jellemzi. Hát nem utálatos, sőt vétkes do-log megfenekleni a mindennapi élet szürke sarában?

Ifjú, kedves Faustok, üdvözlünk. Jöjjetek; a huszadik század magyar fiai ne legyenek Oblomovok!”

A tizenkét oldalas, Deutsch Ármin könyvnyomdájában készült, kéthetenkinti megjelenésre tervezett, kölcsönpénzből előállított diáklapban vers, elbeszélés, tanulmány, glossza, szerkesztői üzenet követi egymást. Zömét az ifjú szerkesztő írja, aki az egyik cikkében némi önsajnálattal „szegény, jobb sorsra érdemes szerkesztőnk”-nek nevezi magát. Diákautonómiát követel, konferenciát, ahová a diákság is képviselőket küld és megvédi érdekeit. Nyomatásban üzen Tarsoly Sándornak Kolozsvárra, Haraszti Sándornak Pécsre. („Rádérne egy kis dorgatórium. Töled levelet, öcsédől novellát kérek okvetlen. Üdv.”) *Harangok* című rajza népszerű színekkel átszótt, ormánsági világháborús történet. („Fenye tuggya. Van főd mindenhun, keed meg elási ingyen is – szolt a jáger.”) Az írói buzgalom azonban nem pótolhatja a szükséges anyagiakat, s a vállalkozás az első szám után megszűnik. A bukást siettetni a lap egyik glosszája, melyben az ifjú szerkesztő a másik fehérvári gimnáziumot bírálta, a ciszter papok iskolájának ünnepélyét, a zenekar lagymatag játékát, a közönség hazafiatlan magatartását. Az írás magasabb érdekeket sértett, s a *Diák-tollat* kiűtötték a szerkesztő kezéből.

A világháború évei ezek. A hangulat az iskolában is egyre feszültebb. Kodolányi már a háború kitörésekor otthon, Vajszlón gyerekfejjel látja, hogy nem a nép, nem a parasztok, nem a szegények, ez az urak háborúja. A fehérvári iskola szabadabb szelleme, a baráti körben folytatott radikális szellemű politikai viták, önképzőkori csatározások egészen fölnyitják szemét. Az osztályt sorozni viszik. Az orosz forradalomról zavaros hírek érkeznek. Szállásadónőjének harctérről hazatérő fia a hadihelyzetről, a frontok állásáról mesél. Az iskolát ideiglenesen hadikórházzá alakítják.

Ezekben az években a nyári vakációk és a szénhiány miatt adott kényszerszűnetek egy részét Püspökladányban tölti. A házban három megtört nő él egy fődél alatt: az idős nagynéni, a festegető, lánynak megmaradt Giza nagynéni és a fejfájós, betegeskedő édesanya. Szűkös, szegényes körülmények között telnek napjaik. Nincs férfi a háznál, a gazdaság pusztul, a pénz romlik, kevés a kenyér, nem kapni munkást. Előbb Simon Dezső apja, majd Dezső jön el Vajszlóról Ladányba, a birtokhoz tartozó tanyára gazdálkodni. A két testvérbarát újból találkozik. Ez az utolsó háborús nyár az élményi alapja *Futótűz* című regényének.

Kodolányi Püspökladányban éri az őszirózsás forradalom híre, itt van a Tanácsköztársaság hónapjaiban, itt éli át „egy új világ születésének kataklizmáját”, itt látja a vöröskatonák visszavonulását és a román királyi hadsereg előnyomulását. Később, 1926-ban *Küszöb* című elbeszélésében rajzolja meg akkori önmagát:

„Ezerkilencszáztizenkilenc, húsvét . . .

A nagynéni, a nagynéni, meg a kamaszfiú a verandán ült . . . A fiú, – nyolcadikos gimnazista, – ajkát rágtá, keze reszkette gyűrte az újságot, melynek első oldalán a Forradalmi Kormányzótanács rendeletei harsogtak. Szeme csillogott és füle szinte láthatóan itta a zűrzavaros, távoli lármát. Ő egész nap az utcákat járta . . . Köz-

ben öntudatlanul forradalmi dalokat dudolt, s vad fantáziája előtt minduntalan megjelent a saját alakja, katonaruhában, lapos sapkával, melyen vörös szalag izzik, karabéllyal a vállán és övében súlyos kézigránatokkal. Így látta önmagát barrikádok tetején, mint Delacroix-képen a forradalom szellemét, füstben és vérben, lármában és fegyverropogásban, amint a szabadságért, egyenlőségért és testvériségért harcol, a proletariátusért, az elnyomottakért. Petőfi-versek fűtötték az agyát, versek, melyeket az iskola szűk padjaiban, álmos téli délelőttökön agyonmagyarázott a fogatlan tanár. Jelenetek keltek életre benne Carlyle könyvéből, melyet éjszakákon át falt, míg lakótársai az álom feneketlen mélységeiben cseléd!ányokkal ölelkeztek. És szakaszok ötlöttek fel benne elnyomhatatlanul Kropotkinnak a francia forradalomról írt művéből, szakaszok, amelyeket nem akart soha könyv nélkül bevágni s mégis jobban megragadtak benne, mint a gömbháromszögtan verejtékkel magolt tételei.”

1919-ben Székesfehérvárott az ifjú költő új verseskötete lát napvilágot. A baráti szívvel Tarsoly Sándornak ajánlott, sárgafödélű könyv ugyanott készült, ahol másfél éve a *Diák-toll* hasábjait szedték a nyomdászok. A könyv címe: *Kitárt lélekkel*. Két ciklusban csaknem félszáz vers sorakozik. Ha nem is tagadja meg később Kodolányi korai versesköteteit, eléggé elhallgatja őket. Aligha vezetne eredményre, ha bennük valamiféle átható erejű költészet jegyeit keresnénk, de hiba lenne létüket, valóságos értéküket figyelmen kívül hagyni. Nem annak az írónak a szárnypróbálgatásai ezek, aki magában a költészet forrását szándékosan eltömté, hanem aki majd hangot vált, s eredendően költői hajlamát elbeszéléseibe és regényeibe menti át. A későbbi regényeket ugyanaz a lírai szenvedély fűti, mint ezeket a korai verseket. A kiteljesedő epikus életmű hajszalerei a költőből szívnek táplálékot. Már Németh László megfigyelte: „Az ábrázolt élet mögül költői jelentés sugárzik, vers bujkál a tárgyilagos mondatok közt, néhol ki is szökik a novellából, mint a Böbék Samu búcsúja végén, ahol a fősvény, családját sanyargató, szélütött ember fölgújtja maga mögött a házat, belecsap az üggyel-bajjal felszerszámozott lovak közé, s a megdicsőült önzés Illés-szekerén vágat neki a Drávának vagy a – Pokolnak.” A szóismétlések és halmozások, a felsorolások és ellentétek áradó bősége, a mellérendelő mondat szerkezetek periodikus váltakozása szinte zenei ritmust ad a regények nyelvének. És fordítva is igaz: a korai versek szinte egy-egy novella-magot rejtenek, a *Kitárt lélekkel* költeményeiben megörökített helyzetek és alakok, találkozások és búcsúzások, emlékek és hangulatok, szerelmek és barátságok, majd a későbbi regények lapjain térnek vissza epikává lényegítve. Mint a jövőendő életmű genezise, mint az írói alkat kialakulásáról küldött üzenetek érdemelnek hát figyelmet e versek. Értékük különböző, hangjuk a fiatal Tóth Árpád költészetére, az impresszionizmusra emlékeztet, de a kölcsönvett stílus mögött is az író erős elhivatottsága szól: az ott-hontól való távolság a jövőt hozza közelebb számára, egyéniségének természetét kutatja, a versekben minduntalan önarcképet fest. Tűz és fáklya akar lenni, máskor kétségek és rossz sejtelmek gyötrik, s betegsége, elhagyatottsága miatt panaszkodik Petőfies sorokban:

Itt heverek magányosan,
Itt a csöndes réteken;
Fölöttem fa, gyp alattam
Ad pihenőt énnekem.

Könnyes arccal nézek rátok,
Mert az Isten tudja csak,
Megtérek-e még veletek
Vidám vándor madarak!

Vagy, mint szegény kitagadott
Verem föl az úti port
S szerteszéjjel szabad szívvel
Énekelem a nyomort?

A Tanácsköztársaság eltörli az érettségit, Kodolányi osztályát a forradalom bukása után, 1919 szeptemberében hívják össze érettségizni. A fehérvári reálgimnáziumnak 1919-ben véző nyolcadik osztályáról nem készült érettségi tábló. „Amikor a nagy obsitokat kiosztják, megkönnyebbülten rohanok ki az iskolából. Társaim még

fényképeket szednek össze az érettségi kép számára, nincs fényképem, nem adhatok, nem is akarok adni. Torkig vagyok mindennel.” Akkor még azt hiszi, hogy ősszel egyetemre iratkozik, s magyar–francia szakon tanári oklevelet szerez.

1919 őszén hazamegy Vajszlóra.

Különös élet van akkor Baranyának ebben a déli csücskében. 1918. november 14-én a szerb–horvát–szlovén királyság csapatai megszállják Pécsét és környékét, s egy sajátos, három évig tartó történelmi szakasz kezdődik az ország e részében. A demarkációs vonal a Mecsek északi oldalán, Sásd és Dombóvár között húzódik. A szerb megszállás alatt álló területeken heves propaganda indul, hogy Pécsét és Dél-Baranyát Jugoszláviához csatolják. A munkásság és a baloldal tiltakozik az idegen uralom ellen, s 1919 koratavaszán hatalmas sztrájkot rendeznek Pécsen. Amikor az ország a Tanácsköztársaság korát éli, ide nem terjed ki politikája. A pécsi bányászok Kaposvárra szöknek és ott csatlakoznak a magyar proletárhadsereghez. A proletárdiktatúrától megriadt baranyai értelmiség és nagypolgárság viszont oltalmazóját látja az SHS-királyság csapataiban. Furcsa, ellentmondásos világ. Tovább bonyolódik a helyzet 1919 nyarán, amikor a Magyar Tanácsköztársaság leverése után a menekülő vöröskatonák és bányászok átjönnek a demarkációs vonalon Dél-Baranyába, ahol biztonságosabbnak ígérkezik számukra a helyzet, mint Horthyék ellenforradalmi Magyarországon. A várost és környékét ellepik a menekültek. Pécsen soha nem látott eleven szellemi élet zajlik. A szemtanú Lőrinc Péter *Válságok és erjedések* című emlékiratában írja: szívesen tér vissza emlékezéseiben „a zsibongó, zajos, roppant élénk, ekkor nagyvárosi és proletár Pécsre, abba a pár utcába, mely a Szabadságszigetet jelentette Közép-Európában, melytől sokan várták a forradalom új kirobbanását”. Baloldali újságok, aktivista művészeti röpirat, haladó irodalmi folyóiratok jelennek meg.

A helyzet feszültséggel és ellentmondással terhes. Különösen akkor fordul válságosra, amikor a háttérben megindulnak az alkudozások a horthysta Budapest és a monarchista Belgrád között. 1921. július 27-én életbe lép a trianoni békeszerződés, s az ellenforradalmi Magyarország jogot nyer Dél-Baranya egy részének visszafoglalására. 1921. augusztus 14-én a pécsi Széchenyi téren megtartott népgyűlésen ki mondják a „Baranyai–bajai szerb–magyar köztársaság” megalakulását. Tiszavirág-életű politikai képződménynek bizonyult: augusztus 21-én Horthy csapatai bevonulnak Pécsre.

Mivel Kodolányi 1919 őszén a pesti egyetemre már nem mehetett, a jogra pedig nem akart iratkozni Pécsen, 1919 és 1921 között idejének nagy részét Vajszlón, az egyre ridegebbé váló „atyai hajlékban” tölti. A friss érettségivel a zsebében egy ideig ugyanabban az elemi iskolában tanít, ahová hajdan maga is járt. Részt vesz a malommunkások sztrájkjának megszervezésében. Néha belátogat Pécsre, fölkeresi a *Krónika* szerkesztőségét, Csuka Zoltánnal, Molnár Farkassal barátkozik. A lap közli verseit, s a munkatársak azon töprengenek, hogy kollektív magatartásuk jeleként névalírás nélkül publikálják írásaikat: csak a mű érdekes, a név nem fontos. Kodolányi, akit már Fehérvárott taszított az avantgard, s a Kassák szerkesztette *Ma* című folyóiratot, melynek egyik száma kezébe került, „furcsa, félbolond folyóiratnak” ítélte, s aki bevallása szerint később sem került az avantgard irányzatok vonzásába, Pécsen, a szerb megszállás alatt – ha rövid időre is – a modern művészeti hatások áramlatába áll. Zsoltáros hangú, hosszú sorokból álló, füstmilános, hömpölygő verseket ír, a modern festészetről vitatkozik.

Gyakran átjár a Vajszlóval szomszédos Csányoszróra, Csikesz Sándor református lelkészhez. Csikesz, aki később Debrecenben lesz egyetemi tanár, művelt, képzett pap, Kodolányinak valóságos szellemi atyja ezekben az években. A fiatalember a tudós pap könyvtárát bújja, éjjel-nappal olvas, tanul. „Az ő vezetése mellett ismerkedtem meg közelebbről Platónnal, Spencerrel, Ruskinnal, Emersonnal stb. – írja néhány év múlva. – Ezek az idők a filozófiában való elmerülés éveit voltak s ekkor kezdtem körvonalazni esztétikai meggyőződéseim első megfogalmazását. De nem kevesebbet foglalkoztam szociológiával is. Csikesz ismertette meg velem az Evangé-

liumot olyan alaposan, ahogy azt senkitől meg nem ismerhettem volna.” Neki lehetett legtöbb része abban, hogy Kodolányi később áttért a református hitre.

A kiélezett történelmi szituációban végérvényesen lelepleződik a fiatal író előtt a magyar középosztály romlottsága, a falusi intelligencia köpönyegforgatása. Változást várnak, de sosem tudnak elébe menni a történelemnek. Életük megzapult, zátonyra futott. Csak a véletlenben bíznak, de a holnap nem tartogat reményt a számukra. Megbomlott körülöttük az öröknek hitt rend és nyugalom, s most utálattal és gyűlölettel fordulnak szembe mindennel, ami új és más. Tisza Pistát meggyilkolták, a frontok összeomlottak, most szerbek ülnek a megye nyakába, átszervezik a közigazgatást, a környéken rablók fosztogatnak, a malommunkások szervezkednek, jogokat követelnek.

Kodolányi eszményt és célt keres, s ezt a cselekvésben, a másokért végzett munkában találja meg. Hajdani tanítója, a vajszlói „kismestör” lányának emlékkönyvébe 1920. február 27-én emléksorokat ír: „Szeress dolgozni; önmagát becsüli az, aki dolgozik, önmagát nézi értéktelennek, aki henyél. Mert a végzett munka egy része lelkünknek.”

Az „atyai hajlék” Zoltánja előtt leveti álarcát a világ, s a fiú az apa szemébe mondja vádló szavait: „Engem is a családi pokolból bedugtak az iskolába. Ott ugyan azt csinálták velem, amit itthon. Verték belém a tekintélytiszteletet, belémfojtották a kérdéseket és választ semmire sem adtak. Én látom, hogy az életemet elkötvetyélték. Tönkretettek mindent és itt állok most, húszéves fejemmel és nem tudom, mihez kezdjek. Én a taposómalomba többet beállni nem tudok. A húgom nem változtathatja meg már az életét, a mostohám sem és papa sem... De én igenis megváltoztathatom és csavargó leszek, vagy tolvaj, vagy akármilyen más, csak az nem, amit faragni akarnak belőlem! Én újra akarok kezdeni mindent, legalulról.”

Először a család hullt szét Kodolányi körül, most társadalmi osztálya, az ún. középosztálynak pusztulását kell megélnie. Ez ugyanolyan mély írói élménye marad, mint az előbbi. Először az *Atyai hajlék* című elbeszélésében számol le vele, 1927-ben, majd a pálya végén, harminc év múlva, újból előveszi a témát a *Vízválasztóban*. A két időpont között, 1935-ben írja: „Láttam annak az osztálynak a falubeli életét is, amelyhez tartoztam, s amelynek később megtagadója lettem, figyeltem a nép és az úgynevezett intelligencia tragikus viszonyát, az egyik jogos gyanakvását s a másik lenéző gőgjét, az egyik évezredes kultúráját, a másik felszínes iskola-kaptafákra szabott műveltségmázát, az egyik kemény és könyörtelen birkózását a halállal, s a másik részvétlen asszisztálását a kétségtelen kimeneteli harc mellett...”

Mielőtt Horthy csapatai bevonulnak Baranyába, végleg szakít apjával. Az egyik jómódú vajszlói parasztgazda lányát, Csősz Matildot megszökteti és feleségül veszi. Pestre költöznek.

„Nomád lélek” – mondja magáról Kodolányi. Huszonkét éves koráig hét helyen élt rövidebb-hosszabb ideig. Telkin, Pécsváradon, Gulácson, Vajszlón, Pécssett, Székesfehérvárott és Püspökladányban. Emellett rengeteget utazott az országban. Járt a Balaton mellett, Nagykanizsán, Dombóvárott, Kolozsvárott, Kaposvárott. Budapesten. A két évtized az élmények és tapasztalatok, az ismeretek és kalandok oly bőségével árasztotta el, hogy az író idős koráig sem fogyott ki belőle. Mi volt ebből a húsz évből a legfontosabb? Széthullt körülötte a család, veszni látta osztályát, és azonosult az ormánsági földdel és annak népével. Meglelte legfontosabb élményeit, melyek regényeit éltetik majd. Ugyanabban a magnetofon-üzenetben, melyből már idéztünk, mondja 1963-ban: „Barátaim! Ha valaki elmondhatja, hogy életét, eszmélkedését, tudatát és tudását, élményeit, emlékeit, indulatait, szeretetét és gyűlöletét, élete munkáját és műveit, műveit, amelyek sok-sok sűrű kötetre szaporodtak évtizedek során: egy városnak és egy földnek köszönheti, azt én itt most elmondom és kimondom. És ha az első csepp anyatejét nem itt szívtam is magamba, de az eszméletnek, a lelkesedésnek, a jót- és nagyotakarásnak, a szeretetnek és válalásnak első csepp, bár keserű tejét, anyatejét itt szívtam Baranyában, itt szívtam Pécssett. És itt szívtam a virágoknak és gyümölcsöknek zamatos levegőjét is, amely a költőt éltette és táplálta bennem, azt az öregembert, aki most másképpen nem tehetvén, a hangját küldi el önöknek és a kézfogását. Isten velük.”

FÜLEP LAJOS LEVELEI BABITSHOZ

Az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárának Babits-hagyatékában Fülep Lajos több levele található. Ezek zengővárkonyi életének közéleti és anyagi körülményeire vetnek fényt, de értékes adatokat tartalmaznak Babitshoz és a Nyugathoz való viszonyára vonatkozóan is.

Az 1. levél még 1919-ből való, amikor ő is Pesten lakott, az I. kerület Logodí utca 51. szám alatt. Értékes bizonyítéka ez annak a kevés dokumentumnak, amely Babits 1919-es szerkesztői tevékenységét igazolja. Irodalomtörténetírásunk általában keresztülpillant azon a tényen, hogy 19-ben Babits volt a Nyugat szerkesztője. Fülep Babitshoz fordul, hogy neki tartsa fenn Az elsodort falu kritikáját. A sebtiben írt levél 1919 májusában keletkezhetett, hiszen Az elsodort falu május 1-én jelent meg.

A 2. levél Fülep első dunántúli lelkészi posztjáról íródott, a Tolna megyei Medináról. Eppen egyik haláláig legjobb barátja, Elek Artur vendégeskedett ott, együtt készültek be Szekszárdra Babitshoz.

A 3., 4., 6. és 7. levél 1929 és 1931 közötti válságos korszakáról, politikai üldözöttségéről, anyagi romlásáról, majd tudományos rehabilitációjáról és helyzetének javulásáról szól. A 3. levélből kiderül milyen konkrét veszély fenyegette 1929-ben. A pécsi ügyészség a faluba érkezett új tanító följelentésére a Horthy-korszak legveszélyesebb vádjával, nemzetgyalázással és kormányzóséértéssel indított ellene nyomozást. A falu lakosságát is ellene izgatta, ahogy Fülep leírja, valóságos középkori tömegőrületet szervezett ellene. (Érdekes lenne a pécsi ügyészség aktái közül előkeresni a sötét ügy iratait, amely Fülepet az önmegsemmisítés határáig hajszolta.)

3. levél 1929. november 5-én kelt és e valószínűleg valaha is írt legszubjektívebb levelében Babitsot ugyan arra kéri, hogy levele tartalmát ne közölje senkivel, ma már azonban történeti forrás értéke miatt ettől eltekinthetünk. A társadalmi üldözés szélső határáig, a bebörtönzésig hajszál híján elérkezett Fülepet Várkonyban, „Magyarország egyik legszebb helyén” nem várta anyagi paradicsom. Babitshoz volt kénytelen fordulni, hogy Baumgarten-díjat kérjen magának. Babits a hamarosan bekövetkező második díjosztásnál meg is szerezte neki. 4000 pengős nagydíjat kapott. Abban az évben rajta kívül Elek Artur, Juhász Gyula, Krúdy, Németh László, Tamási Áron, Tersánszky és Tóth Árpád kapott díjat. A 4. levél arról szól, hogy nem tud Pestre fölutazni helyi egyházi kötelezettsége miatt. Így sajnos elesett a díj átvételekor szokásos országos publicitás akkor számára annyira szükséges előnyétől is.

Az év végén újabb segélykéréssel fordult Babitshoz (a 6. levélben), de ahogy sejteni lehet Babits egyelőre elő nem került leveléből, csupán évközi segélyre számíthatott a következő tavasszal.

A Baumgarten-díj bizonyos fokig aktivizálta Nyugat-munkatársi viszonyát. Erdemes visszapiantani azelőtti publikációira a Nyugatban. Már 1910-ben Lukács György méltatja a folyóiratban Nietzsche-fordításának és -tanulmányának megjelenése alkalmából. (1910. II. 1014–15.) Föllépése a Nyugatban eléggé elhúzódott, de akkor annál nagyobb súllyal történt. Az 1918-i évfolyam később Magyar Művészet c. könyvének háromnegyed részét közli. (Európai művészet és magyar művészet. 1918. I. 484–99; Magyar építészet uo. 682–94; Magyar szobrászat uo. 807–21; a Magyar festészet majd csak az 1922-i évfolyamban jelenik meg: 229–43, 353–62, 383–98.) 1918-ban még Tihanyi Lajosról írt portréját is közli. (II. 692–96.) 1919-ben Az elsodort falu terjedelmes kritikája jelenik meg (1021–36). 1921-ben ő írja az ünnepi Dante-tanulmányt (II. 1369–82), 1923-ban Lesznai Annát méltatja (II. 282–90), 1924-ben

Pethes Imrét dicsőíti (II. 722–27), 1928-ban Keleti Arturt ismerteti (I. 311–13). 1930-ban egy új Dante-kommentárt bírál (II. 786.), erre vonatkozik a 6. levél bevezetése. A 7. levélben egy közelebbiről meg nem nevezett könyvről küld recenzíót, ez Mannheim Károly munkája, amelyet „A tudomány szociológiája” címmel ismertetett 1932-ben (I. 116–17). A 8. levél Gellért Oszkárhoz, mint technikai szerkesztőhöz van címezve, de Gellért annyira megfélekedett róla, hogy „Levelezésem kortársaimmal” c. művébe be sem vette, pedig az róla és költészetéről rendkívül kedvezően nyilatkozik. Itt a Babits által kezdeményezett szellemtörténeti vitához kérték föl hozzászólásra, Fülep cikke meg is jelent (1931. II. 657–61). Ügyszólván valamennyi levélen végigvonul fő gondja, művészetfilozófiájának befejezése és publikálása. Ezt az évtizedek során újra és újra fogalmazott és végül is kéziratban maradt fő művét fejezetenkint óhajtott először magyarul, majd teljes egészében németül publikálni. (L. 6. levél.) A Nyugat táborának nagy véleményére róla jellemző, hogy a 25 éves jubileumra őt is elvárták. 9. levelében, amelyet ugyan a Nyugat szerkesztőségéhez intézett, de amely Babitshoz került mint meghívása valószínű kezdeményezőjéhez, ezt a pesti fölrándulást is lemondja. Erdemes felsorolni, kik jelentek meg végül is a nagy nemzedékből a Zeneakadémia pódiumán: Babits, Füst, Gellért, Karinthy, Kosztolányi, Laczkó, Móricz, Schöpfung és Szép Ernő.

1933-ban Fülep még részt vesz az ormánsági vitában a dunántúli magyarság pusztulásáról. (Mit mond a szemtanú. II. 281–87.) Erre vonatkozóan azonban nem maradt fenn levele. Föltételezhető, hogy vagy saját maga küldte be véleményét, vagy Illyés szólította föl ennek kifejtésére. Ezzel az ankétal és a nyomában támadt nemzetközi irodalommal Fülep a népi írók mozgalmába került bele akarva-akaratlanul. Illyés után Kodolányi is leutazott hozzá Bajcsy-Zsilinszkyvel, majd Németh László emlegetései után (a Tanúban Ady mellé állítja) új ismerősök járnak le hozzá, pl. Kerényi Károly. A Válasz 1. számának terjedelmes vezér- és programcikkét ő írja és ezzel vége is közreműködésének, a folytatás sosem jelenik meg. Németh László még annakidején közölte velem, mi volt az oka szakításuknak. Az egyik tisztára technikai, ti. Fülep tanulmánya olyan terjedelmes volt, hogy kénytelen volt nonpareille-jal szedetni, amiért Fülep megsértődött, a másik már elvi volt, nem szerette az östehetség parasztirókat, és akkor még Veres Pétert is ilyennek minősítette; ugyanakkor azonban Szentkuthy prózáját és Sötér novelláit sem kedvelte.

A levelek több passzusa Zengővárkony és Pécs iránti vonzódását is megmagyarázza. „Városról azért jöttem ide kis faluba, hogy még több nyugalommal s időm legyen nagyobb méretű tudományos munkáim folytatásához és befejezéséhez.” Tudományos munkája mellett társadalomjavító elképzelései is voltak: „Kezdtém remélni, szívós, odaadó munkával, szeretettel előre vihetem őket”. A Pécsre meghívott Babitsékat azzal invitálja Várkonyba, hogy „ez a mai Magyarország egyik legszebb helye.” Érdekes Pécsről való jó véleménye, Pécs jellegének valósággal klasszikusan tömör megfogalmazása: „Pest után talán a legvárosabb városunk.” A pécsi egyetemi könyvtárról azonban annál szomorúbb képet fest. Ennek ellenére föllelkesülve készül magántanári és megbízott előadói szereplésére az egyetemen.

Az 1918–19-iki pesti egyetemi tanárok szomorú és sanyarú sorsáról a húszas években éppen eleget tudhattak mind a ketten. Király György túlmunkából eredő korai halála többi akkori kollégái nehéz küszködésére figyelmeztette őket. Benedek Marcell, Bonkáló Sándor, Czebe Gyula, Kallós Ede, Révay József és Turóczy-Trostler József középiskolai tanárként, kiadványallatati lektorként, vagy fordítóként tengette életét és tékozte a tehetségét. Fülep büszkélkedve és örömmel írja le Babitsnak saját egyetemi rehabilitációját abban a reményben, hogy mások fogják követni: „Bárcsak precedens lenne belőle és visszavinnék mindazokat, akik arra valók.” Ez a 6. levél egyúttal tisztázza fokozatos térnyerését a pécsi bölcsészkaron: Halasy-Nagy József művészetfilozófiából habilitálta, a kar ezután fölkérte művészettörténeti kurzus tartására és ehhez hozzátehetjük, amikor Koltay-Kastner Jenőt a Római Magyar Akadémia igazgatójának nevezték ki, őt kérték föl az olasz tanszék vezetésére. Egyet. ny. r. tanári kinevezésére azonban csak 1946-ban, Keresztúry Dezső minisztersége alatt került sor.

Fülep Lajos a M. Tud. Akadémiára került hagyatékában ezeknek a leveleknek egy-két válaszlevelére számíthatunk Babitstól, vagy a Nyugat szerkesztőségétől. Ezek azonban csak szerény kiegészítései lehetnek azoknak a tényeknek, amelyekbe Fülep alábbi levelei mély bepillantást engednek.

Gál István

1.

I. Lógodi u. 51

Kedves Uram,

Szabó Dezső regényéről szeretnék írni a Nyugatnak, hosszabb cikket, különállót, nem a Figyelő rovatba. A regényt már elolvastam, igen rossz, de azért behatóbban kell vele foglalkozni. Kérem tehát, legyen szíves számomra főnntartani a dolgot, a cikket egy-két nap alatt megírom s elküldöm Önnek.

Ha mégis valami akadályja volna, kérem, értesítsen azonnal, hogy hiába ne írjak.

Igaz híve

Fülep Lajos

2.

Medina 1921 aug. 29

Kedves Barátom!

Szíves soraidnak igen megörültem, de oly rövid terminust szabtal a beruccanásra, – 3 napot! – amennyi alatt nehéz, csaknem lehetetlen aktuálni.

Körülbelül ugyanakkor, amikor te írtál ide, írt neked innen oda Elek Artúr (aki jelenleg itt van) ugyancsak találkozássra nézvést; a leveleitek keresztezték egymást; kérdés azonban, megkaptad-e, mert ő címül csak „Szekszárd”-ot írt. De akkor még ő is azt gondolta, hogy te tovább Szekszárdon maradsz.

Már most ami az én bemeneteletem – s velem az övét illeti, nemigen valószínű, hogy elseje előtt meg fog történni.

Ha mégis mód kerülne rá, akkor természetesen élni fogunk vele s meg fogunk keresni téged. Ha azonban valamelyest meghosszabbodnék szekszárdi tartózkodásod, akkor kbélül biztosra mondhatom, hogy rövidesen beruccanunk s megkeresünk a jövő hónap első napjainak valamelyikén. Ha tehát valamiképpen mégis tovább maradnál, mint lev. lapodon jelezted, kérlek, ne restelj róla értesíteni.

Szíves üdvözléttel

Fülep Lajos

3.

Zengővárkony, up. Pécsvárad, 1929. XI. 5.

Kedves Barátom,

hosszas tépelődés és küzködés után írom e sorokat. Olyat kell elmondanom bennük, amit minden áron titkolni igyekszem s végül – kérem. De odajutottam, hogy kénytelen vagyok vele.

Ez az esztendő katasztrófális reám szellemi és anyagi tekintetben. Városról azért jöttem ide kis faluba, hogy még több nyugalom s időm legyen nagyobb méretű tudományos munkáim folytatásához és befejezéséhez. Különösen a művészet-filozófiámmal reméltem itt mielőbb elkészülni. S olyan baleset szakadt reám, hogy csak áldozatául nem estem, s ha nem segítetek rajtam, nem is tudom, mi lesz velem. Baranyában vagyok, a vadnál rosszabbak, mert eliajúltak között. Ezeket akartam megmenteni. Meg is voltam velük, úgy hogy kezdtem remélni, szivós, odaadó munkával, szeretettel előre vihetem őket. Februárban aztán új tanító került ide, fiatalember s azzal a céllal, hogy engem elpusztítson, ő maga maradjon itt. S megörjített és ellenem vadított itt

csaknem mindenkit. Csak a középkorban lehet ilyen fokú, a szó teljes pathológiai értelmében tömeg-örületnek mását találni. Az elvetemült gazember, akiről azóta kiderült, hogy Nagyváradon egy évet ült pénztár kirablása miatt, a legaljasabb eszközökkel próbált engem megölni; így pl. följelentett nemzetgyalázásért és kormányzósértésért, hamis tanúkat is állított, úgyhogy hónapokig a bebörtönöztetés veszélye volt rajtam. Szerencsére a pécsi ügyésznek volt annyi esze, hogy átlátta a gonoszságot s az eljárást végül is megszüntette.

De sok volna mindent elsorolni. Elég az hozzá, hogy február óta minden nap minden percében emésztődöm s csoda, hogy még vagyok. Idegeim a végső bomlásig jutottak, eszem csak ezeken a dolgokon jár, s ami még bonyolítja a csapást, anyagilag küzködöm az elmerüléssel. Helyzetem előbb se volt rózsásnak mondható, de megéltem; most azonban nyakig bele kellett másznom az adósságba s a magam erejével ki nem lábolok belőle.

Tudom, hogy tavaly az én nevem is előkerült a Baumgartennél. S tudom, mit mondtál rá. Igazad volt. Ha megkaptam volna is, tavaly nem fogadtam volna el a díjat azzal, hogy adjátok olyannak, aki jobban rászorul. De most én vagyok az, aki talán legjobban rászorulok.

Az itteni gyalázatos állapotoknak talán csak vége lesz már, de akkor is fönnmarad számomra a szörnyű anyagi gond, mely megbénít. S pár hétre el is kellene mennem valahova ebből a környezetből, hogy újra ember legyek. Ha legalább az anyagi gondtól megszabadulok, akkor van reményem rá, hogy mindenképpen talpra tudok állni s újra dolgozhatok. Ehhez kérem a Te segítő kezed. Ismétlem, normális viszonyaim közt sohase kértem, sőt el se fogadtam volna Baumgarten-díjat, most azonban kénytelen vagyok vele. Ez, úgy érzem, még meg tudna menteni – s talán mégis kár volna nyomorultul elpusztulnom most, amikor eddigi törődésem java eredményét adhatom.

Tudom, Tőled függ minden, azért egyenesen Hozzád fordulok és kérlek, tedd meg értem, amit megtehetsz.

S arra is kérlek, levelem tartalmát ne közöld senkivel. Az ember nem tehet róla, ha beleesik a ganéjba, de azért röstelli.

Igaz szeretettel köszönt

Fülep Lajos

4.

Zengővárkony, up. Pécsvárad, 1930 I. 16

Kedves Barátom,

Hálás köszönettel vettem mind szíves értesítésed, mind pedig a rám nézve olyan fontos, életbevágó határozatot. Hogy milyen nagy jótétemény nekem, előző levelemből már tudod – nem is fogok róla megfélekezni soha egy percre se s erkölcsi kötelezettségemnek fogom érezni egész életemre, hogy kiérdemeljem bizalmatokat és jószágtokat.

Sajnos, az ünnepélyes alkalomra nem tudok fölmenni, mert november közepe óta egy régebbi, most kiújult betegségemmel kínlódom, melytől alig hogy mindennapi dolgaim végezni tudom. Hozzá még másnap, 19-én itt egyházi közgyűlésem van, melyet már nem halaszthatok el s nélkülem nem tartható meg. Pedig szerettem volna személyesen is megköszönni a jótéteményt és valóságban is viszonzni a leveledben küldött „meleg kézszorítást”.

Eddig való hallgatásodnak okaival teljesen tisztában voltam és nem is vártam előbbre a választ, mint ahogy megjött. A Te helyzetekben nem is cselekedhettél másként.

Az Erdélyi Helikonban olvasom, hogy a Nyugat kritikai részét bővíteni szándékoztok. Az idén, ha egészségem megengedi, néhány nagyobb lélekzetű dologgal szándékozom kirukkolni, közülök egyik-másik csaknem egészen készen van – emellett azonban szívesen írnék kritikákat is. Ha tehát kezetek ügyébe akad olyan könyv,

melyről azt vélték, hogy nekem való téma volna, szívesen állok rendelkezésetekre. Ezt egyébként mementóul megírom majd Gellértnek is.

Köszönnetem megismételve szeretettel üdvözöllek

igaz hived és tisztelőd
Fülep Lajos

5.

Zengővárkony, up. Pécsvárad, 1930 V. 9

Kedves Barátom,

úgy hallom, e hónapban Pécsre s irodalmi estére jöttök.

Itt lakom a szomszédban, vasúton 1 órányira, autón 15 percnyire Péctől. Arra kérek, vegyétek programotokba Zengővárkonyt s ránduljatok ki ide mindnyájan. Az estélyre, ha valami meg nem akadályoz, magam is bemegyek s ott még beszélhetünk a dologról – most az a fő, hogy a tervetekben benne legyen. Talán úgy csinálhatnátok, hogy másnap nem mennétek vissza az első vonattal, hanem akár vasúton, akár autón kijönnétek előbb ide. Megbánni nem fogjátok: ez a mai Magyarország egyik legszebb helye.

Végtelenül örülnék, ha kijönnétek.

Szeretettel köszönt igaz tisztelő

Fülep Lajos

6.

Zengővárkony, up. Pécsvárad, 1930 XI. 7

Kedves Barátom,

szégyenletesen elkéstem ezzel a kis recenzióval, de nehéz volt leülnöm hozzá, minden jó szándéka mellett igen-igen gyengécske s nem akartam stroncálni, mert Részéről jóindulatot teteleztem föl iránta. Kérlek, ne haragudj a késedelemért; egyéb okom is volt rá, amin azonban most már túl vagyok s könnyebben és gyakrabban juthatok majd hozzá, Deo volente, hogy apróságokat is irkálhassak. Kívánságodhoz hiven egyidejűleg megküldtem címedre Hirschler könyvét is.

Közlöm egyúttal, hogy amit tavaly ilyen tájban említettem, művészet-filozófiai munkám, nagyjában és egészében elkészült. Ezt az eredményt elsősorban a Te jóindulatodnak köszönhetem, mellyel segítségemre siettél. Életemnek talán legsúlyosabb időszakában fordultam Hozzád – nem is tudom, mi lett volna velem a Te segítség nélkül. Ha Isten módot ad rá, hogy ne csak szóval, tettel is lerójam hálámat, boldogan fogom megtenni.

Most azzal foglalkozom, hogy említett munkám néhány fejezetét folyóiratban közlés céljára népszerűen átírom, ill. kivonatoljam. Hamarosan küldök belőle egyet, s aztán majd apránként a többi is, mert természetesen a Nyugatban gondolom közlésüket. Mentések lesznek minden céhbeli szak-modortól s azt hiszem, általános érdeklődésre tarthatnak számot. A tudományosabb igényű földolgozást németül tervezem kiadni, talán egyidejűleg a magyar, könnyebb szövegű kötettel.

Egészen bizalmasan – egyelőre, mert még nem befejezett dolog – közlöm Veled, hogy a pécsi egyetemen Nagy József filozófiaprofesszor kezdeményezésére (akit egyébként személyesen nem ismertem s így semmi részem a dologban) magántanári habilitációm van folyamatban művészet-filozófia tárgykörből. Az úgynevezett személyi szavazás már megtörtént. Mivel Nagy a kollokvium elengedését ajánlja a karnak, előre láthatóan csak próbaelőadást kell majd tartanom, ami már nem sokára esedékes is. Ha a formások idejében lebonyolódnak, még ez évben megkaphatom a megerősítést s a jövő félévben meg is kezdek előadásaimat. Ez is egyik oka volt elfoglaltságomnak, mert a karnak az az óhaja, hogy a művészet-filozófiai mellett művészet-történeti kurzust is tartsak s így mindakét tárgyból nemcsak váz-

latos programmot kellett készítenem, hanem lehetőleg részletes anyagbeosztást is, hogy az előadásokat szükség esetén bármely pillanatban megkezdhessem. (Eredetileg t.i. korábbra volt tervezve az eljárás elintézése.) Nos, nem nagy dolog ugyan ez a docentiúra, s úgy gondolom, több lenne meg – de azért mégis fontosnak tartom, mert tudtommal ez az első eset, amikor az oly szerencsétlen formában kinevezettek közül egyikünk valahogy mégis visszakérül az egyetemre. Bárcsak precedens lenne belőle s visszavinnék mindazokat, akik arra valók.

Anyagilag persze – és sajnos – nem jelent semmit, mert bár Nagy prognózisa szerint minden hallgató be fog iratkozni hozzám, a lecke-pénz éppen hogy beutazási költségeimet fogja fedezni. De azért most már annyira mégis vagyok, hogy a Baumgartenből nyomasztó és megbénító adósságaim egy részét legalább ki tudtam fizetni, sőt tudtam a munkámhoz egy pár legszükségesebb könyvet beszerezni. Ez utóbbi téren persze rettenetes hátrányban vagyok, távo! a nagy könyvtáraktól, Pécsen pedig jóformán semmi sincs meg. Az egyetem könyvdotációja is minimális, még a fontosabb folyóiratokra se futja.

Tavasszal írtad, hogy tervezett pécsi kirándulásotok az őszre maradt. Az ősz itt van, de a Ti jövedeletekről még nem hallok hírt. Nagyon örülnék pedig neki, ha nálam tisztelhetnék. De egyébként, a Nyugat szempontjából is, úgy vélem, jó volna Pécsen egy kicsit megmozgatni, hiszen Pest után talán a legvárosabb városunk. Ha valamiben szolgálatotokra lehetek, kérlek, rendelkezetek velem.

Igaz tisztelettel és szeretettel üdvözlő

híved

Fülep Lajos

7.

Zengővárkony, up. Pécsvárad 1931 XI. 13

Kedves Barátom,

küldök egy kis recenziót – ha megfelel Nektek. (Honorárium ilyen apróságért nem jár.)

Szorongva látom a Nyugat terjedelmének megszükitését – szerettem volna már művészet-filozófiám valamelyik rövidebbre vont s népszerűbben átírt fejezetével bekopogtatni, de legrövidebbre fogva is rüгна, azt hiszem három folytatásra, s attól tartok, nincs most rá helyetek. Ha mégis volna rá mód, igen megörvendeztetnél róla, alkalmilag, egy sorral. Most ép az Erdélyi Helikonnak csinállok egyet-mást, amint elvégeztem vele nyomban elvégezném a Nektek tervezett munkán, amit még kell. Azért kellene már valamit publikálnom, hogy némi jogalappal várhassak valamelyes baumgarteni segítséget, melyre – kinos bevallanom – nagyon rá vagyok utalva. Helyzetem egyenesen katasztrófális. De hogy' kérjek – kiadatlan kéziratok alapján? Most a németül való publikálás is nagyon megnehezedett. S még se akartam előbb ott kiadni, mint itt.

Tisztelettel és szeretettel köszönt

igaz híved

Fülep Lajos

8.

Zvárkony 1931 XI. 25

Kedves Barátom,

itt küldöm a kívánt hozzászólást. Igyekeztem a rám szabott mérethez alkalmazkodni – ha netán nem sikerült, nem tehetek róla. Szellemtörténet mégse olyan kérdés, mint pl. a reklám, amit néhány mondatban el lehet intézni. Ha túl léptem a méreteket, gratia fejmemnek – csak úgy fértem volna el benne, ha fejem levágom. De tán nem akkora a túllépés, hogy miatta baj legyen.

Egyszer ugyan már keservesen megjártam – amikor éppen Önről írtam. Úgy éreztem, legjobb essay-m készül, hallatlan kedvvel és örömmel csináltam, csak úgy

repült – s akkor megjött Osvát vétője és ki kellett tekernem nyakát születés közben a gyermeknek. Azóta betegek vagyok, mint az abortált asszony, állandó tövis az oldalamban, még álmomban is fölriadok rá. Jegyzetek, töredékek – mikor jön vissza rájuk az a konstelláció, az a svung? Várván-várom.

Ez a mostani csak apróság s ezért tán kegyelmet talál az istenek színe előtt
Állandóan szeretettel gondol Önre

Igaz híve Fülep Lajos

Apropos: A kis cikkért honorárium nem jár, legyen a Nyugat tp.-a fejében a nemrég küldöttel.

Éppen megjött a kefe – azt is melléklek. A mostani cikk korrektúráját is szeretném magam csinálni, s küldöm rögtön vissza.

9.

„Nyugat” tek. szerkesztősége

Zengővárkony 1932 I. 6

Kedves Barátom!

Köszönöm a megtisztelő szíves meghívást, sajnos, körülményeim nem engedik, hogy személyesen is megjelenjek, így csak lélekben lehetek Veletek a 25 év nagy ünnepén, melynek alkalmából mindnyájatokat szeretettel

és 25 éves barátsággal köszönt

Fülep Lajos

P. S. Genthon „Régi magy. festőművészet” c. könyvéről pár nap múlva recenziót küldök – talán nem előz meg más.

10.

Zengővárkony 1932 III. 20

Kedves Barátom,

igen köszönöm szíves soraid s a bennük megnyilatkozó jóindulatot. Nem is volt okom kételkedni benne, hiszen már előbb is megtapasztaltam. S még mielőtt írtál, teljesen tisztában voltam azokkal a súlyos okokkal, melyek segítséi szándékokat megghiúsították. S hidd el végtelenül resteltem is, hogy amikor tudom, mások milyen nehéz helyzetben vannak, én is jelentkezni vagyok kénytelen. De nálam is a bajok olyan légköze köszöntött be, amilyenrel nem tudok megbirkózni. Bizonyára értesültél feleségem operációjáról s a magam nyavalyás állapotáról – de ez még nem is minden. Bizalommal várom az áprilisi terminust, hogy majd könnyebbé válik.

Könyvem közlésre szánt említett fejezeteivel alig ha várnunk nem kell, míg a Ny. visszakapja régi terjedelmét vagy pedig másutt elhelyeznem belőlük – a leg-rövidebbnek terjedelme 25–30 o. körül mozog s ennyit ma csakis nem ígérhetek. Rövidebb cikkeket azonban fogok küldeni, hamarosan egyet az Akadémia nyelvvédelmi folyóiratáról és akciójáról.

Igaz tisztelettel és barátsággal üdvözöl

Fülep Lajos

BÉKÉSI GYULA

Sóvirág

(Takács Imrének)

*Fonnyadt szememet lehunyom,
aztán sóvirág-béke lesz,*

*nyitogathatják szemüket
tűzvirág-szirmú nappalok.*

*Zöngő méhecske-csillagok
nem csípi majd a szememet.*

*Rámhülnek sosem-volt-nyarak,
rámfornak sosem-volt-telek.*

*Nyarammal tejüti havon
szánkóztat apóka-Idő;*

*telemre villám záporoz,
hullámlik meteor-homok. –*

*S csontmázás közet-arcomon:
a halhatatlan nyugalom.*

Alternatíva

*A lányok lábainak
meztelensége
már lélekrikató
jelzésekkel villan;
s életem: lassú kivégzés.*

*– S élek
ahogy lehet
nem
ahogy szabad.*

CZIGANY GYÖRGY

Kislány, kistű, kistű

*Fürge testükben
– cselekvő emlékezet –
engem hordanak
vidáman: hordják
a halott gyermeket
s a férfi szaporán hasadó
perceit, idők törmelékét, ami
csak bennük menthető –
bennük moccan a holt-ág,
a veszve is áradni kész
csönd és indulat.
Díszlet a teli
világűr e sekély
semmihez. Egytormára
szab kín és kegyelem.
A hinni s nem hinni
egyként gyáva
szív kelyhében: vakon
gyűl mégis a méz
– kislány, kistű, kistű –
bennük temetkezem.*

A DERÉKHAD ÍRÓI

Vázlat

FOGALOM ÉS ÉRTELMEZÉS

A „derékhad” kifejezést az új magyar irodalom tagozódásának vizsgálata alkalmával két értelemben szokás használni. A fogalomnak először is nemzedéki értelme van. Azokat az írókat jelöli, akik a negyvenes években (akár a felszabadulás előtt, akár után) mutatkoztak be és az évtized második felében kerültek közfigyelem fényszórói elé. Vagyis a ma ötven-évesek generációját jelöli. Ebben az értelemben ide tartozik Cseres Tibor, Urbán Ernő, Karinthy Ferenc, Örkény István, Mándy Iván, Mészöly Miklós és Szabó Magda is. E generációhoz csatlakoztak – az írói pálya indulását tekintve – azok az idősebb alkotók, akik az ötvenes években jelentek meg a szépirodalom terepén (pl. Boldizsár Iván vagy Granasztói Pál), valamint azok a fiatalabbak, akik igen korán kaptak megbízást és szerepet a fordulat éve után.

Van azonban a fogalomnak egy szűkebb körben érvényes jelentése is; és ebben az értelemben a szó nem *generációt*, hanem *csoportot* jelöl. A jelen vázlat is ezt az értelmezést követi rendszerező elv gyanánt. A derékhadról beszélve általában (és joggal) azokra az írókra gondolunk, akik a fordulat éve körül gyűltek táborba a közép-nemzedék sorából. Vagyis akik a magyar irodalom szocialista fordulataért vívott, ellentmondásokat sem nélkülöző küzdelem derékhadát alkották, a szocialista realizmus módszerének szolgálatára vállalkoztak, s meghatározó szerepük volt az ötvenes évek első felének irodalmi életében és mozgalmaiban. És akik a hatvanas években adtak új jelentést a szocialista irodalom, a szocialista realizmus fogalmainak.

Természetesen ez a csoport is rendkívül heterogén, akár tagjainak társadalmi és világnézeti érdeklődését, akár irodalmi vonzalmait és stílári hajlamait tekintjük. Mesterházi Lajos és Erdős László a munkásmozgalomból, Boldizsár Iván és Cseres Tibor a népi irodalom táborából, Karinthy Ferenc és Palotai Boris a polgári radikalizmus és antifaszizmus hívei közül érkezett. Örkény Istvánnak a francia szürrealizmus, Major Ottónak az Új Hold, Sarkadi Imrének a Válasz volt a mestere, Urbán Ernő és Dobozy Imre a Szabad Nép riporterei között tanulták a mesterséget, Szőnyi Sándor és Szentiványi Kálmán pedig kétkezi munkásként jutott el az alkotó művészet élményeihez. A csoport megszerveződése idején, a negyvenes évek második felében ki a lélekelemzéstől, ki a szürrealista csodáktól, ki az újságírás elkötelezettséget kívánó napi gyakorlatától jutott el a realista próza igényéig. És az eredeti vonzalmak, hajlamok akkor is éltek búvópatak-létüket, midőn a csoport írói egy központi vezérelt poétika formaruhájába kényszerítették magukat. Sőt a hatvanas években, a magyar próza újjászületésének idején mindegyik író eredeti hajlamainak, törekvéseinek megfelelően alakította ki a realista irodalom korszerű és személyes változatát.

A „derékhad” fogalma ezért ma sem kritikai absztrakció. Az írócsoport, amelyet „derékhadnak” neveztünk, a történelmi élmények, a világnézeti elhelyezkedés közösségében alakult ki. Törekvéseik és eredményeik nagyon különbözőek lehetnek, egy távlatosabb megközelítés mégis az irodalomtörténet közös fejezetében látja őket. Írjuk is ide, hogy kire gondolunk: Bajomi Lázár Endre, Bárány Tamás, Barát Endre, Bihari Klára, Boldizsár Iván, Darvas Szilárd, Dér Endre, Devecseri Gábor, Dobozy Imre, Erdődy János, Erdős László, Fábián Zoltán, Fehér Klára, Fekete Gyula, Földes

Péter, Füsi József, F. Rácz Kálmán, Gádor Béla, Gera György, Gergely Mihály, Gerő János, Hegedűs Géza, Hunyady József, Kotkó István, Koroda Miklós, Körössényi János, Major Ottó, Molnár Zoltán, Nagy Sándor, Nemes György, Nemes László, Palotai Boris, Palotai Erzs, Reményi Béla, Rubin Szilárd, Sándor András, Sipos Gyula, Soós Magda, Szeberényi Lehel, Szentiványi Kálmán, Szőnyi Sándor, Tabi László, Tardos Tibor, Thury Zsuzsa, Tuli József, Urbán Ernő, Varga Imre, Vidor Miklós – íme a derékhad legismertebb képviselői, tagjai.

De minthogy Cseres Tibor, Karinthy Ferenc, Mesterházi Lajos, Örkény István és Sarkadi Imre életműve, tevékenysége ismertebb – ezekkel több tanulmány is foglalkozott (nemegyszer éppen a Jelenkor hasábjain) –, inkább az iménti sereg-szemle kevésbé ismert íróival nézünk szembe. Vagyis az ő műveiket használjuk fel példa gyanánt.

A DERÉKHAD ÚTJA

A derékhad írói a történelem vonzásában és taszításában, a változó idők emelkedésének-süllyedésének ritmusában éltek. Sorsuk ezért nem volt probléma nélküli. „Egy harcra ítélt nemzedékről van itt szó, amelynek tagjai, fiai szüntelen felderítés és harc közben nyomultak előre az időben, s az utakon és harctereken mindenütt célzott és tüzelt rájuk a megvakult történelem” – írta generációjáról Cseres Tibor.

A csoport íróinak pályája nagyjából hasonló görbét ír le. Esmélkedésük a háborús évekre esett, sokan közülük a fronton döbbsenek rá arra, hogy az ország sorsa rossz kezekben van, összeomlás felé halad, s hogy korszakos változásoknak, új népi honfoglalásnak kell következnie. Első írásaik arról a rossz közérzetről beszéltek, melyet a fasizmus előretörése, ideiglenes sikersorozata okozott. Önmagukra és feladataikra csak a felszabadulás után találtak, ekkor viszont a nemzedék jó részét a politikai élet ragadta el. Földet osztottak, mint Urbán Ernő vagy Sipos Gyula, pártot szerveztek, mint Dobozy Imre vagy Mesterházi Lajos, a sajtónál dolgoztak, mint Szeberényi Lehel vagy Nemes György. Általában mindegyikük a kialakuló demokratikus élet őrhelyeire került; üzemi gyűléseken szónokolt, a falvakat járta, a politikai küzdelmek tevékeny harcosa lett. Erre a tevékenységre – a közélettel, politikával és forradalommal való nagy találkozásra – épültek azóta írói műveik, gyakran egész életművük. Szinte természetes módon kerültek 1948 után az irodalmi élet fő áramába.

Am olyan korszakban kényszerültek vezető szerepet vállalni, amely a művészi alkotás lényegét: a valóság ábrázolását és az írói személyiség érvényesítését szorította korlátok közé; amely sematikus mesterkedésre csábította vagy kényszerítette az alkotó erőt. Sorra születtek a sematikus művek, a kiagyalt konfliktusok, a jellem helyett legfeljebb csak „káderrappal” rendelkező „pozitív hősök”. A derékhad írói, még ha szabadon és autentikus módon vállalták is az új feladatokat, előbb-utóbb kudarcokkal küszködtek: a valóságábrázolás etikáját és a személyiség megvalósításának ügyét kellett korlátozniok. Szabó B. István, aki tanulmányt írt e korszak prózájáról, találó módon állapítja meg: „Olyan irodalomtörténeti tragikomédia keletkezett... hogy míg a Lukács György elméleti alapvetéséből vulgarizált tételt hirdették, miszerint a művészetek története a realizmus és az antirealizmus harcának története, s ebben a valódi művészi értékek mindig a realizmus oldalán, az álművészi, művészet- és emberellenes értéktelenségek mindig az antirealizmus oldalán képződnek, addig e koncepció eltorzított gyakorlati követelményei szerint és hivatalos támogatásával készült művek zömének a realizmushoz és a valódi művészi értékekhez valójában nincsen semmi köze; anti-realisták, művészet-ellenesek, értéktelenek. A realizmusnak és a valódi művészi értéknek pedig az előbbieket *elleni* harcban kellett megtalálnia kifejeződési módját, kivívnia pozícióját.” És az is találó, amit Nagy Péter mond Palotai Borisról, az írónő ekkoriban keletkezett írásairól: „vergődése tipikus: egy tudatos lelkesedéssel vállalt, mégis kényszerzubbonyként viselt irodalmi doktrínával mérkőzik – s e mérkőzésben a vereségei a győzelmei, s a

győzelmek a vereségei". Valóban, csak a kalandorok és a karrieristák szolgálták egyértelmű lelkesedéssel a korszak irodalompolitikájának „elvárásait”, az írók önkéntes fegyelemből, de nem minden belső küzdelem nélkül vállalták a voluntarisztikus elveket, a kificamodott esztétikát.

A szerepvállalásnak, az alkotó tehetség elkötelezettségének azonban volt egy nagy nyeresége is. A derékhad íróinak *közük volt* a történelemhez, belülről élték át a korszakos társadalmi változásokat, személyes részt vállaltak a politikai küzdelmekben. És ennek következtében az elkövetett bűnök és hibák kritikája, a torzulások leleplezése és a szocialista eszmények újrafogalmazása tartalmas lehetett. Munkájukon érződött (és érződik), hogy személyes felelősséget vállalnak a történelem alakulásáért, s így a változások lényeges elemeit és összefüggéseit ragadhatták meg. Cseres Tibor, Dobozy Imre és Fekete Gyula küzdelme a magyarság háborús magatartásának tisztázásáért, a történelmi és társadalmi felelősség megállapításáért például azért lehetett olyan őszinte és eredményes, mert ők maguk is végigjárták, végigtöprengték ennek a pernek az egyes állomásait. És Örkény István vagy Karinthy Ferenc parabolái (az *Egyperces novellák* és az *Epepe*) azért lehettek oly sokértelműek, jelentésben gazdagok, mert íróik az események sűrűjében figyelhették a történelem változatos alakzatait, a modern társadalom és a modern ember legvalószínűbb megpróbáltatásait, gondjait.

A sematizmus éveinek mégis megvoltak az írói fejlődést és teljesítményt érintő kedvezőtlen következményei. Az ötvenes évek közepén, midőn az elkövetett hibák leleplezése következett, s heves bírálatok érték a korábbi időszak sematizmussal fertőzött irodalmát, a derékhad útja megrekedt, a csoport válságba került. Úgy tetszett, az idő ellenük dolgozik; úgy tetszett, hogy az egész magyar irodalom gazdagodása és ezen belül a háttérbe szorítottak újrakezdése, a fiatalabb nemzedék (az *Emberavatás* íróinak) jelentkezése olyan versenyt diktál, amelyben a derékhad kényszerűen lemarad. Sorra érkeztek a figyelmeztető jelek: a sikertelen művek, a sematizmus korrekciójának kudarcai, a derékhad egyik legjobb tehetségének: Sarkadi Imrének tragikus pusztulása, végül az 1961-es írószövetségi vita, amely eredeti szándékaival ellentétben szerencsétlen módon alakult. A vita referátuma ugyanis éppen hogy a derékhad önmagára találásának lehetőségeit kereste, a közvélemény viszont egyetlen kifejezést hallott ki a megközelítések és vélekedések párharcaiból, és sietve a feledés „meszsgödrébe” utalta az egész csoportosulást. Pedig a vita maga nem ezt kívánta, sőt ami kívülről nézve válságnak tetszett, az valójában már a derékhad emelkedésének kezdete volt. Készen voltak már Sarkadi késői, érett remekei (ha egyelőre még nem kerültek is az olvasó elé), befejezés előtt állott Cseres regénye: a *Hideg napok*, Örkény és Karinthy új novellákon dolgozott, Palotai Boris, Bárány Tamás, Urbán Ernő már az asztalra tett néhány új szellemű, realista szenvedéllyel fogalmazott regényt (az *Ünnepi vacsorára*, a *Csigalépcsőre*, a *Csillagban* közölt, sajnos félben maradt *Istenitéletre* gondolok). A fordulat tehát, ha nem is látványosan, ha nem is a szellemi áttörések izgalmai közepette, de bekövetkezett.

Talán az írószövetségi vita volt a derékhad sorsának fordulata. Az idő azoknak adott igazat, akik kritikával, egyszersmind reménységgel tekintettek a tábor íróira, s úgy látták: „legtöbbjük még ezután írja meg amiért érdemes volt tollat vennie a kezébe”. Valóban így történt: a hatvanas évtized részben a derékhad évtizede – felvirágzásának és kiteljesedésének kora – lett. Ebben a szakaszban a derékhad írói nem voltak jelen olyan súllyal a közéletben, mint korábban, ám sokkal inkább jelen voltak az irodalomban. Ekkor születtek Cseres Tibor, Mesterházi Lajos, Urbán Ernő, Palotai Boris, Bárány Tamás és Fekete Gyula korszakváltó regényei; olyan művek, mint a *Hideg napok*, a *Férfikor*, az *Írott malaszt*, a *Keserű mandula*, a *Város esti fényben*, az *orvos halála*; ekkor Karinthy Ferenc nagyszerű parabolája: az *Epepe*, Örkény „egyperces” groteszkjei. A derékhad önmagára talált, önvizsgálatot tartott, újra fogalmazta a mesterség etikáját és a műhely törvényeit. Érvényes és személyes alakzatokba foglalta történelmi tapasztalatait.

A DERÉKHAD MÁSODIK HULLÁMA

Az ötvenes évek első felében komoly gondot okozott és számos vitát váltott ki az irodalmi utánpótlás megszervezése. Számos tehetség, a szocializmus elveinek elkötelezett fiatal került az irodalmi életbe, személyes világuk kialakítását azonban sokáig késleltették a sematizmus módszerei. Sokáig kellett küzdeniök indulásuk kedvezőtlen körülményeivel, amíg valóban sikerült képességeik szerint alkotniuk. Az írói utánpótlás ügyét következetesen karolta fel a kultúrpolitika; erre vallanak az első írókongresszus felszólalásai, a Csillag és az Új Hang novellapályázatai, a kiadásra került antológiák. A siker azonban rendre elmaradt, s csak 1953 után indulhatott útjára néhány fiatal a *Tizenhatan* (1954) című antológia lapjain. Igaz, ma már ennek a válogatásnak az írásait is betemette az idő, nehezen vesszük észre bennük a sematizmus meghaladásának igyekezetét. Jellemző tünet, hogy a bemutatott fiatalok nagyrésze hamarosan el is távozott az irodalmi életből, másoknak viszont újra kellett kezdeni pályájukat. Ezzel a bonyolult és kedvezőtlen helyzettel nézett szembe 1955-ben Veres Péter cikke: az *Öregek és fiatalok* s a cikk által kiváltott polémia, amely Déry Tibor, Keszi Imre, Illés Lajos és mások írásaival sürgette a fiatal írók helyzetének megoldását, az írói egyéniség kibontakozásának támogatását.

A vita eredményeit már csak az 1956 körül induló fiatal írók élvezhették. A derékhad második hulláma még bizonytalanul indult, tagjai magányosan küszködtek azért, hogy kiszabaduljanak a sematizmus korláta közül. Talán az ő sorsuk volt a legnehezebb: az előttük járók még élvezhették a felszabadulást követő évek frissítő, tisztító légkörét, az utánuk érkezők pedig már megszabadultak a dogmák kötöttségeitől. Fekete Gyula, Molnár Zoltán, Gergely Mihály és Fábián Zoltán észrevétlenül lépte át az irodalmi élet kapuját, és támogatás nélkül kellett kialakítani mondanivalóját, minden apró eredményért meg kellett küzdenie. Nem véletlen, hogy indulásuk általában visszhangtalan maradt, s hogy csak a hatvanas években építették meg érvényesebb műveiket.

MUNKÁSIRODALOM, MUNKÁSÁBRÁZOLÁS

A derékhad egyik legfőbb törekvése a munkásirodalom megteremtése volt. A munkásélet rajza csak töredékes volt, csak töredékes lehetett a két háború között. A magyar dzsentri-rétegek hanyatló életéről, a kispolgárságról, az értelmiségről szociográfiai szempontból is kielégítő ábrázolások születtek, és a parasztság, a magyar falu világa is epikus-szociográfikus képet kapott. A munkásélet azonban valójában kívül rekedt a szépirodalom érdeklődési körén. Néhány, a szocialista eszméknek, az illegális kommunista mozgalomnak elkötelezett író (Sándor Kálmán, Rideg Sándor, Gergely Sándor, Kiss Lajos, Nagy István stb.) foglalkozott csak vele, legérvényesebb ábrázolása Kassák önéletrajzában: *Az egy ember életében* és Déry Tibor művének: *A betejezetlen mondatnak* néhány fejezetében olvasható. A felszabadulás után viszont széleskörű igény mutatkozott a munkásélet ábrázolása iránt. Déry Tibor *Felelete*, Sándor Kálmán, Rideg Sándor regényei mellett szinte könyvtárnyi szépirodalmi anyag jött létre, nagyrészt éppen a derékhad íróinak munkája nyomán.

Ennek a kampányszerűen szerveződő érdeklődésnek az eredménye azonban két szempontból is korlátozott volt. Egyrészt azért, mert sokszor neofita meggyőződésű, polgári-értelmiségi tapasztalatokkal induló írók számukra többé-kevésbé ismeretlen élet és szociográfiai övezet felé; s az elkészült művekben ezért, minden jó szándék ellenére, a tapasztalatlanság, az anyagnak csupán vázlatos és töredékes ismerete uralkodott. Másrészt az korlátozta az eredményeket, hogy a munkásábrázolás kampánya egybeesett a sematizmus eluralkodásával, és a munkásélet valósága helyett előre elkészített receptekhez igazodott az epikus feldolgozás. Az ötvenes évek egész sereg csődbe ment vállalkozás tanúja volt. Még a tehetséges írások is naiv szerkeszt-

ményekké váltak, mint Karinthy Ferenc *Kömvészek* és Palotai Boris *Puskásné* című regénye, vagy Bárány Tamás könyve: a *Húsz év*, amely nem kevesebbet, mint a magyar munkásosztály kétévtizedes történetét (a harmincas évektől az ötvenes évekig) akarta megvilágítani.

Szomorú, hogy a sematikus lakkozás irányzata még abba a műfajba is behatolt, amely krónikaszerűen, a valóság vonzásában haladva lett volna hivatva bemutatni egy-egy nagyobb munkásközösség életét. A szociográfiai ihletésű krónikákra gondolok. Soós Magda a Ganz Hajógyár, Sándor András az épülő Dunaújváros, Fekete Gyula a győri vagongyár életét dolgozta fel; ám a jó megfigyelések, a hiteles adatok azzal a voluntarizmussal vegyültek, amely végső soron meghamisította az ötvenes évek valóságának ábrázolását. Helytállóbb eredményeket csak azok az írók voltak képesek létrehozni, akik maguk is a munkásság körében élve, személyes tapasztalatok birtokában szólhattak a gyárak, műhelyek és külvárosok életéről, emberi sorsairól. Így Szőnyi Sándor, aki maga is lakatosként, majd nyomdai öntőként dolgozott. Szőnyi a pesti munkáséletet ábrázolta, színes figurákat teremtett, évtizedes tapasztalatait sűrítette regényeibe (pl. *Széthulló világ*, *Alarcos istenek*). Történeteinek személyes hitele van, a munkásélet iránti érdeklődése ezért lehetett folyamatos akkor is, midőn a téma iránti vonzalom általában már kimerült. Ugyanezek a motívumok vezérelték Szentiványi Kálmán regényeit, elbeszéléseit (*A völgy emberei*, *Nyugati szivárvány*). Bihari Klára pedig egy külön terület: a külvárosi munkásasszony világának ábrázolásában hozott új és reális színeket (*Brigitta nővér*).

A munkástéma iránt mutatkozó érdeklődésnek azután a derékhad „második hulláma” adott új érvényt. Gergely Mihály néhány korlátozottabb sikerű munkásregénye, például a *Józsák* mellett elsősorban Urbán Ernő és Molnár Zoltán műveiben. Urbán *A nagy kaland* című regényében foglalta össze a munkásosztály változó helyzetéről, növekvő emberi öntudatáról szerzett tapasztalatait. E regény riportból született; írója újságíróként, a váci cementgyár építkezésén járva talált rá a kedvvel végzett munka és az áldozatos helytállás mai példáira. Egy új munkásrétegről beszélt, amely már illetékesnek és gazdának tudja magát. Molnár Zoltán a munkásforradalmár társadalmi és mozgalmi tapasztalatával érkezett el az irodalomhoz. Útja tipikus: a felszabadulás előtt üzemben dolgozott, utána földet osztott, pártot szervezett, megyei párttitkár volt, majd börtönbe került, segédmunkás lett, később újságíró, publicista. Múltba tekintő regényeiben is azt vizsgálja, hogy a magyar munkásság miként válaszolt a történelem nagy fordulataira, az ország sorsát eldöntő események kihívásaira, 1919-re, 1944–45-re (*A vereség*, *Egy márciusi nap*). Fő témája azonban a munkásság mai helyzete, élete. Molnár a munkáshétköznapi hiteles ábrázolásával jelentkezett már *Régi szerelem* című kötetének novelláiban is. A sematizmus közhelyei helyett a valóság felé tájékozódott, egyforma erővel mutatta be a gondokat, összeütközéseket, a köznapi örömet. Elsősorban morális kérdések foglalkoztatják, a problémák megoldásában pedig kipróbált elvek vezérlik: a hagyományos munkáserkölcs eszményei, amelyek a teremtmény munkát és az emberi szolidaritást állítják az etika tengelyébe, s így biztos életelveket kínálnak a kor válságai között. Ezek az elvek jelennek meg *A tizenharmadik leány* és a *Váratlan esküvő* epikus világában. És ezeknek az elveknek köszönhető, hogy a munkásábrázolás – az ötvenes évek kezdeményezései és kudarcai után – új életet, új értelmet kapott.

A MAGYAR FALU ÉS A PARASZTI ÁTALAKULÁS

A parasztság életének ábrázolása egy évszázad óta a magyar irodalom középponti vállalkozása és feladata. Eötvös József regénye: *A falu jegyzője* óta ez a vállalkozás a realizmus igényében fogant. Huszadik századi irodalmunkban olyan klasszikus magaslatokat ért el, mint Móricz Zsigmond paraszti tárgyú művei, a népi írók szociográfiai, Kodolányi János novellái, Veres Péter, Szabó Pál, Tamási Áron és Darvas József regényei. A felszabadulást követő idők irodalma ezekre az alapokra építhetett. De az is megkönnyítette a paraszti témák helyzetét, hogy Veres Péter és Szabó Pál

néhány kitűnő műve (pl. *Három nemzedék, Isten malmai*) is ekkor született, s ezekbe személyes okokból, az írói tehetség és tartás ellenállása miatt kevésbé hatoltak be a sematizmus kórokozói, mint más területekre. A kiagyalt konfliktusok inkább a derékhad néhány írójánál jelentek meg, például Nagy Sándor egykor híres, Sztálin- és Kosuth-díjjal jutalmazott kisregényében (*Megbékélés*), amely rózsaszínű operett-idillé festette át a falusi átalakulás drámai küzdelmeit.

A derékhad más írói – Sarkadi Imrere, Urbán Ernőre és Dobozy Imrere gondolkodol – érvényesebb módon ábrázolták az átalakulás küzdelmeit. (Időnként – az ötvenes évek elején – azonban az ő írásaik sem maradtak mentesek a sematizmus beütéseitől.) Sarkadi regénye: a *Gál János útja* közismerten a földosztás és a paraszti forradalom legjobb epikus képei közé tartozik. De Urbán is ért el eredményeket abban a küzdelemben, amely a falusi átalakulások és konfliktusok hatékony bemutatásáért indult. Első novelláskötete, az 1953-as *Kemény dió* ugyan még a sematizmus beütéseivel terhes, a későbbiekben azonban már jelen vannak a valóságos élet helyzetei és összeütközései. Így a földosztás nagy nemzedéki élményét idéző *Pirkadásban*, az ötvenes évek közepét ábrázoló *Kutyaszorítóban* és az 56 utáni falusi konszolidáció eseményeit bemutató *Forgószelemben*. Legjobb szövetkezeti tárgyú regénye az 1961-ben megjelent *Aranyfűst*, amely már a falusi konfliktusok új szemléletéről tanúskodik. Urbán írásai ugyanis korábban azt sugallták, hogy a szövetkezeti mozgalom belső problémáinak megoldása felülről várható. Ez a regény viszont éppen a szocialista hatalomban részesedni kívánó egyszerű dolgozók aktivitását emeli ki, midőn arra mutat rá, hogy az elzúllott, hatalmaskodó szövetkezeti elnököt a dolgozók közös fellépésének kell megbuktatnia.

Hasonló szemlélet és fejlődés mutatkozik meg Dobozy Imre írásaiban. Dobozy riporterként ismerkedett meg és vetett számot a paraszti átalakulás kérdéseivel. Szépirodalmi munkái ezekre a riportokra épültek, így *Felhő és napsütés, Este az alvégen* és *Heggyoldal* című regényei. Ez utóbbiban már a falu valóságos gondjai fölé hajló figyelem és kritikai szemlélet érvényesül. Dobozy olyan közös gazdaságról ír, amelyet romlásba vitt az erélytelen vezetés, a szakmai tapasztalatlanság. Egyszersmind arra is figyelmeztet, hogy a szövetkezet közösségének belső erőforrásokból kell megújulnia. E regényeknek agitativ célkitűzései voltak, írójuk nemcsak ábrázolni akart, hanem mozgósítani is: a szövetkezetek újjászervezése után, midőn még sok helyen általános volt a tájékozatlanság, megfontolt és kitaró munkára akart buzdítani. Hasonló törekvésekről beszélnek *Tegnap és ma* című kötetének elbeszélései. Ezek az írások szinte riportnovellák, a krónikás és az újságíró eszközeivel, a publicista célratörő tudatosságával mutatják be a falusi változásokat, a szövetkezetek kialakításáért és megőrzéséért folytatott küzdelmet. Egy nyilatkozatában maga Dobozy is arról beszél, hogy irodalom és publicisztika között nem lát rangbeli eltérést, csak funkcionális különbséget. Közírását és elbeszélő tevékenységét mindenképpen közös szenvedély vezérli tehát. Miként publicisztikai írásaiban, novelláiban is furge tollal követi nyomon azokat az összeütközéseket, amelyekben a „rég” és az „új” harca érvényesül. Elbeszéléseinek gazdag tapasztalata és emberismerete ad hitelességet, drámai érzékenysége izgalmat és humora derűt.

A parasztság életére figyelő irodalomnak van azután még egy nem kevésbé érdekes változata: azoknak az íróknak a művei, akik maguk is a falu sűrűjében éltek, és személyes tapasztalatok nyomán fogalmazták meg mondandóikat. A népi mozgalom klasszikus paraszti epikáját éppen az ilyen írók: Veres Péter, Szabó Pál, Sinka István fogalmazták meg. A személyes tapasztalat, az átélt paraszti sors szólalt meg a derékhad néhány írójának tevékenységében is. Dér Endre a békési falvak világáról írt (*Az első próba*), Tuli József pedig saját summás ifjúságának próbatételeit, gondjait idézte fel (*Bocsánatos bűn*).

(Folytatjuk)

BAJOMI LAZAR ENDRE

FRANCIA KRÓNIKA

KÖNYVKIADÁSI ÉS TERJESZTÉSI NEHÉZSÉGEK

En öregszem, vagy a mai francia irodalommal van baj? Nem tudom, de mindenestre tény, hogy most, amikor e sorokat írom (1972. április derekán), már alig-alig emlékszem a tavaly év végi nagy csinadrattás irodalmi díj-hajrá eredményeire. Az ember feje nem káptalan, s nincs az a francia irodalmi szakértő, aki észben tudná tartani az évente odaitélt sok száz díj kitüntetettjének és művének hosszú jegyzékét. Nem is erről van szó, hanem arról, hogy azért a főbb díjakra hónapokig, sőt olykor évekig is emlékezni szoktam...

Ma azonban már szinte csak a nagyágyúra, a Goncourt-ra emlékszem: Jacques Laurent *Ostobaságok* című vaskos regényére, melyből természetesen azóta bestseller lett, úgyhogy a kitüntetett, aki tizenegy álnéven ír, s már eddig is a mai francia írók közt az egyik legjobban kereső és ügyeskedő, legtöbb húron pendülő szerző volt, most jócskán megtömhette zsebeit: alig két hónappal a díj után már 300 000 példányban fogyott el a drága jószág.

Ha azonban kapásból kellene beszámolnom a Fémina- és az Interallié-díjról, vagy még egy-két olyan *prix*-ről, amely a rangosabbak közt szerepel – bizony már nagy zavarban lennék. Arra még emlékszem, hogy a második legfontosabb díjat, a Renaudot-t, Jean-Pierre Rémy kínai tárgyú regénye, *A Nyári Palota ostroma* című mű kapta. Futottak még: Didier Decoin, Albert Deza, Pascal Lainé, Pierre Rouanet, Angelo Rinaldi és... És? De ki mit kapott? És főleg miért? Bizony, nem tudnám megmondani fejből...

Nem akarom önnön szenilitásomat a francia irodalom nyakába varrni. S nem akarom megismételni sirámaimat, amelyeket már bőven elsírtam utolsóelőtti krónikámban („Semmi különös?” – 1971. júl.–aug. sz.), s amit részben önkritikusan helyesbítettem, legalábbis a szinpadí szerzők tekintetében („Ifjú titánok egy öreg színházban” – 1971. dec.). Tény azonban, hogy a válság fennáll – minden látszat, sőt olykor a szemképráztató tündöklés ellenére is. Aki az irodalmi sajtót bújja, mint én, s aki még a sok könyvkiadói prospektust is látja, mint szerénységem, vagy aki a bibliográfiai kiadványok töméntelen címét és ismertetőjét is átfutja (ez is megesk e sorok írójával), annak bizony kóvályog a feje a bőség zavarától, attól a riasztó és fárasztó szellemi zuhatagtól, amelyet a francia könyvkiadás és könyvpiac önt a nyakába. Ennek ellenére a francia művelődés legszerelmesebb hívei is kénytelenek elismerni, hogy ritkák az olyan kimagasló vagy maradandónak ígérkező alkotások, mint amilyenek a két világháború közt születtek, vagy közvetlenül a második világháború végét fémjelezték.

A szaksajtó mostanában sokat cikkezik a könyvkiadás, illetve a könyvkereskedelem kríziséről, noha a számok – látszólag – nagyon biztatóak: 1970-ben 21 571 cím jelent meg (az „utánnomásokkal” együtt). Ebből 3171 tankönyv, 2734 tudományos és műszaki munka, 2943 pedig humán jellegű (beleértve a vallásos műveket is). Az ifjúsági könyvek száma 2282 volt, s körülbelül háromezer szerepel a többé-kevésbé szépirodalomnak minősülő rovatban. A termelés hosszú idő óta ilyen szinten mozog, igazi pezsgés csak a zsebkönyvkiadásban észlelhető. E téren az utóbbi hónapok legjelentősebb eseménye az, hogy a Gallimard többé nem „táplálja” az eddigi nagy zsebkönyvsorozatot, hanem önálló sorozatot indított *Folio* címmel.

A címek száma egy évszázad óta nem emelkedett jelentősen. Az alapvető tény: a franciák 57⁰/₀-a nem olvas könyvet. A kiugró sikerek a Goncourt-on és egy-két nagy

díjon kívül ma már főleg a televíziónak köszönhetők (akár nálunk). A termelés ötszáz kiadó kezében van. Ezek jelentős része csak olykor könyvet is kiadó könyvesbolt, tehát többé-kevésbé kisiparinak mondható, családi jellegű cég, jelentéktelen produkcióval, alig gépesített üzemmel, kis tőkével. 200 ilyen kiadó évente csak két-három könyvet ad ki. Ezzel szemben a húsz nagy kiadó jelenteti meg a publikált könyvek 60 százalékát: a koncentráció tehát nagy, s a kapitalizmus törvényeinek megfelelően mind jelentősebb.

Míg a könyvkiadás maga aránylag ilyen elmaradott, illetve szétszóródott, s a legtöbb kis kiadó esetében még a múlt századi keretek között mozog, a mai piac tőkés törvényeinek megfelelően a terjesztés és eladás már a monopolkapitalizmus jegyeit mutatja: hajdan a terjesztés a mű szolgálatában állott, most inkább már az a helyzet, hogy a könyv áll a terjesztő trösztök szolgálatában. Lényegében az egész francia szellemi élet nyomtatott anyagán négy hatalmas cég uralkodik, s ezek közül is a legnagyobb és a legmohóbb a hírhedt „zöld tröszt”, vagyis az Hachette-cég (a szállító kocsik és az üzletek vannak zöldre festve) lenyelni készül a többit is. A francia terjesztés már most is ott tart, hogy minden harmadik könyvet az Hachette dob piacra; az ő kezében van több nagy kiadó (Stock, Fayard, Grasset), s több tucat egyéb kiadó is tőle függ. Az Hachette egyébként az egész nemzetgazdaság szintjén is óriási vállalat: rajta van a tíz legnagyobb francia cég listáján, s közeli szálak fűzik a kormányhoz: Chaban-Delmas miniszterelnök kabinetirodájának egyik tagja nemrég ment át a tröszt vezetéséhez.

A könyv egyre kevésbé szellemi termék, s mindinkább árucikk. Az átlag példányszám, noha a lakosság ötször nagyobb, mint nálunk, nem haladja meg a hazait. A szépirodalmi kiadványok átlagos példányszáma 1500. Az utóbbi években az arányok erősen eltolódtak a zsebkönyvek javára: az évi példányszám 50 millió körül mozog, s itt az átlagpéldányszám 20 000 körül van. Az olvasók szempontjából kedvező, hogy évente körülbelül 2500 cím közül válogathatnak, s hogy ezek aránylag nagyon olcsón megvásárolhatók. Az írók szemszögéből nézve azonban, főleg, ami a fiatalokat illeti, már nem ilyen biztató a helyzet, mert a zsebkönyvsorozatok javarészt klasszikusokat, illetve beérkezett írókat adnak ki: új kézirat sohasem jelenhet meg rögtön ezekben a sorozatokban. A zsebkönyvek főleg a diákságot táplálják olcsó és könnyen hozzáférhető szellemi termékekkel, de azon a sajnálatos tényen eleddig nem tudtak változtatni, hogy a megjelent művek 80%-át csak a lakosság 15%-a olvassa, s hogy a francia családok 30 százalékának birtokában legfeljebb öt könyv van.

KÖNYVSZEMLE

Ragaszkodunk az évfordulókhoz. Rendszeresen lekésünk róluk. Ez a két tény jellemzi könyvkiadásunkat. Ennek köszönhető, hogy még mindig jelennek meg művek a párizsi kommun centenáriumáról. Az egyik legújabbat Máté György írta, aki korábban már a Népszabadság hasábjain adózott ügyes riporttal a kommun emlékének. A Kozmosz kiadásában megjelent, *A párizsi kommun 72 napja* című könyve ügyesen összeállított napló, illetve lexikon. Legeredetibb része a végéhez csatolt lexikális rész a kommun szereplőiről, magyarul ugyanis ilyen összeállítás még nem jelent meg. A rövid kis életrajzok általában pontosak. Olyan botlás, amit Rochefort *Intransigeant* című nagy polgári bulvárlapjáról mond, hogy ti. „munkáslap” – kevés akad benne.

Az Akadémiai kiadónál megjelenő, illetve a Magyar Történelmi Társulat kiadásában futó Életek és korok című becses kis sorozat keretében jelent meg Jemnitz János kitűnő *Jaurès-e*, mely végre minden torzulástól mentesen mutatja be a francia, s a nemzetközi munkásmozgalom eme nagy férfiát (akinek nevét a hazánkban uralkodó tévhitel szemben nem *zsóréz*-nak, hanem *zsóresz*-nak ejtik!). Kár, hogy legtekintélyesebb kiadónk nem gondolja jobban az égisze alatt megjelent műveket: a csinos kis kötet „irodalmi tájékoztatójában” nemcsak sok francia névből csúszott be hiba, de még Marczali Henrik nevébe is!

Örömmel üdvözljük a Kossuth Könyvkiadónál megjelent Georges Politzer-kötet (*A filozófia és a mítoszok*), amelynek megjelenését e sorok írója is régen reklámalta cikkeiben és glosszáiban. Furcsának tartom azonban, hogy a kiadó az illusztris marxista gondolkodó és vértanú magyar származásának ügyét négyesoros lapalji jegyzettel „intézte el”! (Székely Andorné egyébként megbízható fordításában ezt találtam: „fekete tudatlanság”. Sajnos, ez a *noir*-hoz való tapadás rengeteg francia fordításunkban előfordul, pedig a magyar ilyenkor *sötét*-et mond!)

A Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, valamint Ferge Zsuzsa érdeme, hogy végre megjelent egy bő és értékes válogatás a francia társadalomtudomány gazdag terméséből, *A francia szociológia* címmel. Az életrajzi adatok közt, Marcel Mauss-szal kapcsolatban olvashatjuk azt a meglepő megjegyzést, hogy a Collège de France „a francia hivatalos akadémiai élet periferiáján van”. Az igazság az, hogy ez a régi, dicsőséges és szabad tanintézet világviszonylatban is az egyik legrangosabb a maga nemében, s nincs francia tudós számára nagyobb dicsőség, mint itt katedrát kapni!

Köszönet illeti a Gondolatot, hogy végre megjelentette magyarul – méghozzá nagyon szép küllemmel – annak a France-nak a *Jeanne d'Arc élete* című becses munkáját, akinek minden más műve már régen, és sokszor több fordításban is megjelent. Görög Livia fordítása kifogástalan. Makkai László történelmileg igényes utószavában olvasom: „A. F. mint regényíró és novellista ismeretes” – holott ismeretes, hogy egy személy csak „ismert” lehet... Ugyanitt áll, hogy A. F. „kitűnő szerkesztő” volt. Egy bizonyos: France valóban sok írói erénnyel bírt – kivéve a szerkesztést...

A Corvina Kiadó népszerű Művészeti Kiskönyvtárának keretében jelent meg Harsányi Zoltán pontos és gondos *Géricault*-ja, mely végre felhívja a figyelmet arra a nálunk eddig nem eléggé ismert és méltányolt zsenire, kit Aragon a kitűnő *A* nagyhét főhőseül választott.

Ugyancsak a Corvina adta ki F. Carco ügyes *Utrillo* életrajzát, amelyben a párizsi bohémvilág tehetséges krónikása mintaszerű megértéssel, elmélyüléssel, s ugyanakkor példás elevenséggel írta meg a hányatott sorsú montmartrei piktor életét.

Nem tudunk gratulálni a Gondolatnak, hogy kiadta Francoise d'Eaubonne *A kamasz költő* című könyvét („Arthur Rimbaud szenvedélyes élete” – az alcíme), amely olykor már a nevelésügyi vulgarizálás határán mozog; például amikor a költő magában morfondírozva „megalkotja” és ön-filológiai monológgal magyarázza *A* magánhangzók szonettjét...

Két Modern Könyvtár-kötetet szeretnék még megemlíteni: az egyik az *Irodalom, tül és szem* „blikfangos” címet viseli, és a polihisztor Butor tanulmányait tartalmazza, Réz Pál körültekintő válogatásában, Fogarassy Miklós jó fordításában és értő utószavával (sajnos ez viszont hemzseg a hibáktól: a 260. oldalon hét hiba éktelenkedik az író műveinek a címeiben!). – Nagyon érdekes beszélgetést folytatott *Dominique Arban* Aragonnal, a nagy költő életének és műhelyének titkairól. Itt mondatja a fordító (Szávai János) Aragonnal Fallières köztársasági elnökkel kapcsolatban: „... mégsem illik egy elnökhöz, hogy egy foszfát nevét viselje!” Nem is viselte, mert valójában egy olyan gyermektápszerről van szó, melyben foszfor is van...

A Modern Könyvtár egyik legérdekesebb (és legmerészebb) vállalkozását Somlyó Györgynek köszönhetjük: ő válogatta és fordította azt a harminchat új (és roppant „rendhagyó”) költőt, akiknek verseit *Hallomás* címmel jelentette meg. Ilyen izgalmasan új és érdekes antológia még nemigen jelent meg nálunk. (Érdemeit néhány tárgyi tévedés sem csökkenti: Robert Sabatier – sajnos! – sohasem kapott Goncourt-díjat; az 1969-est ugyanis, amelyet Somlyó neki ítelt, a sokkal kevésbé érdemes Félicien Marceau nyerte el.)

Az Akadémiai Kiadó gondozásában megjelenő Modern Filológiai Füzetek című sorozatban jelent meg Magyar Miklós *Regény vagy „új regény”?* című roppant tárgyismeretről tanúszkodó tanulmánya, melyet bizonyára érdeklődéssel forgatnak majd az ifjú magyar írók és szakértők. A fiatal kutató munkája dicséretre méltó, de olykor vitatható. Egy látványos példa: a befejezés szerint „Sartre nem tartozik a stílusművészek közé”. Ajánlom Magyar Miklósnak: olvassa el *Az Ördög és a Jóistent!*

Bömböl az autóbusz

*A tóparti faluból jövőnk – hegyek mellett.
Lezabálták a gombák a szőlő levélzetét.
Balról a lápos talaj nyeli a kombájnokat.
A vénség rozsdája keveredik a gyomok zöldjeivel.*

*A nyár-vég illat-szegény, várom az őszt,
a zamatok robbanását a repedt héjak alól,
a hártyák lazulását, a cukrosodást,
a teljesre érett anyagok nemes rothadását.*

*Bömböl az autóbusz – egy lány megáll
előttem, de le is ülhetett volna arréb.
Tudom, hogy tudja: fölfalom –
és fölforr tiatalsága, mint a pipacs.*

*Lezárom, mint szőkőkút rejtett vezetékeit!
Lekapcsolom, mint egy palota csillárait!
Lebontom, mint kiállításomat álmomban!
Leföldelem, mint a tábortűz parazsait!*

*... A cselekvést kívánja izgult eszméletem –
csak drágább építeni, mint szeretni!
Koldusa vasnak, acélnak, fának, kőnek
így maradok emberi bőség közepében.*

*Önkéntes nélkülöző – bőségben is!
Sejtelmek évszakait hullajtom el –
mindig első fogalmazványait a kísértett
emberi megvalósulásomnak, életemnek.*

*Bömböl az autóbusz a tájban – és rezzenő
mellecskéik villannak össze a hegyekkel.
A kopárság és az üdeség ingerei
fárasztják fölöslegesen az agy sejtjeit.*

Létiünk és gondolata

*Vonzalmaiddal védtelen! –
gazdátlan városából kinőtt virág!*

*Mereng a puttancs ökör,
még rémlik bikasága –
kérődzi korlátja között
az ős-magányt.*

*Te mersz a semmi-cérnán
így csengve lecsüngeni! –
forr ez a nincsen-élet
a semmiben.*

*Ha fáj a lehetetlen:
valósul tájdalomba.*

*A gondolat kicsavarodik önmagából,
hogy a rajza legalább megszülessen.*

Halálos ájulásban

*A gondolat megfélekezve sorsáról,
vagy begabalyodva szégyenébe,
vagy vérvesztéseivel és sápadtan
zökken oda halálos ájulásban a többi gondolathoz.*

SZERTARTÁS

Takács Imre új kötetéről

Naplóként, bensőséges vallomások sorozataként olvashatjuk Takács Imre új verses-kötetét. A naplóíró teljes világképét elének tárja; beszámol magányosságáról és szerelmeiről, leírja álmait, közli gondolatait társadalomról és művészetéről, természetéről és halálról, megtudjuk, hogyan küzd hitetlenül is istennel. Nem tiszteletünkre pályázik, hanem megértő és felmentő szeretetre, életét szemernyivel sem ábrázolja szebbnek, mint amilyen a valóságban. De a zavaros, vagy ahogyan egy interjúban mondta, „rettenetesen csúnya” élet lírai dokumentumaiból csak úgy tüzel a tisztaság vágya, a feloldozás reménysége és az a törekvés, hogy kívülről nézze és közérdekűvé szublimálja magánélete kuszaságát.

Az „elátkozottság” e jellegzetesen modern lírai szituációjába paraszti származású költőt lökött sorsa. A szociológiai képlet ez: a „zsellérek unokája” a „tömegesedő társadalom” tagja lett; kiszakadt a meghitt kisközösségből, visszaút nincs, de új helyzetét sem tudja elviselni. Laboratóriummal alakítja át műhelyét, hogy önmagán, mint modellen próbálja végig a számításba jövő lehetőségeket, egy vállalható emberi lét megteremtésének esélyeit. Pörén, védtelenül, „sárban vérben” áll előtűnk, élete és műve közömbös tanúitól, az „unatkozótól”, „éhes kíváncsiaktól” idegenkedve, mégis a hasznosság, a szolgálat vágyától és morális pátozától áthatva.

„Most üres vagyok
hát tiszta vagyok
tegnapi örültségemből törülközőm
fölszabadultam a szerelemből
eddiggi életemhez semmi közöm.”

Az *üres hajón* c. vers kezdődik így; a költő a nulla-pontról indul, a tabula rasa állapotából. E sajátos negatív szabadság voltaképp nem más, mint végletes magány és kitasztottság. „A buborék levált a szalmaszárról / a szalma az isten szájáról.” A megindító képek a lét és nem-lét közötti lebegésre, mindentől elszakadásra utalnak. Az élet alig ér többet, mint a színes léggömb, amely „képzletben ödöng / míg át nem böki / esetlen örömeiben egy buta ág”. A lelki élet e mélypontján Takács mindenekelőtt a szerelemtől reméli megváltását. Hogy mit vár a jóformán csak elképzelt lehetőségként elébe vetődött új kapcsolatteremtéstől, *Előhang* c. verséből lehet megérezni. Konceptiójában a szerelem a lét valamennyi fontos kérdését magába olvasztja. A jövő csak általa nyer értelmet, az élet miatta érdemes megőrzésre, boldogság csak benne képzelhető el. Föloldhatja a foszladozó önérzet okozta kínokat. Az a nő, akit az *Előhang* megszólít, csupán „kilátó az élő szerelemhez”, de a hozzá tapadó asszociációsor (szabadság, ifjúság, remény, vitézség stb.) jelzi, hogy a költő minden várakozását mohón rávetíti, s nem annyira az élő személyt, mint inkább a gyötrő magányban elképzelt és emberfeletti méretűvé növelt női megváltót rajzolja meg. Kiegészíti ezt a vallomást *A lányok lába* c. költemény, amely artisztikus-népies dalformában a szerelmi élmény mitikus távlatát villantja föl.

„A lányok lába,
nekem a lányok lába –
kétágú virág-létra
pokolba, memmországba.”

Így teljes a Szeretkezés-ben kibontakozó „szerelmi regény” intonációja. A szerelem nemcsak földi viszonylat, evilági emberi kapcsolat, hanem infernális kín vagy paradicsomi gyönyörűség is Takács számára, s ha itt „naplóról” vagy „regényről” beszélhetünk, akkor annak egyik fő témája az a bolyongás, amelyre az emberhez méltó érzelmek, a „szép élet” keresése hajtja a lírai hőst a három szintű világszínpadon.

E szerelmi líra szuggesztivitását az átélt-megfigyelt érzelmi változatok ritka bősége és a kifejezés, a vallomás mehökkentő őszintesége, az intimitásokat sem rejtegető szókimondás táplálja. Mennyi merészség kell például az egyoldalú, sőt megvetéssel és bántással viszonzott szerelem kínjának-gyönyörének olyan mélyen megalázkodó, férfiatlannak vagy mazochisztikusnak tűnő megvallásához, amilyen *A kétségbeesés levelei* meg a *Sámson hálálkodása Delilához!* Hisz ez a Sámson azt a különleges látószöveget, a vágnak azt az árnyalatát köszöni meg vétkes szerelmesének, amelyet csak kijátszva, csak a malom gerendájához kötözve élhet át. Azután ott van Takács szilaj erotikája, a testi gyönyör élményeinek Adyt, Szabó Lőrincet emlékezetünkbe idéző szenvedélyes kifejezése, szinte újraélése a kimondás örömeiben. *A Himnusz a cigány Máriához* és a *Fekete szeder* egy nyersebb, ősi, természetesebb, közvetlenebb életforma utáni sóvárgást fejez ki. A szexualitás totális életprogrammá nő, a kiút, a megváltódás metaforájává. Magába nyeli a nyomasztó emlékek feledésének, a kísértő halálvágy elűzésének törekvését, ugyanakkor a megfiatalodás és az elvesztett kisvilágba való visszatérés lehetőségét is megcsillantja, a népi élet tárgyi és érzelmi egyszerűségének illúzióját keltve egy mesterséges paradicsomban. De Takács megőrzí érzékenységét a látszólag talán kisebb lánggal égő, köznapibb, de tipikusabb és közérdekűbb szerelem árnyalatai, gondjai iránt is. Tud szegyenkezni, ha medveként „mézet nyalogatni megy az erdőbe – és embert lát”, társat talál abban, akitől csak gyönyört várt (1969. 11. 30.). A törekeny, kiszolgáltatott, veszélyeztetett szerelmet is átéli. E problémakör versei (*Akkor még nem láttalak, Csontunkra tagyott zászlók, Feszülő aranyszirmok* stb.) a kötet legszebb darabjai közé tartoznak. Kevésbé dekoratív, de mélyebbek és – Takács szóhasználata értelmében – hasznosabbak akár a viszonzatlan férfiodadás, akár a perzselő érzékiség ciklusainál. Két ember nevében szól a költő (a többes szám első személy az egymásért felelős kapcsolat igealakja itt), de az őket körülvevő, szerelmük lángját fullasztó „koszos mindenség” valamennyiünk világa. A szerelmesek elszántan vállalják a sötétségben a nyomjelző szerepét:

„Mint apró kő hull
izzani levegő-sűrűségbe
villanunk a legendás kudarc sötétjébe

Nyomjelzők önmagunknak
mérjük a tér idejét
fölrjuk a tehetetlenség-áldozatot”

A pálya lehajlik, az izzó kő hamuvá ég, de épp e tudatosított kilátástalanság sötét háttere emeli ki a közös feloldódások, a töredékes, de elérhető, reális beteljesülés igazi szépségét:

„Örömeink a szennyes törmelékben
gyémántos aranyágacskák
- - - - -
feszülő aranyszirmok.”

(*Feszülő aranyszirmok*)

Takács szerelmi lírájában földereng egy mitikus, „archetipusos” réteg, a nőiség elvének olyan általánosításra törő megfogalmazása, amilyenre a willendorfi Vénusz vagy a modern képzőművészetben a költőhöz oly közel álló Henry Moore alkotásai mutatnak példát. A nőnek ebben az archetipusos felfogásában összeolvadnak az anya meg a szerető vonásai:

„Reméltem, ha fölkarolsz engem,
hamvas anyaságodban végleg megváltozom,
szégyellt mivoltomat elfelejtem,
mint ahogy az ember elfelejti
a kialakulását oltalmazó,
a mérges váladékot gyűjtő tengert,
a magzatvizet.”

(*A kétségbeesés levelei* 3.)

Szép parafrázisban állít emléket Takács Moore „asszony-hősének”, aki „kimászik a háború alól / mint egy bika alól”. Más nőalakjaiban ellentmondó végletek találkoznak, az elemészto és (újja)szülő principium, a démoniség és a termékenység.

„A lélek ötvözei rád figyelnek
és téged óhajtanak, fehér selyem,
fehér anya, fehér lány, fehér gyermek,
fehérben fekete szenvedély, fekete láng,
fekete önzés, fekete csönd és szigor.”

(Vers – hozzád)

A szeretőjét „Modigliani fekvő nő-Krisztusához” hasonlító, az ölelést gyakran az égés és halál metaforájával kifejező költő, aki a „villámló-fejű párzás után” akár a halált is szívesen fogadná kedvesétől, nő részéről csak egy megbocsáthatatlan vétet ismer: a feminin lényeg megtagadását, a megtermékenyülés elhárítását, az „anyai árnyalat” hiányát a „szüz-kanca nyerítésből” ... (A vaskor óhajtása)

Eredeti és megragadó módon kapcsolja össze Takács ezt az ősi, mitikus, örök-emberi szemléletet a korszerű természettudományos világképpel, a technikai fejlődés mai szintjéhez tartozó kép- és fogalomrendszerrel. Szókincsét, hasonlatait, egész látásmódját meghatározza az a meghitt viszony, amely korunk tudományához fűzi. Számára a radar, az úrutazás, a holdkomp és a lézersugár nem sebtében elsajátított és felmondható tananyag, nem is téma, amelyet a művészet köteles a maga ember-közeli szférájába bevonni. A tudományos-technikai forradalom: – életének része, tudásából, sőt személyiségéből kivonhatatlan alkotóelem. Nem az egzotikus tárgyat keresi és találja meg benne, hanem a korszerű formát, amely alkalmas a modern ember érzelmi életének kifejezésére. A távolból kedvesére gondoló férfi lélekállapotát ilyen hasonlattal érzékelteti:

„Már bennem folytatódik az életed,
vonulsz, mint repülőgép a radar-ernyőn.
A feledés magvát is elvetheted,
a szívemmel kísérek, túl a felhőn.”

(Húsvéti ájtatosság)

S talán még jellemzőbbek a *Csontunkra fagyott zászlók* metaforái, melyek a szerelem megőrzésének hallatlan nehézségét szuggérálják:

„ha győzzük zuhanatlan a zuhanást
ha gravitációnk kettős csillagoké
ha idegen erőtereken úgy megyünk át
mint a kikapcsolt adó a kozmosz viharain

Ha tudjuk kimondatlanul a holnap nevét
a szerelem tüzhártya bélései megmaradnak”

Bizonyításra sem szorul, mennyire nem magánérdekű ez a líra, mennyire egybevág a költői önarckép korunk társadalmi tapasztalataival, az új típusú közösség utáni általános és egyelőre kielégítetlen vágyakozással éppúgy, mint azzal az ellentéttel, amely a folyó-lemlett tudáshalmaz és a vele lépést nem tartó erkölcsi tudat, a technikai fejlődés és a bizonytalan emberi közérzet között feszül. A kor nagy társadalmi gondjai nemcsak katalizátorként vannak jelen Takács verseiben, hanem közvetlenül is megfogalmazódnak. Utaltunk már a kisközösség széthullására s ennek nyomán a „háztalan testű csiga”-védtelenségbe bukó ember kinlódására, mint a költő alapélményére (nagy erővel foglalja össze ezt a problémakört az *Élére fordul a mező*). A kötet címadó verse, a *Szertartás* aforisztikus tömörségében is megérezteteti, hogy az óvatosság, unatkozók, ál-törvényűek között épp az elvesztett közösségüket keresők állnak „meztelenség szégyenében”, „a szétesett világ fiai hullanak el”. Atéli Takács a civilizáció mai fokán egyetemessé váló szorongást, a „közöm-

bős változások" mögött settenkedő atombomba-veszélyt is. Ezek és más élmények mély vágyakozást ébresztenek benne egy olyan szellemiség, vezérlő tudat után, amely alkalmas lenne a rendetlenül szétszóródó jó szándékok, magányos erőfeszítések összefogására és irányítására. Amíg a „jövő koponyáját" csak hegesztik, s a megrendelt agyvelő késik valahol, addig

„Bekötetlen szálakkal serceg
Sokmillió jóságunk
Igy haszontalanságunk
Igy rendbontásunk"

(Mindenki magában beszél)

Ez a drámai helyzet, amely háttere és indítéka Takács költői-etikai kísérleteinek, megnöveli minden számításba jövő életlehetőség, minden, mégoly átmeneti feloldódás jelentőségét. Így a természet, a táj, a kert a maga részvétlen becsületességével az emberi világ ellentéte lehet, alkalmat adhat az erőgyűjtésre, az érzelmi harcokban kapott sebek begyógyítására.

„Itt minden természetes mint az idő;
szabályos rajzok között is az marad.
Befogadó és részvétlen,
hüvös és becsületes.
A venyigét beszemezheted itt –
vagy tüzet rakhatsz!"

(Levél a szőlőskertből)

A művészet is mint a létezést tartalommal megtöltő lehetőség, mint a becsúszó, hazug élet alternatívája-ellentéte jelenik meg, akár némi rezignációval tudatosítja ezt a költő, mint a *Giacometti* c. versben („Csak szomorúság van, / és jog a megfogalmazásához"), akár a robusztus-egészséges teremtés iránti csodálattal és nosztalgiával (*Picasso*). S ha már művészet, akkor legyen nagyigényű, az egész emberiséghez szóló. Takács tudatos küzdelmet folytat egy minden provinciális nyűgtől mentes lírai magatartás megteremtéséért. „A mi tételes, nemzeti költészetünk előlegezett verseszménye elrongyolódik a kezünkben" – véli, s a Szertartás többek között azoknak a költői erőfeszítéseknek is tükrö, amelyeket Takács a korszerű világlíra egyenrangú változatának megteremtésére tesz. Jellemző, hogy magyar elődök-kortársak világát földéző versei a leginkább egyetemes, leginkább európai művészeinkről szólnak: Bartókról, Kassákról, Babitsról. (Félig-meddig idetartozik a *Sarkadi Imre emlékére* meg a Schaár Erzsébetnek ajánlott *Hasukra fordult szeretők* is.) A modern lírában kialakult egy nemzetközi vagy inkább nemzetek fölötti motívumkincs, amely egyesíti az archaikus, klasszikus és keresztény mítosz-készletet a XX. századi természettudományos világkép elemeivel; ezt a sajátos vegyületet, mint láttuk, Takács szinte lírai anyanyelvénél jobban használja, tökéletes természetességgel fejezi ki vele legszemélyesebb mondanóját.

És kapcsolódik a költő a kortársi líra egyik jellemző gondolatához, a csönd kísértéséhez, az elhallgatás taktikájához is. A kötetet útjára bocsátó jegyzete szerint előző verseskötényét befejezve kis híján szakított a költészettel: „elhatároztam, hogy nem írok többet verset. A költészet műfaja után az élet műfajával szerettem volna kísérletet tenni." A próba (szerencsénkre) nem sikerült, de az egész kaland nem maradt hatás nélkül Takács ars poetica-jára és művészi gyakorlatára. Korunk költészetének egyik kommentátora tanulmányt írt a „csönd esztétikájáról", s abban az elnémulással kapcsolatos „fejlődés" két változatát különbözteti meg. „A művészet vagy eljut a végső önmegtágadásig, vagy folytatódik, de hősiesen és leleményesen következtetlennül." Takács az utóbbi utat választotta, újra megszólalt, de a csönd elemeit, a hallgatás effektusát nem tudja és nem is akarja teljesen mellőzni művészetében. „A csönd is hozzátartozik a zenéhez" – fogalmazza meg a gondolatot aforisztikusan a „*Négy évszak*"-ban, máshol pedig így ír:

„Hallgatni tudok így is
a szóval is
rejtvény a tapasztalatom
eligazít.”

(A szó, a szerelem és a kökény)

Néha úgy látszik, a maga nyelvi eszközeivel ő is olyan gondolatlan szemlélődésre való terepet kíván létrehozni a versben, amilyenre a modern festészet és szobrászat annyi példát kínál. De az így felfogott esztétikum fő mintája a természeti szép, s a kötetben bőven van rá példa, hogy a költő épp a természeti jelenségek tárgyaltan anyagszerűségét próbálja „utánozni”. Két visszatérő, jellegzetes költői kép társul ehhez a gondolathoz: a szél és a hó metaforája. „Önmaga tárgya gyanánt vonul a szél” – mondja az *Óda az akarathoz* c. versben, s szívébe hívogatja a „tisztá északi szelet”, a Móri árok lehelletét; a *Hószobrok* pedig ironikus körültekintéssel felsorolja, mi mindenhez *nem* hasonlítanak a hószobrok, majd így közelíti meg rejtélyes szépségüket: „Az északi szél viselkedésére hasonlítanak a hószobrok. Az elemi valóság élethű ábrázolatai egy kedves országot takarnak el.” Takács lírája mégsem válik követhetetlenül ezoterikussá, még az olykor célul kitűzött néma beszéddel is mindig izgalmas emberi tartalmat közöl. A mondandót képekbe burkoló, a gondolatot nem kimondó, csak sugalló módszer erősíti versei amúgy is meglevő intellektuális jellegét, héjat alkot, amelyet az olvasónak föl kell törni, hogy eljusson a gyümölcshöz. A homály, a rejtőzködés csak az egyik komponens verseiben. Takács ma is a művészet társadalmi hivatását valló költő, távol minden formalizmustól vagy a zavarosságban való tetszelgéstől. Szemében csak az a művész, aki az emberi nem öntudatát (önmagáról való tudását) gazdagítja, lényeges felismerések kimondásán fáradozik – a többi mind „mesterember”. Az igaziak után visszamarad valami addig nem volt szépség és tisztaság, ha „a térnek egy darabja”, „az időnek csak egy-két pontja” válik is különbbé általuk. Az eszmény a szintézis, amelyben az ember több tízezer éves útjának eredményei újszerűen forrnak össze a modern élet most formálódó alakzataival.

„Marad egy találka utánam,
és abban találkozott
az átfúrt köfejsze a műbolygóval.
És megrövidült az út a találkában,
ebben a vissza nem vont ölelésben.”

(A *Ionák győzelmei* után)

Legjobb pillanataiban Takács máris teljesíti az önmaga föllállította igen nagy követelményeket. Izgalmas és jelentékeny, további fejlődést és újabb meglepetéseket is ígérő líra az övé. Bár láthatóan vonzza az összegezés feladata, a „teljes ember” belső tartalmát szeretné hosszú versekben kifejezni, úgy látszik, sajátos tehetségének mégis inkább a rövidebb forma felel meg. Takács vibráló alkat, belső nyugtalanság, a gondolatok, képzetek egymásra torló bősége és pazar sziporkázása jellemzi; csupa olyan tulajdonság, amely terjedelmes költeményeiben is inkább a részletek szépségét biztosítja, mint a kompozíció szilárdságát. Nagyon jellemző, hogy a költészetet legtöbbször szikrázáshoz, netán ionakétáshoz hasonlítja. Legjobb versei azok, amelyekben néhány merész, látszólag hanyagul odavetett metafora segítségével addig észrevétlen kapcsolatokra villant fényt (tipikus példa *A szó, a szerelem és a kökény*) vagy egyetlen kép szemléleti és intellektuális átvilágítása révén valamilyen általános eszmét tud kifejezni (mint a *Szertartás*-ban). Ezekben elemi erő és modern érzékenység olvad egybe, s a mitikus örökség meg a korszerű világkép olyan szintézise valósul meg, amelynek klasszikus modelljét Németh László nyomán a bartóki példában szemlélhetjük, s amelyben vele együtt a modern, a nagyvilág figyelmére is méltó magyar irodalom kibontakozásának egyik reális útját sejtjük.

Héra Zoltán:

A SEREG ARCA

Kimondatlan kérdést megelőzve válaszol
Héra Zoltán kötetének nyitó versében, meg-
magyarázza azt a nagy fordulatot, ami ré-
gebbi és új verseit elválasztja egymástól:

*„Kezdtem valamit régen, elragadta a szél,
sólyommá kellett válnom,*

hogy visszahozzam,

*betemette a hó, – tűzzé, hogy újra lássam,
lánggá, hogy folytathassam”*

A sereg arca – egyetlen ember arca, az övé. Személyesebben rajzolódik ki, mint régen, markánsabb, új szenvedésektől barázdált, kételyektől tört, érettebb és igazabb. Nemzedéke gondoljai tépik, József Attila nehéz öröksége görnyeszti, folytatni készül a halott költő-barát, Váci Mihály félbehagyott mondatait. Hűvösebb volt régi verseinek intellektualizmusa, most új nyugtalanság, szenvedélyesség hatja át sorait. Gazdagabb lett képekben, szürrealisztikus álmok révületéből kibomló víziókat világít át a gondolati magasfeszültség (Hajnal); gazdagabb lett ízekben, földszagú, nagy erejű szavakat szólit versbe (Micsoda járványok, átkok); gazdagabb lett hangvétele egy balladás, archaikus népköltészeti beszéd idézése által (Proteusz). Mondanivalójának drámaisága kényszerítette erre, az ismétlések fokozó ereje, a párhuzamokban hullámzó gondolatritmus a töprengő meditációnak és a heves számonkérésnek, a védekezésnek és a harcnak egyaránt eszköze. Versformája is oldódott, a gondolat törte mederben lüktet, árad a sodró iramú szabadvrs.

Benjámin László írt egyszer a sárkányölő legkisebb fiúról, akit elárultak testvérei, és vérével-húsával táplálva a griffet érne haza, ám mire a madár szól:

„Vége a kinnak, hazaértél!”

Már senki sem válaszolt.

Ennek az útnak a stációt írja le Héra Zoltán kötetében. Az út a végtelenbe nyúlik, és a sárkány sem halt meg egészen. „Üzted a sárkányt, törbe csaltad, / pikkelyes bőrét lenyűzattad, / száraz színben szárítottad, /

taraját, körmét kiméltetted, / hét nyakát hosszan vizsgálgtattad. / Nézted, csodáltad, s körmei / körmödként kezdtek fényleni, / bámultad, nézted s taraja / hátadon kezdett izzani, / imádtad, nézted, s pikkelye / szívedre kezdett forrni, / nézted, dicsérted, hét fejfel / kezdte magad is ingani” (Hangok az éjszakában).

Ki ez a sárkány, micsoda szörnyel vív Héra Zoltán?

Hétköznapi pokol, amit felvázol, de sötétje-szennye olyan riasztó, hogy újra romantikussá kell válnia, hogy pontosan kifejezze. Eszmények és „a ceda jelen” fényárnyékára épül a kötet, az ellentét két pólusa közül az utóbbira kerül a hangsúly. Hiszen: „Az ifjúi hit íme, valóság. / Forr a virágok nem szünő forradalma!” (Vallo-más idegenben). Csak ott, a messzi táj virágaiban látja fanyarul, öncsúfolón álmát beteljesedni, mert „Elakadtak a szelek, a világ nyakig iszapban” (Hidak a ködben). Az igazi forradalmár örökös nyugtalansága, megmenekedése hajtja, teljességigénye, „szüntelen éhség” ösztökéli örökös számvetésre a világgal és önmagával is, hiszen valaha az újhoid fényes vázlatát vitte derengő térdén (Ki vagy, idegen?). Az „utóvéd kinját” mondja el, „foszló lelkűek”, a „látszatok szeszélyes örülete”, a közöny, butaság, félelem ellen az őrt álló katona rendíthetlenségével áll helyt. Emberségét védi céljait őrizve, magánügye a forradalom. Nem sebezhetetlen, hősi pózokban nem tetszeleg, de nem adja meg magát, bár úgy érzi, egyedül van. Túl a sértettségeken, kudarcokon, „a kisiklott remény riadt töltésin” is kiáltása: tovább! (Szűz hó).

Ez a megszenvedett személyesség, a kétségbeesésen átíró kitarítás sugallja legszebb képeit. Illúziók apokalipszise ez, próféták tette gyáva népüket ostromozó sirámainak idézi újra. (Három csillag, Adtál hazát.) A képek sora bizonyító anyag perlekedésében a sorssal, az idővel, sok felsorolása a hiányok riadt és keserű leltározása. Egyoldalú párbeszédében vitatkozik és érvel, és rövid, éles, versszakzáró sorokban parancsolóan csattan. Kérdések és kiáltások sokaságából épül a vers, ha az írásjelek nem is jelzik, indulati töltését vissza nem fojthatja.

„A rettenet képeit adtad,

a négy lovat szűgyig piroshan.

Íjak fölött a közöny arcát.

Romot, romot.

*S valami rivalgást a büntetett falak felett,
Jerikó minden kürtjét a fordított hanggal:
legyen!”*

(Adtál hazát)

Jellemző, hogy míg előző kötetében a Nap volt egyik vezérmotívuma, helyét most az idő veszi át, a „karvaly-árnyú”, „vércse-sarkú idő”, a „kardfogú múlt”, a bibliás „nagy parázna” vagy „Halhatatlanság, rimák, rimája te!” – az ellenséggé vált, időtlen idő jelzői. Mellette versről versre feltűnik a kigyó, a hulló, hallatszík alattomos sziszegése (Kígyók közt jöttél). Ellenséggé vált világ kifejezőjévé válik sok-sok metaforában.

Valami lázas sietség hajtja a költőt, nagy számú vers született az utóbbi években, köztük sok az igazi nagy vers. A kötet jellemző vonásait ezek adják meg. Talán ez a belső üzőttség az oka, talán a múlt évek okozta pánik is, hogy valami megfoghatatlan minusz visszafogja verseinek egy részét. Érdekes, kulturált, mívesen kimunkált köz-helyek maradnak, csak egy-egy sor vagy kifejezés fénylik fel bennük. A szavak Héra Zoltán-i szövédékeiből néha idegenül el-válík kortársak vagy nagy elődök önkénytelenül odatévedt hangvétele. Talán a Val-lomás idegenben című ciklusa az, amin a fáradtság érződik – publicisztika, dokumentum, szimbólumok és színek –, de csak irodalom. A kötet gondolatkörének egyetlen problémára koncentráltága is okozza ezt, így óhatatlanul egymás mellé kerül egy té-ma különböző színvonalú megoldása.

Kárpótól ezért szerelmes verseinek cik-lusa, a Teljes kör. Héra Zoltán oeuvre-jében jelentéktelen helyet foglalt el eddig a szerelmi líra, most áttetszően szép, lengően könnyed modern dalok sorát alkotta meg. Szerelmes versei is azonos talajról fakad-nak a kötet egészével. „Szétszéledtek a had-rakeltak, a kürtösök a jeleket elfeledték, / a zászlósok eldobták zászlóikat” (Nem tud-ták, miről van szó) – és Héra Zoltán új szövetségést keres harcához. Kettősség hat-ja át szerelmi verseit, most is, itt is fél egyénisége zárt határait feladni, de vágyik is a feloldódásra. Erősebb lesz a menedéket kérő szó:

*„mert sírnak a kiűzöttek az éjben,
hallom, hogy sírnak –*

*mert vak vermekbe taszít az álom
és hasztalan jön a hajnal,
a földből nem fakad vigasz, s az égből
nem száll alá igazság –
szeress!”
(Sion leánya kér)*

Előrelépés ez a kötet, agitativ ereje van a legtisztább értelemben. Nem halott a szó, újjászületik versről versre, hogy segítsen felnevelni a haza új népét. A világ szépsé-gére támaszkodik Héra, ha elfárad, annak a végtelenségével biztatja magát és az ol-vasót. A kritikus is csak ezt idézheti búcsú-zóul a kötetből:

*„Mit sóhajtozol, mondd, mi veszett el?
Leszakadtak az égről a csillagtürtök,
elakadt tán a föld csigája?*

*Ó, veled voltam egykor a kiégett mezőn,
a bogáncsok langusztá-vázainál.
Láttalak, s emlékezem.*

Menj csak, én bízom benned!”

ZENTAI MÁRIA

Oravecz Imre:

HÉJ

„Mondhatatlan név / belülről vered a héjat” ... „A kerekék közt nyög valaki / nem lehet kiszabadítani.” Egyszerre élünk a tárgyakkban és önmagunkban. Ha a kövön a múlt egy árnya futásnak indul vagy a partról egy homokszemcse legördül, kéz mozdul meg bennünk, hogy szakítson a gondolat fürtjeiből. De a szemek máris szét-gurulnak. Egyikük mohos hasadékbá kém-lel, a másik csobbanva víz mélyére eresz-kedik, a harmadik vázak, rozsdás hengerek köz-ül világít csalogatva. A tárgyak olyan közel kerülnek, hogy már meg sem tapint-hatjuk őket.

Bármilyen nyúl az ember, önmagát is ku-tatja. Amikor egy csigaház spirálján felfe-dező útra indul, héjakat pattant fel mélyen önmagában, dermedt múltjába süllyed és megkísérli jelenné váltani. Másfajta, külö-nös összefüggésekre bukkan, melyeket ak-kor nem láthatott. Egy térkép, egy használt ceruza, egy „képeslap, amit nem küldtek el”, önálló képsorba rendeződnek. De bár-

meddig hatoljunk lefelé, az utolsó héj a szavak számára felbontatlan marad. Az „örvény mozdulatlan tölcserét” még megpillanthatjuk, de nem mondható el, mi van mögötte. „Megzavarodott a kút is / követ dobok belé s értelmetlenül dadog.” Ha visszatérünk és a felszínen végigtekintünk, a látszólag összefüggéstelen dolgok között szálak csillannak meg: a rokonság, az ősi eredet jelzései. A tenger és az őszi rét egymásba olvad, „felnyitok egy kagylót: a szemed”, a táncoló napfény mint „tenyerek füzére” ring a hullámokon.

A legtöbb vers olyan mint valami szokatlan szellemidézés. A médium, a költő, az egykor élők csontjait, földdel tömött száját, környezetének tárgyait fogja vallatóra. Makacsul zárt ajakból bentrekedt sóhajt szabadít ki, mélyedést fedez fel, amelybe láb már sohasem illeszkedik. Egy elmulasztott lehetőség foglalkoztatja, melynek izgató volta éppen visszahozhatatlanságában feszül. És itt van az idő, az állandó változás, amelyet sohasem tudunk tetten érni. „Vert az óra. A számlapon egy kordé haladt, kezek nyikorogtak, üres volt a bak.” S ha az öntudat mégis nekilendül, hogy a mozgásból kiemelkedjék, amit rögzít, maga is elmúlás, változás: „... minden nehéz, törékeny... folyton visszahull.” De mennyi minden tapad megíratlanul egy szemcse érdes felszínére bár csupán „emlékeztetőül marad”: egy alkony fénye, amit nem felejtünk, egy pillantás, amely mások emlékezetében tovább bolyong. Igen, „a homályban az ember egy percet elidőz”, ám a perc, ha lehullt, örökérvényűvé magasztosul. Az élet mint jelen megfoghatatlan, mert minden pillanat új, meghökkentő felfedezéseket hozhat, mégis az ember hosszabb távon itt készít helyet magának. A kivándorolt nagypapa sírja lezárult pecsét: „... senki sem emlékszik rád / idegen föld a szádban / idegen gyökér a nyakszirteden.” És van még valami, amit mozgásában is állandónak mondhatunk, ami nem hül ki, nem keményedik kővé mint minden egyéb: „van, ami elmúlt, a jelen-étség”.

A kötetet átszövő álmok rövid jelzései mindenütt szerves részként illeszkednek s a versek végén új aspektusokat felvillantva mint szétnyíló tenyér engedik szabadjárá a képzeletet. „Az alvónak tövis virágzik kezében.” „Az ó-város lakói alszanak s álmukban véget ér az élet.”

A könyv legtöbb darabja néhány szoro-

san összefonódó szálla fűzhető, s igen nehéz egyet-egyet kiemelni közülük. Néhányra mégis szeretnénk rámutatni: a *Négy tételre*, mint legérettebbre, legkiforrottabbra, *H. Bosch álmára*, amely kerek mondataival elűt a többi szaggatott, jelzésszerű stílusától, de szuggesztív fantáziájú képei miatt telitalálatnak érezzük. A negyedik rész versei közül nem egy már saját határait feszegeti (*A fülben, Légtelen, Áttört*). Zsúfolódnak a képek s nem érezzük indokoltnak a felsorolásokat sem. („... tágulás és szűkülés, emelkedés és süllyedés... pörgések, lengések, kiserelt csövek, vezetékek, eresztékek...”) Az emberben felmerül a kérdés, ha Oravecz lírája ebben az irányban tágulna tovább, nem sínylené-e meg végül a költészet a tárgyai többletet?

A H é j jelentős mű. Indulás és megérkezés. A költőt a megismerés korlátai izgatják, amelyen túl a szavak jelentése elbizonytalanodik. Amit elér: határ. (*Magvető*)

ZÁGONY RUDOLF

Kertész Ákos:

MAKRA

Az elmúlt években időnként fellobbantak a viták arról, miért lappang a munkásirodalom, miért hiányoznak a munkásfigurák a kortárs irodalomból. Aztán a viták hullámainak csillapultával megjelent Kertész Ákos Makra című regénye (s immár a második kiadása is), amely munkásalakot állított a középpontba, sőt, a szerző maga is a gyárkapun belülről rajtolt. Könyve fűl-szövegének adalékait, s a Meztelen a király című interjúkötetben adott vallomását olvasva önéletrajzi áttűnéseket is fölfedezni vélhetünk a műben – a könyv első oldalának ajánlása pedig, amely Valit, a regény egyik legfontosabb szereplőjét élő személylyel azonosítja, még csak megerősíti ezt a gyanút. A témáról tehát avatott, „hitelesített” szerző vall, aki már korábbi műveivel is jelezte szándékainak komolyságát.

Regénye mégsem a téma miatt siker, mégsem a kritika által megfogalmazott hiányérzetet betöltve minősül kítűnő könyvnek, hanem azért, mert e témát megragadva körünk fő kérdéseit írja meg. Bár – tegyük hozzá – az sem véletlen, hogy ezeket a hét-

köznapjainkat átszövő kérdéseket éppen munkástémán keresztül mondja el.

Miért nem vállalja Makra Ferenc pest-lőrinci munkás önnön jobbik, igazabb én-jét? Vagy a regény hús-vér anyagát még inkább az absztrakciók nyelvére soványítva: miért nem vállal Makra Ferenc – *itt és most* – egy szuverénabb, teljesebb életformát a közvélemény által szentesített, a szókáserkölcös által megtámogatott, de önmagát mégis megcsonkító életforma helyett? Az eddigi kritikák jórészt az életformaváltás szükségességét kimondó műként értékelték, üdvözölték Kertész Ákos könyvét: „... hogyan állunk az embert felszabadító életforma kialakításával, meddig jutottunk a köznapí élet elidegenedtségének felszámolásával és a szocializmus ígéretének beváltásával?” – teszi fel a kérdést az egyik legigényesebb értékelés, Almási Miklósi (Egy hiányérzet társadalomtörténete, Kortárs, 1972/4).

Hogy a Makra a vajúdo életforma regénye, ez vitathatatlanul igaz. De több is ennél, mert e probléma mögött szélesebb, átfogóbb viszonylatok sejlenek föl a műben: egyéni boldogulás és a szocializmus adta feltételek, egyén és szocialista hatalom dialektikája.

A műben Makra Ferenc *kívülről* próbálja „magáévá tenni” a szocializmus adta lehetőségeket (most tekintsünk el attól, milyen sikerrel). Az író többszörösen is motiválja ezt a kívülről érkezettséget: Makra Budapest külső munkáskerületéből, a periferiáról érkezik, ahol az emberek gyanakvón nézik a „városiakat”, azokat, akik csak néhány megállóval is beljebb laknak. De Makra idegenségéhez még egy tényező hozzájárul: származása, családjának montenegrói eredete. E kívülről érkezés legmélyén paradox helyzet rejtőzik: Makra Ferenc pest-lőrinci munkásgyerek számára meghódításra várnak, tehát egyelőre külsődlegesek a szocializmus adta feltételek. A helyzet különlegességét a szocializmus magyarországi megvalósulásának különlegessége adja, nevezetesen az, hogy a szocialista hatalom még e hatalom alapját képező osztály egyes tagjai számára is mint adottság, mint eleve adott tényező létezett, amelynek elsajátításáért, lehetőségeinek birtokba vételéért, szubjektív meghódításáért kinek-kinek meg kellett küzdenie. Felesleges megismételni az ismert történelmi körülményeket, az 50-es éveknek a regényben is bemutatott bizalmatlan lég-

körét, Makrának a felszabadulás utánra eső öntudatosodását, nem is ezek az okok a lényegesek, hanem az, hogy az életforma kérdése mögött implicit formában ez is benne van a műben. Tehát nem is annyira egy rövid másfél évtized epikai ábrázolását kapjuk, hanem a szocializmus egyik fontos problémájának mába is átnyúló jelzését. Így válhat Kertész Ákos kisregénynél alig terjedelmesebb könyve koncentrált „nagyregénnyé”.

Természetesen mindez határos az elidegenedés kérdéssel, helyenként át is fedi, de több is annál. Mert amíg valaki nem képes élni, élvezni a sajátjának mondott hatalom „áldásait”, addig számára ez a „külsődlegesség” meghódításra, humanizálásra vár.

Makra Ferenc számára a kiteljesedés, az önmegvalósítás reális lehetőségeként a művészi tevékenység villan fel. Makra véletlenszerűen belekóstol a művészetbe, de nem mer kockáztatni, inkább megmarad a társak által is ésszerűnek tartott egyszerű munkásélet mellett, ahol a tett, a becsületes tevékenység törvénye, a kézzelfogható hasznosság elve érvényesül.

Először zavaró ez a művész-élet alternatíva. Vajon valóban ez lenne Makra számára a kiteljesedő személyiség tipikus útja? Ez a számára hóbortosnak, földről elrugaskodottnak, extrémnek tűnő lehetőség? Nem kérdőjelezi-e meg a regény egésze a józanságát ez az alternatíva? Az önmegvalósítás valódi útja helyett vajon nem a kalandot nyújtja-e a művészpálya lehetőségével a regény? Nemcsak Makra, hanem az olvasó kérdései is ezek. Éppen a művészi tevékenység leglényege miatt, ahol nagyobb a kockázat, ahol a munka, a helytállás, sőt még a tehetség sem nyújt eleve garanciát az önkiteljesítéshez.

Az természetes, magától értetődő, hogy Makra megbecsült, kitűnő szakmunkássá válnék (erre „kisiklásai” ellenére képes is, s csakis ez akar lenni). Am adva van, hogy akár művésszé is válnék. Nemcsak külsődlegesen, a már tárgyalt, a szocializmus adta feltételek által (hiszen ez a művésszé váláshoz kevés), hanem a tehetsége által is. A regény azt bizonyítja, hogy a művészalternatíva magasabb szintű életre tenné képessé Makrát. Makra csödjének oka, hogy bár felismeri, ám a mások számára szokatlan, számára viszont egyetlen adekvát kibontakozási lehetőséget nem meri vállalni.

S tragédiájának oka éppen a felismerés. Mert ha csak megnyilatkozna a tehetsége, de kellőképpen nem tudatosodna benne ennek kényszere, akkor a tragédia nem lenne szükségyszerű.

Makra menekül a többiekétől eltérő tevékenység elől. *Akár művész is lehetne*, adva van a lehetőségek lehetősége, de abban a társadalmi mély-rétegben, ahonnan Makra jött, szokatlan és történelmileg járatlan is a művészé válás útja. A művészé válás itt még a tehetség esetében is *kiválsáknak* minősül. Innen a döntés pillanataiban Makrában föl-fölbuzgó büntudat. Ami a büntudatot illeti, érdekes egybeesést figyelhetünk meg más, a külvárosok világából tudósító írók művészpályáival kacérkodó figuráival – gondoljunk csak Moldova novelláira (Ördögh Feri és a tizenkét házak).

A regény érdemének számít, hogy a művészpálya által megkísértett Makra, életének fordulatai ellenére sem lumpenizálódik, nem válik periférius alakká. Ez különbözik a másik tendenciától, amelyről Fejes Endre tudósít a „hábetlerizmus” ábrázolásával, s akinek önnön lehetőségeikkel élni nem tudó, saját helyzetüket bemérni képtelen szereplői erkölcsileg is lecsúsznak. Anélkül, hogy a két író kijátszanánk egymás ellen, el lehet mondani, hogy éppen az említett különbség miatt válik Makra valóban tragikus hőssé. Emberi méltóságát megalkuvásai ellenére is megőrizve valóban kathartikus hatású a bukása.

A párhuzamokat és különbözőségeket tovább elemezve: Fejes novelláinak művész-hajlamú figurái amolyan határterületen, „senki földjén” mozognak a munkásélet és a művészet iránti nosztalgia között, ezért kísért megformálásukban némi romantikus mozzanat. Makra minden különbsége, vívódása ellenére sem csapong a két életforma között, s bár önmagán erőszakot téve a kevésbé kockázatos utat választja, megbecsült helyet vív ki magának, nem sodródik a munkástársadalom periferiájára. Fejes művészettel beoltott alakjai nyugtalan emberek, akik se nem eléggé művészek, se nem eléggé munkások – önmaguk és környezetük megítélése szerint is.

Hogy Kertész hőse elkerüli a perifériára sodródás veszélyét, az szintetizáló szándékot is sejtet a hasonló témájú irodalom elmúlt évtizedes történetében. A szintetizáló szándék a regény szerkezetében is kiviláglik: a 60-as évek regényformája a „kérdő

regény” volt. A bűnügyi irodalomban is ismert regényforma: a mű lényegében a cselekmény elején fölvetett kibogozandó helyzetet oldja meg (érdekes módon gyakran valóban bűnügy vagy bűnös mulasztás ez a probléma-góc). Kertész látszólag átveszi ezt az indítást: Makra verekedésével, a rendőrségi vizsgálattal kezdi könyvét, de azután időkezelésével, tárgyilagosan elemző, kibontó módszerével már nem „kérdőző”, hanem „állító” regényt ír.

Szabó B. István kritikája jár közelebb az igazsághoz (Kritika, 1972/2), amikor azt írja, hogy a regény „látszólag lineáris...” Ugyancsak ő jegyzi meg, hogy a „regény valójában koncentrikus szerkesztésű ideje a cselekménnyel nem egyidejű, de nem is az öngyilkosság jelenéből visszapörgetett múlt, hanem változó idősíkok összjátékában valósul meg.” Ez viszont úgy valósulhatott meg, hogy a regény elbeszélője, a monológ alanya nem azonos Makrával, amint azt Gáll István véli egyébként felfedeztető szándékú írásában: „A hosszan indázó mondatok jelzik, hogy Makra szemszögéből íródott a regény” (Új Írás 1971/10). Nem valószínű – az indázó mondatok nem egy önmagával vívódó hős jelleméből következnek, inkább az írói „eltávolítás” eszközei, az író azon szándékának hordozói, hogy Makra tetteit és gondolatait egyidejűleg kommentálja, értékelje, szembeállítsa hőst korábbi önmagával. Illetve: időben előreszaladva figyelmeztessen Makra hibás döntéseinek következményeire. Az idősíkok egybecsúsztatása így bomlik le a regény alapelemeinek, a mondatnak a szintjére is.

MARAFKÓ LÁSZLÓ

Kardos G. György:

HOVÁ TÚNTEK A KATONÁK?

Kardos G. György *második* könyvéről írva kísért az a lehetőség, hogy az első, a méltán sikert aratott *Avraham Bogatir hét napja* fényéből magyarázzuk. Az összevetést tulajdonképpen el sem kerülhetnők, hiszen a táj- és időkeret mindkét regényben azonos: a háború utáni Palesztina. Filológus aprólékossággal további azonosságokat is

kimutathatunk. Az Avraham Bogatir hét napjában már hallottunk az Anders-hadserg Pjotr Litvin nevű századosáról, akit a gedérai kórház lakói között is viszontlátunk. Az ápolók, Abed, Muhammad Ali, és a falvak, Katra, Gedéra neve is ismerősen cseng. Az összevetésből azonban csak azt értenénk meg, ami egybekapcsolja a két regényt: az író fejlődésrajzát. Mennyivel adott többet új könyvében, mint az elsőben? A sikeres első regény után még sikeresebb-e a második? A kérdések megválaszolásával nem adnánk feleletet arra: milyen értékei vannak az új műnek?

Kardos G. György könyve sajátos időben és térben épül. A szubtrópusi éghajlat egyetlen forró napjáról mond krónikát. Ez a nap a gedérai angol-olasz hadikórház arab ápolójának, Abednek munkanapja. Külsőleg csupán a *hamszin*, a nyomasztó sivatagi homokvihar különbözteti meg a többitől. A főszereplő is csak a regény végére érti meg, hogy ez a nap nem olyan, mint a többi. Hamszinkor ugyanis minden fokozódik, erősebbek a hangok és a szagok, pattanásig feszülnek az idegek, meggyorsulnak és váratlan fordulatokat vesznek az események. A betegek nehezebben viselik el ezt az állapotot.

Megismerjük a kórház minden titkát, ahogyan végigkísérjük az arab fiút a férfiak és nők pavilonjai között vezető útján. Megtudjuk, hogy Abed többszörösen küzd az életért. Mindent meg kell tennie a betegek életének meghosszabbításáért, mert az saját létét is befolyásolja. Tőlük függ munkája, egyéni boldogulása. Óráként gondol arra a háromszáz fontra, amit házasságához össze kell gyűjtenie, s betegenként számolgatja, hogy meddig lesz kórház a kórház. Egyéni sorsa egybeforrt a düledező, repedt falú pavilonok jövőjével. Az ápolófiú példája is mutatja, hogy nehéz a regényben szétválasztani az egyéni és közösségi létet. A falak összefogják az embereket, de a kórház minden betege önmagában tipikus katonája az Anders-hadsergnek.

Ezeket az embereket, akiket sorsuk, gyógyíthatatlan betegségük egy helyre vetett, ledönthetetlen válaszfalak izolálják egymástól és környezetüktől. Villanásnyi időre tanúi lehetünk annak, hogy Gedéra zsidó gazdái hermetikus kört igyekeznek vonni a kórház köré, kerülnek minden érintkezést a lengyel betegekkel. A külvilágtól majdnem

teljesen elzárt helyszínre alig jutnak el serkentő impulzusok, mindent itt, e szublimált viszonyok között kell megoldani. Mit lehet itt megoldani? Életet és halált. Pontosabban, *fogadni* lehet arra, ki hal meg előbb? A kórházban, ahol mindenki tudja, hogy a halál rövid időn belül bekövetkezik, játék lesz belőle. Játék a halállal. Olyan emberek döbbenetes játéka, akik maguk is halálos betegek. Abed útja mellett ez a cselekmény másik szála. „Abed jól ismeri ennek a játéknak a szabályait is, ezek a szabályok egyébként roppant egyszerűek. A három férfi arra fogad, hogy ki hal meg a kórházban legközelebb. Mindegyiknek két jelöltje van, általában egy esélyes és egy kevésbé esélyes, ezeket egy-egy fonttal tesz meg. A játékszenvedély minden szabad idejüket lefoglalja. Nowak és Litwin a fogadás előtt naponta többször is körülszaglászza a kórházat, Zmigrodzki viszont olyan gyenge, hogy öt lépést is alig tud már megtenni, megelégszik azzal, hogy a személyzettől érdeklődik, s a fal mellett játszik, mindig a legesélyesebbeket fogadja”.

Miért ilyen érzéketlenek ezek az emberek? Mi tette őket ilyené? A háború. A háború, aminek csak az utószele jelenik meg egy-két pillanatra a regényben. Elvonuló konvojok, a leszerelésről érkező bizonytalan, de mégis reményt keltő hírek jelzik csupán. És Tyc hadnagy levelei. Levelek a pokolból, az észak-afrikai hadjárat víziószerű leírása. A megbomlott elmével, betegen írt lapok véleményt mondanak a háború értelmetlenségéről. A hadnagy mellett a többiek is keresik múltjukban azokat az eredőket, amelyek ilyené formálták őket. Választ keresnek arra: Mi közülük volt Afrikához? S mi közülük a gedérai környezethez? Mert a kettő összefügg. Maguk is tudják, hogy a háború sodorta őket ide, s a gedérai környezet, az izolált kórház őrizte meg őket ilyenek.

Beidegződéseiken, korábbi szokásaikon itt sem tudnak változtatni. Őrzik például a rangkülönbséget. Litwin századosnak állandó célpontja Nowak őrmester. Szórakozás számára az, hogy büntetlenül ingerelheti, sértegetheti. Kettejük közt válaszfalat, és azzal állandó összetartó kapcsolatot emelt a gyűlölet. Aminek feloldására – legalábbis Gedérán – nincs remény. Nemcsak lengyelek és lengyelek között feszül, hanem lengyel és arab betegek között is van ellentét, mégha oly különös formában is, ahogyan

pani Grünwaldowa viszonyul arab szomszédjához, rendszeresen beszóratja DDT-vel köpenyét. Szokás maradt a tiszti gyűlés is. „Reggelenként mindenki megborotválkozott, rendbe hozta magát, ha kilépett a szobájából, s a zubbonyokra felvarrták a leszakadt gombokat. Délelőtt, közvetlenül vizit után tiszti gyűléseket tartottak az ezredes teraszán, nyomorult kis ügyeket tárgyaltak meg komolyan és feszesen: a fűdőszobát rendetlenül hagyta valaki, egy másik a személyzetet sértegette ok nélkül, vagy nem tartotta be az orvos által előírt terápiát”. Hajdan volt szokásaiktól, eszméiktől nem tudnak szabadulni, van, aki ide is magával hozta antiszemitizmusát. Törvényszerű, hogy ezek az emberek *múltjuknak élnek*, hiszen jövőjük már nincs. Már csak abban lelnek örömet, hogy megőrzik korábbi egészséges életük néhány emlékképét, ritmusát. Ez a konok múltörzés viszi el a mozogni már alig tudókat is pani Grünwaldowa délutáni cercle-jére.

Ezek az egyre gyűrűlő szertartások a betegség kényszerű magányát is hivatva vannak feloldani. Egyedüllét, ami mindenkit szorongat. S amin társak keresésével próbálnak úrrá lenni. Ezt a társ utáni olthatatlan vágyat érzi meg Abed az ágyhoz kötött Bugajski ezredes és a még mozogni tudó pani Beata kapcsolatában, s ezért közvetít örömmel minden üzenetet közöttük. Tudja ő is, hogy az ember számára nincs borzalmasabb az egyedüllétnél. Az arab ápolófiú különösen érzékeny erre, hiszen náluk a betegség, a baj alkalom a nemzetség, a nagy család találkozására, hogy mindenki személyes jelenlétével, jókívánságaival próbáljon segíteni a bajba jutottnak.

Mert reménysugárra az embernek minden helyzetben, még a gedérai kórházban is szüksége van. A betegeknek itt Bartos kapitány jelenti a reményt, aki felgyógyult a végzetes bajból, és csak utókezelésre jár a kórházba. Jól jellemzi ezt az embert az író, aki kihasználja társai kiszolgáltatott helyzetét. Mint gyógyult embertől, mindenki tőle akar szakvéleményt hallani betegségéről, s ő visszaélve helyzetével kíméletlen játékot űz volt társaival. Bartos jelenti a kórház lakói számára az utolsó kapcsolatot a külvilággal. Végül ez a szál is megszakad, mert az író sejteti, hogy a kapitány visszakerül a kórházba.

Abed napjának végén Bugajski ezredes halálával ér véget a cselekmény. Mintegy

jelezve, hogy az élet kérdéseinek így vagy úgy meg kell oldódniuk. A kórház lakói is érzik, hogy az ezredes halála jelkép, jelzi az egész volt hadsereg pusztulását. Michalek őrnagy fogalmazza ezt meg: „Mindennek vége... Volt egyszer egy ember... egy katona... – s püpozott lapáttal veta bánatára. – Volt egy hadsereg.” Törvényszerű ez a pusztulás? Igen, mert a háború mindig követel értelmetlen áldozatokat, és ezeknek a katonáknak áldozata cél nélküli, fölösleges áldozat, nem oldanak meg vele semmit. A történelem átvonult rajtuk. Ezt azonban képtelenek megérteni.

Az okulás már az olvasó dolga, aki nincs könnyű helyzetben, amikor az utolsó oldalhoz érve értelmezni akarja az élményt. Kardos G. György direkt módon semmit nem közöl, utalásokra, sejtésekre hagyja az olvasót. Gondolkoztat. Ennél nagyobb értéket, azt hiszem, regény nem hordozhat. Az író megőrzi objektivitását, csak tényeket közöl, melyekből az olvasónak kell absztrahálni a tanulságokat. Azt például, hogy az emberi élet áldozatokkal teli, és azt, hogy áldozatokat csak értelmes célokért érdemes hozni. (*Magvető Kiadó, 1971.*)

LACZKÓ ANDRÁS

Galgóczi Erzsébet:

KINEK A TÖRVÉNYE?

Kilenc novella sorakozik *Galgóczi Erzsébet Kinek a törvénye?* című új kötetében, s tizediknek egy dráma; *A főügyész felesége* zárja a sort. A novellák: kilenc komor, megdöbbentő, tragikus, de egyúttal cselekvésre, állásfoglalásra készítő, s többek között éppen ezért jól sikerült írás. Nincs ezekben a novellákban szemernyi humor sem, líraiság is alig. Amikor olvassuk őket, a legszigorúbb prózával találjuk szemben magunkat. A komor témákhoz azonban ez a hang, ez a forma illik igazán. A tíz évvel ezelőtt megjelent *Ott is csak hó van* című Galgóczi-kötet novelláival tartanak rokonságot a *Kinek a törvénye?* című könyv írásai. Annak a kötetnek a novelláival, amelyben Galgóczi Erzsébet, kereken egy évtizede, rátalált igazi írói hangjára.

A Kinek a törvénye? novelláiban Galgóczi azokkal perel, akik hamis, torz és önző törvényeket akarnak a világra kényszeríteni, s azokért száll sikra, akik igazak, becsületek, emberségesek, törvénytisztelők. A két tábor közötti küzdelem gyakran tragédiába torkollik. Előfordul, hogy a jók közül bukik el valaki, mint például a kötet címét adó novella hőse, a fiatal rendőr. Az író azonban nemcsak ábrázolja az elbukást, hanem buzdít az igaz ügyért való küzdelem folytatására. Ez a buzdítás egészében árad az egyes novellákból. Hol az elbeszélések hősei szólnak az életükről, a gondolataikról, hol az író veszi át tőlük a szót. Ez a forma nagyon alkalmas arra, hogy Galgóczi Erzsébet kifejezze a felháborodását, hittel és meggyőződéssel álljon az igazság partjára, s hasson az olvasóra is.

A kötet már említett címadó írása annak a még többfelé meglévő gyakorlatnak a helytelenségére és tarthatatlanságára figyelmeztet, amely szerint egyes emberek az életben másféle mércét alkalmaznak, mint a többiekre. A becsületesség és az embertelenség ellen emel szót az *Éjszaka két katonával* című írás. Ennek a novellának a kulcsmondata: „Az egyenruha nem egyen-embe-
reket takar”.

A *Tizenegy több mint három* című elbeszélés – a címadó novellával együtt – a kötet legjobb írásai közé tartozik. Ennek a novellának már a kezdése is tragikus. Egy kigyulladt bánya-aknában, a föld alatt meg kell fordítani a levegőjáratot – s vele a tüzet –, hogy tizenegy bennrekedt bányász életét megmentse. Ezzel azonban három embert a másik oldalon halálra ítélnék. „Az osztagparancsnok a számok alapján döntött: tizenegy több, mint három. Megfordította a levegőt. Öt méter helyett harminc méterre égett a vágat. De a tizenegy ember életben maradt. A másik három... szétlépett.”

A mentőosztag egyik tagja beszélt eddig, majd átvette a szót Galgóczi. Megtudtuk, hogy a tüzet megfordító osztagparancsnok kitüntetést kapott, majd mégis el kellett mennie a bányától. Nem a tűzfordításért, hanem mert az egyik megégett bányász özvegyét vette feleségül, akibe korábban is szerelmes volt. Az emberi lelkiismeret és a számok törvényei gyakran különböznek egymástól. Az osztagparancsnok

a véletlenre hivatkozott, de a párttitkártól ezt a választ kapta:

„Véletlen, hogy maga négy évvel ezelőtt éppen Szeniczai feleségébe szeretett bele. Véletlen, hogy az asszony nem hagyta ott Szeniczait a maga kedvéért. Véletlen, hogy kitört a tűz. Véletlen, hogy maga aznap szolgálatban volt. Véletlen, hogy Szeniczai azok között dolgozott, akiket fel kellett áldozni. Véletlen, hogy maga ezek után feleségül vette az özvegyet. ... nem gondolja, hogy ennyi véletlen már törvényszerűséget hordoz?”

Az asszony is elfordul tőle, amikor megtudja, hogy ő fordította meg a tüzet. A novella az osztagparancsnok szavaival zárul: „Most már Annuskát és magamat is az áldozatok közé kell számíttanom. Mégsem tehettem mást. Tizenegy ötnél is több.”

Egészen az utolsó mondatokig képes Galgóczi fokozni a feszültséget. Mondatainak többsége a tömörségével, a szavak sorrendjével sejteti a tragédiát követő újabb tragédiát. (Ez a többi novellára is jellemző!) Olyanok ezek a mondatok, mint a kemény dobpergés a kivégzés előtt, s a végén mint a puskalövés, úgy csattan, hogy „tizenegy ötnél is több”. Hasonlóan többszörös tragédia rejlik a *Valahol fények* című novellában is. Egyik tragédia maga a helyszín, a pusztaság, a másik a fiatalember gyógyíthatatlan betegsége, a harmadik az, amitől gyógyíthatatlanná vált. Ezek a külön tragédiák azonban szorosan összetartoznak, szétválaszthatatlanul benne vannak egymásban, mint az ördöggyógyító részei. Egymást erősítik, s így még jobban megdöbbentenek, eléri, hogy az olvasó állást foglaljon: nem, ez sehol sem maradhat így, ez ellen nekem is tennem kell valamit.

Egyedül csak *A főügyész felesége* című drámát kellett volna elhagyni szerintem a kötetből. Témája és hangulata szerint beillik ugyan, de ha megírásának színvonalát a novellákéval hasonlítjuk össze, akkor nem. Egyébként is szerencsésebbnek tartom a tiszta műfajú köteteket. Másfajta átélés kell olvasás közben például egy színpadra szánt műnél, mint egy novellánál. Meggyőződésem azonban, hogy a Kinek a törvénye? című kötetnek ezzel együtt is ott a helye a múlt évben megjelent legjobb könyvek között.

MÁTYÁS ISTVÁN

„HOMMAGE A PARIS“

Bajomi Lázár Endre új könyvei

„... százával voltunk, akik „gyönyörű, vad ifjúságunkat töltöttük ott” ... és olyan ösztönzést, olyan ihletést kaptunk a Panthéon lankáin, amely egy gyümölcsöző életre szolt.” A *Quartier Latin*-könyv utolsó mondatát idéztük, a mondatban Bajomi Lázár Endre Adyt, legfőbb „Párizs-kerítőt” a Város után. A *Párizs varázsában* kétszer olvashatunk egy szenvedélyes és ünnepi hangulatú debreceni Ady-ünnepélyről; a diákok Ady-miséjén a könnyező Ides és a sötét Lajos is megjelent. Bajomi Lázár Párizs-imádata bevallottan és felismerhetően a tündöklő Ady igézetében kamaszkodott. A Város és imádója belterjes viszonyát nem rontotta meg a 17 esztendő sem, amit a könyv írója a Szajnára futó utcák jónéhányában töltött: elmélyítette inkább a „tárgyszeretetét”. Az ottani literatúrában és a magyar munkásmozgalomban vállaltak gondolkodását, magatartásformáit és humanitását alapozták; mondhatnánk: irányt szabtak az életének.

És hogy az ösztönzés egy életre szolt, bizonyítják a szerző írásai és könyvei. Ha jól számoltuk, a Párizs varázsa a talán tizenegyedik tanúságtevés. Azok között, ami könyvekbe került, maga sem tarthatja számon a folyóiratcikkeket.

A tanulmánygyűjtemény végén egy 1959-es napló olvasható, a nyolcadik párizsi út néhány napjának krónikája. Filmek és találkozások, irodalmi megbeszélések és színházi előadások sorakoznak két hét zsúfolt-ságában, valami gyors és önfeledt hajsza a mind nagyobb Párizsért. Hasonló krescsendő fogott el a könyv mindkét olvasása közben, pedig az írások jórészt ismertem már a Nagyvilág vagy a Jelenkor lapjairól, közös szerelmeink elő- vagy utószavaként. Az ismételt olvasás sem hozta azt a kényelmes és böngésző nyugalmat, ami egy recenzióhoz végülis szükségeltetik. És mindez nemcsak a könyv tárgya okán volt így – a kötet tanulmányai a 20. századi francia irodalom sok kiválóságát mutatják Anatole France-tól Alain Robbe-Grillet-ig, teljes képet a pontosan egy évtizede megjelent A mai francia irodalom kistükré hozott –, de a szerző tárgyismerete és stílusa okán nemkülönben: Bajomi Lázárnak önálló műfaja

van. Utóbb néhány itt élő képzőművészről kaphatunk híradást (Foujita, Léger, Duchamp), köztük magyarokról (Vértes, Csáky), egy-két színészről (Tati, de Funès), művészeti mozgalomról és irodalmi szenzációról, és folytathatnánk tovább; a kötet írásai izgalommal töltöttek el már a folyóiratokban is. Bajomi mindenkor friss és eleven.

A modernista áramlatokról a régebbi krónikákban elejtett néhány sommásabb megállapítás olykor már toleránsabb revizióra szorul, de éppen ez is mutatja az író „frankomániájának” eleven ízeit, friss „visszacsatolásait”: krónikáiban a legújabb alakulásokról már felvirágzásuk idején olvashatunk, csak a szerkesztők gyorsaságán múlik az egyidejűség. A kedvesen önkritikus és ironikus előszóból kitűnik: Bajomi ismeri a gyors expozíció magasabb hibaszázalékait. De célja és programja a szinkronitás, eszménye nem a mindent zordon lassúsággal mérlegelő és ez okból komótos szobatudós, hanem az eleven „író és hírlapíró”, aki jelen van és melegében reagál, ha történik valami.

Az elevenség mellett mindenképpen honorálnunk kell azt az igényt és megvalósulást, hogy a szerző korántsem tudálékos irodalom- vagy művelődéstörténetet ír, hanem izes és kitűnően gördülő esszéket és riportokat választott témáiról. Ennek az ózondús műfajnak már szinte rítusa van: a „krónika” közben nemcsak egy író vagy más művészeti ágban alkotó munkásságát (olykor éppen egy munkáját) ismerhetjük meg, hanem szerteágazó körképet kapunk, afféle „Párizs-keresztmetszet”, és – ha van neki – a hős „hungarológiai” vonatkozásait, útját a dunai horizonton.

Bajomi egy-egy rövidebb írásából annyi jól megválogatott információt kapunk, amennyi másnak akár egy disszertációhoz elég. Egyidejűleg eleven irodalmat: „sohasem tudtam belenyugodni abba, hogy a szocializmust az unalommal párosítsák...” – replikázik a bevezetőben, és a kötet lapjai igazolják a vallomást. Olvasmányosak és letehetetlenek. Ez pedig nemcsak a közös szenvedély okán van így, de az esszék izességéből áradón. És bár Bajomi sohasem kívánja az elemzés egy-egy hiányzó elemét harmatos jelzőkkel és viharos határozókkal ködösen helyettesíteni, az Ady-varázs ott ül a Városra mért mondataiban és frappáns szóalkotásaiban. Néhány csak felvidít („ka-

ján és kujon, hallatlan és halhatatlan, fanyar és fránya, koktő – koktél” stb.), de a legtöbbnek önálló súlya van, bekezdést helyettesít. Idézetei egybefogják a párizsbolond elődök és kortársak mellett (Illyés és Kasák, Szomory és Hevesi András stb.) a franciák borzalmasan gazdag anyagát: Budapest horizontjáról Bajomi pontosan ki tudja emelni a jellemzőt és fontosat. Képletesen és ironikusan írva önmagáról, hogy „igyekezszik a francia kultúra ütőerén tartani a kezét”. Írásaiban ihletett rajongás és könyvtárnyi adat, utalás rejlik, a francia esszé java az idézeteiben, ize a mondataiban. Sokszor korrigál (és több ízben korábbi önmagát), a talánja bizonyosságnak tekinthető. Szeretnénk látni a kézikönyveit.

Ez az idézett riporter i zgalom többször kiemelkedően vidor esszéket teremt („Kakas Jancsi kötél tánca a Kupolás Kriptában, A Sagan-legenda, Claude Roy társaságában” stb.), és ha ehhez még azt is hozzátesszük, hogy megjelenésük idején a cikkek sokszor az első hazai híradások voltak, a recenziók jórésze a megfelelő mű magyar kiadása előtt jelent meg (vagy éppen bevezetőjeként), akkor amit a tanulmányok művészi értékeiről elmondhatunk, az mind csak tisztelgés az ajándék csomagolása előtt. Az interpretáció művészete.

De vitába szállnánk az esszék egy részének uniformizált címével, egy-két visszatérő „szó-ornamentikával”: így, egybe gyűjtve modernnek és manírnak hatnak, lerontják egymás eredeti értékeit. A francia szellem és stílus-elegancia átélte és belső ismerete érződik Bajomi sokszor könnyednek tűnő és szinte „bonmot”-ként csillanó ítéleteiben („Ami Proustnak az asztma, az volt Saint-Simonnak a kegyvesztettség...” – idézi Claude Roy-t).

Bajomi munkássága (a könyvborító felsorolja az „állomásait”) két kultúra jeles és szuverén találkozása. A Párizsi Napló („sajnos, akkor még nem írtam naplót...” – jelzi korábbi párizsi évtizedeiről: hol tart, ha „akkor” naplót is ír?) megrendít: mekkora baráti kör, mekkora olvasottság és mekkora munka van a könnyed írások, a Francia Krónikák mögött!

•

A *Quartier Latin* egy sorozat zárókötet: elődei a *Montmartre* és a *Montparnasse* voltak. Vártuk érkezését és örömmel fogadtuk: idézi a korábbiak elemzett jótulaj-

donságait. A téma ezúttal tehát a Latin Negyed, az Ifjúság és Tudomány randevúinak köligete. Bizonyra a nagyobb tisztelet okából így: ez a könyv társainál egy kissé tömörebbre és szikárabbra alakult. Adata több – a házak sorsa külön regény –, de a komorsága, olykor ünnepélyessége is. Kétezer év tekint a lapokról, egy kissé elszédülünk, mint Napoleon katonái a piramisok előtt. A mártírok vagy a Parnasszus hegye a rajongásunkat kapta és igényli, a Diáknegyed a tiszteletünket is. És hiába nyugtat a Miskorzó sokszínű forgataga, a lejtős járda a rue Cujas sarkán: emléktáblák a bejáratok körül, a Cluny, a Pantheon, a Sorbonne és ez a kétezer év igencsak laposra nyom. Szentek és szerelmi tragédiák, zsákba varrt szeretők, királysír és festőnövendékek, modellek és diákok kavalkádjai, rémnász és múmiák: a Negyed kultúrák köbölcsőhelye. „Racine a bokorban” – nyugtatgat Bajomi: de mégiscsak Racine!

A bohémélet fejezetei vidítanak tovább, a forró negyed sistergő krónikája: Él magyar, áll Buda még! „Keljünk hát fel!” – hirdeti Mirabeau; utóbb a Kommün napjai.

Utcák és házak a történelemből, Pascal és Carco, ittélő magyarok (Bethlen diáktól Radnótiig és tovább, eddig hét évszázadon), valami fergegetes és véget nem érő lakodalom, tudás és élet, vér és arany, elméletek és eszmék, nők és poharak között.

A könyv a Negyed két évezredének izes és eleven bédekkere. Hatása ott ül a fenti mondatokon. És ezúttal is elsikkasztották végül a névmutatót. De bízunk a három könyv együttes kiadásában: hírére országos gyűjtést indítunk a többletköltségekre a frankománok és Párizs-bódultak között. A siker nyilvánvaló.

BODRI FERENC

Scheiber Sándor –
Zsoldos Jenő:

„Ó, MÉRT OLY KÉSŐN?”

(*Levelek Kiss József életrajzához*)

Komlós Aladár higgadt és igazságos értékelése szerint „a magyar verselés újabb korszakának úttörőjeként” s... „mint a századvég, illetve a századforduló egyik legfinomabb költőjét” tartja őt számon mai irodalmi köztudatunk. (Komlós Aladár be-

vezető tanulmánya Kiss József „Tüzek” c. válogatott verseihez. Szépirodalmi Kiadó, 1961.) De a költőnél talán még jelentősebb a szerkesztő. „A Hét – idézzük ismét Komlós Aladárt – új korszakot jelent a magyar irodalom történetében.”

Mégis, a tudományos Kiss József életrajz csakúgy várat magára, mint verseinek kritikai kiadása. Scheiber Sándor és Zsoldos Jenő e mostani kötete, méltó folytatása a szerzők nagy elismerést aratott Vajda János és Mikszáth levél-publikációinak, a tudományos igényű Kiss József életmű megalkotásának szükségességére hívja fel a figyelmet s a megírandó munka egyik fontos előtanulmányának tekintendő.

Seifert Géza tághorizontú bevezetésében a költő életútjának, költői pályájának meleg szeretettől áthatott jellemzését kapjuk. A származás, a környezet és a történelmi pillanat nyújtja vizsgálódásainak főszempontjait. Ez a módszer felette jogosult, ha meg akarjuk ismerni a költőt, kinek gyermek-kora, a szabadságharc, meg a Bach-korszak éveire esik, halálának dátuma pedig az 1921-es ellenforradalmi esztendő. A legnagyobb gonddal mégis a Kiss életmű társadalmi mozgatóerőit és hátterét vizsgálja, megvilágítva a Kiss József költészete körül gyűrűződött vitát, hol a helye, szociológiai vonatkozásban irodalmunkban?

Magyar költő volt-e, zsidó költő volt-e, vagy mind a kettő, egyszerre. Ismeretes, hogy kevés költőnket ért annyi gáncs és illetett annyi babér, mint Kiss Józsefet. Tisztelei, közöttük Ady, Kosztolányi, Heltai magasztalják, ellenfelei, a konzervatív Alszeghy és a fajvédő Farkas Gyula irodalomtörténészek ócsárolják. Tegyük még hozzá, Szerb Antal némileg tartózkodó véleményét a mai sokkal pozitívabb értékelés megkérdőjelezi. Babits Mihály és Karinthy Frigyes ítéletei alapján a bevezetés arra a végkövetkeztetésre jut, hogy Kiss Józsefet, költészetének zsidó elemeivel egyetemben is magyar költőnek, az emberi igazságért és humanumért kiálló költőnek kell tartanunk.

A levelek első csoportja Kiss József életének két válságos esztendejére, 1874–75-re vet világot. A személyes vonatkozásokon túlmenően már itt izelítőt kapunk a későbbi szerkesztő szigorú irodalomkritikai szempontjaiból, egyelőre még csak tanácsként a

szívébe fogadott költő és barát, Gáspár Imre részére. Poétának nincs szüksége cifraságra. „Hagyja a pokolba... a hazug romantikát.” Egyszerűséget, természetességet vár el a költőtől.

A második levélcsoport Kiss Józsefnek, a világhírű orientalistával, Goldziher Ignáccal egyre elmélyültebb barátságba enged betekintést.

Irodalomtörténetünk legnagyobb nyeresége, a munka legjelentősebb része, a harmadik levélgyűjtemény, amely éppen egy tucat levelét közli Kiss Józsefnek híres, megkésztett szerelméhez. A mindedig titokfedte Noémi, a szép szolnoki elvált asszony: Polgár Jozefa. Ezek a levelek későn jöttek, annál mélyebb érzések prózába foglalt kifejezései, szemérmetes sorok közé bújtatott szerelmi vallomások. Scheiber és Zsoldos a filológiai nyomozás valóságos mestereivé lépnek elő, ahogy bravúrosan, a rejtekező, elfelejtett, lappangó források apró mozaik-köveiből összerakják Kiss József útját Szolnokra. Megismertetnek a kereskedő-gazdálkodó Polgár családdal, amelynek szolid környezetéből kiválik az irodalmi érdeklődésű Jozefa, hogy bevonuljon az akkor 39 éves és egy örömtelen, únott házasság nyűgét vonzó költő szívébe, életébe, onnan pedig immáron az irodalomtörténetbe.

A kutatásban nincsen semmi titokbolygató indiszkréció. Az egykori talányt, Noémi kiléte megfejtésének jogát, tréfás testamentumában maga a költő hagyta az utókorra.

Kedves Noémije városában egy sírvers is őrzi Kiss József szolnoki kapcsolatainak emlékét. „Az Újság” 1922. jan. 8-i számából idézzük befejezésül a bizonyára kevésbé ismert sorokat:

Adósod maradt itt az élet
Mindennel mi kecsegtetett.
Ifjúságod egy szép ígéret
Egy szép remény mely semmivé lett
Mit be nem vált többé idő.

Ah mi fiunk szívünknek drága!
Korhadó törzs lenyesett ága.
Pihenj aludj! – Álmod felett
Gyászunk tört sóhaja lebeg.

SCHWEITZER JÓZSEF

KAPOSVÁRI KIADVÁNYOK

Alig egy év leforgása alatt négy szépirodalmi igényű füzet jelent meg Kaposvárott. Kiadjuk a *Latinca Sándor Megyei Művelődési Központ*, előállítójuk a *Kaposvári Megyei Könyvtár*. A szerény, de izléses kiállítású sorozat a Megyei Művelődési Központ irodalmi alkotóköreinek teremtett fórumot, háromszáz-háromszáz példányban, a megyehatárokon belül élő publikum érdeklődésére alapozva.

Az eset egyedüli, hisz az 1970-es antológia-dömping után a megyei kiadványok száma jócskán megcsappant. Az alkalmi irodalmi seregletek leszereltek, az alkalmi mecénások a várakozás sáncai mögé húzódtak. A kaposvári „hadállás” magyarázata több tényező szerencsés egybeesésében keresendő.

Kaposvárott a húszas évek közepétől kezdődően folyamatosan jelen van az irodalmi és művészeti élet iránti igény, s jelen vannak a „helyi erők”. Kiadványok sorozata, rangos irodalmi rendezvények fémjelezték több mint két évtizeden át a *Berzsenyi Dániel Irodalmi és Művészeti Társaság*, majd 1957 után a *Somogyi Írócsoport* működését. Az „erők” jöttek és mentek (nem egyszer a magyar irodalom élvonalába), az igény maradt, s mindig újratermelte az utánpótlást. A folyamatos megújulásban bizonyára jelentős szerepet játszik (immár negyven éve) *Takáts Gyula* országos rangja, látható, inspiráló példája, de Kaposvárott a mecénásokban sincs hiány. A megye és a város vezetői, a megyei és a városi intézmények készséggel hoztak és hoznak áldozatokat az ügyért.

A négy közül az első kiadvány, az *Aprilis*, a felszabadulási évforduló jegyében készült 1970-ben. Felvonultatja az alkotókör valamennyi tagját. *Szifjártó István* Kaposvár irodalmi életéről írt vázlata után *Győri László*, *Leskó László*, *Vallató Géza*, *Sipos Ferenc*, *Rapai Pál*, *Csikfalvi József*, *Lajos Géza*, *Szirmay Endre*, *Bellyei László*, *Papp Árpád*, *Csupor Tibor*, *Horányi Barna* írásai sorakoznak. A már országosan is ismert *Győri László* verseit a népi indítás, az *Elérhetetlen föld* című antológiában és az *Ez a vers eladó* című első kötetében megismert tiszta hang, az értelmes emberi közösségért perelő közéletiség jellemzi (A *cseresznyés kert igérete*, *Kenyer* stb.). A további hat

költő közül két nevet emelünk ki. Mindegyik előtt *Papp Árpád*ét, akinek főként újjörög műfordításai ismertek. Itt eredeti versekkel jelentkeznek. Alapélménye a „Boldogtalan gyerekkor”. Emlékeit szuggesztív képekbe sűríti, de nehezen tud leszámolni velük. (*Nosztalgia*k, *Töredék csonthúri citára*). *Szirmay Endre*nek szakmájából, tanári munkájából következhet, hogy írásai val mindenekelőtt használni akar. Könnyedén versel, a költői áttételeket szívesen feláldozza a célért.

A prózai írások közül *Sipos Ferenc*: *Élt 27 évet* című munkája, – a mindenáron eredetiségre törekvő, alapjában tehetségtelen művész groteszk története, – valamint *Bellyei László* tárcanovellája, és *Csupor Tibor* drámái maggal telített, de lélektanilag nem eléggé motivált „*Adj király katonát*” című műve emelkedik ki.

A sorozat második füzetében *Papp Árpád*nak az újjörög népköltészetből válogatott műfordításait tették közzé, *Ezen a tavaszon* címmel. A gyűjtemény a törökellenes szabadságküzdelmeket megörökítő kleftiszdalokat, halál-verseket, szerelmes verseket, összesen huszonegy műfordítást tartalmaz. A magyar népköltéssel sok tekintetben azonos töröl fakadó dalok és balladák első ízben szólaltak meg magyarul. A kis kiadvány választéka nem veheti fel a versenyt más népek népköltészetéből készült műfordítás-kötetekkel, de felhívhatja a figyelmet gazdag műfordítási irodalmunk fehér foltjaira.

A harmadik füzet címe: *Kettőspont*. *Sipos Ferenc* prózai munkái és *Vallató Géza* versei jelentek meg benne. *Sipos Ferenc* itt közölt írásai valamiképpen Örkény ötpercesivel állnak rokonságban. Örkény racionalizmusával szemben azonban *Sipos* lírára való hajlama dominál bennük. Tanulságai keserűek, már-már pesszimisták. A *Jótanács*, az *Egy kistiú* és *A mester* tetszett. Kár, hogy gyakran bőbeszédű, nem eléggé pontos, nem érleli meg témáit, mielőtt végleges formába öntené. *Vallató Géza* a *Withman* és *Kassák* nevével jelzett úton indult el. Prózához közel álló versei gyakran megrekednek az ötletnél, az ismerős megoldásoknál. A kötet végén közölt két prózai írása viszont egy pontosan fogalmazó, atmoszférateremtő képességekkel bíró prózaíró lehetőségeit mutatja.

Negyedikként *Szirmay Endre* válogatott verseit adták ki. Címe: *Arány és mérték*.

Bellyei László bevezetője szerint „Szirmay Endre életében... kettős elhivatás vívódik egymással”. A pedagógusé és a költőé. Versei az elmúlt tíz évben megyei és dunántúli kiadványokban láttak napvilágot, kenyerét a kaposvári tanítóképző tanáráként keresi. Írásai egyrészt önéletrajzi indításúak, másrészt a jobbra törekvő, verseinek is szerepet szánó ember hitvallásai. A humanista szándékhoz a versek megjelenítő ereje nem mindig ér föl, közhelyektől, szőlőmektől sem mentes. Ott jobb, ahol önmagát adja, ahol nem tesz engedményeket a vers ritmusának, vagy a kínálkozó merészebb, de versébe nem illő fordulatoknak (*Szedérinda, Mit ér, Nyárutó* stb.).

Többször szóvá tették már, hogy az egy-

re gyakoribb késői pályakezdések ellen a járható út a füzetes megjelenések biztosítása, s azt is, hogy a jóhírű régebbi irodalmi társaságok nemlétező utódai egy-egy vidéki város szellemi erőinek összefogásán kívül jó keretet adhatnának a fiatalok indulásához. A kaposvári irodalmi alkotókör munkáinak megjelenése újra felveti ezeket a gondolatokat. A közösség termékenyítő ereje, a korai megméretés újabb erőpróbákra sarkallhat, s nagyobb a lehetőség az önvizsgálatra, a felesleges erőfeszítésekre való ráébredésre is. A kaposvári Latinca Sándor Megyei Művelődési Központ kiadványait ezért tartjuk figyelemre méltó, jó kezdeményezésnek.

BERTÓK LÁSZLÓ

